

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**KARŞILIKLI BAĞIMLILIK VE ASİMETRİK
BAĞIMLILIK BAĞLAMINDA AVRASYA
EKONOMİK BİRLİĞİ:
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

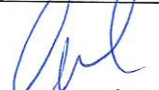
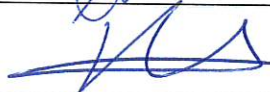

HULUSİ EKBER KAYA
1128229251

TEZ DANIŞMANI:
PROF. DR. SİBEL TURAN

EDİRNE
2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

Hulusi Ekber KAYA tarafından hazırlanan “Karşılıklı Bağımlılık ve Asimetrik Bağımlılık Bağlamında Avrasya Ekonomik Birliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz” konulu **Doktora** Tezi Savunma Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 33. - 34. maddeleri uyarınca 17/ 01/ 2019, Perşembe günü saat 11:30'da yapılmış olup, tezin * ..... *Kabul Edilmiştir* ..... **OYBİRLİĞİ** / **OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Sibel TURAN	<i>Kabul Edilmiştir</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Emre KALAY	<i>Kabul edilmiştir</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Emel YILDIZ	<i>Kabul Edilmesine</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TORUN	<i>Kabul edilmiştir</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Nuri Gökhan TOPRAK	<i>Kabul Edilmiştir</i>	

(*) Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında “**Kabul Edilmesine / Red Edilmesine / Düzeltilmesine**” seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekmektedir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10231180
Yazar Adı / Soyadı	HULUSİ EKBER KAYA
T.C.Kimlik No	29540094362
Telefon	5423023465
E-Posta	hulusiekber@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Karşılıklı Bağımlılık ve Asimetrik Bağımlılık Bağlamında Avrasya Ekonomik Birliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz
Tezin Tercümesi	Eurasian Economic Union in the Context of Interdependence and Asymmetric Dependence: A Comparative Analysis
Konu	Uluslararası İlişkiler = International Relations
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2019
Sayfa	241
Tez Danışmanları	PROF. DR. SİBEL TURAN
Dizin Terimleri	Avrasya Ekonomik Birliği=Eurasian Economic Union ; Bütünleşme=Integration ; Bağımlılık=Dependency
Önerilen Dizin Terimleri	

01.02.2019
İmza:.....

Tezin Adı: Karşılıklı Bağımlılık ve Asimetrik Bağımlılık Bağlamında Avrasya Ekonomik Birliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Hazırlayan: Hulusi Ekber KAYA

ÖZET

SSCB'nin dağılması ile tek kutuplu düzene evrilmiş olan dünyada, Batı Bloğu (Atlantikçiler) Avrupa'nın doğusunda yer alan eski Sovyet ülkelerini AB ve NATO ile saflarına katarak bir anlamda Rusya'ya karşı çevreleme politikası izlemekte ve tabiri caizse Rusya'nın arka bahçesinde hakimiyeti ele geçirmek istemektedirler. Bakıldığında bunu başardıklarını da söylemek yanlış olmaz. Rusya ise çok kutuplu dünya düzenini savunmakta ve bu amaçla bölgesel kuruluşlar oluşturarak yeni arayışlara yönelmektedir. Küreselleşmenin de itici gücüyle devletlerin karşı karşıya kaldıkları, özellikle ekonomi başta olmak üzere, siyasi ve güvenlik açısından karşılaşılan sorunların çözülebilmesinin en önemli yolu uluslararası kuruluşlar kurmaktır. Bu bağlamda Rusya liderliğinde kurulan Avrasya Ekonomik Birliği ile Avrasya'da etkin bir ekonomik düzen ve bölgesel güvenliğin sağlanması hedeflenmiştir. Rusya, AEB ile her ne kadar güçlü bir ekonomik birlik oluşturmak istese de üye diğer devletlerin kendisine olan ekonomik ve politik bağımlılığın faydalanmakta ve bölgede Rus nüfuzunu sağlamlaştırarak SSCB dönemindeki merkezi konumunu yeniden inşa etme yolunda aslında siyasi bir Birlik de oluşturma gayreti içindedir.

Çalışmada Birlik içindeki üye devletlerin Rusya karşısında eşitsiz gelişiminden bahsedilerek, entegrasyonun olumlu çıktılarından tam olarak yararlanamadıklarından, karşılıklı bağımlılıktan ziyade Rusya'nın yararına bir asimetrik bağımlılığın Birlik içinde hakim olduğuna ve Birliğin kısa-orta vadede tam anlamıyla başarılı bir entegrasyon olamayacağına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrasya Ekonomik Birliği, Entegrasyon, Bağımlılık, Merkez-çevre

Name of the Thesis: Eurasian Economic Union in the Context of Interdependence and Asymmetric Dependence: A Comparative Analysis

Prepared by: Hulusi Ekber KAYA

ABSTRACT

The most important way to solve the security, political and especially the economical problems that the states faced with the driving power of globalization is to establish international organizations. In this regard, it is aimed to provide an active economical order and regional security in Eurasia by European Economic Union which is established by Russian leadership. Although Russia wants to make an economical order with European Economic Community, it also takes advantages of the dependency of the other member countries and has political aims as strengthening the Russian influence and establishing USSR's center position in the region.

In this study, it will be mentioned that there is an in equivalency in development of the member states in community in front of Russia, and within the frame of world system analysis, it will be discussed that they can't benefit from the positive effects of the community, and that there is an asymmetric dependency more than a bilateral dependency in the community for the benefit of Russia, and it will be touched on that the Community can't be a strong integration in short and mid term.

Key Words: European Economic Union, integration, dependency, core-periphery

ÖNSÖZ

Dünyanın en büyük coğrafi alanını ifade eden Avrasya, içinde barındırdığı ekonomik, politik, sosyal ve kültürel unsurlarla birlikte zengin bir mozaik görünümüne sahiptir. Birçok dinamik ve iddialı ülkeyi bünyesinde barındıran bu coğrafyada geçmişten günümüze birçok alanda güç mücadelesi yaşanmış ve halen de yaşanmaktadır. Sadece bölge ülkelerinin değil, bölge dışındaki küresel güçlerin de ilgi odağında olan Avrasya bölgesi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki ekonomik ve politik değişim rüzgarlarının da etkisiyle birçok entegrasyon girişimine de ev sahipliği yapmaktadır. Söz konusu entegrasyonların kimisi başarılı olurken kimisi ise aynı başarıyı gösterememiştir.

Bu çalışma Avrasya'da SSCB sonrası dönemde Rusya'nın önderliğinde kurulan Avrasya Ekonomik Birliği'ni merkez-çevre perspektifinden inceleyerek, diğer üye ülkelerin karşılıklı bağımlılığın aksine, Rusya'nın merkezde olduğu bir asimetric bağımlılığı ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

İlk olarak lisans eğitimimden günümüze kadar üzerimde emeği çok olan ve yüksek lisans tezimde olduğu gibi doktora tezimde de kendisi ile çalışma isteğimi geri çevirmeyen, engin bilgisi ve tecrübesi ile bana yol gösteren ve farklı perspektifler kazandıran, çalışmam boyunca her türlü destek ve anlayışı esirgemeyen, fikir alışverişinde bulunduğum çok değerli hocam Prof. Dr. Sibel TURAN'a sonsuz şükran ve teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak hayatım boyunca benimle gülen, benimle ağlayan, iyi günde kötü günde her zaman yanımda duran, maddi ve manevi hiçbir desteği esirgemeyen, önemi ve kıymeti hayattaki hiçbir şey ile ölçülemez değerli aileme çok teşekkür ediyorum ve bu çalışmamı onlara ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1
Çalışmanın Analitik Yapısı	3
Literatür Taraması	6
Kuramsal Çerçeve	8

BÖLÜM I

AVRASYA'YI YENİDEN TANIMLAMAK

1. Avrasya'nın Tanımı ve Önemi.....	16
1.1. Avrasya Coğrafyasına Bakış	19
1.2. Avrasya'nın Jeoekonomik ve Ekonomik Karakteristiği	29
1.2.1. Jeoekonominin Kavramsal Boyutu	29
1.2.2. Avrasya'ya Ekonomik ve Jeoekonomik Pencereden Bakmak	32

BÖLÜM II

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KAPSAMINDA AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

2. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi	37
2.1. Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık	43
2.2. Küreselleşmenin Kavramsal Çerçevesi	47
2.2.1. Ekonomik Anlamda Küreselleşme	55
2.2.2. Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme.....	62
2.3. Bölgeselleşme.....	65
2.3.1. Bölgeselleşme ve Küreselleşme İlişkisi.....	69

2.4. Entegrasyon Kavramı ve Bölgesel Ekonomik Entegrasyon.....	72
2.4.1. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları	77
2.4.1.1. Serbest Ticaret Alanı.....	78
2.4.1.2. Gümrük Birliği.....	80
2.4.1.3. Ortak Pazar.....	84
2.4.2.4. Ekonomik Birlik ve Parasal Birlik.....	85
2.5. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Oluşumu	87
2.5.1. Ekonomik Açıldan Avrasya Ekonomik Birliği.....	91
2.5.2. Siyasi Açıldan Avrasya Ekonomik Birliği.....	97

BÖLÜM III

ASİMETRİK BAĞIMLILIK KAPSAMINDA AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

3. Dünya Sistem Analizi	106
3.1. Merkez-Çevre Kuramı.....	115
3.2. Yarı Çevre Bölgeler.....	121
3.3. Avrasya Ekonomik Birliği'nde Rusya'nın Merkez Konumu.....	125
3.3.1. Rusya Ülke Profili	127
3.3.2. Rusya'nın Ticari ve Ekonomik Görünümü.....	127
3.3.3. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Lokomotifi: Rusya	130
3.4. Birlik İçindeki Devletlere Genel Bakış	142
3.4.1. Birliğin Kronolojisi.....	142
3.4.2. Kazakistan Ülke Profili.....	143
3.4.2.1. Kazakistan'ın Ekonomik ve Ticari Görünümü	143
3.4.2.2. AEB ve Kazakistan	149
3.4.3. Beyaz Rusya Ülke Profili	154
3.4.3.1. Beyaz Rusya'nın Ekonomik ve Ticari Görünümü	154
3.4.3.2. AEB ve Beyaz Rusya.....	160
3.4.4. Ermenistan Ülke Profili	164
3.4.4.1. Ermenistan'ın Ticari ve Ekonomik Görünümü.....	164
3.4.4.2. AEB ve Ermenistan.....	169

3.4.5. Kırgızistan Ülke Profili.....	173
3.4.5.1. Kırgızistan'ın Ticari ve Ekonomik Görünümü	173
3.4.5.2. AEB ve Kırgızistan	181
SONUÇ.....	187
KAYNAKÇA	190

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AET	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİT	: Bilgi ve İletişim Teknolojileri
BM	: Birleşmiş Milletler
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECU	: Electronic Control Unit (Elektronik Kontrol Birimi)
EURASEC	: Avrasya Ekonomik Topluluğu Anlaşması
GATT	: The General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GYÜ	: Gelişme Yolundaki Ülkeler
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NATO	: The North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OECD	: The Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OPEC	: (Organization of Petroleum Exporting Countries) Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
WTO	: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Avrasya Gümrük Birliği'nin Kronolojik Gelişimi.....	83
Tablo 2: AEB Üyesi Ülkelerin 2019 Yılı İlk Çeyreği Ekonomik Tahminleri	97
Tablo 3 : Rusya Federasyonu	127
Tablo 4: Rusya'nın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri	129
Tablo 5: Gümrük Birliğinden Avrasya Ekonomik Birliği'ne	142
Tablo 6: Kazakistan Cumhuriyeti'ne Genel Bakış.....	143
Tablo 7: Kazakistan'ın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri	148
Tablo 8: Belarus Cumhuriyeti'ne Genel Bakış	154
Tablo 9: Beyaz Rusya'nın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri	159
Tablo 10: Ermenistan'a Genel Bakış	164
Tablo 11: Ermenistan'ın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri	168
Tablo 12: Kırgızistan'a Genel Bakış.....	173
Tablo 13: Kırgızistan'ın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri	180

GİRİŞ

Ekonomik entegrasyon hareketlerinin uluslararası ekonomik sistem içinde siyasi ve ekonomik bir boyut kazanması özellikle coğrafi açıdan birbirine yakın olan ülkelerin her geçen gün artan rekabet koşullarına karşı birlikte hareket etmesine, birbirleri ile olan ekonomik ilişkilerin kolaylaşmasına ve böylelikle küresel ekonomik düzen içinde daha fazla söz sahibi olmalarına olanak sağlamaktadır. Sanayi devrimi sonrası süreçte dünya ekonomisi Adam Smith'in liberal ekonomi teorisinin ışığında şekillenmiştir. Teoriye göre hem bölgesel hem de küresel ölçekte ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasının yaratacağı etkileri teorik anlamda tartışılmaktadır. Ülkelerin ortak hedefi olan uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi gayretleri iki yönde şekillenmiştir. Bunlardan ilki bölgesel iktisadi birleşmeler, ikincisi ise II. Dünya Savaşı sonrasında ABD önderliğinde kurulan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasıdır.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası arenada yaşanan başta ekonomik olmak üzere siyasi, askeri ve kültürel olaylar uluslararası ilişkiler için yeni düzenlemeler oluşturulmasını zorunlu kılmaktaydı. Artan dış ticaret işlemleri ülkeleri bir taraftan birbirine yaklaştırırken diğer taraftan da yeni sorunların patlak vermesine sebep olmaktaydı. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesi ve SSCB'nin dağılması ile farklı siyasi rejimler, sosyal, kültürel ve ekonomik sistemlere sahip ülkeler arasında gerçekleşen uluslararası ticaret işlemleri birçok alanda ciddi anlaşmazlıkların doğmasına neden olmaktaydı. Ekonomik entegrasyon teorisi ülkelerin kendi aralarındaki ticaretin serbestleştirilmesi ile ilgili politikaları ve uygulama alanlarını incelemektedir. Ekonomik entegrasyonların daha iyi anlaşılabilmesi için de bölgeselleşme ve küreselleşme süreçlerinin bilinmesi önemli bir husustur. Küreselleşme çok boyutlu bir kavram olmasından dolayı konuyu hangi disiplin açısından değerlendirdiğinize göre değişim göstermektedir, fakat ana hatları ile iki temel boyutu vardır: siyasi ve ekonomik. Bölgeselleşme ise, bölgesel bir alan içinde somut işlem örnekleri oluşturan bir süreç anlamına gelmektedir. Bölgeselleşmenin kesin bir bölgesel proje doğrultusunda olduğunu da söylemek doğru olmaz. Coğrafi açıdan yakınlık gösteren ülkelerin birbirleriyle olan ekonomik

ilişkilerini kolaylaştırmayı amaçlayan ekonomik bütünleşmelerin küreselleşen pazarlarda söz sahibi olunması yolunda önemi her geçen gün artmaktadır. Günümüzde baktığımızda ekonomik entegrasyonun en güzel örneği Avrupa Birliği'dir. II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen ekonomik bunalımlar Avrupalı ülkeleri birbirine yakınlaştırmış ve Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ile Avrupa Birliği için ilk adım atılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda bölgede yer alan eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki işbirliği düzeyi başta ekonomik olmak üzere politik, kültürel ve sosyal açıdan da büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bu durumun bir benzeri de Avrupa Birliği'nin temellerinin atıldığı dönemde görülmektedir. Bölge ülkeleri ekonomik bağlamda yeni ortaklıklar kurmak ve batı ile bütünleşmek için gayret etmişlerdir. Bugün ekonomik entegrasyon kurma çabalarının yoğunlaştığı bölge, Kafkasya'nın batısından Çin'e kadar uzanan ve günümüzde Avrasya olarak adlandırılan coğrafyada kendini göstermektedir. Avrasya denilince sadece Kafkasları ve Rusya Federasyonu'nu barındıran bir kavram değil, Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan bölgeyi de içine alan çok geniş kapsamlı bir coğrafya akla gelmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Avrasya tanımı yapılırken sosyal, siyasal ve ekonomik bakış açısına göre bölgenin farklı tanımları literatüre girmiştir. Tıpkı Ortadoğu kavramını tanımlamada yaşanan belirsizlik Avrasya tanımını yaparken de yaşanmakta ve ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda bir Avrasya tanımı yapmaktadır.

Avrasya coğrafyasının gerek sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginlikleri gerekse de jeopolitik konumu, SSCB'nin dağılmasının ardından, Batı'nın yani başta ABD ve Avrupalı devletlerin tüm dikkatlerini bölgeye çekmiştir. Rusya ise bölgenin başat aktörü olarak Avrasya'nın önemini bilmekte ve uluslararası arenada siyasi ve ekonomik hamlelerini ve stratejilerini bu bağlamda gerçekleştirmektedir. Arka bahçesi olarak gördüğü eski Sovyetler Birliği coğrafyasında da söz konusu stratejilerini sürdürmektedir. Tıpkı 2008 Gürcistan krizi ve yakın geçmişte yaşanan Ukrayna krizinde olduğu gibi. Avrasya Ekonomik Birliği de bu hamlelerden biri olarak görülebilmektedir.

Çalışmada Avrasya Ekonomik Birliği jeostratejik ve jeoekonomik bir değerlendirmenin ardından bağımlılık teorilerinden karşılıklı bağımlılık ve asimetric bağımlılık kapsamında incelenecektir. Bu incelemeler yapılırken küreselleşme, bölgeselleşme, ekonomik entegrasyon, dünya sistem analizi ve merkez çevre kavramları da detaylı bir şekilde açıklanarak sonuç kısmında da AEB ile ilgili sentez ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Analitik Yapısı

Çalışmanın temelini oluşturan bağımlılık teorileri kapsamında Avrasya Ekonomik Birliği'nin karşılaştırmalı olarak inceleneceği bu çalışmada şu sorulara cevap aranacaktır. Avrasya'nın jeopolitik ve jeoekonomik önemi nedir ve AEB'ne giden yolda bu kavramların önemi var mıdır? Avrasya ve Avrasyacılık kavramları nelerdir, Rus dış politikasında bu kavramların yeri nedir? Bölgeselleşme mi küreselleşmeyi tetikler yoksa küreselleşme mi bölgeselleşmeyi tetikler? Entegrasyon ve entegrasyon teorileri nelerdir? Ekonomik entegrasyon nedir? SSCB'nin dağılması ile Avrasya coğrafyasında girişilen entegrasyon hareketleri nelerdir ve bunların devamlılığında bahsedebilir miyiz? Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşumunun gerekliliği ve önemi nedir? Ekonomik açıdan Avrasya Birliği'nin gerçekleştirilebilirliği mümkün mü? Bölgesel entegrasyon kavramının Rus dış politikasındaki yeri nedir ve bu bağlamda Avrasya Ekonomik Birliği'nin Rus dış politikası açısından kazanımları nelerdir? Liberal ve neoliberal görüşün Avrasya Ekonomik Birliği bağlamında üye devletlerin dış politikasına yansımaları nasıl olmuştur? Avrasya Ekonomik Birliği'nde başat oyuncu kim? Merkez-Çevre kuramına göre Rusya'nın birliğe üye diğer devletlerle ilişkileri ne yönde ilerlemektedir? Ekonomik anlamda yeterli olmayan Ermenistan ve Kırgızistan neden birliğe üye oldular?

Bu soruların sorulmasındaki amaç Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan mevcut coğrafyada bulunan başta Kazakistan, Beyaz Rusya ve Rusya olmak üzere birliğe üye olması muhtemel diğer ülkelerin de içinde bulunduğu entegrasyon hareketinin olabirliğini bağımlılık teorileri bağlamında araştırarak

Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşumuna yönelik bir bakış açısı elde etmektir. Türk Cumhuriyetlerinin de söz konusu entegrasyon hareketleri içinde bulunması ve/veya bulunma gayretleri için de olması Avrasya Ekonomik Birliği'nin Türkiye için de bir cazibe haline getireceği uluslararası ilişkiler yazınında sıklıkla konuşulan ve tartışılan bir husus olmuştur. Çalışmada bu konu da ana hatları ile ele alınacak ve yukarıda değinilen sorular ışığında cevaplar aranacaktır. Yukarıda sorulan sorular ile bağlantılı olarak bu çalışmanın hipotezi ise şu şekildedir: "Avrasya Ekonomik Birliği, bünyesinde bulunan tüm yeleri için ortak fayda sağlamasından ziyade birlikte başat aktör olarak yer alan Rusya'nın kendi ulusal ve uluslararası çıkarları için hizmet eden bir ekonomik gelişim modelidir. Rusya da diğer üyelerin kendisine ekonomik ve siyasi bağımlılığından etkin bir şekilde faydalanmakta ve Avrasya'da Rus nüfuzunu daha da etkinleştirerek jeopolitik hamlesini sağlamlaştırmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde tam bir entegrasyonun gerçekleşmesi kısa vadede zor görülmektedir."

Çalışmada bağımlılık teorileri bağlamında Avrasya Ekonomik Birliği'nin hem bölge için hem de uluslararası platformda birliğe ye devletlere ne gibi fırsatlar yaratacağı ve fırsatların yanında ne gibi zorluklar ile karşılaşılabileceğini liberal ekonomik politikalar çerçevesinde incelenecektir. Liberal politikalar açısından çalışmanın incelenmesinin sebebi: liberalizme göre, bir devletin egemenliğinden taviz vererek işbirliğini seçmesi, çıkarlarından taviz verdiği anlamını taşımamasıdır. Uluslararası konularda devletlerin işbirliği içinde bulunması onların çıkarlarına aykırı değildir. Bir devletin çıkarı diğer bir devletin çıkarı ile birbirine bağlıdır. İşbirliğine gitmeyen bir devlet ileri görüşlü değildir. İşbirliği uluslararası etkileşimin ve karşılıklı bağımlılığın meydana getireceği olası zararları azaltmak ve kazanımları artırmak için gereklidir.¹

Yukarıda verilen sorular ve hipotezin ışığında çalışma için izlenilmesi planlanan yol haritasında şunlara değinilmesi düşünülmektedir:

Çalışmanın birinci bölümünde Avrasya'nın tanımı yapıldıktan sonra diğer bölümlerin de genelini ilgilendiren kavramlarından olan jeostrateji ve jeoekonomi

¹ Tıyyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. baskı, MKM Yayınları, Bursa 2013, s.37.

üzerinde durularak Avrasya'nın ekonomik projeksiyonu sunulacaktır. Avrasya'nın coğrafi özellikleri ve bölgeye sağladığı kaynaklar ve stratejik önem de bu bölümde değinilecek bir diğer konulardır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, karşılıklı bağımlılık bağlamında Avrasya Ekonomik Birliği; küreselleşme, bölgeselleşme ve ekonomik entegrasyonlar kapsamında incelenecektir. 20. yüzyılın sonlarında ekonomik, politik ve kültürel alanda yaşanan gelişmeler sonucu oluşan küreselleşmenin uluslararası ilişkilere yansımaları karşılıklı bağımlılık kavramını ortaya çıkarmıştır. Günümüz uluslararası ilişkilerinde büyük güçler arasındaki karşılıklı bağımlılığın ekonomik boyutunun güvenlik boyutunun önüne geçtiği görülmektedir. Bağımlılık, bir devletin dış politikalarının başka bir devlet tarafından belirlenebildiği tek taraflı bir etkileşimi ifade ederken, karşılıklı bağımlılık ise farklı ülkeler arasındaki ilişkilerde gündeme gelen, karşılıklı etkileşimi ifade eden bir kavramdır. Bölgeselleşme kavramı, küreselleşme ile bölgeselleşme arasındaki etkileşim ve entegrasyonun aşamaları bölümde açıklanacak diğer konu başlıklarıdır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin bölgeselleşme sonucu mu yoksa küreselleşme sonucu mu oluştuğu bu bölümde incelenecek bir diğer konudur. Entegrasyon kavramı ve ekonomik, siyasi bütünleşmenin önemi bu bölümün merkezinde yer almaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin üye ülkeler açısından ne gibi avantajları ve zorlukları vardır, söz konusu avantajların uzun vadede gerçekleşmesi mümkün mü, zorluklar kısa vadede çözüm bulabilir mi sorularına bu bölümde cevap aranacak ve elde edilen cevaplar ile Avrasya Ekonomik Birliği'nin tam anlamıyla yani siyasi, ekonomik ve kültürel bağlamda başarılı bir entegrasyon hareketi olabilirliği çalışmada detaylı olarak incelenecektir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise dünya sistem analizi perspektifinde Avrasya Ekonomik Birliği ele alınacaktır. Burada önemli olan nokta merkez-çevre ve yarı çevre kavramlarının Avrasya Ekonomik Birliği açısından öneminin ortaya konulmasıdır. Söz konusu kavramlar Immanuel Wallerstein başta olmak üzere, Samir Amin ve Andre Gunder Frank'ın görüşleri ile çeşitlendirilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Uluslararası bağımlılık, genel görüşe göre sistemin bir karakteridir. Buna göre gelişmiş merkez devletler, kendi refah seviyelerini

yükseltmek için, zayıf çevre devletleri sömürürler. Üçüncü bölümün teorik çerçevesi çizildikten sonra Avrasya Ekonomik Birliği'nin merkez ülkesinin Rusya olduğu, çevre ülkeleri ise diğer üye devletlerin oluşturduğu ve Rusya'nın AEB'nde izlediği ekonomik ve siyasi politikalar ile aslında kapitalist bir ülke görünümü çizdiği açıklanacaktır. Her bir üye ülke ekonomik ve ticari açıdan incelenecek ve Avrasya Ekonomik Birliği'ndeki konumlarının yanı sıra Rusya ile olan ekonomik ve siyasi ilişkileri değerlendirilerek asimetrik bağımlılık tezi sunulacaktır.

Sonuç bölümünde ise diğer bölümlerde değinilen bilgiler bir bütün haline getirilerek, bahsedilen hipotezin değerlendirilmesi yapılarak Avrasya Ekonomik Birliği ile ilgili bilimsel varsayımlarda bulunulmaya çalışılacaktır. Bu varsayımlar oluşturulurken bağımlılık teorilerinden (asimetrik ve karşılıklı bağımlılık) faydalanılarak her iki hakim görüş incelenecek ve bir sentez ortaya koyulacaktır.

Literatür Taraması

Entegrasyon kavramı birden çok boyutta ele alınmaktadır. Bunların başında da ekonomik boyut gelmektedir. Ekonomik entegrasyon kavramının ortak bir tanımlaması olmamakla birlikte genel kabul gören tanıma göre ülkelerin ulusal çıkarlarının maksimizasyonu için kendi aralarında birlikler kurmalarıdır. Küreselleşmenin de etkisiyle artık bu tanımlama içine ulusal çıkarların dışında küresel çıkarlar da girmiştir.²

Ekonomik entegrasyon hareketleri üye ülkelerden belli konularda yetki devralan derin ve detaylı bir ekonomik örgütlenmeyi öngörmektedir. Böylece uluslararası arenada söz konusu örgütler uluslararası ilişkilerin birer süjesi olarak ve yeni bir hakim kişilik kazanarak varlıklarını ortaya koymuş olmaktadır. Bu tür örgütlerin öncelikli amaçları üyeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi ve uluslararası ticareti engelleyici her türlü uygulamanın kaldırılmasıdır. Entegrasyon girişimi içinde olan tüm üye ülkelerin ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda

---

² Pınar Yardımcı, *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2014, s.18.

birbirleriyle ortak özelliklerinin bulunması çıkarlarına uygun dengeli bir başarı elde edebilmeleri için zorunlu bir hal olarak değerlendirilmektedir.³ C.P Kindleberger “*Kapsamı açıklanmadıkça hiçbir anlam ifade etmeyen entegrasyon kelimesi işbirliği, düzenleme ve örgütlenme gibi çok heceli bir kelimedir.*” demekte ve “*ekonomik entegrasyon üretim faktörleri fiyatının eşitlenmesi*” diye tanımlamaktadır.⁴ Reinhard Meyers’in tanımıyla entegrasyon, “*Katılımcı aktörler arasında konsensüs ile ortak normların, çıkarların ve hedeflerin geliştirildiği, temelde barışın devamlılığı amacını sağlamaya yönelik siyasal bir topluluğun uluslararası sistem içerisinde oluşması sürecidir.*” Temelde bu kavram altında uluslararası ve uluslararası topluluklardan söz etmek mümkündür.⁵

Dünyada çok sayıda ekonomik entegrasyon hareketleri denenmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde entegrasyon girişimlerinin hız kazandığı görülmektedir. Günümüz artık ekonomik entegrasyon hareketlerinin, ülkelerin birbirleri ile olan ekonomik yakınlaşmaların ve destekleşmelerin artış gösterdiği bir çağ olmuştur. Çeşitli ekonomik entegrasyonların dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerinde görülmesi konunun önemini daha çok ortaya koymaktadır. Küreselleşen dünya bir taraftan da bölgeselleşmektedir. Ekonomik ve siyasi bağların artması ile ülkeler arasındaki işbirliği hareketleri körüklenmektedir. Ekonomik entegrasyon en geniş şekliyle daha kapsamlı bir pazara üretim yapmayı ve bu üretimin sağladığı imkanlardan yararlanmayı, birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmetlere serbest dolaşım sağlayarak bir serbest pazar yaratmayı mümkün kılmaktadır.⁶

Literatüre baktığımızda günümüzde en köklü ve başarılı entegrasyon örneği olan Avrupa Birliği ile ilgili çok fazla çalışma bulunmasına rağmen yakın geçmişte aktif hale gelmiş ve gelişim süreci halen devam etmekte olan Avrasya Ekonomik Birliği ile ilgili çalışma sayısı daha azdır. Söz konusu çalışmalar ise genel olarak

³ Mehmet Karagül, *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler*, 4. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014, s.19.

⁴ Emin Ertürk, “*Uluslararası İktisadi Birleşmeler*”, 4. Baskı, Alfa Aktüel, İstanbul 2006, s.54.

⁵ Haydar Çakmak, “*Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*”, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s.140.

⁶ S. Rıdvan Karluk, “*Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*”, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2014, s.505-508.

Rusça ve Kazakça olarak literatürde yer almaktadır. Çalışmanın uluslararası ilişkiler açısından önemi birliğin yakın geçmişte kurulması ve faaliyete geçmesinden dolayı halen dinamizmini koruyan ve trend olan bir araştırma alanı sunması ve bağımlılık teorileri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemesidir.

Çalışmada etkin bir literatür taraması yapılmış, konu ile ilgili bilgi veren hem yurtiçindeki hem de yurtdışındaki uzman kişilerin kitap ve makalelerinin yanında 2000 sonrası özellikle güncel gazetelerde yer alan makalelerden ve haberlerden kaynak olarak yararlanılmıştır. Avrasya Ekonomik Birliği ile ilgili online dergiler araştırılmış ve birliğin iki önemli üyesi olan Rusya ve Kazakistan'da konferanslara katılım sağlanarak gözlemler yapılmıştır. Bu konunun seçilmesinin nedeni Avrasya Ekonomik Birliği'nin ilerleyen yıllarda öneminin daha da artacağına inanılması ve literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olması önem teşkil etmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal çerçevesini bağımlılık teorileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık ve asimetric bağımlılık teorilerine değinilecek ve Avrasya Ekonomik Birliği bu çerçeve içinde değerlendirilecektir. Dolayısıyla her iki karşılıklı bağımlılık teorileri tek tek ele alınacaktır. Bu kapsamda ilk olarak karşılıklı bağımlılık açıklanacaktır.

Ülkeler mevcut anarşik yapıda var olmak için karşılıklı bağımlılığı arttırmak ve bunun için de birbirleriyle ilişkilerinde askeri boyuttan çok ekonomik boyutları ile beslenmeye çalışmaktadırlar. Avrasya Ekonomik Birliği'nde fırsatları üye ülkelerin sahip oldukları kaynaklar oluştururken, zorluklar ise hem küresel ortamda var olma gayretleri hem de birbirleriyle ilişkilerinde siyasi ve ekonomik anlamda farklılıklar oluşturmaktadır diyebiliriz.

Neo-liberaller, devletlerin aralarında işbirliğinin mümkün olduğunu iddia etmişlerdir. Robert Keohane'nin temel varsayımı hegemon olarak tanımlanabilecek bir devletin güç kaybetmesine rağmen, diğer devletlerin uluslararası hukuk

kurallarına uymaya devam etmelerinden dolayı işbirliği ve istikrarın mümkün olabileceğidir. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Avrupa Birliği (AB) gibi Batı merkezli kurumların genişlemeye devam etmesi ve bu kurumlara üye ülkelerin kendi içlerindeki entegrasyona hız kazandırmaları liberal teori ile uyumlu pratiklerdir. Liberalizmin öngördüğü küreselleşme sürecinde son yıllarda gözlenen ise küreselleşmenin olumsuz yanlarının daha çok gündeme gelmesi ve bölgeselcilik akımının daha fazla güç kazanmasıdır. Liberallere göre uluslararası siyasi sistemde devlet üstü federatif yapılar oluşturulması mümkündür. Ekonomik çıkarlara, bölgesel ve küresel entegrasyon çabalarına, ortak kimlik ve değerlere yapılan vurgu, ikna kabiliyeti ve diplomasi gibi unsurların ön plana çıkartılması liberal dış politika anlayışının ayırt edici özellikleridir.⁷ Liberaller uygulamada küresel gündemi oyalayan konulara yaklaşıldığıyla ilgilenir. Bu konular ülkelerin tek başlarına çözebileceklerinin ötesindedir, genelde de küresel veya bölgesel yaklaşımlar gerektirirler. Liberaller, küresel yönetim şekilleri ve bu süreçte küresel kuruluşların rolüyle ilgilenirler. Bu bakımdan küresel yönetim devlet ve devlet olmayan aktörlerin küresel ve bölgesel gündemdeki konularla güvenilir biçimde ilgilenme yöntem ve araçları anlamına gelir.⁸

Liberallere göre, uluslararası ilişkiler ve devletlerin dış politikaları, birey, devlet, ulusal baskı grupları, uluslararası ve uluslararası örgütlenmeler boyutuyla tahlil edilmektedir. Liberal teori, uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinin bireyleri ve grupları içeren toplumsal aktörler olduğunu savunmaktadır. Neo-liberaller de realistler gibi devletlerin kendi menfaatlerini koruyan bütün ve rasyonel aktörler olarak almışlar ve bu şartlar altında bile devletlerin uluslararası işbirliğini sağlayabileceklerini savunmuşlardır. Neo-liberallere göre rasyonel devletlerin oluşturduğu dünyada uluslararası işbirliği mümkündür, çünkü devletler karşılıklı kazanımlarını artırmaya yönelik örgütler yaratabilirler. Neo-liberaller özellikle uluslararası kurumları devletler arasında işbirliğini sağlamada önemli rol oynadıklarını savunurlar. Böylece devletler “göreceli kazançlar” yerine “mutlak

⁷ Tarık Oğuzlu, “Liberalizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed: Şaban Kardaş, Ali Balcı, 2014, s.99-101.

⁸ Paul R. Viotti-Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Çev: Ayşe Özbay Erozan, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014, s.34.

kazançlarla” ilgileneceklerdir. Ancak Neo-liberaller bu durumu realistlerin daha çok askeri ve güvenlik konularını içine alan “yüksek politika” ile değil, ekonomik konuları kapsayan “alçak politika” ile daha başarılı olacağını belirtmektedirler.⁹ Enternasyonal liberallere göre serbest ticaret, devletleri birbirine bağlar ve savaş olasılığını ortadan kaldırır, çünkü savaş herkesin ekonomisine zarar verecektir. Norman Angel’in 1909’da yazdığı “Büyük İllüzyon” adlı kitabında Avrupa ekonomilerinin birbirine bağlı olduğu ve bu sebepten savaş olasılığının olmadığı ifade edilir.¹⁰

Neo-liberalizmin ana teması serbest piyasa ekonomisi doğrultusunda ekonominin, devlet kendi haline bıraktığında en güzel şekilde işleridir. Devletin “ağır eli” girişimciliği tüketir ve girişkenliği caydırır. Neo-liberal düşünceye göre “piyasa: iyi , devlet: kötüdür”. Neo-liberalizmin ana politikaları arasında özelleştirme, düşük kamu harcamaları, vergi kesintileri, müdahale etmeme ve sosyal hizmetlerin azaltılması sayılabilir. 1980’lerden beri ekonomik kalkınma, dünyanın çeşitli bölgelerinde Neo-liberal bir görünüm kazanmıştır. Neo-liberal devrim aslında bir karşı devrimdir: amacı, 20. yy’ın büyük bir kısmını ve özellikle II. Dünya Savaş’ı sonrası dönemin başlarını niteleyen büyük kamu sektörü ve devlet müdahalesini engellemek ve/veya tersine çevirmektir. Neo-liberalizmin kapsamlı ve karşı konulamaz ilerleyişi, 1990’lı yıllarda küresel ekonomik yönetim kurumlarının etkisi ve küreselleşmenin artan etkisi ile olmuştur. Ekonomik küreselleşme, Neo-liberalizmin ilerleyişini desteklemiştir. Özellikle yoğunlaşan uluslararası rekabet, ekonomik düzenlemeleri kaldırma ve ulusötesi şirketlerin başka yerlere gitmesine engel olma ve yabancı sermayeyi çekme isteğiyle vergi düzeylerini düşürme konusunda hükümetleri teşvik etmiştir.¹¹

Neo-liberal teorinin temsilcilerinden Robert Keohane ve Joseph Nye çalışmalarında devletler arasında artan ve giderek daha karmaşık bir hal alan karşılıklı bağımlılık ağı oluştuğunun altını çizerler. Serbest piyasa ilişkilerinin tetiklediği bu ilişkiler başlarda ABD veya daha öncesinde İngiltere gibi

⁹ Haydar Çakmak, a.g.e., s.133-135.

¹⁰ Michael G. Roskin-Nicholas O. Berry, *Uluslararası İlişkiler UI’nin Yeni Dünyası*, Adres Yayınları, Ankara 2014, s.55.

¹¹ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, 3. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2014, s.126-127.

karşılaştırmalı üstünlüğe sahip, hegemonik güçlerin önderliğinde geçmiştir. Realist kuramın aksine, karşılıklı ticaret ve işbirliği, daha karlı bir alternatif olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Özellikle 1970’lerde yaşanan ekonomik buhranlar hiçbir ülkenin tek başına, dünya ekonomisinden tam bağımsız olarak hareket etmesinin mümkün olmadığını gösterdi. Bunun sonucu olarak da geleneksel devlet anlayışı olan “askeri devlet, güçlü devlet” yaklaşımı yavaş yavaş yerini “tüccar devlet, güçlü devlet” anlayışına bırakmıştır. Hiçbir devlet ne kadar büyük olursa olsun iktisadi açıdan tam bağımsız var olamaz.¹² Neo-liberaller, Neo-realistlerin göreceli kazanıma yaptıkları vurgunun tersi olarak mutlak kazançlar üzerinde durmaktadırlar. Neo-liberallere göre işbirliğinin tarafları için kimin ne kadar kazandığı değil, taraflardan her birinin ne kadar kazandığı önemlidir. Ortak çıkarlara sahip olan aktörler kendi mutlak kazançlarını maksimize etmek için çaba göstereceklerdir.¹³

Neo-liberallere göre Ricardo ve Smith tarafından oluşturulan serbest ticaretin ilkeleri günümüz dünyasında da anlamlı durmaktadır. Ulusal sınırların bir engel çıkarmaksızın, tüccarların mal ve para değişimine izin verilmelidir. Uluslararası ticaretin önünde çok az hukuki kısıtlama bulunmalıdır. Ulusal üreticilere yönelik devlet desteğine izin verilmemelidir. Hizmetlerin ve malların ulusal sınırları serbestçe aştığı açık bir global piyasa, tüm ulus devletlerin karar vericilerinin ortak hedefi olmalıdır. Sadece serbest ticaret iktisadi büyümeyi en yüksek seviyeye ulaştırabilir ve kaynakların, emeğin ve sermayenin en etkin şekilde kullanılacağı bir rekabet ortaya çıkarabilir.¹⁴ Neo-liberaller devletlerin mutlak kazançlarını azami düzeye ulaştırmakla ilgilendiklerini iddia ederler ve devletlerin, kendi refahlarını paylaştıkları ortak çıkarlardan bağımsız olarak değerlendirdiklerinden bahsederler.¹⁵

Liberal ya da Neo-liberal yaklaşımlara katkı sağlayan yaklaşımların ilk odak noktalarından biri, özellikle Avrupa kıtasının batısında başlayan uluslararası

¹² Evren Çelik Wiltse, “Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Ed: Evren Balta, İstanbul 2014, s.141-142.

¹³ Arif Behiç Özcan, “Uluslararası Örgütler”, *Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Ed: Arif Behiç Özcan-Yusuf Çınar, İstanbul 2014, s.177.

¹⁴ Scott Burchill, “Liberalizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul 2012, s.104.

¹⁵ Scott Burchill, a.g.m., s.94.

entegrasyonun olumlu sonuçları olmuştur. Çatışmaya yol açan sektörlerdeki kaynakların bir araya toplanması ve egemenliğin bir kısmının taraflar arasında kurulacak ortak bölgesel kuruluşlara devredilmesi ile işbirliği ve barış ortamının sağlanacağı düşüncesi entegrasyon teorilerinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Devletlerarası işbirliğinin gerçekleşebilir olduğunu gösteren ve entegrasyon süreçlerine dair bir açıklama getiren Ernst B. Haas, ekonomi alanında yaşanan bütünleşmenin siyasi alanda bütünleşmeyi kolaylaştıracağını savunmaktadır.¹⁶

Çalışmanın ikinci araştırma alanı olan asimetrik bağımlılık konusunda ise aşağıda detaylı olarak değinilecek kişilerin görüşleri ışığında ilerlenecek ve sonuç kısmında ise her iki bağımlılık teorisinin bir sentezi oluşturularak literatüre konu ile ilgili bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılacaktır.

Immanuel Wallerstein çalışmalarını dünya sistem analizi üzerinden geliştirmiştir. Wallerstein, kapitalizmin klasik tezlerini modern dünya-sistemi içinde tersine çevirir. Ona göre Kapitalizm serbestlikten yana değildir. Kapitalistler rekabetle tekelin uyum içinde bulunduğu, hem kar hem de zarar edilebilen bir pazar arzusundaırlar. Kapitalist anlayış devlet karşıtlığını içermez tam aksine kapitalizmin devlete gereksinimi vardır.¹⁷ Dünya-sistem analizinde ekonomi, siyaset ve sosyoloji tek bir disiplindir ve ayrı analiz birimleri, özneleri, metotları, teorik varsayımları yoktur.

Dünya-sistem analizine göre toplumsal çözümlemenin birimi tarihsel sistemdir. Tarihsel sistem, kavram olarak tarihsel sosyal bilim birliğinin de yansımasıdır.¹⁸ Wallerstein'a göre günümüzde modern dünya sisteminin geçiş dönemi yaşanmaktadır. Wallerstein, bugüne dek üç temel tarihsel sistem türü olduğunu söyler. Bunlar, mini-sistemler, dünya-imparatorluklar ve dünya-ekonomilerdir. Dünya imparatorlukları ve dünya ekonomilerini aynı sistem olarak kabul ettiğinden bu ikisini tek başlık altına alır. M.O. 8000 ve 10.000 lerde tarihsel

¹⁶ Fulya Akgül, "Uluslararası İlişkilerde Liberal Yaklaşımlar", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Ed: Mehmet Şahin-Osman Şen, Ankara 2014, s.75-76.

¹⁷ Immanuel Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya-Sistem üzerine Denemeler*, çev. Mustafa Ozel, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 150

¹⁸ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 120-140

sistem türü içinde bir tek kültürel ve siyasal sürecin görüldüğü küçük ölçekli işbölümü olan mini- sistemler hakimdir. Bu sistemde basit tarım, avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan kabileler vardır. Alışveriş ise paylaşım ve takas şeklindedir. Dünya-imparatorluklar geniş siyasi yapılardır ve farklı kültürleri barındırır. Çin, Mısır ve Roma uygarlıkları dünya imparatorluğunun bildiğimiz örnekleridir. Dünya-imparatorluklarının ekonomileri kırsal kesimden merkeze doğru haraç/vergi zincirine dayanmıştır.

Dünya-ekonomiler ise geniş ortak üretim yapılan sistemlerdir. Kapitalizme uygun olarak Pazardaki birçok tekelin lehine biriken artı değerler eşitsiz dağılımıdır. Dünya-ekonomiler aşamadıkları bunalım anlarından ya imparatorluk haline dönüşürler ya da imparatorluğun içinde erirler.

Wallerstein Modern dünya sistemini üçlü yapıya ayırır: Kapitalist dünya sistemindeki devletler, merkez-çevre ve yarı çevre. Buldukları pozisyona bağlı olarak hiyerarşik bir sıralamaya girmektedirler. Temeldeki olgu, farklı başlangıç noktalarında, Batılı devlet mekanizmaları ve Batılı olmayanların arasındaki güç farklılığında yatmaktadır. Bu güç farklılığı merkezin çevreye baskısıyla sonuçlanmaktadır. Merkez ve çevre ülkeler arasında belirli işbölümleri vardır. Çevrenin bu işbölümündeki rolü, merkez ülkelere ham madde ve ucuz iş gücü temin etmesidir. İleri teknolojiye sahip olan merkez ise ileri düzeyde ürünler üretmektedir. Çevre ürünlerini ucuz fiyatlardan satmak zorundayken, merkez yüksek fiyatlardan almak zorundadır. Yarı çevre ise; merkeze göre çevre, çevreye göre ise merkez konumundaki ülkelerdir.¹⁹

Samir Amin'e göre emperyalizm kapitalizmin en üst seviyedeki aşamasıdır. Emperyalizm noktasında sermaye yoğunlaşması çok fazla ilerler. Eğer daha fazla gelişirse kapitalist üretim tarzından uzaklaşılır. Samir Amin, mücadele ile yıkılmayan emperyalizmin değişik bir sınıflı topluma götüreceğini savunur. Yani kapitalizm bir sosyalist devrimle sonlandırılmazsa üretici güçlerin gelişimi, değişik bir sınıflı topluma götürebilir. Samir Amin de Wallerstein gibi merkez-çevre ayrımı üzerinde çalışmıştır. Samir Amin'e göre kapitalizm, merkez - çevre ilişkisinden

¹⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Marmara Kitap Merkezi, 2008, s. 425-428

oluşan bir dünya ekonomisidir. Bu ekonomide çevreden merkeze dikey bir ilişki vardır. Bu da çevreden merkeze pozitif bir akış olduğunu ve çevrenin merkez tarafından sömürüldüğünü düşündürür. Dolayısıyla çevre ülkeler arasında yatay ilişki yokluğu, eşitsiz değişim mekanizmasını doğurur. Değer çevreden merkeze doğru akar. Merkezdeki kapitalist ilişkilerin içsel süreçlerin bir sonucu olması ve uydudaki kapitalist ilişkilerin dışarıdan sokulması merkez ve uydu arasındaki temel farkı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, merkez ekonomiler kitle tüketim mallarını üreten sektör ile sermaye malları üreten sektör arasındaki içsel ilişkinin dengeli olmasını ifade eden otosentrik özelliğe sahiptirler. Uydu ekonomiler bunun tam tersine kendilerine hükmeden merkezdeki birikimin mantığına tabidirler. Uydu ekonomilerde düşük ücretler ve dolayısıyla yüksek işgücü verimi dengesiz mübadele ve süper sömürü için temel oluşturmaktadır.²⁰

Paul Baran, Marksist teoride ilk kez az gelişmişliği ele almıştır. Baran'a göre ileri derecede kapitalistleşmiş ülkeler çıkarları gereği az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınma istemezler. Endüstrileşmesini tamamlamış ülkelere ham madde, kar ve yatırım alanları sağlayan geri kalmış dünya, kapitalist Batı'nın yaşam alanıdır. Bu nedenle, ABD başta olmak üzere endüstrileşmiş ülkeler, “kaynak ülkeler” denen bu ülkelerin endüstrileşmesine karşı çıkmışlardır. Baran, Marksist teoride önemli bir yönelime, özellikle tekellerin gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde duraklamanın nedeni olduğu konusuna eğilmeye katkıda bulunmuştur.²¹

Andre Gunder Frank da Batı'nın gelişmesine karşılık diğerlerinin gelişmemesini, Batı'nın diğerlerinin ekonomik artı değerlerini sömürmesine bağlar. Frank'a göre gelişme ve az gelişme kapitalizmin bazı içsel çelişkilerinin sonucudur. Öncelikle kapitalizm diğerlerinin ekonomik artı değerlerinin gaspı ve kaynaklarının kullanılıp tüketilmesi üzerine büyür. Bunun yanı sıra Kapitalizm metropolitan merkez ve yan uydulara doğru kutuplaşır. Kapitalizmde uydunun iç ekonomisi ekonomik artı değerini gaspıyla sömürülür ve “metropolis - uydu” kutuplaşması uydularda da yaratılır. Bu tanımdan yola çıkarak kimsenin uydusu olmayan Batı

²⁰ Samir Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, Çev.: Semih Lim, Kaynak Yay., İstanbul 1997, s. 247-251

²¹ Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Tekelci Sermaye*, çev. Doç. Dr. Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, Ağustos 2007, s. 101-110.

sermayedar ve yönetici sınıflarının az gelişmiş ülkelerin başkentleri için metropol olduğunu, başkentlerin de kendi ülkelerinin bölgesel ve yerel merkezleri için metropol olduğunu söyleyebiliriz. Yerel toprak sahipleri ve tüccarlar kendi köylüleri, kiracıları ve topraksızları için metropol görevi görür. Bu en alttaki gruplar herkesin uydusu ve hiç kimsenin metropolü değildir. Her ara uydu kendi uydusunu sömürerek ekonomik artı değerın bir kısmını kendine, bir kısmını da sisteme yükler. Bu süreçte toplanan artı değer sonuçta dünya metropolisine ulaşır ve oradaki burjuvaziyi zenginleştirir. Frank'a göre, kalkınma her ülkede aynı şekilde gerçekleşmez. Az gelişmişliğe üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasal yapıları sebep olmamıştır. Çünkü az gelişmişlik, gelişmiş metropoller ve az gelişmiş uydular arasındaki sömürüye dayalı ilişkilerin sonucudur.²²

---

²² Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, "Kümülatif Birikim", *Dünya Sistemi, Beş Yüzyıllık mı? Beş Binyıllık mı?*, Derleyenler: Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, İmge Kitapevi, Ankara 2003, s.175-229.

BÖLÜM I

AVRASYA'YI YENİDEN TANIMLAMAK

1. Avrasya'nın Tanımı ve Önemi

Dünya nüfusunun yaklaşık %75'i fiziksel zenginliklerin çoğunun yer aldığı ve hem yatırımlar hem de yeraltı zenginlikleri bakımından şanslı olan Avrasya coğrafyasında yaşamaktadır. Avrasya siyasal olarak dünyanın en iddialı ve dinamik devletlerini de içinde barındırmaktadır. ABD'den sonra en büyük altı ekonomi, dünyanın bilinen birçok nükleer gücü ve en kalabalık nüfuslu ülkeleri de Avrasya'da bulunmaktadır.²³ Günümüzde Avrasya coğrafyası yeni dünyanın siyasi ve ekonomik anlamda çekim alanı haline gelmiştir. Siyasi bir terim olarak küresel üstünlük mücadelesinin oynandığı bir satranç tahtasıdır. Avrasya'ya hakim olan gücün dünyanın ekonomik olarak verimli ve ileri düzeydeki üç bölgesinden ikisini kontrol altına alacağına inanılmaktadır.²⁴

Avrasya neresidir ya da nedir? Coğrafi açıdan Asya ve Avrupa kıtalarının tamamını ifade eden bu kavram, SSCB'nin dağılmasının ardından genelde jeopolitik kuramcılar tarafından, Hazar Denizi ve çevresinde yer alan petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu coğrafi alanı anlatmak için kullanılmaktadır. Ülkemizde ise son yıllarda coğrafi açıdan ziyade siyasal açıdan algılanmaktadır. Bunun da iki farklı kullanımı söz konusudur. Dar anlamda Türk dünyasını ifade etmektedir. Geniş anlamda ise Soğuk Savaş sonrasında kapitalist ekonomik sisteme eklenen coğrafyaya denk düşmektedir.²⁵ Kelime olarak Asya ve Avrupa kelimelerinin birleşiminden meydana gelen Avrasya, coğrafi açıdan bakıldığında Atlas Okyanusu'ndan Pasifik

²³ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016, s.52-53.

²⁴ Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, Muğla 2015, s.111.

²⁵ Erel Tellal, "Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 5, 2005, s.55.

Okyanusu'na kadar uzanan ve bütün eski kıtayı kapsayan bir alanı ifade etmektedir, yani Asya ve Avrupa'dan oluşmaktadır. Siyasi açıdan değerlendirildiğinde ise tarihte bu kıta üzerinde hakimiyet kurmak isteyen her millet ve devletin Avrasya tanımlarını ve stratejilerini kendilerine göre belirlediklerini görmekteyiz.²⁶ Avrasya kavramı bir coğrafi bölgenin adıdır. Dar ve geniş anlamda ifade edilmektedir. Geniş anlamda Avrasya, Avrupa'nın doğusu ile Asya'nın batısını kapsarken dar anlamıyla Avrasya ise dünyanın merkezi bölgesine dayanan bir tanımlamayla açıklanabilmektedir. Çeçen'e göre "*Avrasya'nın merkez bölgesi, ana bölgesi Anadolu'dur, Karadeniz'dir, Ukrayna'dır, Moldova'dır. Güney Rusya'dır. Avrasya'nın doğu yakası ise Kafkasya'dır, Orta Asya'dır, Sincan bölgesi dahil olmak üzere Çin Seddi'ne kadar uzanmaktadır. Avrasya'nın güney bölgesi ise Ortadoğu'dur.*"²⁷ Günümüzde Avrasya sadece coğrafi bir tanımlama olmaktan çıkmış stratejik, siyasi ve kültürel anlamları da içinde barındıran, doğu-batı yönünde Rimland kuşağının kuzey-güney bağlantı yolu üzerinde bulunan geniş bir jeopolitik ve jeoekonomik bir alanı içermektedir. Avrasya, Kafkasya'nın batısından Çin'e kadar uzanan ve çoğunluğunun Rus ve Türk halklarından veya akraba topluluklarından meydana gelen bölgeyi tanımlamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi ülkeler kendi etki alanlarına göre Avrasya tanımı yapmaktadırlar.²⁸ Zbigniew Brzezinski ise Türkiye, Orta Asya ve Ortadoğu kuşağını Avrasya'nın önemli bileşenleri olarak görmekte ve belirtilen bölgeyi Avrasya Balkanları olarak dahi adlandırmaktadır.²⁹ Avrasya özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde sık kullanılan bir kavram olmuştur. Bu isimde çeşitli araştırma merkezleri açılmış, üniversitelerde Avrasya bölümleri kurulmuştur. Avrasya bakıldığında dünyanın en büyük kıtasal alanını oluşturmaktadır. Fakat şu bir gerçek ki tek büyük kara parçası olmasına rağmen antik çağlardan beri Avrasya hiçbir zaman Avrasya gibi görülmemiş, Avrupa ve Asya olarak iki kıta olarak görülmüştür. Bunun da çeşitli nedenleri vardır, mesela coğrafi keşiflere kadar yeryüzünün şekli ile ilgili ciddi bilgilere sahip olunamamıştır. Dolayısıyla teknolojinin gelişmesi ile

²⁶ Feridun Yıldız, "Avrasya Jeopolitiğine Rus-ABD Yaklaşımları", <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/34.pdf>, (02.02.2017), s.149.

²⁷ Anıl Çeçen, *Türkiye ve Avrasya Türkiye'nin Strateji Arayışları*, 2. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015, s.11-16.

²⁸ Reha Yılmaz, "Beklenti ve Endişeler Cenderesinde Avrasya Birliği Paradoksu", *Avrasya Paradoksu Beklentiler ve Endişeler*, 2013, s.7.

²⁹ Göktürk Tüysüzoğlu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm", *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, 2013, s. 299.

yeryüzünün gerçek şekli tanınmaya başlanmış ve Avrupa ve Asya kıtalarının aslında birleşik bir alan olduğu ancak o zaman öğrenilmiştir.³⁰

Aleksandr Dugin, SSCB sonrası dönemde Avrasyacı ekolün en önemli temsilcilerinden biridir. Dugin, Avrasya kavramını coğrafi bölge olarak ve Rus İmparatorluğu'nun mirasını ve sonraki dönemlerde de Sovyet devlet sistemini temsil eden bir uygarlık alanı olarak kabul etmektedir. Dugin bunun yanında farklı bir temel tanım üzerinde de durmaktadır; bu tanım Avrasya'yı ne tam olarak bir coğrafi bölge ne de benzersiz bir uygarlık olarak tanımlamakta, daha ziyade ideolojik ve siyasal bir perspektiften yaklaşmaktadır. Bu yaklaşım, tek kutuplu dünya düzeninin kurulması ile küresel egemenliği gerçekleştirmekten pek de farklı olmayan Soğuk Savaş sonrası ABD'nin büyük küresel projesine tepkidir.³¹

Avrasya'nın tek bir tanımını yapmak mümkün görülmemektedir. Avrasya'nın tanımını yapan siyaset bilimciler, ülkelerin jeopolitik ve dış politik amaçlarının örtüşmemesi, farklılık ve çeşitlilik arz etmesinden dolayı ortak bir tanım üzerinde karar alamamışlardır. Siyasi bir coğrafya olarak Avrasya dünya hakimiyetinin belirlendiği bir alandır. "Avrasya" kavramı Alman Von Humbolt tarafından literatüre sokulmuştur. Humbolt'un geliştirerek adlandırmış olduğu "Avrasya" kavramı, Asya-Avrupa coğrafi bileşenini tanımlamaktadır. Küçük ve orta büyüklükteki devletler ile küresel düzeydeki devletler arasında Avrasya ile ilgili farklı tanımlamalar olabilmektedir.³²

Günümüzde coğrafyacılar Avrasya kıtası diye bir kıtanın varlığını kabul etmemekte fakat batılı bilim insanları yine de bu kavramı kullanmaktadırlar. Avrupalılar, doğal sınırlar ile birbirinden ayrılmamış olan Avrupa ve Asya kıtalarını bir noktada birbirinden ayırmaya çalışmaktadırlar. Bu ayırıcı sınırı da Ural dağları olarak belirleyen ilk düşünür ise, İsveçli Philip Johan von Strahlenberg olmuştur. Ona göre Avrupa ve Asya kıtaları Ural Dağları vasıtasıyla coğrafi, kültürel ve siyasi

³⁰ Emre Erşen, "Avrasyacılık ve Uluslararası İlişkiler", *Avrasya Konuşmaları Medeniyet-Modernite-Kimlik*, Derleyen: Sevinç Alkan Özcan, Küre Yayınları, İstanbul 2010, s.33.

³¹ Mark Bassin, " 'Klasik' ve 'Yeni' Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık", *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 4, 2011, s.120-125.

³² Adem Özder, "Avrasya Kavramı ve Önemi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s.66-68.

açıdan birbirinden ayrılabilir. Dolayısıyla Avrasya, genel olarak Ural Dağları merkez alınarak, onun doğusu ve batısına doğru olan geçiş bölgelerini içinde barındırdığı düşünülen bir alandır. Uluslararası ilişkiler disiplini ise Avrasya'nın önemini vurgulayan birçok jeopolitik teoriler geliştirilmiştir.³³

1.1. Avrasya Coğrafyasına Bakış

Jeopolitik bilimini dikkate almadan Avrasya ile ilgili sağlıklı siyasal, tarihsel ve ekonomik değerlendirmeler yapmak olası görünmemektedir. Jeopolitik kaynaklarda Avrasya'nın adı da "Heartland/Kalpgah" olarak geçmektedir. Başka bir ifade ile bu terim dünyanın merkezi anlamına gelmektedir. Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz üzere Kalpgah bölgesi şu ünlü söylemle eşdeğer olarak anılmaktadır: *"Doğu Avrupa'ya hükmeden, Kalp bölgesini yönetir; Kalp bölgesine hükmeden, dünya adasını yönetir; dünya adasına hükmeden, dünyayı yönetir."*³⁴

Yaşanan bir dizi tarihi olay, enerji kaynaklarının ve enerji güvenliği kavramının önemi arttırmıştır. Yeryüzünde kısıtlı oranda bulunan ve eşit bir biçimde dağılmamış olan tüketilebilir fosil yakıt kaynaklarına hakim olma çabaları günden güne yoğunluk kazanmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya, başta enerji kaynakları olmak üzere, önemli yeraltı zenginliklerine sahiptir ve bundan dolayı gerek bölgesel aktörlerin gerekse küresel aktörlerin ilgi alanına girmektedir. Soğuk Savaş öncesinde ve devam ettiği dönemde tamamen SSCB egemenliğinde olan bu gölgelerde, SSCB'nin dağılması ile birlikte, "Yeni Büyük Oyun" dan söz edilmektedir. Kural tanımayan bu oyunda, bölgesel aktörler için temel hedef, enerji merkezi olan bölgelerden enerji kaynaklarını başka bölgeler transfer edebilecek bir terminal konumuna gelmektir.³⁵

³³ Ömer Göksel İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa 2013, s.1-2

³⁴ Adem Özder, *a.g.m.*, s.70.

³⁵ Ali Ayata, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Derleyenler: Cüneyt Yenigün-Ertan Efeğil, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010, s.647-648.

Günümüzde Avrasya geçmişten beri dünyanın en önemli jeopolitik eksenine haline gelmiş ve hiçbir zaman jeopolitik önemini kaybetmemiştir, aksine Avrasya'nın doğu bölgesi olan Asya yakın zamanlarda ekonomik büyümenin ve artan siyasi nüfusun önemli merkezi olurken, batı bölgesi olan Avrupa ise yaşlı nüfusuna rağmen, halen dünyanın siyasi ve ekonomik pek çok yönden merkezi olmaya sürdürmektedir. Avrasya'nın yakın zamanda teknolojik ve ekonomik üstünlüğü ABD'den devralacağına yönelik bazı olasılıklar yaygınlaşmaktadır. Avrasya'nın hem doğu bölgesi, hem de Avrasya'nın batı bölgesi Atlantik bölgesine göre çok daha fazla gelişme ve kalkınma hızı yakalamıştır. Önümüzdeki 20 yıl içerisinde pek çok strateji uzmanı dünya dengelerinin ciddi bir değişime uğrayacağını dile getirmektedir.³⁶ 21. yüzyıla girerken Avrasya'nın yeniden göz önünde olacağı yapılan bütün jeopolitik ve stratejik değerlendirmelerden anlaşılmakta ve bunun sonucunda da yüzyılımızın jeopolitik kalbinin Avrasya olacağı sonucuna varılmaktadır. İleride dünyanın süper güç adayları arasında Avrasya coğrafyasında egemenlik kurmak için kıyasıya bir yarış olacağını söylemek de yanlış olmaz. Buna bağlı olarak da küresel çapta devletlerin yanında irili ufaklı yüzlerce devlet arasında satranç tahtasındaki hamleler gibi politikalar ve ittifaklar da meydana gelecektir. Fakat mevcut küresel ve bölgesel güç merkezleri Avrasya'nın yeni bir kıtasal güç olarak ortaya çıkmasını istememektedirler.³⁷

Aleksandr Dugin açısından Avrasya karmaşık ve belirsiz bir varlıktır. Dugin dikkatini SSCB'nin yayılmış olduğu alana vermiştir. Klasik anlamda Avrasya terimi Dugin tarafından Rus devlet yapısının geleneksel alanı için kullanılmaktadır. Dugin'e göre SSCB sonrasında bu alanların bir çeşit birleştirilmiş siyasal varlık olarak yeniden kurulması güçlü bir şekilde desteklenmelidir. Dugin jeopolitik bir araç olarak Avrasya Birliği'ni tekrar birleşmeyi başarabilmek için olumlu bir adım olarak görmektedir. Dugin, bu birliğin SSCB'ye benzer yeni bir ideoloji, ekonomi ve yönetim temelinde bir oluşuma dönüşeceğine yönelik inancını da kaybetmemiştir.³⁸

---

³⁶ Adem Özder, *a.g.m.*, s.71.

³⁷ Adem Özder, *a.g.m.*, s.72.

³⁸ Mark Bassin, *a.g.m.*, s.125.

Fransız politik bilimci Emmanuel Todd'a göre Amerikalı stratejistler arasında Avrasya üzerine en derin ve uzak görüşlü tespitleri Zbigniew Brzezinski yapmıştır. Brzezinski, Avrasya'yı, ABD sistemi için en tehlikeli bölge olarak görmektedir. Buna göre özellikle Amerika'yı tehdit eden tek güç Rusya Federasyonu'dur ve bundan dolayı Rusya'yı mümkün oldukça bölmek ve yalnızlığa itmek gerekmektedir.³⁹ Brzezinski'ye göre Avrasya Amerika için en önemli ödüldür. Ona göre Avrasya'daki egemen güç Avrasyalı olmayan bir güçtür ve Amerika'nın Avrasya kıtasındaki egemenliğinin ne kadar süreceği ve ne kadar etkili sürdürüldüğü Amerika'nın küresel üstünlüğü ile doğrudan doğruya ile ilişkilidir. Bu anlamda Amerika'nın Avrasya ile nasıl baş ettiği önem taşımaktadır. Avrasya jeopolitik olarak bir eksendir ve dünyanın en büyük kıtasıdır. Ona göre dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrolü ancak Avrasya'ya hükmeden bir güç tarafından sağlanacaktır. Avrasya üzerindeki denetimin, Batı Yarımküreyi ve Avustralya'yı jeopolitik açıdan dünyanın merkezi kıtasının çevresi haline getireceğini ve Afrika'nın neredeyse kendiliğinden Amerika'ya bağlı olması gerekeceğini göstermektedir.⁴⁰ Harvey'e göre ABD'nin Irak'ı işgali çok daha derin anlamlar taşımaktadır. Bu işgal sadece küresel petrol vanasının kontrolünü ele geçirme girişimi değil, aynı zamanda Avrasya toprakları üzerinde güçlü bir ABD ileri karakolu oluşturma gayretidir. Böyle bir ileri karakol Polonya'dan Balkanlar'a kadar oluşturduğu ittifaklarla birlikte, ABD'ye en azından bir Avrasya devletinin güçlenmesinin önüne geçmek için önemli bir jeostratejik avantaj sağlamaktadır. Zira bu tür bir Avrasya gücü meydana geldiği takdirde, bir sonraki adım, beraberinde daima sonsuz sermaye birikimini getiren sonsuz bir siyasi birikimi olacaktır.⁴¹ Eğer ABD, Polonya ve Bulgaristan gibi Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'nin yanı sıra güneye doğru Irak ve Ortadoğu ile ittifaklarını güçlendirebilirse, Avrasya'da Batı Avrupa'yı Rusya ile Çin'den ayıran güç bir hat çizmiş olacaktır.⁴²

Brzezinski'nin Avrasya'nın önemine vurgu yapan görüşlerinin benzeri Henry Kissenger'da da görülmektedir. Kissenger'a göre Jeopolitik olarak Amerika

³⁹ Meşdi İsmayılov, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*, Doğubatu Yayınları, Ankara 2011, s.233.

⁴⁰ Zbigniew Brzezinski, *a.g.e.*, s.52.

⁴¹ David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s.73.

⁴² David Harvey, *a.g.e.*, s. 165.

Avrasya'nın kıyılarından uzak bir adadadır. Avrasya'nın başlıca iki küresinden (Avrupa ve Asya) herhangi birinin tek bir büyük devlet tarafından egemenlik altına alınması, Soğuk Savaş olsun veya olmasın ABD için stratejik tehlikenin iyi bir açıklamasını oluşturmaktadır. Çünkü böyle bir gruplaşma, Amerika'yı, ekonomik ve nihayetinde de askeri bakımdan geçebilir. Bu tehlikeye karşı hakim güce iyi niyetli de olsa direnilmelidir. Çünkü niyetler değişince, ABD etkili bir direnme yapamayacak kadar kapasitesini yitirmiş ve olaylara yön vermekten aciz bir konumda kalabilir.⁴³

Brzezinski'ye göre Avrasya eğer bir satranç tahtası ise ve dolayısıyla bu oyuna sahneyse, bu oyunun aktörlerini de tanımlamak gerekir. Ona göre bu oyuncular çeşitli ülkelerden meydana gelmektedir ve hepsinin üstlendiği rolleri vardır. ABD için önemli olan nokta bu rollerin eksiksiz yerine getirilmesini sağlatabilmektir. Ona göre “ *jeostratejik oyuncular; mevcut jeopolitik durumu Amerikan çıkarlarını etkileyecek derecede değiştirmek amacıyla sınırlarının ötesinde güç uygulama ya da etkide bulunma yeteneğine ve ulusal iradesinde sahip olan devletlerdir. Jeopolitik mihverler; önemleri güç ve motivasyonlarından değil, daha çok hassas konumlarından ve potansiyel olarak saldırıya açık durumlarının jeostratejik oyuncuların tavırları için doğuracağı sonuçlardan kaynaklanan devletlerdir.*”⁴⁴ Brzezinski büyük satranç tahtasındaki oyuncuları jeopolitik oyuncular ve jeopolitik eksenler olarak tanımlamaktadır. Jeopolitik oyuncuları; Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'dır. Jeopolitik eksenler ise; Ukrayna, Güney Kore, Azerbaycan, İran ve Türkiye'dir. Daha öncede belirttiğimiz üzere Avrasya'nın da kendi balkanları bulunmaktadır. Söz konusu bölge Avrupa Balkanlarına nazaran daha geniş bir alana yayılmıştır. Ayrıca Avrasya Balkanları nüfus ve etnik kimlik olarak Avrupa Balkanlarına göre daha çeşitlidir. Jeopolitik açıdan Avrasya Balkanları çok önemlidir. Bölgenin bir yanında Avrasya'nın en zengin ve en sanayileşmiş batı ucu bulunurken, diğer yanında da enerji ve doğal kaynak bakımından zengin doğu ucu bulunmaktadır. Avrasya Balkanları denildiğinde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan,

⁴³ Bilal Karabulut, *Strateji Jeostrateji Jeopolitik*, 2. Baskı, Barış Kitap, Ankara 2013, s.72.

⁴⁴ Yaşar Hacısalihoğlu, *Jeopolitik Hamleler ve Türkiye*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2008, s.23.

Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan incelenebilmektedir. ABD de SSCB sonrası dönemde bu bölgede, jeopolitik çoğulculuğun korunmasından yana bir strateji izlemiştir.⁴⁵ Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası adını verdiği Avrasya kıtasını iyi bir şekilde tahlil etmiştir. Bu tahta üzerinde zayıf noktaları belirtmekte ve oyunun hangi kurallar çerçevesinde oynanacağını ortaya koymaya çalışmaktadır. Avrupa kıtasını “Demokratik Köprübaşı, eski Sovyet Rusya topraklarını “Kara Delik”, Kafkasya ve Orta Asya’yı “Avrasya Balkanları”, Doğu Asya’yı “Uzakdoğu Çiposu” olarak tanımlamaktadır.⁴⁶

Siyasal ve nükleer güç olarak dünyanın önde gelen ve dinamik ülkeleri olan Çin, Rusya, Hindistan’ın yer aldığı Avrasya coğrafyası, geleceğe yönelik olarak küresel etki ve/veya bölgesel hegemonya meraklısı ülkelerin güçlerini birleştirdikleri bir platform teşkil edecek gibi görünmektedir. Fakat Avrasya’nın, ABD karşısında siyasi bir bütünlük oluşturamayacak kadar büyük ve karmaşık olması da unutulmamalıdır. ABD, bu olası bütünlüğün önüne geçebilmek üzere Avrupa, Rusya, Uzak Doğu ve Ortadoğu arasında bulunan ve yukarıda da değindiğimiz Brzezinski’nin Avrasya’nın Balkanları olarak tabir ettiği bölgede etkinlik kurmaya çalışmaktadır. Avrasya Balkanları ağırlıklı olarak Kafkasya ve Orta Asya’dan oluşmaktadır.⁴⁷

Dugin’in Avrasya Hareketi’nin belkemiğini oluşturan Karl Schmitt’in “Rusya İçin Beş Ders” başlıklı çalışması olmuştur. Çalışma kısaca şöyledir: 1. ders: Bırak her zaman düşmanların olsun, bırak her zaman dostların da olsun. 2. Ders: Politika her şeyden üstündür. 3. Ders: ‘Büyük Saha’ Hükümlerliliği. 4. Ders: ‘Savaşan Dünya’ ve Partizan teolojisi 5. Ders: ‘Ciddi durum’ politikası ve karar verme. Karl Schmitt son cümlesini ise şöyle tamamlamaktadır: “*Rusya, ‘Büyük Saha’ ile dev düşüncelerini uçsuz bucaksız Avrasya kıtası ruhuna taşıyacak tek güçtür.*”⁴⁸ Dugin’e göre Avrasya kıtasında merkezi konuma sahip olan ülke Rusya’dır. Diğer Avrasya devletleri ise Kıyısal alanı (Rimland) oluşturmaktadır. Dugin’in jeopolitik görüşleri

⁴⁵ Cenk Sevim, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s.34-35.

⁴⁶ Ramazan Özey, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2010, s.264.

⁴⁷ Ömer Göksel İşyar, *a.g.e.*,s.5.

⁴⁸ Elif Hatun Kılıçbeyli, “21. Yüzyılda Avrasya ve Avrasyacılık: Rusya, Çin, İran ve Türkiye’nin Jeopolitik Yaklaşımları”, *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, 2003, s.86.

erekselcidir, yani klasik Rus Avrasyacıların Avrasya'ya attığı “merkezilik” ve “imparatorluk” olguları “Yeni İmparatorluk” olarak bir daha karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile Dugin, jeopolitiğe dayanarak düşüncelerini Avrasyacılık doğrultusunda, fakat bu kez yayılcı bir çizgide temellendirmeye çalışmaktadır.⁴⁹

Amerikan “Time” dergisi “21. Yüzyılın Süper Gücü Kim Olacak ?” başlığını taşıyan bir sayısında gelecekte insanlığın ihtiyacı olan bütün enerji kaynaklarının ve yeraltı zenginliklerinin Avrasya bölgesinde bulunduğunu ve bu bölgeye sahip olduğu takdirde söz konusu zenginlikler ile birlikte güçleneceğini ve dünyanın süper gücü haline gelinebileceğini ifade etmiştir. Yine aynı dergiye göre Avrasya bölgesinin merkezinde yer alan üç önemli ülke (İran, İsrail ve Türkiye) gelecekte Avrasya'nın egemen gücü olmaya adaydır. Fakat, bölge dışı güçler ve Asya'nın önde gelen büyük ülkeleri buna müsaade etmek istememektedir. Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkeler Avrasya kıtasının yanı başında bulunmaktadır ve kendi kontrolleri altında bir Avrasya oluşumu için sahip oldukları büyük güçlerini bu alan üzerinde genişleterek kullanmaktan da çekinmeyeceklerdir.⁵⁰

Mustafa Kemal Atatürk'ün jeopolitik yaklaşımının çağın çok ötesinde olduğunu gösteren bir öngörüsü Orta Asya Türkleri üzerine oluşmuştur. Atatürk SSCB baskısı altında olan köklü Türk halkının bu baskıyı sonsuza kadar çekmeyeceklerini ve bir süre sonra Sovyet baskısının yok olacağını ve Türk halklarının özgür kalacağını belirtmiştir. Avrasya'da gelecekte oluşacak jeopolitik gelişmelerin seyri Atatürk tarafından çok açık bir şekilde ortaya konmuştur. Atatürk yakın gelecekte ortaya çıkacak değişimin, Avrasyalılık kimliğini ortaya çıkaracağını işaretlerini de vermiştir. Avrasyalılık kimliğinin bu kıtada yaşayan ve birbirleri ile tarih boyunca iletişim içinde olan halkları birleştirici bir nitelikte olduğu görülmektedir.⁵¹ Avrasya İnsanlığın ilk yaşadığı bölgeleri kapsamaktadır. Türk milleti için Avrasya'nın önemi diğer milletlere göre çok daha farklıdır. Çünkü Türkler Orta Asya kökenli ve Ön Asya bağlantılı olarak devletler kurmuş ve yüzyıllarca kültürleriyle bu bölgelere izlerini bırakmışlardır. Günümüzde ise Türkiye

⁴⁹ Meşdi İsmayılov, *a.g.e.*,s.227

⁵⁰ Anıl Çeçen, *a.g.e.*,s.56-57.

⁵¹ Haktan Birsnel, *Dengesiz Güçler Merkezi Avrasya İmparatorluktan İttifaklara İttifaklardan Kaoslara*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s.12-13.

Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Avrasya coğrafyasında varlıklarını sürdürmektedirler. Bu varlık sebebiyle Avrasya'yı Türklerin yaşam alanı olarak tarif etmek diğer milletlere nazaran daha gerçekçi görünmektedir.⁵² SSCB'nin dağılmasının ardından dünyada meydana gelen küresel güç merkezleri, Soğuk Savaş döneminden sonra daha da netleşmektedir. Günümüzde küresel güç merkezleri olarak şunlar ön plana çıkmaktadır: ABD, AB, Rusya Federasyonu, Çin ve Japonya'dır. SSCB'nin ardından Orta Asya coğrafyasında bağımsızlıklarını ilan eden Türk dünyası da kendini siyasi ve ekonomik olarak toparlayabilirse jeopolitik konumundan dolayı çeşitli küresel güçler arasına girmesi mümkündür. Evrensel jeopolitiği, güç odakları ile şekillendiren diğer bir evrensel gerçek de: Daha önce olduğu gibi günümüzde de Avrasya'nın esas mücadele alanı konumunda olmasıdır. Avrasya'ya yönelik küresel uygulamaların başında ABD'nin eylemleri gelmektedir.⁵³

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu dünyada üç farklı değişiklik yaşandığını görmekteyiz. Bu değişiklikler ile birlikte Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da çok önemli güç boşlukları ortaya çıkmıştır. Bunlar: Sovyetler Birliği içindeki devletlerin bağımsızlıklarını kazanması, Sovyetler Birliği'nin politik, ideolojik, ekonomik, ve askeri nüfuz alanındaki ülkelerin ortada kalması ve Sovyet tehdidine karşı kurulmuş askeri ve sivil kuruluşların işlevini kaybetmesidir. Jeopolitik, hiçbir zaman güç boşluğunu göz ardı etmemektedir. Oluşan boşluk en kısa sürede coğrafi, askeri ve politik bakımdan en uygun olan güç tarafından hızla doldurulmaktadır.⁵⁴

Avrasya Kıtası, insanların toplu olarak yaşamaya geçtikleri ilk dönemlerden günümüze kadar, büyük imparatorlukların kurulduğu, hüküm sürdüğü ve dağıldığı buna bağlı olarak da büyük mücadelelerin eksik olmadığı bir coğrafya olmuş ve önemli konumunu her dönemde de korumuştur.⁵⁵ Avrasya coğrafyasında karşımıza

⁵² Ömer Budak, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, Bilge Yayınları, Ankara 2006, s.603.

⁵³ Fuat Uçar, *Dış Türkler Türk Dünyası'nın Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı*, Fark Yayınları, Ankara 2007, s.337.

⁵⁴ Nejat Tarakçı, *Türkiye ve Dünya Üzerine Jeopolitik Analizler Sorunlar ve Çıkış Yolları*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2007, s.141.

⁵⁵ Haktan Birsnel, *a.g.e.*,s.122.

iki tür mücadele çıkmaktadır. Birincisi Avrasya devletlerinin kendi aralarında bölgeye yönelik olarak yürüttükleri etkinlik ve liderlik mücadelesi; ikincisi ise ABD'nin bölgeye yönelik çıkarları doğrultusunda bölge ülkeleri ile yürüttüğü mücadeledir.⁵⁶

Öğütçü, Amerikan dış politikasının en önemli oyun kurucularından olan ve bir zamanlar Beyaz Saray'ın ulusal güvenlik danışmanlığını yapan Zbigniew Brzezinski'nin önümüzdeki dönemin beş temel gerçekliğini şu şekilde özetlemektedir:⁵⁷

- ABD, dünyanın siyasi, ekonomik ve askeri açıdan en güçlü ülkesi ama bölgesel dengelerdeki karmaşık jeopolitik kaymalar nedeniyle artık küresel bir emperyal güç değil.
- Rusya, emperyal çöküşünün sonuncu sarsıntılı dönemini yaşıyor.
- Çin, son zamanlarda yavaşlansa da emin adımlarla Amerika'nın dengi ve muhtemel rakibi olacak şekilde yükseliyor ancak Amerika'yı cepheden karşısına almama konusunda dikkatli.
- Avrupa, ekonomik üstünlüğüne rağmen bugün bir küresel güç olmadığı gibi, yarın da olması zor görünüyor.

Samir Amin'e göre ise ABD'nin küresel stratejisinin beş hedefi vardır:⁵⁸

- Avrupa ve Japonya'yı etkisizleştirip tabii statüsüne indirgemek ve bu ülkelerin ABD'nin kucağı dışındaki alanlardaki etkinliğini köreltmek.
- NATO'nun militer denetimini tesis ederek SSCB'den arta kalan parçaları Latin Amerikalılaştırmak.
- Tek başına Ortadoğu ve Orta Asya'ya yerleşmek ve petrol kaynağına el koymak.

⁵⁶ Mehmet Seyfettin Erol, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası", *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Derleyen: Mehmet Seyfettin Erol, Barış Platin Yayınları, Ankara 2011, s.11

⁵⁷ Mehmet Öğütçü, *Yeni Büyük Oyun Neresindeyiz Nereye Gidiyoruz?*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s.65.

⁵⁸ Samir Amin, *Liberal Virüs Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikalılaştırılması*, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s.68.

- Çin'i çökertmek, (Hindistan ve Brezilya gibi) büyük devletleri bağımlı hale getirmek ve bölgesel bloklar oluşturarak, küreselleşmede söz sahibi olmalarını engellemek.
- Stratejik çıkarlar bakımında önemsiz olan Güney bölgelerini marjinalleştirmek.

Küresel ekonomik güçlerin ve bunların bağlı oldukları devletlerin son yıllardaki stratejileri, Soğuk Savaş sonrası daha önce nüfuz edip ele kaynaklarını ele geçiremedikleri doğu bloğu ülkeleri ve özellikle de Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkelerine yönelmiştir. Yine 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden sonra kontrolü kayb ettikleri İran'ın doğal kaynakları da hedefleri arasındadır. Gerçekte yüz yılı aşkın bir süredir Batı ülkelerinin ve özellikle ABD'nin hedefi Avrasya coğrafyasıdır. Çeşitli Batılı stratejistler bu konuda teoriler geliştirip bu bölgenin kontrol altına alınmasının gerekliliğine değinmişlerdir.⁵⁹ Günümüzde de, Avrasya ya da Mackinder'in deyimiyle "Dünya Adası", Amerikan dış politikasındaki önemini korumaktadır. ABD'de ortak düşünce Avrasya'daki kaynaklara sahip olan gücün, Amerikan çıkarlarını tehdit edebileceği yönündedir. Nitekim Samuel P. Huntington, *"ABD'nin üstün olmadığı bir dünya, küresel olayların biçimlendirilmesinde ABD'nin başka herhangi bir ülkeden daha fazla etki sahibi olduğu bir dünyaya göre daha fazla şiddet ve düzensizlik ve daha az demokrasi ve ekonomik büyüme içerecektir. ABD'nin kalıcı uluslararası önceliği, Amerikalıların refah ve güvenliği ve özgürlüğün, demokrasinin, açık ekonomilerinin geleceği ve dünyadaki uluslararası düzen için merkezi önemdedir."* demekte ve ABD'nin küresel güç mücadelesindeki hedefini de çizmekteydi.⁶⁰

Rusya'da etkili olan jeopolitikçiler ve dış politika uzmanları tarafından jeopolitik konusunda bazı görüş farklılıklarına rastlansa da genel olarak fikirlerin şu ortak noktalarda toplandığını görmekteyiz: Rusya'ya Avrasya'da kendine seçenekler ve yaşam alanı yaratacak ya da yok olacaktır. Rusya'nın bir devlet olarak hayatta kalabilmesi, ancak Avrasya'da jeopolitik gerçekliklere uygun olarak hareket

⁵⁹ Ali Külebi, *Türkçe Jeopolitik "Türk Jeopolitiğinde Sorunlar, Olgular, Kavramlar, Stratejik Yaklaşımlar ve Tehdit Değerlendirmeleri"*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009s, s.239.

⁶⁰ Mehmet Seyfettin Erol, *a.g.m.*,s.11-12.

etmesiyle sağlanabilir. Ayrıca daha da ileri gidilmekte ve Rusya'nın varlığını devam ettirebilmesi için jeopolitik yasalara uyması talep edilmekte ve bu çerçevede yerinin Avrasya'da olduğu belirtilmektedir.⁶¹

Herhangi bir güç dünyanın süper kıtası olan Avrasya'ya egemen olduğu takdirde ekonomik olarak dünyanın en verimli bölgelerinden olan Batı Avrupa ve Doğu Asya'nın teşkil ettikleri iki bölgesi üzerinde çok geniş bir nüfuz alanı kurabilecektir. Dünya haritasına kısaca göz gezdirecek olursak Avrasya'ya hakim olacak gücün Ortadoğu ve Avrupa'yı da otomatik olarak kontrol edebileceğinin sinyallerini görmekteyiz. Bir jeopolitik satranç tahtası konumundaki Avrasya ekseninde ayrı ayrı bir Asya ve Avrupa politikasının dizayn edilmesi de mümkün görülmemektedir.⁶²

Avrasya'nın jeopolitik teorilerde belirtildiği üzere, küresel üstünlük mücadelesinin oynandığı satranç tahtası olduğu kabul edilmektedir. Avrasya'ya hakim olamayan bir ABD'nin de küresel bir üstünlük kuramayacağı bir gerçektir. ABD, küresel jeopolitik hakimiyet mücadelesinde Avrasya'yı vazgeçilmez bir alan olarak görmektedir. Avrasya'dan dışlandığı takdirde belirleyici özelliğini yitireceğinin de farkındadır. Rusya; Çin ve Orta Asya ülkeleriyle ittifak kurarsa veya Ortadoğu'da etkili bir denetim sağlarsa, ABD'nin hareket alanını daraltır ve uzun dönemde Avrasya'nın dışına itebilir. Ayrıca olası bir Çin, Rusya ve İran ittifakı, ABD için sıkıntılı bir senaryo gibi görülmektedir.⁶³

⁶¹ Soner Polat, *Türkiye için Jeopolitik Rota*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s.96-97.

⁶² Murat Yılmaz, "Avrasya Yeni Bir Uygarlık Yolu Olabilir mi?", *Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya*, Derleyenler: Erol Göka-Murat Yılmaz, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 1998, s.15.

⁶³ Soner Polat, *a.g.e.* ,s.89.

1.2. Avrasya'nın Jeoekonomik ve Ekonomik Karakteristiği

1.2.1. Jeoekonominin Kavramsal Boyutu

Günümüz uluslararası ilişkiler düzeninde ekonominin giderek önem kazanma eğilimi görülmektedir. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler literatüründe jeopolitik ve jeoekonomi kavramlarının eşgüdümlülük göstermesi rastlantısal değildir.⁶⁴ Jeoekonomik yaklaşım, devletlerin küreselleşme sürecindeki politik ve ekonomik dünyada kendilerini değişen şartlar altında yeniden tanımlamalarına ve yeni düzende kendilerine yer edinme mücadelelerine rehberlik etmekte ve yöntem olarak da politikadan daha çok ekonomiye, coğrafyaya ve teknolojiye önem vermektedir. Ekonomik temeller üzerinde devletlerin yaşamsal menfaatleri belirlenmekte ve stratejileri de buna göre çizilmektedir. En kısa ve en genel tanımıyla jeoekonomi; bir bölge veya ülkenin uluslararası ekonomik ve politik ilişkileri içerisinde coğrafya ve ekonomisinin teknolojik öğelerinin de dikkate alınarak stratejik kullanımınıdır.⁶⁵

Jeoekonomi uluslararası politikayı ekonomik bir temele dayandırır. Edward Luttwak'ın sözleriyle; *“Herkes ticaret metotlarının askeri olanları yerini aldığı konusunda hem fikirdir. Uzamsal varlıklar olarak kendi topraklarını kıskançlıkla korumak üzerine yapılanmış devletler kaybolmayacak fakat değişen jeopolitik rollerine uyum sağlamak için kendilerini yeniden teşkilatlandıracaklardır. ve jeoekonomik ortamda devletler düşmanlarını ticari gramerde ifade edeceklerdir.”*⁶⁶ Luttwak, jeopolitiğin günümüzde gücünü kaybettiğini, savaş konusunda ekonomik gücün askeri güçten çok daha fazla önem kazandığını çeşitli eserlerinde belirtmiştir. Jeopolitiğin öncülüğünü yapan ve geliştiren Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi bilim adamı Conway McKinley'in tanımında *“Jeoekonomi; yüksek ekonomik kalkınmayla daha iyi bir yaşam kalitesini sağlamak için yatırım stratejileri ile belirli coğrafik birimlerin araçlarını ve kaynaklarını birleştiren bir bilimdir.”* Yani

⁶⁴ Duygu Genç, “Jeo-ekonomi, Enerji ve Uluslararası Güvenlik”, <http://newtimes.az/tr/views/1104/>, (18.04.2017).

⁶⁵ Şükrü İnan, “Dünyada ve Türkiye’de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi”, *Bilgi Strateji*, Cilt 3, Sayı 4, 2011, s.86-90.

⁶⁶ Bilal Karabulut, *a.g.e.*, s.63.

devletlerin ekonomik gücüne dayanarak uyguladığı jeopolitik olarak da tanımlanmaktadır.⁶⁷ Jeoekonomi disiplinler arası bir bilim dalı olup, tarih, coğrafya, ekonomi ve politikayı bir araya getirip daha doğru analizler yapılmasını sağlamaktadır. Jeoekonomi biliminin öncülüğünü yapan ve gelişmesine katkı sağlayan Mckinley Conway, jeoekonomi için daha çok doğal kaynakların kullanımı ile ilgili bir tanımlama yapmıştır. Conway'e göre jeoekonomi, “*Uluslar, devletler, şehirler ve şirketler için en yüksek gelişme düzeyini sağlamak üzere doğal kaynakların ve insan gücünün verimli bir şekilde bir araya getirildiği yeni bir bilimdir*”. Conway jeoekonomiyi, yaşam kalitesi daha güçlü ekonomilerin kurulmasında, planlama ve ekonomik gelişmenin birlikte düzenlenmesi olarak görmektedir.⁶⁸ Fred E. Foldvary, Jeoekonominin üç temel üretim faktörü olan ‘toprak’, ‘emek’ ve ‘sermaye malları’ ile ilgili olan ekonomi kuramını ve bu faktörlerin deneysel verilerini içine aldığını; bu kavramın klasik iktisadı geliştiren Amerikalı H. George'nin 19. yy. çalışmalarına dayandığını belirtmektedir. Macmillan Sözlüğü, jeoekonomiyi, “dünya ekonomilerinin birbirini nasıl etkiledikleri üzerine çalışma yapan bir disiplin” olarak tanımlamaktadır. Jeoekonomi, jeopolitiğin bir bileşeni veya türevi olarak coğrafyanın etkisinin uluslararası ekonomi ve makroekonomi üzerindeki uygulaması demektir. Bir başka ifade ile jeoekonomi, yerel ve doğal kaynaklar olarak coğrafi şartlarla ekonominin ilişkisi; uluslararasıdaki ekonomik mücadelenin de bir koşulu sayılabilmektedir.⁶⁹

Jeoekonomik bakış açısına göre siyasal egemenliklerin değeri azalmaktadır. Bununla birlikte, politik çatışma ve ittifaklar yerini ekonomik yakınlaşma ve kamplaşmalara bırakmıştır. Jeoekonomi kavramı ekonomik söylemin küresel ekonomide temel belirleyici unsur olduğu dönemde yükselişe geçmiştir. Sonrasında uluslararası platformda sermaye, finansal dalgalanmaları ve bunlar arasındaki tüm ilişki bağlarını içermektedir.⁷⁰ Genel olarak jeoekonomide üç temel yaklaşımdan söz

⁶⁷ Timuçin Kodaman-İsa Burak Gonca, “Jeoekonomik Hayaller: Çin'in Yeni İpekyolu Girişimi'nin Orta Asya'da Algısı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, 2016, s.1254.

⁶⁸ Fahriye Gözğü, “Coğrafya, Sosyoloji Ekonomi Arasındaki Diasporanın Praksisi”, *Journal of Current Researches on Social Sciences*, Cilt 6, Sayı 2, 2016, s.126.

⁶⁹ İrfan Kalaycı, “Ortadoğu'nun Kült Sorunu- ‘Su’: Sosyo-Ekonomik ve Jeo-Ekonomik Bir Tahlil”, <http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij/avrsy%2043.pdf>, (23.04.2017), s.61.

⁷⁰ Türkan Budak, “Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, 2013, s.126.

edilmektedir. Bunlardan ilki; belli bir bölgede veya coğrafyadaki doğal kaynaklar ve bu kaynakların denetlenme ve kullanılma politikası, ikincisi; küresel ekonominin sıkı sıkıya bağlı olduğu ekonomik söylem ve son olarak da uluslararası alanda finans, sermaye ve ticaret hareketleri ile bu hareketlerin arkasındaki politik ilişkilerdir. Çağımızda ulusal gücün en önemli belirleyicisi ekonomidir. Tutarlı bir strateji belirleyip, bu doğrultuda ekonomik kaynaklarını ve nüfus potansiyellerini iyi bir şekilde değerlendirebilen ülkeler zaman içinde büyük güç ya da küresel güç haline gelebilirler.⁷¹

Jeoekonominin kökünün Soğuk Savaş'ın sonuna dayandığını söylemek mümkündür. Jeoekonomi ticaretin arttığı, ulusal otonominin gerilediği dönemde gelişmiştir. İç ve dış işleri ayrımını “egemenlik” ve “ortak riskler” diliyle bulanıklaştırır. Politika, rekabet ve “ekonomik kaldıraç” görevini görebilecek ortaklara odaklanmıştır. Bölgesel oluşumlar; bağlılık, bölgesel birlikler ve web gibi bağlar etrafındadır. ABD'nin hakim olduğu fakat emperyalist egemenliğinin olmadığı küresel bir hegemonik sistem içindeki mücadeleyi yansıtır.⁷² Dış politika stratejilerinde jeoekonomik öğeleri ön plana çıkaran ülkeler, söz konusu ekonomik unsurları, hedef ülke ya da bölgeler üzerinde etki mekanizmasına dönüştürebilmeyi hedeflemektedirler. Bu kapsamda hedefteki ülke veya bölge genellikle doğal kaynak bakımından gelişmekte olan ülke statüsünde bulunmaktadır.⁷³

Jeoekonominin, geleneksel ekonomik konsept unsurlarının salt jeopolitik bir aygıtla bileşik bir dil olduğu söylenebilir. Dugin'e göre Jeoekonomi şu prensibe dayanmaktadır: Ekonomik modellerin uygulandığı somut tarihsel sahalarda, pratikte tüm ekonomik sistemi eşsiz medeniyet muhitine bağdaştırarak etkiler. Böylece bütün ekonomi modelleri, ekonomik sistemin varoluşunun her somut örneğini emsalsiz ve özel yapan esaslı düzeltmeler geçirmektedir.⁷⁴

⁷¹ Erdal Akpınar-Adem Başbüyük, “Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz”, *Turkish Studies*, Cilt 6, Sayı 3, 2011, s.120.

⁷² Matthew Sparke, “Excavating the Future in Cascadia: Geoeconomics and the Imagined Geographies off a Cross-Border Region”, *BC Studies*, Sayı 127, 2000, s.14.

⁷³ Türkan Budak, *a.g.m.*, s.127.

⁷⁴ Aleksandr Dugin, *a.g.e.*, s.348.

1.2.2. Avrasya'ya Ekonomik ve Jeoekonomik Pencereden Bakmak

Amerika, Avrupa ve Pasifik olarak isimlendirilen ve tarihi, coğrafi ve ekonomik anlamda birbirinden farklı ve birbiri ile rekabet halinde üç büyük jeoekonomik alandan oluşan dünya düzeni, SSCB'nin yıkılması ile birlikte değişime uğramaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın galibi olan, kapitalist sistemin savunucusu ABD'nin önderliğinde üç kutuplu dünyanın jeoekonomik tablosu değişim yaşarken; Avrasya'nın merkezinde yer alan eski sosyalist ekonomiye sahip ülkelerden oluşan bölgede de bir çekim alanı ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Avrasyacılar dünyanın geleceğinin dört jeoekonomik bölge üzerinde ülkelerin ve ulusların arasındaki işbirliğinde yattığını savunmaktadırlar.⁷⁶

1. Avrupa-Afrika Bölgesi: Avrupa Birliği devletleri, İslami Afrika (Kuzey)
2. Asya Pasifik Bölgesi: Japonya, Güneydoğu Asya devletleri, Avustralya, Yeni Zelanda
3. Avrasya Kıtası Bölgesi: Rusya, BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) devletleri, Asya İslam devletleri, Çin, Hindistan
4. Amerikan Bölgesi: Kuzey, Orta ve Güney Amerika

Avrasya coğrafyasını oluşturan ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler çok önemlidir. Bu ilişkiler bağımsızlıklarını kazandıklarından günümüze bu ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları, enerji merkezleri ve milli ekonomisiyle Avrasya'nın dışına çıkmakta ve uluslararası yeni bir ekonomi düzeninin oluşmasını sağlamaktadır. Avrasya ülkelerinin kendi öz çıkarlarına sahip çıkarak yeni sosyo-ekonomik uygulamalara ve yapılanmalara yönelmeleri de günümüzde bu coğrafyanın tamamında bir yaşam tarzı olarak benimsenmektedir.⁷⁷ Orta Asya ve Kafkasya'yı dünya politikası açısından yaşamsal önemde bir bölge haline getiren çeşitli ekonomik

⁷⁵ Bahar Şanlı, "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, 2008, s.20.

⁷⁶ Olga Slobodniková- Vladimir Baar, "The Present Geopolitical and Geoeconomic Situation in Russia", http://conference.osu.eu/globalization/publ/11-slobodnikova_baar.pdf, (25.04.2017), s.92.

⁷⁷ Akkan Suver, *Gelecek Avrasya'dır*, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul 2008, s.16.

ve politik faktörler bulunmaktadır. Ekonomik bakımdan Orta Asya'nın bütün dünyanın ilgisini çeken temel özelliği sahip olduğu doğal kaynaklarıdır. Bunların arasında da altının yanı sıra en önemli yeri petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları tutmaktadır. Özellikle Hazar Denizi havzasının petrol ve doğal gaz yatakları, bu bölgeyi küçük ölçekli bir Ortadoğu haline getirmektedir. Orta Asya ve Kafkasya'nın önemini belirleyen ikinci faktör tarihsel-politiktir. Bu coğrafyada yaşayan Türki halklar bir yandan Rusya'nın, bir yandan da Çin'in hakimiyeti altında yaşamaktadır. Bu çifte hakimiyet ilişkisi, bölgeyi ABD açısından, Rusya ve Çin'e karşı mücadelesinde çok önemli hale getirmektedir.⁷⁸ Orta Asya'yı uluslararası mücadeleler açısından önemli kılan bir diğer faktör jeostratejik noktadadır. Batısında ve Kuzeyinde Rusya, Doğusunda ve Güneydoğusunda Çin, Güneyinde ise Hindistan ve Pakistan'ın kolay baş edilemeyecek güçler olarak yer aldıkları bu kıta üstünde dış güçler ya da bölgesel güçler tarafından nüfuz ya da hegemonya kurulabilecek, görece olarak zayıf politik birimlerden oluşması dikkat çekmektedir.⁷⁹ Avrasya dünyada bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçünü içinde barındırmaktadır. Nitekim, Orta Asya, eski SSCB'nin tüm petrol rezervlerinin yüzde 32'sine, kömür rezervlerinin yüzde 30'una ve doğal gaz rezervlerinin yüzde 50'sine sahip bulunmaktaydı. Ayrıca Orta Asya dünyanın en zengin altın madenlerine de sahiptir. Türk cumhuriyetlerinde enerji mallarının çok önemli bir potansiyele sahip olduğu konusunda hemen hemen herkes aynı fikirdedir. Daha SSCB dağılmadan bu ülkeler büyük miktarlarda enerji malları üretiyorlardı. Bölgenin petrol ve doğal gaz alanında çok büyük bir potansiyeli bulunmaktadır.⁸⁰ Avrasya'yı stratejik açıdan önemli kılan ve çeşitli emperyal güçlerin bu bölge ile ilgilenmesine sebep olan en önemli etken petrol ve bölgenin yeraltı zenginlikleridir. Gittikçe artan hammadde ihtiyacı, petrolün dış politika üzerindeki gücü gibi etkenler pastadan kendilerine düşen payı koparmak isteyen devletler için, dünyanın en büyük petrol yataklarının yer aldığı bu bölgeyi cazip kılmaktadır. Tüm dünya için Orta Asya petrolü dünyada bulunan diğer kaynaklara önemli bir alternatif sunmaktadır. Yine Orta Asya ve Transkafkasya yeniden

⁷⁸ Sungur Savran, *Avrasya Savaşları Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu*, Belge Yayınları, İstanbul 2001, s.205-206.

⁷⁹ Sungur Savran, *a.g.e.*, s.206-207.

⁸⁰ Mehmet Seyfettin Erol, *a.g.m.*, s.16.

canlanan eski ticaret yollarının kavşak noktasında bulunmaktadır.⁸¹ Gerek Avrupa'nın gerekse ABD'nin 21. yüzyıldaki petrol ve doğal gaz ihtiyacını karşılamada, Hazar bölgesinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının sahip olduğu hayati önemi bilinen bir gerçektir. Günümüzde bu önemli enerji kaynaklarının aranıp üretilmesi süreçlerinde olduğu kadar, uluslararası pazara iletilmeleri hususunda da büyük bir çekişme söz konusudur. Bu çekişme bölgesel ve küresel güç mücadelelerinde zincirin en önemli halkasını oluşturmaktadır.⁸² Dünya adasının kalpgahında yer alan Hazar havzası, aynı zamanda nükleer enerjinin hammaddesi olan uranyum açısından da oldukça zengindir. Keza, altın rezervleri de Güney Afrika'dan sonra bu bölgede yoğunlaşmıştır.⁸³ Rusya'nın Avrasya'ya geri dönme stratejisinin merkezinde Hazar politikasının yer alması önem teşkil etmektedir. Rusya, Hazar'ın kendisi tarafından kontrol edilmesinin ona stratejik üstünlük sağlayacağını çok iyi bilmektedir. Bu konuda Brzezinski'nin Hazar ve Azerbaycan'ın jeopolitik önemi konusunda sarf ettiği cümlelerin önemli olduğu konu ile ilgili uzmanlar tarafından bilinmektedir. Brzezinski Hazar denizi ve Azerbaycan'ın jeopolitik önemi için şöyle demektedir: “Alanın küçüklüğü, nüfusunun azlığına bakmaksızın Azerbaycan'ın geniş enerji kaynakları jeopolitik planda ona anahtar önem vermektedir. Bu Hazar denizi ve Orta Asya'nın zengin havuzunun kapağı gibidir. Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığı Azerbaycan'ın Moskova'ya bağımlı olması durumunda anlamsızlaşır. Rusya'nın kontrolüne girmeden kaynaklarını batı pazarına çıkarabilen Azerbaycan, zengin enerji kaynakları olan Orta Asya ülkeleri için enerji koridoru olabilir.”⁸⁴ Küresel güç mücadelesinde jeopolitik ve jeostratejik merkez olma özelliğini bölgede yer alan ülkeler arttırmak istemektedir. Özellikle son zamanlarda Asya bölgesine

---

⁸¹ Fuat Uçar, *a.g.e.*, s. 338-339.

⁸² Ergin Ayan, “Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s.38.

⁸³ Celalettin Yavuz, *Avrasya'da Türk Jeopolitiği Türklere Açılan Geniş Ufuklar*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s.425.

⁸⁴ Elşan İzzetgil, “Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2016, s.68.

baktığımızda Çin, önderlik etmiş olduğu Asya ülkelerinde küresel ekonomik büyümenin yönlendirilmesinde ve şekillendirilmesinde aktif rol almaktadır.⁸⁵

Günümüzde Avrasya coğrafyasında çeşitli güç odaklarının jeopolitik çıkarlarının kesişmesi hususundan bahsederken, öncelikle zengin enerji rezervlerine sahip Hazar havzası, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasındaki jeopolitik ilişkilerin, ekonomik ve ticari bağların merkezinde konumlanmış olan Hazar denizi, Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya aklı gelmektedir. Genel özellikleri itibariyle büyük jeopolitik oyunlar mekanı olarak tanımlanmakla birlikte buralar öncelikle petrol ve doğalgaz rezervleri, uluslararası ulaşım ve iletişim bağlantıları üzerindeki elverişli konumu sayesinde öne çıkmaktadır. Tüm dünyada artan enerji arzı ve ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi zorunluluğu karşısında Hazar havzası ve Kafkasya, sahip olduğu zengin enerji rezervleri ve bağlantı noktalarındaki elverişli konumu sayesinde jeoekonomik çıkarların kesişme noktası olmuştur.⁸⁶ Kafkasya petrol kaynaklarından dolayı 20. yy. başlarından itibaren ilgi odağı olmuştur. 20. yy. sonlarında Hazar Denizi Orta Asya’da yeni petrol ve doğalgaz yataklarının bulunması ve Avrupa ülkelerinde enerji talebinin hızla artması, Kafkasya’nın enerji iletiminde de stratejik önemi arttırmıştır.⁸⁷ Avrasya’da enerji mücadelesi; ekonomik, siyasi ve güvenlik unsurlarının yer aldığı çok boyutlu bir oyundur. Bu bağlamda Kafkasya’nın istikrarı stratejik bakımdan Avrasya’nın istikrarı için de büyük öneme sahiptir.⁸⁸ Kafkasya bölgesinin sahip olduğu jeopolitik önem, doğal kaynaklar, etnik yapı ve kültürel zenginlik sebebiyle tarih boyunca büyük güçlerin her zaman ilgisini çekmiştir.⁸⁹ Kafkasya, Hazar havzası ile ilişkili Orta Asya’yı Rus kontrolüne sokmadan farklı ulaşım yollarıyla Türkiye üzerinden Batıya ileten bir koridordur. Hazar havzası ve Kafkasya’daki potansiyel enerji kaynakları bölge ülkeleri için hayati önem

⁸⁵ Niyazi Kurnaz-Ali Özbek ve diğerleri, “Afro-Avrasya Bölgesindeki Ülkelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Seviyelerinin Değerlendirilmesi: G-20 Ülkeleri Üzerine Bir Çalışma”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2016, s.348.

⁸⁶ Ali M. Hasanov, *Hazar Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya’nın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan’ın Yeni Petrol Politikası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.11-12.

⁸⁷ Erol Taymaz, *Kafkasya’da Ekonomik Dönüşüm ve Kalkınma*, TEPAV Yayınları, Ankara 2011, s.30.

⁸⁸ Şamil Ünsal, *Avrasya’ya Yönelmek Politik Ekonomik Askeri Analizler*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2016, s.173.

⁸⁹ Işıl Yasa, “Küresel ve Bölgesel Güçlerin Kuzey Kafkasya Bölgesine Yaklaşımları”, <http://www.bilgesam.org/incele/1001/-kuresel-ve-bolgesel-guclerin-kuzey-kafkasya-bolgesine-yaklasimlari/#.WObukCOLO1I>, (01.05.2017).

taşımaktadır. Türkiye de Kafkasya'da jeopolitik ve ekonomik faydalar sağlayabilecek durumdadır. Türkiye'nin Kafkasya'daki en büyük kozu Azerbaycan'dır. Azerbaycan da büyük ölçüde kaderini Türkiye'ye bağlamış ve Türkiye ile ekonomik bir dayanışma içine girmiştir.⁹⁰ Son olarak Kafkasya'nın üç nedenden ötürü önemli olduğunu söyleyebiliriz; ilki, jeostratejik anlamda Orta Asya'ya giriş kapsıdır, ikinci olarak; Orta Asya bakımından Batı pazarlarına açılan bir geçittir ve son olarak da Orta Asya ile bir bütün olarak ele alındığında ise bölge önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir.⁹¹

---

⁹⁰ Ömer Budak, *a.g.e.*, s.330-331.

⁹¹ Bülent Açma-Kübra Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 20, Sayı 2, 2013, s.133.

BÖLÜM II

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KAPSAMINDA AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

2. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi

Karşılıklı bağımlılık, iki ya da daha fazla taraf arasındaki, içinde, her bir tarafın diğer tarafın verdiği kararlardan etkilendiği bir ilişkiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık ilişkileri, karşılıklı nedensellik ile ya da iki taraflı şartlaşmayla da nitelenmektedir.⁹² Karşılıklı bağımlılık iki devletin birbirlerinin refahı için eşzamanlı olarak birbirine bağımlı olduğu ekonomik ve siyasal durumu ifade etmektedir. Karşılıklı bağımlılığın derecesi bazen duyarlılık ve savunmasızlık olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Akademisyenler, bir devletin önemli bir ürününün elde edilmesi hususunda diğer devlete bağımlı olduğu ancak alternatif tedarikçiler bulabildiği duyarlılık durumu ile az sayıda tedarikçinin bulunduğu ya da alternatiflerin bulunmadığı savunmasızlık durumu arasında genel olarak bir ayırım yapmaktadır.⁹³ Duyarlılık, belirli bir politika içinde diğer aktörlerin politikalarına tepki verme düzeyi ile alakalıdır. Değişen duruma tepki olarak değişen politikanın maliyeti duyarlılığı tanımlar. 1973 Petrol Krizi, Batılı devletlerin bu konudaki duyarlılıklarını ortaya çıkarmıştır. Duyarlılık durumunda politika değişikliği, neden olunan maliyete rağmen başarılabilir. Savunmasızlık durumunda ise politika değişikliğine rağmen maliyetlerden kaçınmak mümkün değildir. Buna göre duyarlılık durumunda aktör, politikalarını değiştirerek dışarıdan empoze edilen gelişmelerin sebep olduğu maliyetlerden kendini sakınırken, savunmasızlık durumunda politika değişikliğinden sonra bile maliyetlere katlanmaya devam etmektedir. Başka bir deyişle karşılıklı bağımlılık ortamında aktörlerin birbirlerinden

⁹² Andrew Heywood, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, BB101 Yayınları, Ankara 2016, s.158.

⁹³ Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, BB101 Yayınları, Ankara 2015, s.135.

etkilenmemesi söz konusu değildir.⁹⁴ Karşılıklı bağımlılık analitik bir kelime olarak, bir sistemin değişik yerlerindeki aktörlerin ya da olayların birbirlerini etkilediği durumlara gönderme yapmaktadır. Basit bir biçimde söyleyecek olursak , karşılıklı bağımlılık birbirine bağımlı olma demektir. Böyle bir durum kendi içinde ne iyidir ne kötüdür. Karşılıklı bağımlılığın çoğu da olabilir azı da.⁹⁵ Neo-liberal düşünceye göre ne emperyal düşüncenin restorasyonu ne de bir tür merkezi dünya hükümeti liberal dünya düzeninin sıhhatini sağlayacaktır. Neo-liberal düşüncenin kurucu ismi Robert Keohane'in kendinden öncekilerin aksine uluslararası alanın çağdışılığından korkmayışı, anarşiyi birlikte yaşanması gereken bir durum olarak görmesi bu sebeptendir. Keohaneci düşünce yapısına göre anarşi, kapitalist düzeni yani zayıfları sıkıntıya sokan devletleri elemeye ve eğer elenmek istemiyorlarsa uluslararası toplumun kurallarına uymaya zorlayacaktır. Başka bir ifade ile bu tarz devletler sistem tarafından toplumsallaştırılacaktır.⁹⁶ Karşılıklı bağımlılık teorisinin en önemli temsilcilerinden olan Joseph Nye ve Robert Keohane karşılıklı bağımlılığı basit şekliyle uluslararası taraflardan para, mal, hizmet, bilgi ve iletişim vb. şeylerin akışı gibi uluslararası işlem türlerinden kaynaklanan karşılıklı bağımlılık olarak tanımlamaktadırlar. Karşılıklı bağımlılık, ülkeler veya farklı ülkelerdeki aktörler arasında karşılıklı etkiler olduğunda var olmaktadır. Başka bir ifade ile, A ülkesinde olan veya oradan çıkan şeye karşı B ülkesinin bir duyarlılığı olmasıdır diyebiliriz. ⁹⁷ Anarşik sistem içinde devletlerin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılıkları ve zorunlu takas ve alışveriş içinde bulunmaları, devletleri kapitalist sistem içerisinde, o sistemin gereklerini içselleştirerek davranmaya itecektir. Keohane'nin anarşisi sistemi psikolojikleştirmekte, mesela devletlerarası temel bir bağımlılık türü olan borçlanma, devletleri sadece maddi açıdan değil manevi açıdan da sisteme bağlayan bir unsur olarak görülmektedir.⁹⁸ Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılığın üç temel özelliği bulunduğunu öne sürmektedir. Bunlar; uluslararası ve

⁹⁴ Haluk Özdemir, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 63, Sayı 3, 2008, s.132.

⁹⁵ Joseph S. Nye-David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.351.

⁹⁶ Funda Hülagü, " Liberal Kuram ve Marksizm", *Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları*, Derleyen: Faruk Yalvaç, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s.120.

⁹⁷ Paul R. Viotti- Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, s.144.

⁹⁸ Funda Hülagü, *a.g.m.*, s.121.

toplumlararası iletişim kanalları çoğalmıştır, uluslararası konuların gündemi açısından herhangi bir öncelik sıralaması bulunmamaktadır ve son olarak da askeri gücün öneminin giderek azalmasıdır.⁹⁹ Keohane ve Nye devletlerin birbirleriyle yürüttükleri ilişkilerinde toplam kazanç amacı güdebileceği gibi nispi kazanç amacı da güdebileceklerinin altını çizmekte, dolayısıyla karşılıklı bağımlılığı, mutlak çıkarların karşılıklı olarak dengelendiği bir ilişki olarak da görmemek gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu ilişkinin simetrik olması durumunda ilişkinin zarar görmesi her iki tarafı da olumsuz etkilemektedir.¹⁰⁰ Keohane ve Nye, günümüzde askeri ve güvenlik temelli konulara ek olarak pek çok konu başlığının uluslararası ilişkilerin kapsamı içine girdiği ve bu sürecin devletleri uluslararası örgütlenmeler aracılığıyla işbirliği ve dayanışma içerisinde hareket etmeye yönelttiği görüşündedirler. Bu yöndeki bakış açısı, 1970'lerden beri yükselen bir grafik çizen Avrupa entegrasyonu gayretlerinin çözümlenmesinde de açıklayıcı olabilmektedir. Bu çapta bir entegrasyon hareketinin gerçekleşmesi ve bir birliğin oluşturulmasına zemin hazırlayan aktör düzeyindeki faktörler bir yana bırakılırsa , uluslararası sistemin yapısına dayanan faktörlerin başında küreselleşme süreciyle paralellik gösteren karşılıklı bağımlılık olgusunun geldiği söylenmektedir.¹⁰¹ Uluslararası sistemde karşılıklı bağımlılık ve iş birliğinin yüksek düzeyde olduğunu belirten Keohane ve Nye gibi liberal/neoliberal kuramsalcılar, işbirliğini sağlayan en önemli mekanizmanın kurallar ve kurumların uluslararası siyasi çerçevesi olduğunu savunmaktadır.¹⁰² Joseph Frankel'e göre, “ Dünya politikasında karşılıklı bağımlılık, bütün devletler için geçerli olan, devletlerin varlıklarını devam ettirme durumunun uluslararası sistemdeki bağımlılığı anlamına gelmektedir.” Karşılıklı bağımlılık devletlerin birbirine bağımlılığıdır, çünkü bir devletin çıkarı diğer bir devletlerin kararlarını etkileyebilmektedir.¹⁰³

⁹⁹ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma ve Savaş*, Dora Yayınları, Bursa 2010, s.25.

¹⁰⁰ Emine Akçadağ Alagöz, “Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2016, s.36-37.

¹⁰¹ Muharrem Gürkaynak-Serhan Yalçiner, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23, 2009, s.77.

¹⁰² Fulya Akgül, “Uluslararası İlişkilerde Liberal Yaklaşımlar”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Editörler: Mehmet Şahin-Osman Şen, Kripto Yayıncılık, Ankara 2014, s.80.

¹⁰³ Abdulkadir Baharçiçek-C. Emek İnan, “Dış Politikanın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2013, s.114.

Karşılıklı bağımlılık, devlet ve önemli devlet dışındaki aktörlerin davranışlarının sistemdeki diğer aktörlere getireceği yükten dolayı, siyasi stratejinin bazı klasik sorunlarını yaratmaktadır. Etkilenen bu aktörler, eğer kapasiteleri yeterliyse, kendilerine uyum yükümlülüğünün dayatılmasından kaçınmak için siyasi bir tepki gösterecektir. Uluslararası sistem bakımından değerlendirildiğinde sorun, hükümetlerin ve devlet dışı aktörlerin sistemin kendi çıkarları doğrultusunda manipülasyonunu amaçlayan rekabetçi gayretlerine rağmen karşılıklı fayda sağlayan işbirliği kalıbının nasıl oluşturulacağı ve sürdürüleceğine ilişkindir.¹⁰⁴ Karşılıklı bağımlılık teorisine göre uluslararası politikada ulus devlet dışında daha başka aktörler de vardır. Bu aktörlere uluslararası örgütler, şirketler, baskı grupları, siyasi partiler vs. örnek verilebilir. Bu teori, hem devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığı ifade ederken, hem de dünya sistemi içinde herhangi bir yerde meydana gelen olayın diğer yerleri etkilemesini ifade etmektedir. Dünya sisteminde ve devletler arasında hemen hemen her düzeyde karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Hem ulusal politika hem de küresel oluşumlar bir birlerine bağımlıdırlar. Birinde meydana gelen değişim diğerlerini de etkilemektedir. Karşılıklı bağımlılık ortamında devletler birbiriyle işbirliği içine girmek zorundadırlar. Hiçbir devlet işbirliği ilişkilerine girmekten kendini alı koyamamaktadır. Karşılıklı bağımlılık durumu her devleti iş birliğine yöneltmektedir.¹⁰⁵ İki devlet arasında olumsuz olarak nitelendirilebilecek herhangi bir gelişme karşılıklı bağımlılık ilişkisinin öne çıktığı bir uluslararası sistemde her iki taraf içinde sonuç doğurmaktadır. Fakat, her durumda iki devlet arasındaki ilişki, taraflardan biri için diğerine göre daha fazla önem arz etmektedir. Ancak iki taraf da ilişkinin sağlıklı biçimde devamı üzerine çıkar tanımlamalarına sahiptir ki, bu durum karşılıklı bağımlılık ilişkisini ortaya çıkarır.¹⁰⁶ Karşılıklı bağımlılık uluslararası sistem içindeki oyuncular arasında işbirliğinin yanında ihtilafa da neden olabilmektedir. Realist yaklaşıma göre karşılıklı bağımlılık yalnızca barış ortamını mümkün kılmakla kalmamakta, aynı zamanda savaş ihtimalini de arttırmaktadır. Olası bir kriz anında elzem ithal ürünlerin akışının durma olasılığı olduğu için

¹⁰⁴ Robert O. Keohane-Joseph Nye, "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s.83.

¹⁰⁵ Caner Sancaktar, "Bütünleşme ve Bütünleşme teorileri", *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Editörler: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayıncılık, İstanbul 2013, s.139-140.

¹⁰⁶ R. Harrison Wagner, "Economic Interdependence, Bargaining Power, and Political Influence", *International Organization*, Cilt 42, Sayı 3, 1988, s.468-470.

devletler bağımlı olmaktan hoşlanmamaktadırlar.¹⁰⁷ Realist düşüncenin askeri konuları yüksek politika olarak nitelendiren ve diğer konuları ikincil politika olarak gören yaklaşımı eleştirilmektedir. Zira uluslararası politikanın gündemini oluşturan konu ve olaylar çoğalmış ve askeri gücün gerek ekonomik öncelikleri gerekse uluslararası kurallar nedeniyle uygulanabilirliği azalmıştır. Özellikle sanayileşmiş ülkeler arasında öne çıkan karşılıklı bağımlılık durumu, bu devletlerin birbirine karşı askeri müdahale olasılığını oldukça düşürmektedir.¹⁰⁸ İngiliz bir ekonomist olan Norman Angell uluslararası iş bölümünün yaygınlaştığı bir uluslararası sistemde devletlerarası anlaşmazlıklarında barışçıl yollarla çözülebileceğini öne sürmektedir. Ona göre açık denizde kıyıda çok uzakta olan ve su alan bir sandaldaki iki kişinin birbirine duyduğu ihtiyaç karşılıklı bağımlılığı açıklamaktadır. Bu iki kişiden birisi küre çekmek diğeri de sandalın içine sızan suyu boşaltmakla mükellef iken birbirlerini kayıktan atmaya cesaret edemezler. İkisinin de kurtulmak için birbirlerine ihtiyaçları vardır ve uyum içinde çalışmak mecburiyetindedirler.¹⁰⁹ Amerikalı siyaset bilimci Richard Rosecrance yirminci yüzyılın ilk on yılında Angell'in yaptığı gibi ticari liberalizmin bir türünü desteklemekteydi. Angell'dan farklı olarak, karşılıklı bağımlılığın kaçınılmaz olarak egemenlik mantığı üzerinde bir zafer kazanacağını belirtmemekteydi. Buna rağmen her koşulu hesaba katarak, uluslararası ilişkilerin geleceğinin devletlerin önceliklerinde askeri rekabet mantığından ticaret ve karşılıklı mantığına doğru bir kayma ile karakterize edileceğini öne sürmektedir.¹¹⁰ Liberal yaklaşıma göre ise, ticaret her devlete büyük yararlar sağlamaktadır, bundan dolayı da bağımlı devletler ticaret yaptıkları devletlerle herhangi bir krize girmekten kaçınmaktadırlar.¹¹¹ Liberalizm devletlerarası ilişkilerin neden genelde işbirliği ürettiğini sistemin anarşik yapısına rağmen incelemektedir. Liberal teori Soğuk Savaş'ın başlangıcından 1960'lı yıllara kadar olan süre içinde realist teorinin

¹⁰⁷ Ümit Alperen-Ahmet Günay, "Ticari Beklentiler Teorisi ve Çin'in Yükselişi: Barışçıl Bir Gelecek?", <https://www.avekon.org/papers/907.pdf>, (06.10.2017),s.2.

¹⁰⁸ Emine Akçadağ Alagöz, "Bir Karşılıklı Bağımlılık Örneği Olarak AB-Çin Ekonomik İlişkileri", http://www.bilgesam.org/incele/62/-bir-karsilikli-bagimlilik-ornegi-olarak-ab-cin-ekonomik-iliskileri/#.WdE_XCOLOII, (01.10.2017).

¹⁰⁹ Burak Bilgehan Özpek, "Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyen: Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.140.

¹¹⁰ Martin Griffiths-Steven C. Roach- M. Scott Salomon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011, s.118.

¹¹¹ Ümit Alperen-Ahmet Günay, *a.g.m.*, (06.10.2017), s.2.

gölgesinde kalmıştır. İki kutuplu düzenin yumuşama sürecine girmesi, devlet dışı aktörlerin daha belirgin hale gelmesi ve karşılıklı bağımlılık temelli ilişkilerin ivme kazanması konuları dışındaki konuların da uluslararası gündeme taşınmasıyla liberal düşünce de hız kazanmıştır.¹¹² Liberalizmde karşılıklı bağımlılık basit anlamda uluslararası ilişkilerde ve uluslararası ekonomi politikte devletler ve devlet dışı aktörler arasındaki karşılıklı etkileşimler olarak tanımlanmaktadır. Bu etkileşimler genellikle malların, paranın, insanların ve bilginin ülkeler arasında değişiminden kaynaklanmaktadır. Fakat ülkeler arasındaki bu değişimler karşılıklı bağımlılıklar birebir aynı değildir. Karşılıklı bağımlılıktan bahsedebilmek için iki veya daha fazla taraf arasındaki etkileşimden kaynaklanan maliyetler ve faydaları göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Bir başka ifade ile karşılıklı bağımlılık taraflar arasındaki eşit bağımlılık demek değildir.¹¹³ Neo-Liberaller devletler arasında özellikle ekonomik alanda karşılıklı bağımlılığın arttığını ve devletlerin gücün askeri boyutundan çok ekonomik boyutuna önem vermeye başladığını, bu sebepten de ekonomik mevzularda işbirliği gayretlerinin daha yoğun ve başarılı olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla devletler artık çıkarlarını maksimize etmek için diğer devletlerden bağımsız karar verme ve davranma serbestliklerini kaybetmişlerdir.¹¹⁴ Neo-liberallere göre, devletler arasında ekonomik ve siyasi etkileşimin en düşük noktada seyrettiği zamanda bile, uluslararası işbirliğini meydana getirecek az da olsa ortak çıkarlardan bahsetmek mümkün görünmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren olduğu gibi karşılıklı bağımlılığın fazla olma durumlarında devletler, uluslararası ticaretin organize edilmesinden küresel boyuttu çevrenin korunmasına kadar geniş bir çıkar ortaklığına sahiptir. Karşılıklı çıkar, uluslararası işbirliği için elzemdir. Neo-liberaller iş birliğine giden yolu oldukça zor görmektedirler. Onlara göre merkezi bir otorite olmadığında devletler kandırılma korkusu yaşayacaklar ve işbirliğinin oldukça masraflı olduğunu görecektir.¹¹⁵ Neoliberalizm ile özdeşleşen karşılıklı

¹¹² Tarık Oğuzlu, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Derleyenler: Şaban Kardaş-Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.99.

¹¹³ Pınar İpek, "Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, Derleyenler: Ertan Efeğil-Rıdvan Kalaycı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012, s.540.

¹¹⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, Çınar Özen, "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistematik Bağımlılık", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, 2004, s.63-64.

¹¹⁵ Christian Reus-Smit, "Konstruktivizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Editörler: Scott Burchill-Andrew Linklater, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.283.

bağımlılığın iki yorumundan bahsedilmektedir. Birincisi asimetrik/adil olmayan bağımlılık, ikincisi ise kompleks bağımlılıktır. Neoliberaler ikincisininin gerekli işbirliğine gidilerek barış ve istikrar sağlanacağını ileri sürmektedirler. Çünkü böyle bir uluslararası ekonomik düzende karşılıkta zarar vermek kendine zarar vermek olacaktır.¹¹⁶ David Mitrany'nin çalışmaları karşılıklı bağımlılık ve ulusötecilik konularında yapılan çalışmaların kaynağını oluşturmaktadır. Mitrany'nin fonksiyonel örgütlenmelere ilişkin teorisinin pratikteki uygulamalarına bakıldığında ilk olarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu örnek olarak gösterilmektedir.¹¹⁷ Serbest ticaret ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması karşılıklı bağımlılık teorisinin özünü teşkil etmektedir. Mesela Avrupa'da bölgesel ekonomik entegrasyonun ivme kazanmasına aynı coğrafyada yer alan devletler arasında ortak ticari çıkarların ve iktisadi işbirliğinin sağlanmasıyla devletler arasında çatışmaların azaltılabileceği fikri ilham vermiştir. Avrupa Birliği ileri derecede siyasi ve ekonomik işbirliğini ortaya çıkaran bir iktisadi entegrasyon sürecine verilebilecek güzel bir örnektir.¹¹⁸ Karşılıklı bağımlılık esas olarak ticaret, yatırımlar ve enerjide olmak üzere sadece ortak ekonomik alanda güçlenmiş ve tarafları birbirine mecbur kılmıştır. Örneğin, Avrupa Birliği, en büyük petrol, doğalgaz, uranyum ve kömür ithalatçısı olması sebebiyle Rusya'ya, Rusya ise bu ihracattan elde ettiği kar nedeniyle Avrupa Birliği'ne bağımlı durumdadır.¹¹⁹

2.1. Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık

Devletler arasındaki ticaret arttıkça, bu devletler, ürünler konusunda karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı hale geldiklerini fark edeceklerdir. Devletler arasındaki bu

¹¹⁶ Davut Ateş-Gülizar Samur Gökmen, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2013, s.58.

¹¹⁷ Merve İrem Yapıcı, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 3, 2007, s.140

¹¹⁸ Scott Burchill, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Editörler: Scott Burchill-Andrew Linklater, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.92.

¹¹⁹ Uğur Burç Yıldız, "Avrupa Birliği-Rusya Karşılıklı Bağımlılığında Kuzey Boyutu Çevre Ortaklığı'nın Rolü", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2014, s.160-161.

iki yönlü bağımlılık, ekonomik karşılıklı bağımlılık olarak adlandırılmaktadır.¹²⁰ Uluslararası siyaset ile uluslararası ekonomi arasındaki ayrımın oldukça görünmez hale geldiğini dile getiren yazarlar, uluslararası ilişkiler disiplini bağlamında, uluslararası ekonomik ilişkilerin uluslararası siyasetten ayrı incelenemeyeceğine dikkat çekmektedirler. Bu açıdan bakıldığında politika ile ekonomi arasındaki ilişkiyi teorik düzeyde inceleyen ekonomi politik disiplin, küresel ekonomik ilişkiler ile politik aktörler arasındaki etkileşimin sosyolojik, kültürel, hukuksal, ahlaki ve kurumsal düzeyde analiz edilmesi gerektiği tezini öne süren bir yaklaşımdır.¹²¹ İki devlet arasında ekonomik boyutta var olan bir karşılıklı bağımlılık zemininin, bu devletler arasındaki siyasal ilişkilere de belirli oranda yansıtacağı ve hatta bazen bu ilişkilere yön vereceği muhakkak görülmektedir.¹²² 1950’lerde Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kurulması, 1960’larda çok uluslu şirketlerin öneminin artması ve 1970’lerde ise OPEC’in uluslararası petrol pazarındaki gücünün artması sonucu uluslararası alanda somut bir gerçeklik kazanan karşılıklı bağımlılık görüşü, dünya ekonomilerinin birbirlerine kenetlenmiş yapısını tanımlamaya yönelik yaygın bir kullanıma sahiptir.¹²³ Küreselleşmeye eşlik eden iletişim devrimi ve sanayi devrimi sonrası döneme verilen isim olan bilgi çağı, artık bilgiye dayanan yenilikçi aktivitelerin ve ekonomik bir karşılıklı bağımlılığı kaçınılmaz hale getirmektedir.¹²⁴ Karşılıklı bağımlılık kavramının oluşum sürecini hızlandıran etmenlerin başında uluslararası ekonomik yapıyı oluşturan üretim, finans ve ticaret sistemlerinde meydana getiren gelişmeler gelmektedir. Bu yaklaşımın savunucularına göre günümüz uluslararası sisteminde hiçbir ülke ekonomik bir dışlanmışlık içinde varlığına devam edememektedir. Bir ülke ekonomisinin bütün tarafları yani endüstri, hizmet sektörleri, gelir düzeyleri, iş olanakları ve yaşama standartları, alışverişte bulunduğu ülkelerin ekonomilerine bağlanmıştır.¹²⁵ İnsanlık tarihine baktığımızda hiç şüphesiz ekonomik karşılıklı bağımlılığın insanlar arasında hem olumlu hem de

¹²⁰ Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *a.g.e.*, s.135.

¹²¹ Veysel Ayhan, “Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Editör: Haydar Çakmak, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s.183.

¹²² Muharrem Gürkaynak-Serhan Yalçiner, *a.g.m.*, s.82.

¹²³ Semra Akdemir, “Küreselleşme, İletişim ve Normatif Kavramlaştırma Süreci”, *Kurgu Dergisi*, Sayı 21, 2005, s.48.

¹²⁴ Mehmet Dikkaya-Fatih Deniz, “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2006, s.169.

¹²⁵ Semra Akdemir, *a.g.e.*, s.48.

olumsuz yönleri önemli bir rol oynamaktadır. Joseph Nye, politika tercihinin karşılıklı bağımlılığın maliyet ve değerler üzerinden yüksek derecede sosyal ve özellikle algısal bir merkezinin olduğunu belirtmektedir.¹²⁶ Karşılıklı ekonomik ilişkiler devletleri ortak menfaatlere sahip aktörler haline getirmektedir. Montesquieu barışı uluslararası ticaretin doğal olarak meydana gelen bir neticesi olarak değerlendirmekte ve aralarında bağımlılık olan devletlerin birbiriyle çatışmayacağını düşünmektedir.¹²⁷ Neoliberaler devletler açısından gücün ekonomik boyutunun ön plana çıktığını, özellikle ekonomik alanda karşılıklı bağımlılığın arttığını ve dolayısıyla da ekonomik konularda işbirliği çabalarının önem kazandığını savunmaktadırlar. Ancak, bu durum aynı zamanda ekonomik karşılıklı bağımlılığın bir güç ilişkisi yaratmasını da beraberinde getirmektedir.¹²⁸ Devletler en nihayetinde kendi kaynaklarına dayanmalı, ekonomik olarak yüksek maliyetli olsa da sistemdeki göreceli konumlarını korumalıdır. Liberalizm de devlet davranışını incelemekte ve diğer gruplara da dikkatini yöneltmektedir. Liberal düşünürlere göre ekonomik dürtüler de güvenlik endişeleri kadar önemlidir. En azından işbirliği için potansiyel alanlar genişlediğinden ve gücün rolü ile devletlerin uluslararası sistemdeki göreceli güç konumlarına yaptıkları vurgu azaldığından devletler arasında askeri tehditler önemsiz olmaktadır.¹²⁹

Özellikle 19. Yüzyıl'ın ticari liberalleri, genel refahı ilerletme ve savaş oranını düşürme konusunda, ekonomik karşılıklı bağımlılığa dayalı serbest ticaretin erdemlerini göklere çıkarmaktadırlar.¹³⁰ Karşılıklı bağımlılık ile ilgili liberal teoriler, ticaret ve ekonomik ilişkilerle ilgili fikirlere dayanmaktadır. Ticari liberalizmde ana tema serbest ticarete olan inançtı. Serbest ticaretin üretmeye en uygun olduğu yani “karşılaştırmalı avantaj”a sahip olduğu mal ve hizmetlerin üretiminde her ülkeye uzmanlaşma olanağı vermesi sebebiyle ekonomik yararları bulunmaktadır. Serbest ticaret, devletleri, uluslararası çatışma maliyetlerini ve savaşı düşünmeyi neredeyse olanaksız hale getirecek kadar yüksek kılan ekonomik karşılıklı bağımlılık ağlarına

¹²⁶ Ümit Alperen-Ahmet Günay, *a.g.m.*, s.4.

¹²⁷ Robert Howse, “Montesquieu on Commerce, Conquest, War and Peace”, *Brooklyn Journal of International Law*, Cilt 33, Sayı 1, 2006, s.693-694.

¹²⁸ Emine Akçadağ Alagöz, *Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık...*,s.39.

¹²⁹ Robert O. Keohane-Joseph Nye, *a.g.m.*, s.82.

¹³⁰ Andrew Heywood, *Siyasetin ve Uluslararası...*,s.159

çekme konusunda da önem arz etmektedir. Serbest ticaret farklı halkların birbirini daha iyi anlayacak biçimde ortak değerler ve ortak ticaret kültürü çevresinde birleşmesini sağladığı için de olumlu faydaları bulunmaktadır.¹³¹ Karşılıklı bağımlılık türlerinden biri olan ekonomik karşılıklı bağımlılık, ticaret ve barış arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. 19. Yüzyıl düşüncelerinden temel alan ve ticari liberalizm olarak da adlandırılan bu kuram ticaret ve barış arasındaki nedenselliği iki temel varsayım ile açıklamaktadır. Bu varsayımlardan ilkinde göre uluslararası ticaretin karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratarak, iletişim ve ulus aşırı bağlar aracılığı ile toplumlar arasındaki etkileşimi ve işbirliği imkanlarını artırdığını ileri sürmektedir.¹³² İkinci varsayım, liberal ekonomi teorisyeni David Ricardo'nun göreceli avantajlar kuramına göre devletler rekabet güçlerinin en iyi olduğu ve en ucuza üretebilecekleri malları üretmelidirler. Kendilerinin daha pahalıya ürettikleri malları ise bunları daha ucuza üreten devletlerden satın almalıdırlar. Böylece devletler arasında karşılıklı bağımlılık merkezli ilişkiler kurulacaktır. Taraflar bu ilişkilerin devamında kazançlı çıktığı sürece söz konusu ilişkinin de bozulmasını istemeyeceklerdir. Bu durum da çatışma ve savaş gibi durumların yaşanma olasılığını azaltacaktır. Bu bakış açısına göre devletler özünde ticaret devletidir.¹³³ Dolayısıyla, karşılıklı bağımlılık barışa yol açtığı gibi aynı zamanda bütün aktörler için rasyonel bir tercih olduğunu ileri sürmek hatalı olmayacaktır.¹³⁴

Realist kuramın aksine karşılıklı ticaret ve işbirliği, daha karlı bir seçenek olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Özellikle 1970'lerde yaşanan ekonomik bunalımlar, hiçbir ülkenin tek başına, dünya ekonomisinden tam anlamda bağımsız olarak hareket etme lüksüne sahip olmadığını göstermiştir. Bunun sonucu olarak da "tüccar devlet, güçlü devlet" anlayışı ön plana çıkmıştır. Özellikle Richard Rosecrance tarafından geliştirilen 'tüccar devlet' kavramına göre; ekonomik ilişkiler devletler arasında o kadar yoğun ve karışık bir ağ ördü ki, hiçbir devlet, ne kadar büyük olursa olsun bu ağdan çıkıp ekonomik açıdan tam bağımsız bir şekilde bağımsız olamaz. Diğer ülkelerden ya da hammadde ya da teknoloji almak durumunda

¹³¹ Andrew Heywood, *Küresel...*, s.95.

¹³² Fulya Akgül, *a.g.e.*, s.78-79.

¹³³ Tarık Oğuzlu, *a.g.m.*, s.105.

¹³⁴ Burak Bilgehan Özpek, *a.g.m.*, s.148.

ve ürettiği mal ve hizmetleri geniş piyasalara ulaştırabilmek için sınırlarının dışına çıkmak zorunda kalacaktır.¹³⁵

Bütün ekonomik sistemleri meydana getiren karşılıklı ekonomik bağımlılık II. Dünya Savaşı sonrası süreçte büyümenin altın çağında bile yok olmamıştır. Kısacası o dönemde karşılıklı bağımlılıktan söz edilebilmekteyse, pratik olarak yalnızca faydalı tarafları ortaya çıkarılmaktaydı. Karşılıklı bağımlılığın bir problem olarak algılanması ancak birinci petrol krizinden sonra olmuş, bu kriz devletlerin ekonomi politikalarındaki seçenek yelpazesini daraltarak özerkliklerini tehdit eder hale gelmiştir. Seksenli yıllarda gelişmekte olan ekonomilerin borç krizi ve ABD'nin dünyanın geri kalanı karşısında mali konumunun ters düşmesi ekonomik karşılıklı bağımlılığın olumsuz yönlerini gösteren gelişmeler arasında yer almıştır.¹³⁶

2.2. Küreselleşmenin Kavramsal Çerçevesi

Küreselleşme kavramının en çarpıcı özelliklerinden biri, olası etkilerinin çok sayıda ve çeşitli olduğu izlenimini vermesidir. Küreselleşme, yalnız toplumsal gerçekleri oldukça aşan spekülasyonlar, varsayımlar, güçlü toplumsal imgeler ve metaforlar üretme kapasitesiyle olağanüstü doğurgan bir kavramdır.¹³⁷ Küreselleşme ne doğrusal bir süreci ne de tek başında bir durumu ifade etmektedir. Aksine, siyasi, askeri, hukuki, ekonomik, kültürel ve çevresel gibi çeşitli faaliyet alanlarını kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Bu alanların her biri, ilişki ve faaliyetin farklı versiyonlarını içermektedir. Küreselleşmenin genel çerçevesi, bir alanda olanı değerlendirip, diğer alanda olacak olan hakkında fikir yürütme olanağı vermemesidir. Bu açıdan bakıldığında önemli olan bu alanların her birinde neler olduğunu inceleyen bir anlayışla küreselleşmenin teorisini geliştirmektir.¹³⁸

¹³⁵ Evren Çelik Wiltse, "Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık", *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Editör: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.141-142.

¹³⁶ Jacques Adda, *Ekonominin Küreselleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.181-182.

¹³⁷ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s.13.

¹³⁸ David Held, "Democracy and Globalization", <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp97-5/wp97-5.html>, (17.11.2017).

Küreselleşme, toplumsal etkileşimin bölgeler arası akışının ve toplumsal etkileşim örüntülerinin genişleyen mekanına, artan hacmine, hızlanan ve derinleşen etkisine gönderme yapmaktadır. Uzak topluluklar ile bağ kuran ve güç ilişkilerinin erişimini dünyanın ana bölgeleri ve kıtalarını aşarak genişleten beşeri toplumsal örgütlenmelerin ölçeğinde bir kaymaya ve dönüşüme delalet etmektedir.¹³⁹ Dünya genelindeki ilişkilerde görülen sürekli değişiklikler ulusal veya uluslararası, kamusal ya da özel bireyleri, devletleri, iş çevrelerini ve örgütleri etkisi altına almaktadır. Ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler insanları, fikirleri ve malları daha önce görülmemiş düzeyde sınırları aşacak biçimde birbirine bağlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte birbiriyle bağlantılı olan demokratikleşme ve liberal kapitalizm olguları dünya ekonomi politiği üstündeki etkilerle bir araya gelerek yaygın şekilde küreselleşme olarak bilinen koşulları ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁰ Savran'a göre günümüzde gerçek dünyada küreselleşme adıyla anılabilecek bir olgu yaşanmamaktadır. Yaşanan, kapitalist üretim tarzının şafağında başlayan, emperyalizm çağına girişle birlikte büyük bir sıçrama gösteren dünya çapında bütünleşmeni son dönemde, teknolojik gelişmeler temelinde ve sosyalizmin krizi bağlamında, çokulusluların güçlenmesi ve yeni-liberal politikaların uygulanması sonucunda önemli bir atılım yapmasıdır. Ona göre küreselleşen bir şey varsa, bütün dünyanın burjuvazilerini adım adım fetheden küreselciliktir, onun temeli olan yeni-liberalizmdir. Yani dünya küreselleşmemektedir, küreselleşen liberalizmdir.¹⁴¹ Savran'a göre küreselleşme bir efsanedir; onun ardına gizlenmiş olan küreselcilik ise neoliberalizmin dünya ekonomisi alanına uygulanmasıdır, bu anlamıyla bir sınıf taarruzudur. Bu yüzden, birincisi, emperyalizme karşı olmadan küreselleşmeye karşı mücadele edilemez, yani iyi bir küreselleşme yoktur. İkincisi, sınıf politikası yürütülmeden, ulusal birlik içinde küreselleşmeye karşı mücadele verilemez. Ona göre küreselleşme insanlık tarihinde, teknolojinin gelişmesi sonucunda hayatımıza kaçınılmaz olarak girmiş bir yeni aşama değildir. Kapitalizmin krizine karşı

¹³⁹ David Held-Anthony McGrew, "Büyük Küreselleşme Tartışması", *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Editörler: David Held-Anthony McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014, s.11.

¹⁴⁰ A. Leroy Bennet-James K. Oliver, *Uluslararası Örgütler*, BB101, Ankara 2015, s327.

¹⁴¹ Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap, İstanbul 2011, s.154-155.

geliştirilmiş, işçi sınıfını zayıflatmak ve teslim almak amacıyla benimsenmiş bir uluslararası stratejinin ideolojik çerçevesidir.¹⁴²

Küreselleşmenin en önemli taraflarından biri, şaşkınlık verici kontrol edilemezliyi. Sahip olduğu güç ve itici kuvvete rağmen bu olay, aynı dönemde Afrika'ya düzenlenen Çin seferlerinin aksine merkezileşmiş bir sistemin planlı genişlemesi değildi. Bu, Avrupa'dan denene tek bir varlığın denizaşırı toprakları ele geçirdiği bir genişleme de değildi. Daha ziyade bir girişimler çokluğunun Avrupa'dan dünyaya saçılmasıydı. Sonrasında bu sürecin etkileri Avrupa'yı da değiştirdi. Tek bir imparatorluk değil, her biri diğeriyle rekabet içinde olan bir takım imparatorluklar ortaya çıkmıştı.¹⁴³ Küreselleşme adı verilen dönemin başlangıcını ya da ilk halkasını 1490'lardaki coğrafi keşiflere kadar götürmek Avrupa ülkeleri farklı kıtalara yayılarak etki alanlarını genişletmeye çalışmışlardır.¹⁴⁴ Küreselleşmenin ne zaman başlamış olduğuna dair tartışmalar üç olasılık üzerinde durmaktadır.¹⁴⁵

- Tarihin doğuşundan beri süregelen küreselleşme, günümüze kadar etkilerini arttırmış fakat son zamanlarda hızında ani bir artış gerçekleşmiştir.
- Küreselleşme modernleşme ve kapitalizmin gelişmesi ile birlikte son yıllarda ivme kazanmıştır.
- Küreselleşme, postmodernizm, endüstriyelleşme sonrası ve kapitalist düzenin çözülmesi diye nitelendirilen toplumsal süreçlerle ilgili bir olgudur.

Küreselleşme devinimi olmayan durağan bir yapıdan ziyade daha çok etkin, canlı, değişken yani dinamik bir kavramı belirtmektedir. Küreselleşme, her geçen zaman içinde farklı alanları etki alanı içine almaya devam etmekte ve bundan dolayı bünyesine kattığı yeni açılım ve devinimler ile mevcut yapısını devamlı bir şekilde uyarlamaktadır. Küreselleşmenin çok boyutlu bir kavram olduğu kolaylıkla söylenebilmektedir. Söz konusu boyutları ekonomik, siyasi, teknolojik, çevresel ve

¹⁴² Sungur Savran, *Üçüncü Büyük Depresyon Kapitalizmin Alacakaranlığı*, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s.91.

¹⁴³ George Modelski, "Küreselleşme", *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Editörler: David Held-Anthony McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014, s.78.

¹⁴⁴ Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınları, Ankara 2009, s.5-6.

¹⁴⁵ Malcolm Waters, *Globalization*, Routledge, New York 2001, s.6-7.

kültürel boyutlar olarak sıralamak mümkündür.¹⁴⁶ Küreselleşmenin ekonomik boyutta: dünya ticari ilişkilerinin uygulanmasına, siyasi boyutta: ülkelerin siyasi yapısına ve devletlerarası ilişkilerin şekline, sosyolojik boyutta: toplumlara, kültürel boyutta: ülke, bölge ve dünya medeniyetlerine ve hatta askeri boyutta güvenlik, savunma ve saldırı kavramlarının yeniden tasarlanmasına iç dinamikleri de harekete geçirerek içsel anlamda katkı sağlayan veya dış dinamiklerin etkisi ile dışsal açıdan doğrudan veya dolaylı olarak mevcut içyapıya etki eden bir gerçek olduğu söylenmektedir.¹⁴⁷ Küreselleşme kavramını açıklamaya yönelik birden fazla tanım mevcut bulunmaktadır. Bu tanımların ortak özelliklerine baktığımızda ise ortak bir tanım üzerinde uzlaşma olmaması dikkat çekmektedir. Küreselleşmeyi açıklamada faydalanılan dünya görüşleri, bakış açıları ve ideolojiler değiştikçe küreselleşme tanımının içeriği de değişmektedir.¹⁴⁸ Bulduğumuz yüzyılda siyasetten ekonomiye, kültürel gelişmelerden sosyal politikalara kadar tüm alanlardaki değişimi açıklama çabası içinde kullanılan küreselleşme kavramının somut olarak net bir şekilde tanımlamak mümkün gözükmemektedir. Dar anlamda ifade edilecek olursa dünya üzerinde her alanda yaşanan ve birbirine bağlantılı değişim sürecinin ulaştığı aşama olarak belirtilebilir. Geniş bir tanımlama ile küreselleşme ise; iletişim imkanlarının teknolojik gelişmeler yardımıyla artmasına bağlı olarak meydana gelen popüler kültür içinde yatırım, üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinin gerçekleştiği, dünya ölçeğinde daha bütünleşmiş bir pazarın kurulması sürecinin geldiği son aşamadır.¹⁴⁹ Küreselleşme siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerin ve bu değerlerin evresinde toplanmış kazançların milli sınırlar dışına çıkarak dünyaya yayılmasıdır. Buna göre küreselleşme farklı kültürlerin daha yakından tanınması sonucunu veren bir süreçtir.¹⁵⁰ Esas olarak, küreselleşme kavramına yönelik algıların çoğunluğu ya küreselleşme tanımlarını fazlalaştırmakta ya da mevcut çeşitli küreselleşme tanımları küreselleşmeye yönelik farklı algılamaların doğmasına sebep

¹⁴⁶ Fırat Bayar, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı 32, 2008, s.25-26.

¹⁴⁷ Bülend Aydın Ertekin, “Uluslararası Sistemde Küreselleşme Kavramının Tanımı ve Algılanması Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, Sayı 3-4, 2009, s.65.

¹⁴⁸ Nilüfer Erol, “Küreselleşme Sürecinde Örgütleri Yenden Düşünmek”, *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, 2010, s.81.

¹⁴⁹ Ufuk Selen, “Küreselleşme ve Devlet Etkileşimi”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s.4-5.

¹⁵⁰ Osman Sezgin, “Küreselleşme ve Milli Kültür”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 38, 2009, s.258.

olmaktadır. Bu durum ise ikilem yaratarak, yorumlama, algılama ve tanımlama yöntemlerini çoğaltmaktadır. Bunun doğruluğu yalnızca tanımlamaların çokluğuna ve küreselleşmenin ekonomik, finansal, ticari, politik ve kültürel seviyedeki boyutlarına bakarak söylenmektedir.¹⁵¹ Küreselleşme tanımındaki zorluk ve farklılıkları aşmanın bir yolu, belli başlı unsurlarını sıralamaktan geçmektedir. İlk unsur ülkeler arası serbest mal ve hizmet ticaretidir. Özellikle sermayenin serbest dolaşımı küreselleşmenin en önemli unsurlarının başında gelmektedir. Teknoloji ve transferi küreselleşmenin itici gücü konumundaki unsuru olarak sayılabilir. Rekabet derecesini yükseltici yasal ve kurumsal düzenlemeler de, küreselleşmenin ayrılmaz parçalarıdır.¹⁵² Hem ekonomik hem politik hem de kültürel alanlarda yaşanan ve insanları “*zihin karışıklığı*” içinde bırakan değişimler en genel anlamları ve nitelikleri içinde “*küreselleşme*” olarak adlandırılmaktadır. Küreselleşme çalışmaları genel olarak yeni sayılmaktadır. Her ne kadar kavram olarak küreselleşme, 1960’lı yıllarda “küresel köy”, kavramı ile meydana gelmişse de yalnız 1980’li yılların ortasında günümüze kadar bilim insanları küreselleşmeyi kuramsal anlamda sürece dayalı ya da sistemli bir şekilde incelenmeye başlamıştır.¹⁵³

Küreselleşme, uzaktakinin etkisi; zaman-mesafe algılamasındaki değişim; karşılıklı bağımlılığın hızlanması; küçülen dünya; küresel bütünleşme, bölgelerarası güç ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, küresel bilinç, bölgelerarası karşılıklı bağımlılığın yoğunlaşması gibi kavramları da içeren değişik anlamlarda algılanmaktadır.¹⁵⁴ Küreselleşme bir açıdan insanlığın gelişiminde dünya çapında ortak bir bilincin ortaya çıkmasına sebep olan ekonomi, toplum, siyaset, kültür ve kimlik alanlarındaki alt süreçlerin çelişkili zorlamalarıyla yönlendirilen ve desteklenen tarihsel aşama olarak tanımlanabilmektedir. Tarihsellik ile anlatılmak istenen, küreselleşme sürecinin yer ve zaman bağlamında gerçekleşiyor olmasıdır.¹⁵⁵

¹⁵¹ Bülend Aydın Ertekin, *a.g.m.*, s.62-63.

¹⁵² Ahmet Gökdere, “Küreselleşmeye Genel Bakış”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1 Sayı 1, 2001, s.74.

¹⁵³ Nilüfer Erol, *a.g.m.*, s.80.

¹⁵⁴ Meltem Sarıbeyoğlu, *Uluslararası Ekonomi Hukuku Açısından Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Türkmen Yayınevi, İstanbul 2010, s.7.

¹⁵⁵ Davut Ateş, *Uluslararası Örgütler Devletlerin Örgütlenme Mantiği*, Dora Yayıncılık, Bursa 2014, s.104-105.

Küreselleşme; ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve uluslararası sınırları aşarak dünya genelinde yayılması olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya ile bütünleşmesini , teknoloji, üretim, tüketim ve finansman piyasalarını kapsamaktadır. Küreselleşme işgücünün, sermayenin, teknolojinin, mal piyasalarının uluslararası nitelik kazanması ve ülke pazarlarının birbirlerine açılması olayıdır.¹⁵⁶

Bir çok araştırma neticesinde günümüzde farklı küreselleşme tanımları mevcuttur. Bu farklılıkları ortadan kaldırmak amacıyla şu tanımlamalar yapılmaktadır: Genel olarak küreselleşme ulusal unsurların tüm dünyaya yayılması, uluslararası unsurların ise ulusal hale gelmesidir. Ekonomik küreselleşme ise ticaretin, üretimin, yatırımın, finansal faaliyetlerin, teknolojinin, ekonomik sistem ve ideolojilerin uluslararasılaşması sürecidir. Siyasal küreselleşme, ulusal toplum düzeyinde geçerli olan politik yönetim modellerinin küresel düzeyde geçerlilik kazanması ve yaygınlaşmasıdır. Son olarak toplumsal küreselleşme ise toplumların birbirine yaklaşarak homojenleşmesi ve dünya genelindeki toplumların içinde bulunulan zaman diliminde egemen olan toplum tipine benzer özellikler kazanmaya başlamasıdır.¹⁵⁷ Savran, küreselleşmenin politik sonuçlarını şu şekilde sıralamaktadır:¹⁵⁸

- Yeni-liberalizmin hegemonik konumunu pekiştirir.
- Emperyalizmin hakimiyeti altında bir bütünleşmeyi bütün ülkelerin çıkarı olarak sunar.
- Emperyalizmin güncel dinamiklerini ve yakın dönemin gelişme olasılıklarını kavramayı engeller.
- Yeni sistemin kaçınılmazlığına o kadar inanır ve muhataplarına inandırmaya çalışır ki, sistemin kendisinin sorgulanabileceğini aklından bile geçirmez.

Küreselleşme kavramı, küresel karşılıklı bağımlılığı ve özellikle sosyal ve ekonomik bütünleşmeyi sağlayan mekanizmaların, süreçlerin ve eylemlerin

¹⁵⁶ Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2014, s.4.

¹⁵⁷ Bülent Günsoy, *Küreselleşmenin Ölçülmesinde Sistemik Yaklaşımlar*, Kırilangıç Yayınevi, Ankara 2006, s.8.

¹⁵⁸ Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme...*, s.156-157.

yoğunlaşmasını ve hızlanmasını ifade etmektedir. Bu sebeple küreselleşme ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal yaşamın mekansızlaşmasını içeren devrimci bir kavramı ifade etmektedir.¹⁵⁹ Küreselleşme, hayatlarımızın gün geçtikçe artan biçimde bizden çok uzak bir mesafede meydana gelen olaylar ve alınan kararlar tarafından biçimlenmesi anlamını taşıyan karmaşık bir karşılıklı bağımlılık ağının ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla küreselleşmenin temel özelliği, coğrafi mesafenin azalan ilgi konusu olması ve ulus-devletler arasındaki gibi toprak sınırlarının daha az önemli hale gelmesidir.¹⁶⁰ Küreselleşmeyi şu şekilde tanımlamak da mümkündür: Farklı ulusal sınırlar içinde bulunan insanlar, sermaye ve üretim araçlarıyla farklı fikirler, kültürel normlar ve değerlerin başka coğrafi bölgelere hareket serbestisi kazandıkları ve bu süreçte yeni aktörlerin ortaya çıkmasını veya eski aktörlerin rollerinin değişmesini mümkün kılan , ulusal ve uluslararası bazda güç ve iktidar ilişkilerinin yeniden kurulmasına neden olan süreçtir.¹⁶¹ Küreselleşme, ulusaşırı ve küresel boyutta ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşimin ulusal sınırlar ötesinde sürekli artışı ve bunun yol açtığı siyasi sonuçları bünyesinde barındıran çok yönlü bir olguyu özet olarak ifade eden bir kavramdır.¹⁶² OECD küreselleşmeyi, değişik ülkelerdeki piyasaların ve üretimin, ürün ve hizmet sunumlarıyla ve sermaye ve teknolojinin hareketliliği yoluyla sürekli birbirine bağımlı hale geldiği bir süreç olarak tanımlamakta ve bu tanımıyla da küreselleşmenin yoğunlaşma ve iç içe geçme halini anlatmaktadır.¹⁶³ Küreselleşmeyi tanımlama ve anlamaya dönük teorik araçların birçoğunun üzerinde hemfikir olduğu bazı ortak noktaları şu şekilde özetleyebiliriz: Birincisi, 20. yüzyılın son 10 yılında bütün dünyada sosyal değişim ve dönüşüm dikkate değer bir biçimde ivme kazanmıştır. İkincisi, bu sosyal değişim dünyada ülkeler ve toplumlar arasında artan ağlar, bağlantılılıklar, ilişki ve etkileşimler meydana getirmiştir. Üçüncüsü, küreselleşmenin ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve ideolojik etkileri dünyanın her yerinde mevcuttur. Küreselleşme

¹⁵⁹ Martin Griffiths-Terry O'Callaghan-Steven C. Roach, *a.g.e.*, s.215.

¹⁶⁰ Andrew Heywood, *Siyasetin ve Uluslararası...*,s.184.

¹⁶¹ Birgül Demirtaş Coşkun, "Küreselleşme", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Editör: Haydar Çakmak, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s.51.

¹⁶² Paul R. Vioti,-Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, 5. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014, s150.

¹⁶³ E. Fuat Keyman, "Küreselleşme", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Editörler: Şaban Kardaş-Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.337.

her bir boyutun birbiriyle ilişkili olduğu çok yönlü bir olgudur.¹⁶⁴ Küreselleşme sosyal bilimlerin neredeyse bütün alanlarında yaygın bir biçimde kullanılan bir kavram olmakla birlikte, genellikle bir durumdan daha çok bir süreci, bir akımı ya da bir zihniyeti ima eder gibi görünmektedir. Küreselleşmeye karşı olmak, moderniteye karşı olmak gibi bir algı yaratılmaktadır. Noam Chomsky'ye göre küreselleşme eğer değerlerden bağımsız bir şekilde tanımlanmaya çalışılırsa esas olarak uluslararası bütünleşme anlamına gelmektedir.¹⁶⁵ Küreselleşmeyi belirleyen bazı potansiyel unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurları şu şekilde sıralayabiliriz: Malların, yatırımların ve bilgilerin sınır aşırı akışları, politik görüş ve karar almada ulusaşırı süreçler, devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık, dinamiği ve gelişim yörüngesi basitçe kendisini oluşturan birimlere indirgenemeyecek bir dünya sisteminin gelişmesi, küresel çözüme ihtiyaç duyan sorunların çoğalması ve son olarak hakiki küresel kamu politikalarının düzenlemekle yükümlü kurumların gelişmesi.¹⁶⁶

Yeni dünya düzeni olarak tanımlanan küreselleşme olgusu, ulus aşırı bir ekonomi düzenini ifade etmektedir. Bu olgunun esasen iki yüzyıl önce başlamış olmasına rağmen, 1990'lardan itibaren hakimiyet kazanmış olmasının sebebi ise, teknolojik devrim dolayısıyla sermayenin etkinliğini küresel düzeyde hakim kılmasıdır. Kapitalizmin niteliğinin uluslararası olmaktan ulus aşırı olmaya dönüştüğü bu süreçte ulusal devletlerin rolü de değişmektedir. Ulusal devletler, Uzak Doğu ya da Avrupa Birliği gibi bölgeler, bilgi ve iletişim teknolojisinin kullanımıyla ortaya çıkan bağımsız para, kredi ve yatırım birimleri ve ulus aşırı yatırımcı ve girişimciler bu yeni ekonomik düzenin belirleyici aktörleridir.¹⁶⁷ Küreselleşmeyi sadece ekonomik alandaki faaliyetleri etkileyen bir unsur olarak değerlendirmek de sınırlı bir perspektif olacaktır. Günümüzde küreselleşme, ekonominin yanında uluslararası ilişkilere kadar çeşitli alanlarda dünyayı etkisi altına alan, uluslararası toplumun dokusunu ve yapısını eskiye nazaran tanınmayacak derecede değiştiren bir

¹⁶⁴ Selime Güzelsarı, "Küreselleşme", *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkilere*, Editörler: Gökhan Atılgan-E. Atilla Aytekin, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s.269-270.

¹⁶⁵ Cengiz Çağla, *Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s.310.

¹⁶⁶ Colin Hay, "Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Küreselleşme", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, Editörler: Tim Dune-Milja Kurki-Steve Smith, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2016, s.320.

¹⁶⁷ Sevgi Uçan Çubukçu, "Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.293.

güç olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁸ Küreselleşme, beraberinde getirdiği rekabet anlayışından dolayı, rekabet edebilenler ile edemeyenler, yani küreselleşenler ile küreselleşemeyenler arasında büyük bir uçurum yaratmıştır. Teknoloji, ulaşım, ve bilginin sınır tanımazlığı sayesinde dünya ticareti, bilgi ekonomisi, yatırımlar ve kültürel değerler tek pazara hizmet eder hale gelmiştir. İnsanlar bir taraftan birbirlerine geçmişte olduğundan daha yakın iken, diğer taraftan da kimliğe dayalı ayrışmaları ile uzaklaşmaktadırlar.¹⁶⁹ Genel olarak tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere küreselleşmenin daha çok ekonomik ve ideolojik bir tarafı olduğu görülmektedir. Ancak, küreselleşme sürecini sadece ekonomik ve ideolojik sınırlandırmamak gerekir çünkü ekonomik, sosyo kültürel, teknolojik, siyasal ve politik süreçler arasında bütüncül bir etkileşim bulunmaktadır.¹⁷⁰

2.2.1. Ekonomik Anlamda Küreselleşme

Çağdaş ekonomik küreselleşmenin başlangıcı, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Bretton Woods kasabasında toplanan bir ekonomi konferansında oluşturulan yeni bir uluslararası ekonomik düzeninin tedrici olarak ortaya çıkmasına kadar uzanmaktadır. Küresel Kuzey'in önemli ekonomik güçleri ABD ve Büyük Britanya'nın önderliğinde, iki savaş arası dönemde uyguladıkları politikaları tersine çevirdiler.¹⁷¹ Küreselleşmenin insanlık tarihinde daha önce benzerine rastlanmamış bir çağ açtığı yönünde yaygın bir kanı vardır. Küresel süreçte uluslararası tekelleşmeye koşut olarak her ülke kendi yapısını bu gidişata uyarlamak mecburiyetinde kalmış, bu süreç de siyasal parçalanmaların hızlanmasına neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme olgusu, ekonominin toplumsal ve politik alandan intikamı olarak değerlendirilebilir. Küreselleşme süreci, eşitsizlik ve tahakküm ilişkilerini yaratıp güçlendirmenin yanında bunu daha küçük ölçekte ülke

¹⁶⁸ Feza Öztürk, "Küreselleşme-Yeni Dünya Düzeni", <http://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-yeni-dunya-duzeni.tr.mfa>, (17.11.2017).

¹⁶⁹ Mehmet Öğütçü, *a.g.e.*, s.54-55.

¹⁷⁰ Mehmet Yunus Çelik, "Boyutları ve Farklı Algılamalarıyla Küreselleşme", *DPUJSS*, Cilt 2, Sayı 32, 2012, s.59.

¹⁷¹ Manfred B. Steger, *Küreselleşme*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s.62.

bazında yapar. Serbest piyasaya en fazla bağılı ekonomiler, eşitsizlikte en büyük ve en hızlı artışa tanıklık etmektedirler.¹⁷²

Günümüzde ekonomik küreselleşme özellikle neo-liberal ekonomik küreselleşme olarak anılmaktadır. Bunun en önemli sebebi 1970'lerden bu yana küresel çapta uygulanan neo-liberal politikalarıdır. Bu politikaların çoğu neo-klasik ticaret teorisi gibi geleneksel ticaret kuramlarına dayanmaktadır.¹⁷³ Neoliberaler için ekonomik küreselleşme artan küresel zenginlik anlamına gelmektedir: Aşırı yoksulluk ve küresel eşitsizlik ise piyasa güdümlü küresel modernleşmeyle birlikte kaybolup gidecek olan geçiş koşulları olarak görülmektedir. Bu iddiaya göre ekonomik küreselleşme daha istikrarlı ve barışçıl bir dünya düzeninin koşullarını yaratmaktadır. Tıpkı Batılı devletlerin ilişkilerinde de görüldüğü gibi ekonomik karşılıklı bağımlılığın kalıcı kılınmasıyla birlikte askeri güç kullanımı ve savaş gitgide daha akıl dışı tercihler haline gelmekte ve görülme ihtimalleri de azalmaktadır.¹⁷⁴ Küreselleşme, sadece ticareti değil para, şirket, bütünleşme, iletişim, çevre yönetimi, ve yoksul ülkelerin ekonomik kalkınma biçimlerini de dönüştürmektedir. Günümüzün hızla ivme kazanan ekonomik faaliyetleri, küreselleşmenin temellerini oluşturan dünya ekonomik büyümesinin tarihinden kaynaklanmaktadır.¹⁷⁵ Dar anlamda ekonomik küreselleşmeyi ifade eden küreselleşme, yeni teknolojilerin ve ekonomik liberalleşmenin sağladığı imkanlarla dünyada ekonomik küresel bütünleşmeyi büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Ulusal sınırlar, eskiye nazaran çok daha az sınırlayıcıdır. Ticari ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, kısıtlamaların azalmasında önemli rol oynamıştır. Ülkeler, karşılıklı veya çok taraflı olarak gümrük vergilerini azaltmakta ve kaldırmaktadır. 1980'lerden itibaren özelleştirme vasıtasıyla birçok alandaki devlet tekellerinin kaldırılması küreselleşmiş şirketler yaratmıştır¹⁷⁶ Ekonomik anlamda küreselleşme, dünya çapında ekonomik ilişkilerin karşılıklı olarak yoğunlaşması ve yaygınlaşması

¹⁷² Sibel Turan, "Küresel Sosyal Adalet ve Yoksulluk Olgusu", *Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, Editör: Berrin Ceylan Ataman, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2007, s.623-625.

¹⁷³ Mete Başar Baypınar-Gülden Erkurt, "Ekonomik Küreselleşme ve Türkiye'nin Bölgesel Üretkenlik Düzeylerinde Yakınsama", *İTÜ Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2011, s.64.

¹⁷⁴ David Held-Anthony McGrew, *a.g.m.*, s41-42.

¹⁷⁵ Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *a.g.e.*, s.401.

¹⁷⁶ Muhittin Adıgüzel, "Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 35, 2013, s.3.

şeklinde ifade edilebilir. Mal ve hizmet ticareti çok büyük sermaye ve teknolojik gelişmeler ile teşvik edilmiş ve ulusal ekonomiler arasında piyasaların dünyada yaygınlaşması ile birlikte yeni bağlantılar oluşmuştur. Bunun neticesinde de ortaya kuvvetli uluslararası ekonomik örgütler, dev uluslu şirketler ve büyük bölgesel ticaret sistemleri çıkmıştır.¹⁷⁷ Küreselleşmenin ekonomi literatüründe yer almasında dünya ekonomisindeki dört önemli hareketin etkili olduğu görülmektedir. Günümüzde dört önemli hareketlilik, küreselleşme olgusunu hızlandırmıştır. Bunlar; insan hareketliliği, sermaye hareketliliği, enerji hareketliliği ve kuvvet hareketliliğidir. İletişim ve taşımada sağlanan gelişmeler ve bu konudaki ucuzluk, yukarıda belirtilen dört çeşit hareketliliği kolaylaştırmış ve arttırmıştır. Bu da küreselleşme sürecine hız kazandırmıştır.¹⁷⁸ Küreselleşmenin ekonomik anlamda ele alınabilmesi için özellikle ekonomik bağımlılığın ortaya çıktığı alanların incelenmesi gerekmektedir. Küresel düzeyde üretim, ticaret, sermaye-emek-teknoloji hareketlerinin genişlemesi ve bu yolla ülkeler arasında siyasi ve ekonomik sınırların zayıflaması gibi bir gelişmeye tanık olunmaktadır. Bu özelliği ile küreselleşmenin ekonomik boyutunun siyasi neticeleri doğurduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile ekonomik serbestleşme ve dışa açık ekonomi politikaları, beraberinde ulus devletin sahip olduğu siyasi egemenlik kullanımı ile ilgili alanları kısıtlamakta ve toplumlar arasında sosyo-kültürel etkileşimin hızlanmasına neden olmaktadır.¹⁷⁹ Küreselleşme tanımları yapılırken genellikle ekonomiye ağırlık verilmektedir. Bu durumun sebebini şu şekilde açıklayabiliriz: SSCB'nin yıkılmasından sonra ülkeler arasında ekonomik gelişmişlik farkı daha belirgin hale gelmiş ve ülkeler arasındaki güvenlik yarışı yerini ekonomik alana bırakmıştır. Bu durum daha çok ekonomik refah yaratan piyasa kurallarının yaygın olarak benimsenmesine yol açmış ve ekonomik küreselleşme sürecini hızlandırmıştır.¹⁸⁰ Küreselleşmenin en önemli dinamiklerinden birini ekonomik boyut oluşturmaktadır. Bu anlamda modern ekonomik küreselleşmenin özellikle üç alt bileşeni üzerinde durmakta fayda vardır. Bunlardan ilki günümüz uluslararası ticaretinin kendine has niteliklerine ilişkindir. İkinci

¹⁷⁷ Manfred B. Steger, *a.g.e.*, s.61.

¹⁷⁸ Rıdvan Karluk, *a.g.e.*, s.7.

¹⁷⁹ Pınar Yardımcı, *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2014, s.6.

¹⁸⁰ Vahap Coşkun, "Küreselleşme: Tanımı ve Dinamikleri", <http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/kasim03/tr/aykonu.htm>, (17.11.2017).

bileşeni ise küresel mali piyasaların ve küresel sermaye akımlarının günümüzde sahip olduğu eşsiz hacim, derinlik ve çeşitlilik ile ilgilidir. Son bileşen olarak da küresel üretimdeki radikal dönüşüm dikkat çekmektedir. Günümüzde, geleneksel ulus-devlet temelindeki yapının aksine, üretim faaliyetleri küresel bağlamda yerine getirilmekte, farklı coğrafyalarda üretimin farklı aşamaları neticelendirilmektedir.¹⁸¹ David Harvey'e göre küresel ekonominin başka mekanlarından gelen etki ve geri bildirimlerle başa çıkmak gerekli olacaktır. Tarihleri, kültürleri, konumları ve politik-ekonomik koşulları göz önüne alındığında farklı yerler farklı biçimlerde gelişecektir. Başka yerlerdeki kimi gelişmeler destek sağlayabilir ya da tamamlayıcı olabilir; kimileri ise zararlı, hatta bazen düşmanca olabilir. Bölgesel rekabet bir ölçüde kaçınılmazdır.¹⁸² Kentlerarası, bölgelerarası ve uluslararası rekabetin serbestleştirilmesi, eskinin yerine yeninin almasını sağlayan temel araç olmakla kalmaz; karşılaştırmalı üstünlük arayışı olarak reklamı yapılan yenilik arayışı, sermayenin kendini yeniden üretme yeteneği açısından hayati önem kazanır. Her şeyden önemlisi, eşitsiz coğrafi gelişme sermayenin sistemsel başarısızlıklarını bir yerden başka yere taşınmasına hizmet etmektedir. Bu başarısızlıklar hiç durmayan hareketli hedeflerdir.¹⁸³ Küreselleşmenin son safhasını itici gücü neoliberalizm ve serbest piyasa yanlısı bir gündem oluşturmaktadır. Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla beraber serbest piyasa tüm dünyada tam anlamıyla bir zafer kazanmış gibi görünmekteydi. Yüksek manevra yeteneğine sahip olan finans sermayesi egemenlik kazanırken ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojileri alanlarında gerçekleşen devrimler pek çok mekânsal engeli de ortadan kaldırmış, coğrafi yapılar ve ilişkiler derinden değişim geçirmişlerdir. Siyasi-iktisadi güçlerin sabitmiş gibi görünen coğrafi dağılımı daha akışkan hale gelmiştir. Bütün bunların sonucunda, dünya yeniden bölgelere ayrılmış ve türlü türlü eşitsiz coğrafi gelişmeler baş göstermiştir.¹⁸⁴ Bölgesel ekonomiler gevşek eşitsiz coğrafi gelişme mozaïği oluşturur; bu mozaikte bazı bölgeler zenginleşirken yoksul bölgeler daha da yoksullaşır.¹⁸⁵ Küreselleşmenin dünya ekonomisinde etkili bir hale gelmesinde ise teknolojik ilerlemelerin ve bilgi-

¹⁸¹ Fırat Bayar, *a.g.m.*, s.27-28.

¹⁸² David Harvey, *Sermaye Muamması Kapitalizmin Kriterleri*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014, s.237.

¹⁸³ David Harvey, *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2015, s.168.

¹⁸⁴ David Harvey, *Kozmopolitik ve Özgürlük Coğrafyaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s.154.

¹⁸⁵ David Harvey, *On Yedi Çelişki...*, s.156.

iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasının ve böylece işlem maliyetlerinin düşmesindeki rolü büyüktür. SSCB'nin dağılması ile serbest piyasa ekonomisinin dünyadaki hakimiyeti küreselleşmenin son dönemlerde etki alanının artması sonucunu da doğurmuştur. Bu süreç içerisinde gelişmekte olan ülkelerin çoğu mevcut politikalarında değişime giderek ekonomilerini küresel piyasalara açmışlardır.¹⁸⁶ Dünya ekonomisinde ve makroekonomik alandaki gelişmeler küreselleşme ve ekonomik entegrasyonların ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Ülkelerin ekonomik entegrasyonlar kurarak aralarındaki ticareti serbestleştirme çabaları bölgesel yaklaşım olarak adlandırılmaktadır.¹⁸⁷ Ekonomik alanda küreselleşme, genel olarak ülke ekonomilerinin tek bir pazarda birleşerek bütünleşmesini ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile ekonominin küreselleşmesi, ülkeler arasında sermaye, mal ve emek akışkanlığının artması sonucunda ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması demektir. Ekonomik küreselleşme ile teknoloji dünya çapında hızla yayılmakta, mal ve hizmetler ile uluslararası sermaye hareketleriyle sınır ötesi işlemler çeşitlenerek artış göstermektedir.¹⁸⁸ Ekonominin küreselleşmesi, kapitalist serbest piyasa ekonomisinin, rekabetin, üretim ve tüketim ilişkilerinin uluslararası konuma gelmesidir. Peki ekonomi neden uluslararası hale gelmiştir ? Sorunun cevabı yerel üretimin yeterli olmaması, uluslararası fiyat farklılıkları ve mal farklılaşması gibi faktörlerde gizlidir. Bu saydığımız nedenlerden dolayı ekonomik ilişkiler uluslararası hale gelmiş ve uluslararası ticaret doğmuştur. Küreselleşmenin ekonomiler üzerindeki temel etkisi, kendi ulusal ekonomilerini kontrol etme hususunda ulus devletlerin gözle görülür bir biçimde ağırlıklarının azalmasında gözlemlenebilir.¹⁸⁹ Ekonomik küreselleşme kapitalizmin dünyada geçerli olan tek sisteme evrilmesi olarak yorumlanmaktadır. Üretim faktörlerine olan talebi artırarak pazarlarını genişletmek ve bütünleşmiş küresel ekonomik bir alanı sağlamak için mal ve hizmet

¹⁸⁶ Ayşe Çelikel Danışoğlu, "Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2004, s.218.

¹⁸⁷ Cihan Dura-Hayriye Atik, *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2000, s. 5.

¹⁸⁸ Cahit Aydemir-Mehmet Kaya, "Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 20, 2007, s.268.

¹⁸⁹ Mehmet Dikkaya-Fatih Deniz, *a.g.m.*, s.164-166.

pazarlarını büyütme bu sistemin temel hedeflerinden biridir.¹⁹⁰ Genel anlamda uluslararası yatırımın ve uluslararası ticaretin yayılması ve yoğunlaşması ekonomik küreselleşmeye karşılık gelmektedir. Ekonomik küreselleşme, sermayenin ve ekonomik işleyişin küresel düzeyde örgütlenmesine ilişkin olarak, piyasa ekonomisinin, kapitalist örgütlenme mantığı içerisinde sağladığı etkinliği göz önüne getirmekte, uluslararası ticaretin örgütlenmesi anlamında Batı sermayesinin ulaştığı zenginliğe dikkat çekmektedir.¹⁹¹ Küreselleşmenin ekonomik açıdan sonuçlarına bakıldığında üretim, tüketim, ticaret ve yatırım faaliyetlerinin dünya genelinde küreselleştiği ve inanılmaz miktarda arttığı, ülkelerarasındaki sermaye akışında da büyük bir patlama yaşandığı görülmektedir. Bu dönem içinde dünya ekonomisi artarak hızlı bir şekilde bütünleşmiş, küresel piyasalar ulusal ve uluslararası piyasaların yerini almaya başlamıştır.¹⁹² David Harvey'e göre ekonomik küreselleşme kritik bir evreye girmiştir. Özellikle sanayileşmiş demokrasilerde küreselleşmenin etkilerine karşı yükselmekte olan tepkiler, çoğu ülkede ekonomik faaliyet ve toplumsal istikrar üzerinde olumsuz etki yaratmanın eşliğindedir. Bu demokrasilerde çaresizlik ve endişe duyguları artmakta, yeni tarz popülist politikacıların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.¹⁹³

Küreselleşme sürecini besleyen temel dinamikler arasında çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması da hiç şüphesiz önemli bir yere sahiptir. Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı sonrası dönemde üretimin ulusal sınırlar dışına çıkması hızlanmış ve dünyada giderek yeni bir ekonomik düzen şekillenmeye başlamıştır. Uluslararası yatırım ve üretimin kaynağını oluşturan çok uluslu şirketler dünyanın ekonomik sisteminde büyük değişikliklere yol açmıştır. Öyle ki günümüzde ekonomik alanda herhangi bir milliyetçilikten söz etmek, bütün ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemde olanaksız görünmektedir. Büyük ölçüde çok uluslu şirketlerin yön verdiği küresel bir ekonomik düzen dünyanın dört bir tarafını etkilediğini ve bunu başarılı

¹⁹⁰ Selcan Serdaroğlu, "Küreselleşme, Ticaret ve Uluslararası Düzenlemeler", *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme*, Derleyen: Cem Karadeli, Phoenix Yayınevi, Ankara 2005, s.201.

¹⁹¹ Susan Manning, "Introduction", *Journal of World Systems Research*, Cilt 5, Sayı 2, 1999, s.138.

¹⁹² Sibel Turan-Emre Aykoç, "Küreselleşme: Dünü, Bugünü, Yarını", *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2002, s.134.

¹⁹³ David Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2015, s.89.

bir biçimde sürdürdüğünü görmekteyiz.¹⁹⁴ Küreselleşmenin ekonomik yönlü güç kaynaklarının başında çok uluslu şirketler ile bunların oluşturdukları siyasi organizasyonlar ve dünyanın finans piyasalarına kabul ettirdikleri uluslararası anlaşmalar gelmektedir. Dünya genelinde, ürettiklerini pazarlayabilmeleri hususunda engel teşkil eden hususları, sermaye akışını sağlayacak unsurların önündeki engelleri ortadan kaldırmak için icra ettikleri çok kapsamlı çalışmalar buna örnek teşkil etmektedir.¹⁹⁵ Dünya ekonomisini yönlendiren ve denetimi elinde tutan bu şirketler ve uluslararası kuruluşlar, zaman içinde dünyadaki siyaseti de kontrolleri altında tutmaya başlamıştır.¹⁹⁶ Refahın paylaşımı açısından ekonomik anlamda yaşanan küreselleşme ekonomik anlamda dünya ekonomisinin büyük bir kısmını hala kapsamamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin neredeyse yarısı uluslararası ticaret, yatırım ve sermaye akışlarından uzakta kalmakta, dış ticaret ve yatırımlar daha çok gelişmiş ülkelere yönelmektedirler. Bu durum, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyini derinleştirmekte, küresel krizlere davetiye çıkarmaktadır.¹⁹⁷ Küresel ekonomik düzene geçiş yapan ekonomik birimler, öncelikle aralarında bulunan bazı engelleri kaldırmaktadırlar. Bu engeller: Ülke sınırları oluşturan siyasi engeller, gümrük sınırlarını oluşturan ekonomik engeller, değerler sistemindeki farklılıktan kaynaklanan kültürel engeller, ulaşım ve iletişimin önündeki fiziki engeller ile farklı düzenlemelerden meydana gelen kanuni engeller olarak sıralanmaktadır.¹⁹⁸ OECD, küreselleşmeyi, “*ayrı ulusal ekonomiler dünyasından, üretimin uluslararasılaştığı ve finansal sermaye akışlarının ülkeler arasında serbestçe ve anında gerçekleştiği bir küresel ekonomiye geçiş*” olarak tanımlamıştır. Fakat ekonomik küreselleşmeyle uluslararasılaşma arasında bir ayırım yapılması gerekmektedir. Uluslararasılaşma, artan sınırlararası işlemlerin, ulusal ekonomiler arasında artan bir karşılıklı bağımlılığa yol açtığı sığ bütünleşme sonucunu doğururken, ekonomik küreselleşme, ülkesel sınırların, üretim, dağıtım ve tüketim için bütünleşmiş bir küresel piyasa

¹⁹⁴ Ömer Köse, “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 43, s.7-10.

¹⁹⁵ Mustafa Talas, “Küreselleşmenin Sonucu Olarak Türkiye’de Kimlik Krizi”, *Tabula Rasa Felsefe ve Teoloji Dergisi*, Yıl 5, Sayı 14, 2005, s.106.

¹⁹⁶ Osman Ulugay, *Küreselleşme Korkusu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s.33-35.

¹⁹⁷ Mehmet Aktel, “Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2001, s.197.

¹⁹⁸ Mehmet Karagül, *Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010, s.154.

oluşturulması yoluyla aşıldığı derin bütünleşmeye yönelik bir değişime işaret etmektedir.¹⁹⁹

1990'lı yıllarda SSCB ve Doğu Avrupa sosyalist ekonomilerinin sebebiyet verdiği dramatik sanayisizleşme dikkate alınmazsa ekonomik küreselleşmenin yarattığı en çarpıcı yeni dengesizlik, dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Kuzey Atlantik'te sınırı olan bölgelerden, Asya'nın çeşitli kesimlerine kaymasıdır. Bu eğilim henüz ilk aşamalarında, ama hızlanan bir süreç olarak yaşanmaktadır.²⁰⁰

2.2.2. Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme

Ticari faaliyetlerin yoğunlaşması ile artan ülkelerarası karşılıklı bağımlılık, işbirliği ve benzerlikler ekonomik anlamda küreselleşme sürecinde yaşanan en önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.²⁰¹ Ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticari faaliyetler ekonomik küreselleşmenin ilk ve hala devam eden nedenini oluşturmaktadırlar. Birbirinden uzak coğrafyalarda üreticiler ve tüketiciler ticari faaliyetler vasıtasıyla ilişki kurmaktadır. Ticari ilişkiler de toplumlar arasında karşılıklı bağımlılık ve benzeşme yaratmaktadır.²⁰² Küreselleşme, ülkeler ve vatandaşları arasında sürmekte olan karmaşık ve çok yönlü karşılıklı bağımlılık sürecini ifade etmektedir. Ekonomik küreselleşme ise ülkeler arasında devam etmekte olan ekonomik karşılıklı bağımlılık, mal ve hizmetlerde artan sınır ötesi ticaret, uluslararası mali kaynakların hacmi ve emeğin artan miktarı ile ilgilidir.²⁰³ Karşılıklı bağımlılık ilk olarak ekonomi disiplini kapsamında ortaya atılmıştır. Buna göre iki devletin güçleri aşağı yukarı birbirine eşitse ve karşılıklı etkileşimleri her ikisinin de hareketlerini önemli ölçüde hassas yapacak düzeyde ise, bu iki devletin

¹⁹⁹ Andrew Heywood, *Küresel...*, s.131.

²⁰⁰ Eric Hobsbawm, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s.29.

²⁰¹ Nurdan Aslan, "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme", *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, Editörler: Osman Küçükahmetoğlu-Hamza Çeştepe-Şevket Tüylüoğlu, Ekin Yayınevi, Ankara 2005, s.13.

²⁰² Rana Eşkinat, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s.99.

²⁰³ Stanley Fischer, "Globalization and Its Challenges", <https://people.ucsc.edu/~hutch/Econ143/fischerglobal.pdf>, (29.11.2017), s.2-3.

ekonomileri karşılıklı bağımlı demektir. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık hassasiyet üretmekte ve her bir tarafın neler yapabileceği üzerinde sınırlamalar oluşturmaktaydı. 1970’lerde tekrar güçlü bir teori olarak ortaya çıkmasında dünyadaki bazı ekonomik gelişmelerin de önemli rolü bulunmaktaydı.²⁰⁴

İki yönlü küreselleşmeden söz edilmektedir. Ticaret, sermaye akımları, yatırımlar ve insanların ülkeler arasındaki dolaşımında meydana gelen artış nicelik yönünden küreselleşmeyi ifade etmektedir. Bu olgu bazen karşılıklı bağımlılık olarak da anılmaktadır. Siyasal, ekonomik ve sosyal süreçler ise nitel yönden küreselleşmeyi ifade etmektedir.²⁰⁵ Küreselleşmede yapısal bağımlılıkların yerini karşılıklı bağımlılık almıştır. Günümüzde özellikle az gelişmiş ülkeler ekonomik istikrarı sadece kendileri için sağlamak ve korumak zorunda değillerdir. Çünkü bir ülkede yaşanan ufak çalkantı diğer ülkeleri de doğrudan etkileyebilecek bir yapı kazanmıştır. Bunun en güzel örneğini Asya krizinin tüm dünya ekonomisine kısa sürede yansması oluşturmaktadır.²⁰⁶ Ülkeler birbirlerine küreselleşmenin etkisi ile eskisinden daha bağımlı hale gelmektedir. Bağımlılığın dünya ekonomisinde ve piyasasında artması milli ekonomi politikalarının etkinliğini de azaltmaktadır. Çünkü dış dünyadan taşan etkiler ülkeleri önemli derecede etkilemekte ve bu etkiler gelişmiş ülkeleri de geliştirmekte olan ülkeleri de farklı bir şekilde ilgilendirmektedir. Küreselleşme sonucunda artan bağımlılık, makro ekonomik politikaların uyumlaştırılmasına daha fazla ihtiyaç gerektirmektedir. Böyle bir uyum uluslararası karşılıklı bağımlılıklar da göz önünde bulundurularak ulusal politikaların oluşturulması anlamına gelmektedir.²⁰⁷ Liberal yaklaşıma göre, doğal bir birim olarak algılanan küresel ekonomi içinde devletler karşılıklı yarar sağlayacak şekilde birbirine bağımlı hale gelmişlerdir. Bu bağımlılık ilişkisi devletler arasındaki çatışma kaynaklarını azaltırken aynı zamanda küresel düzeyde toplumların çıkarlarını geliştirerek realist devleti de frenlemektedir.²⁰⁸ Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insan, toplum ve devletler arasındaki iletişim ve etkileşim derecesinin karşılıklı

²⁰⁴ Hamit Ersoy-Lale Ersoy, *Küreselleşen Dünya’da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002, s.28.

²⁰⁵ Hürriyet Olgun, “Küreselleşme Kavramı ve İçeriğine Genel Bir Bakış”, *Sosyoekonomi*, Cilt 3, Sayı 3, 2006, s.143.

²⁰⁶ Ufuk Selen, *a.g.m.*, s.7.

²⁰⁷ Muhammet Akdiş, *Para Teorisi ve Politikası*, Gazi Kitabevi, 2006, s.254-255.

²⁰⁸ Ufuk Selen, *a.g.m.*, s.10.

bağımlılık kavramı çerçevesinde giderek artması küreselleşme olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁹ Küreselleşmeye eşlik eden sanayi devrimi ve iletişim devrimi sonrası dönem bilgi çağı olarak adlandırılmaktadır. Artık ekonomik karşılıklı bağımlılık, karşılıklı üstünlükler ve bilgiye dayanan yenilikçi faaliyetler kaçınılmaz hale gelmiştir. Bir devletin izleyeceği makroekonomik stratejiler, başarılı bir teknolojiye dayanmak ve bu teknolojinin karşılıklı üstünlükler dünyasında optimum şekilde kullanılmasını sağlamak için gerekli örgütsel yapıyı yaratmak durumundadır.²¹⁰ Keohane ve Nye küreselleşmenin yeni bir olgu ya da yeni bir süreç olmadığına dikkat çekmektedir. Onlara göre küreselleşme, tıpkı karşılıklı bağımlılığın 1970’lerde geçerli olduğu gibi çok sık başvurulan bir olgu halini almıştır. Keohane ve Nye’a göre her iki kavram da koşulsuz bir paralellik taşımamaktadır. Karşılıklı bağımlılık bir duruma ya da uluslararası sorunların meydana geldiği koşulların niteliğine atıfta bulunmakta, bununla birlikte karşılıklı bağımlılığın koşulları artış gösterebilmekte veya kısmen etkisini yitirebilmektedir. Fakat karşılıklı bağımlılığın aksine küreselleşme sürecinin sürekli artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Keohane ve Nye bu bağlamda küreselleşme kavramının yerine küreselcilik kavramını tercih etmektedir.²¹¹ Küreselcilik kıtalararası mesafelerde karşılıklı bağımlılık şebekeleri içeren bir dünya durumunu ifade etmektedir. Bağlar sermaye ve malların, haber ve fikirlerin, insan ve güçlerin, çevresel ve biyolojik açıdan önemli maddelerin akış ve etkileri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Küreselleşme ve küreselleşmenin terse çevrilmesi küreselciliğin artış ve azalışını ifade etmektedir. Karşılıklı bağımlılık ülkelerin ya da farklı ülkelerdeki oyuncuların karşılıklı etkileri ile ayırt edilen durumları ifade etmektedir. Bu yüzden küreselcilik bir çeşit karşılıklı bağımlılıktır.²¹² Küresellik ile uluslararasılık arasındaki fark özellikle vurgulanmalıdır. Uluslararası ilişkiler alanlar arası ilişkileri ifade ederken, küresel ilişkiler alan üstü ilişkileri ifade etmektedir. Uluslararası ilişkiler mesafeler arasında sınır-ötesi mübadelelerdir, oysa küresel ilişkiler mesafesizdir, nakli mübadelelerdir. Böylece küresel ekonomik uluslararası ekonomiden, küresel politika

²⁰⁹ Fırat Bayar, *a.g.m.*, s.25.

²¹⁰ Mehmet Dikkaya-Fatih Deniz., *a.g.m.*, s.169.

²¹¹ Robert O. Keohane-Joseph S. Nye, “Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne? (Ve ne olmuş yani?)”, *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Editörler: David Held-Anthony McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014, s.97.

²¹² Rober O. Keohane-Joseph S. Nye, “Küreselleşme: Yeni Olan...”, s.97.

uluslararası politikadan farklı olmaktadır. Uluslararasılık alansal mekana gömülmüştür; küresellik ise coğrafyayı aşmaktadır.²¹³ Küreselleşme McLuhan tarafından “Küresel Köy” kavramı olarak nitelendirilmektedir. Elektronik iletişim ve hızlı ulaşımın giderek artan etkileri kültürel düzeyde yapısal bir nitelik göstermekte ve böylece global köyün üyeleri arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır.²¹⁴

2.3. Bölgeselleşme

Bölgeselleşme kavramı temelini bölge kavramından alan coğrafik, politik, ekonomik vb. disiplinlerini içinde barındıran, gelişimini daha tamamlamamış ve uygulama açısından henüz net bir tanımı olmayan bir süreci ifade etmektedir. Bir başka ifade ile bölgeselleşme belirli bir bölgesel alan içinde esas itibariyle somut işlem örnekleri oluşturan bir süreç anlamına gelmektedir.²¹⁵ Bölgeselleşme kavramını iki farklı alanda incelemek mümkündür; siyaset alanında bölgeselleşme, belirli bir bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarlarını korumayı hedefleyen bir ideolojidir. Uluslararası ilişkiler alanında bakacak olursak bölgeselleşme, belirli bir kimlik ile uyumlu hale gelmiş ortak duygu ve ülkünün genel olarak ifade edilmesidir.²¹⁶ Bölgeselleşme olgusunu I. ekonomik, II. politik, III. kültürel ve dilsel nedenler olarak üç ana başlık altında toplamak mümkündür.²¹⁷ Bölgeselleşme her ne kadar ticaret alanında tartışılmış bir kavramı ifade etse de, belirli bir coğrafi alandaki devletler ve aktörler arasında yayılan siyasi ve/veya ekonomik anlamda iş birliği sürecine de dikkat çekmektedir. Bölgeselleşme bölgesel iş birliği gibi dinamik boyutları da kapsamaktadır. Bölgeselleşme daha bütünleşik ve birbirine bağlı hale gelen mekânsal bir alan içindeki artan insan, fikir ve mal akışları sonucunda

²¹³ Jan Aart Scholte, “Küreselleşmede ‘Küresel’ Olan Ne?”, *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Editörler: David Held-Anthony McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014, s.111.

²¹⁴ Huriğül Eken, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 2006, s.258.

²¹⁵ Pınar Yardımcı, *a.g.e.*, s.7-9.

²¹⁶ Hülya Aksu, “Çin’in Yeni Bölgeselleşme ve Normatif Güç Paradigması Ortadoğu’yu Dönüştürür mü?”, http://www.orsam.org.tr/files/OA/76/20_hulyaaksu.pdf, (17.11.2017), s.72.

²¹⁷ Atilla Nalbant, “Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi mi? Kuramsal Temeller” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, 1996, s.41.

meydana gelmiştir.²¹⁸ Bölgeselleşme genel olarak coğrafi açıdan birbirine yakın olan ve ekonomik alanda aralarında ilişki bulunan ülkelerin, mal, hizmet ve sermaye hareketlerini serbestleştirerek rekabet güçlerini arttırma, verimlilik ve bir arada barış içinde yaşama amacını taşımaktadır.²¹⁹ Ülkelerin yalnızca bir bütünleşme hareketinin üyesi olmakla yetinmemeleri, kendileri için potansiyel tehdit veya pazar olabilmesi muhtemel diğer bütünleşmelerde de yer almaya çalışmaları bölgeselleşmenin tipik başka bir özelliğini oluşturmaktadır.²²⁰ Başka bir tanıma göre bölgeselleşme, adem-i merkezileşme yönünde, merkezi yönetim karşısında bölgesel ve yerim birimlerin yönetsel açıdan kuvvetlendirilmesini anlatan bir kavramdır.²²¹ Diğer bir tanıma göre ise bölgeselleşme, bir bölge içinde toplumsal entegrasyonun gelişmesi ile birlikte bunun sosyal ve ekonomik açıdan etkileşime yol açmasıdır.²²² Günümüzde devam eden ve yeni bölgeselleşme olarak belirtilen sürecin şekillenmesinde ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde tek başına egemen güç olarak yükselmesi, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin dağılması önemli rol oynamıştır. Hem ekonomik hem de siyasal ortamda yaşanan bu gelişmeler yeni bölgeselleşme için uygun zemini hazırlamıştır. Sanayi Devrimi'nin yarattığı ortamda bölgeselleşme başlamışken bilgi ve ulaşım ağında yaşanan atılımlar ile de yeni bölgeselleşme şekillenmiştir.²²³ Bu süreçte ortaya çıkan farklı bölgesel oluşumların sebebini iki başlık altında toplanabilir; ekonomik anlamda küreselleşmenin meydana getirdiği risklerin kontrol edilmesi ve dünya genelinde kırılan büyük güç bloklarına bir yanıt. Bunun yanında daha spesifik olan, küresel, jeo-stratejik, bölgesel ve ulusal düzeylerde yaşanan gelişmeler yeni bölgeselleşmenin dinamikleri olmuştur. Yeni bölgeselleşmenin, ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel faktörler açısından daha yoğun olmasından

²¹⁸ Martin Griffiths-Terry O'Callaghan-Steven C. Roach, *a.g.e.*, s.45.

²¹⁹ Fatma Bahar Şanlı, "Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2004, s.161.

²²⁰ Adem Üzümcü-Mehmet Dikkaya, "Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA): Yeni Bölgeselleşme İçin Yeni Bir Umut", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 10, 2007, s.41.

²²¹ Ayşegül Mengi, *Avrupa Birliği'nde Bölgeler Karşısında Yerel Yönetimler*, İmaj Yayıncılık, Ankara 1998, s.45.

²²² Andrew Hurrell, "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics", *Review of International Studies*, Cilt 21, No 4, 1995, s.334.

²²³ Murat Can Gen-Metin Berber, "Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 22, 2001, s.91.

dolayı çok daha fonksiyonel olduğu ve daha iddialı amaçlara yöneldiği söylenebilir.²²⁴

Bölgeler, ülkelerin coğrafi olarak kendilerine yakın sınırlara sahip olan diğer ülkelerle ilişki kurma gayretlerinden ortaya çıkmaktadır. Kurulan ilişkiler neticesinde bölgesel politikalar, bölgesel politikaların bir sonucu olarak da uluslararası politikalar oluşmaktadır. Uluslararası siyasette bölgelerin net bir sınıra sahip olup olmaması tartışılmaktadır. Örneğin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Fas'ın üyelik başvurusunun Avrupa dışında kalmasından dolayı geri çevrilmiştir.²²⁵ Bölgeselleşme öncelikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa'da ekonomik alanda ortaya çıkmaya başlamış ve uluslararası politikanın önemli bir olgusu haline gelmiştir. Bölgeselleşme girişimlerinin bazıları kendisini uluslararası örgüt şeklinde göstermiş ve coğrafya, etnik köken, din, kültür ve medeniyet gibi ortak bir kısım değerlerin yanında ortak tehdit algısı ve ekonomik kalkınma endişesi de bölgeselleşme hareketlerinin itici gücü olmuştur.²²⁶ Bölgeselleşme sürecinde ülkeler bir taraftan birbirlerine bağımlı hale gelirken diğer taraftan da korumacılık ve serbest ticaret arasında uzlaşmayı sağlayacak bir politikayı benimsemektedirler. Böyle bir sistem ise ekonomik entegrasyon hareketlerinin gündeme gelmesine neden olmaktadır. Türkiye de dünyanın en önemli bölgesel iş birliklerinden biri olan Avrupa Birliği ile uzun zamandır bütünleşme yönünde çok fazla adım atmıştır ve atmaya da devam etmektedir.²²⁷ Avrupa Birliği'nin bölgeselleşmeyi sadece ekonomik perspektiften tanımlaması doğru olmaz. Bu sebepten Birlik, "Bölgeler Avrupası" söylemini ortaya atmıştır. Bunun sebebi, Birliğin yapısal ve politik konumunun belirginleşmesi ve Birleşik Avrupa'nın geleceği için temel taşlarını asıl oluşturacak birimin bölgeler ve ulus devletler olması arasındaki rekabettir.²²⁸ SSCB sonrası coğrafyada bir bölgeselleşme eğilimi olarak Avrasya Ekonomik Birliği ise Rusya'nın önderlik ettiği Sovyet jeopolitiği içerisinde bulunan devletlerin küresel rekabetin artması karşısında

²²⁴ Özgür Çalışkan, "Eski ve Yeni Bölgeselleşme Olguları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", https://mpr.aub.uni-muenchen.de/56611/3/MPRA_paper_56611.pdf, (10.12.2017), s.4-5.

²²⁵ Gizem Daş, "Bölgeselleşme ve Bölgeselleşme Örneği: NAFTA", <http://www.tuicakademi.org/bolgesellesme-bolgesellesme-ornegi-nafta/>, (07.12.2017), s.1.

²²⁶ Davut Ateş, *a.g.e.*, s.57.

²²⁷ Hüseyin Mualla Yüceol, "Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye-AB Gümrük Birliği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 1999, s.138.

²²⁸ Gökhan Çalt, "Bölgeselleşme ve Avrupa Birliği'nin Bir Aracı Olarak Bölge Kalkınma Ajansları", http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/8df7b8e8d586a55_ek.pdf?tipi=14, (10.12.2017), s.5.

bölgesel işbirlikleri ile hayatta kalabilme mücadelesi sonucu ortaya çıkmıştır.²²⁹ Büyükakıncı, 1990'lı yıllarda Rusya önderliğinde başlayan bölgeselleşme girişimlerinin ilerleyen senelerde Avrasya Ekonomik Topluluğu ile devam ettiğini belirtmiş ve Avrasya Birliği projesinin amacının ise ekonomik bir birlik oluşturarak Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini Rusya liderliğinde uluslararası sisteme entegre etmek olduğunu ifade etmiştir. Büyükakıncı, Rusya'nın bölgeselleşme temelinde eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında karşılıklı bağımlılığın fazla olmasının bölgeselleşme seçeneğini daha avantajlı kıldığına da dikkat çekmiştir.²³⁰ SSCB'nin çökmesi sonucu Avrasya'da meydana gelen otorite boşluğu, küresel güçlerin nerede sona ereceği belirsiz olan büyük bir mücadeleye girmelerine neden olmuştur. Brzezinski'nin "Avrasya'ya egemen olan dünyaya egemen olur." sözü, bölgede devam eden mücadelenin ne denli stratejik olduğunu göstermektedir. Küreselleşmenin etkisiyle başta Ortadoğu ve Orta Asya olmak üzere, dünyadaki bütün kaynakları büyük oranda kontrol altına alan Amerika merkezli bir dünya meydana gelmiştir.²³¹ Özbay'a göre Rusya, merkez Asya'da yer alan ulus devletleri küreselleşmenin ve Amerikan emperyalist kapitalizminin olumsuz etkilerinden korumak için Avrasya Birliği'ni kurmak istemektedir.²³² Bölgeselleşme, çoğunlukla stratejik amaçların, ekonomik arayışların ya da tarihi münasebetlerin gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgeselleşme eğilimi gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan ülkeler için de büyük değişimlere yol açmaktadır. Bölgeselleşme ile birlikte yaşanan değişimler, genellikle ticaretteki engellerin birlik haline gelen ülkeler arasında kalkması ve bu ülkeler arasındaki ticaretin yoğunlaşması şeklinde ortaya çıkmakta, bununla birlikte de ülkeler arasında dış ticaret politikalarının bir gereği olarak uluslararası anlaşmalar ve kurumsallaşmalar oluşabilmektedir.²³³ Bu sistem

²²⁹ Ekrem Erdem-Halit Mammadov, "Post-Sovyet Ülkeler Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri", <https://www.avekon.org/papers/698.pdf>, (07.12.2017), s.841.

²³⁰ <http://www.bilgesam.org/incele/618/-seminer--rusya%E2%80%99nin-bolgesellesme-politikalari/#.Wi0iiSOLOI>, (17.12.2017).

²³¹ Remzi Kılıç, "Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyası'nın Meseleleri", *Farklı Yönleriyle Küreselleşme*, Editörler: Mustafa Talas-S. Salih Bildirici, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s.154.

²³² Hüseyin Özbay, "Bölgeselleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Sovyet Sonrası Rusya-Kazakistan-Kırgızistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 2014, s.101.

²³³ Oytun Meçik, "Dünya Ekonomisinde Küreselleşme ve Bölgeselleşme Eğilimlerinin Ekonomiye Yansımaları", <http://politikaakademisi.org/2012/07/03/dunya-ekonomisinde-kuresellesme-ve-bolgesellesme-egilimlerinin-ekonomiye-vansimalari/>, (06.12.2017).

içinde ülkeler bir taraftan kısmen de olsa birbirlerine bağımlı duruma gelirken diğer taraftan da serbest ticaret ile korumacılık arasında uzlaşmayı tesis edecek bir politikayı benimsemektedir. Böyle bir yapının doğal sonucu olarak da ekonomik entegrasyon hareketlerinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.²³⁴ Bir bölgede yer alan ülkeler arasındaki jeopolitik rekabetin ve bu ülkeler arasındaki düşmanlıkların son bulması, karşılıklı güven ilişkisi neticesinde kalıcı barış bölgesinin tesis edilmesi, bölgeselleşme girişiminin başarıya ulaşmasının ön şartları arasında sayılabilmektedir. Kalıcı barış bölgesi ise stratejik anlamda yakın ilişki içindeki devletlerin oluşturduğu ve söz konusu devletler arasında çatışma yaşanmasının olasılık dışı olduğu gruplaşma anlamına gelmektedir.²³⁵

2.3.1. Bölgeselleşme ve Küreselleşme İlişkisi

Küreselleşmenin ulus devlet olgusu üzerinde iki türlü etkide bulunacağını söylemek mümkündür. Bu görüşe göre dünyanın geleceğini devletlerüstü örgütler ile devletleraltı örgütler belirleyecektir. Böylelikle küreselleşmenin ulus devlet üzerinde hem aşağıdan hem de yukarıdan etkisi söz konusu olacaktır. Bu sebepten dolayı yerelleşme ve bunu bir tür boyutu olan bölgeselleşme olgusu bu etkilerin bir bölümünü göstermektedir.²³⁶ Yeni bölgeselleşme, küresel bölgeselleşmeyi kurmaktadır. Bir tarafta küreselleşme kavramı coğrafyanın önemini azaltırken, yeni bölgeselleşme kavramı da bölgesel toplulukların rolünü önemsemektedir.²³⁷ Her ne kadar bölgeselleşme ile küreselleşme birbirine zıt iki kavram olarak görülse de, aslında bölgeler arasındaki ekonomik ilişkiler, küreselleşme için doğal bir zemin yaratmaktadır. Böylece bölgeselleşmenin kısıtlı olduğu bir ortamda küreselleşmenin gerçekleşmesi mümkün görülmemekte ve bölgeselleşmenin küreselleşmeyi hızlandıran etkisi zayıflamaktadır. Bölgesel bütünleşme, grubun üyesi olan ülkelerin

²³⁴ Hüseyin Mualla Yüceol, *a.g.e.*, s.138.

²³⁵ Charles A. Kupchan, *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*, Princeton University Press, 2010, s.29-30.

²³⁶ Ruşen Keleş-Yusuf Erbay, "Avrupa Konseyi'nin Bölgeselleşme Olgusuna Bakış", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 8, Sayı 4, 1999, s.4.

²³⁷ Hülya Aksu, *a.g.m.*, s.72.

ortak değerleri, hedefleri ve çıkarları paylaşmaları söz konusu olduğunda daha başarılı sonuçlar vermektedir.²³⁸ Bölgeselleşme ve küreselleşme kavramlarını birbirlerinin alternatifi olarak sunmak ve devletleri bu iki alternatiften birini seçmeye zorlamak uluslararası politika ile örtüşmeyen bir yaklaşımdır. Zira devletler küreselleşme sürecine katılarak küresel pazardan pay kapmaya çalışırken, bölgeselleşme ile de yakın komşuları ile birlikte işbirliği içine girerek küresel pazardan pay kapma mücadelesinde avantaj elde etmek için çaba göstermektedirler.²³⁹ Küreselleşme sürecinde uluslararası ticaretin giderek arttığı inkar edilemez bir gerçektir. Burada akla bir soru gelmektedir; Ticaret akımlarının artması küreselleşmenin mi yoksa bölgeselleşmenin mi bir sonucudur? Ekonomik veriler uluslararası ticaretin küresel düzeyden ziyade bölgesel düzeyde artış gösterdiğini belirtmekte ve bölgeselleşme, küreselleşme sürecine oranla çok daha hızlı ilerlemektedir. Küreselleşen dünyada, rekabet kabiliyetlerini tek başlarına gerçekleştirmek bakımından yetersiz kalan ülkeler, bölgesel bütünleşme girişimlerine dahil olmakta ve böylece bölgesel bloklar arasında rekabetin arttığı bir süreç ortaya çıkmaktadır.²⁴⁰ Dünya geneline baktığımızda ülkelerin çok fazla bölgeselleşme girişimi oluşturduğunu ve aynı zamanda birden fazla bölgeselleşme yapılanması içinde yer alma çabaları içinde oldukları görülmektedir. Bu durum da uluslararası ticaret sisteminde karmaşık bir yapı meydana getirmektedir.²⁴¹ Bu kapsamda bölgeselleşmeyi öngören örgütler ile küreselleşmeyi öngören örgütler arasında rol ve işlevleri hususunda bir denge, birbirini tamamlama mekanizmasının oluşturulması da gerekmektedir. Böylece birinin yetersiz kaldığı noktada diğeri o eksikliği doldurabilecektir.²⁴²

Küreselleşme ile eş zamanlı olarak bölgeselleşmeden de söz edilmektedir. Bölgeselleşmenin de en az küreselleşme kadar dönemimize damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. Küreselleşme, coğrafya ve mekanın kısıtlamalarının ve belirleyici özelliklerinin ortadan kalktığı bir süreci ifade ederken, bölgeselleşme de mekana

²³⁸ Rıdvan Karluk, *a.g.e.*, s.9.

²³⁹ Davut Ateş, *a.g.e.*, s.237-238.

²⁴⁰ Canan Balkır, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuram, Politika ve Uygulama AB VE Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.117-126.

²⁴¹ Murat Can Genç-Metin Berber, *a.g.m.*, s.93.

²⁴² Davut Ateş, *a.g.e.*, s.238.

yapılan vurgudan yola çıkarak ortak bir kimlik oluşturmaya çalışmaktadır. Bu sebeple bu iki olgunun birbirine zıt yönlerde ilerlediği düşünülebilmektedir. Oysa küreselleşmenin de bölgeselleşmeyi yaratan ve kuvvetlendiren yönleri de bulunmaktadır. Küreselleşmenin bölgeselleşmeyi desteklemesi, temelde küresel süreçlerin yol açtığı sorunları kontrol altına alma çabalarıyla ilişkilendirilmektedir.²⁴³

II. Dünya Savaşı'ndan sonra küresel ekonomide köklü değişimler görülmüştür. 1990'lara gelindiğinde küreselleşme ve bölgeselleşmenin dünya ekonomisini etkileyen iki kuvvet olarak karşımıza çıkmıştır. Küreselleşme ülkeler arası karşılıklı bağımlılığı artırırken, bölgeselleşme özellikle bölgesel ölçekte dışa kapalı ticaret politikaları ile birlikte olduğunda çok taraflı ticareti azaltmaktadır.²⁴⁴ 20. yüzyılın son çeyreğinde küreselleşmenin teknolojik ve finansal gelişmelere paralel olarak artış göstermesi, bölgeler ve ülkeler arasındaki etkileşimi de artırmıştır. Bu bağlamda ticaretin ve ekonomi politikalarının serbestleşmesi ile birlik içi korumacılığa dayanan bölgesel bütünleşme hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu duruma bağlı olarak da küreselleşmeye paralel olarak bölgeselleşme eğilimleri de ağırlık kazanmıştır. Bölgeselleşme küreselleşen dünya düzeninde küreselleşmeye bir alternatif değil güç birliğini yapmayı uygun gören bir olgudur. Bölgesel bütünleşmelere baktığımızda genel olarak ekonomik hedefler doğrultusunda hareket ettiklerini görmekteyiz.²⁴⁵ Sonuç olarak birbirine zıt gibi görünen küreselleşme ve bölgeselleşme; genel görüş itibarıyla aslında birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Şöyle ki; bölgesel bir entegrasyona dahil olmak küreselleşme doğrultusunda atılan bir adım olarak görülmektedir.²⁴⁶

²⁴³ Haluk Özdemir, *Avrupa Mantığı Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2015, s. 25.

²⁴⁴ Yusuf Bayraktutan, *a.g.m.*, s.643.

²⁴⁵ Mehmet Günel, "Türk Birliğine Giden Yol: Türk Ekonomik Topluluğu", [http://mehmetgunal.com.tr/makale/2023/T%fcrc%20Birli%fdine%20Giden%20Yol%20T%fcrc%20Ekonomik%20Toplulu%fdu%20\(TET\).pdf](http://mehmetgunal.com.tr/makale/2023/T%fcrc%20Birli%fdine%20Giden%20Yol%20T%fcrc%20Ekonomik%20Toplulu%fdu%20(TET).pdf), s.2-3.

²⁴⁶ Hüseyin Mualla Yüceol, *a.g.m.*,s.76.

2.4. Entegrasyon Kavramı ve Bölgesel Ekonomik Entegrasyon

Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılık şartlarını göz önünde bulundurarak dünya siyasetinin temel özelliklerinin ne olduğu hususunda uluslararası sistemin yapısı ile karşılıklı bağımlılık arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedirler. Keohane ve Nye bu anlamda karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu da ifade etmektedirler.²⁴⁷ Entegrasyon kavramının farklı açılardan algılanmasının nedeni, entegrasyonun birden fazla boyutu olan bir süreci içermesidir. Bu bağlamda ekonomik, kültürel, toplumsal ya da siyasal entegrasyondan söz edilmektedir. Konu ile ilgilenen araştırmacılar da kendi ilgi alanlarına göre yoğunlaşarak entegrasyonun farklı tanımlarını yapmaktadırlar.²⁴⁸ Uluslararası ilişkiler uzmanlarının bir kısmı ekonomik entegrasyonu bir süreç, bir kısmı ise koşul bazıları da her ikisini de ifade eden bir kavram olarak nitelendirmektedir. Keohane ve Nye entegrasyonu ve karşılıklı bağımlılığı birbirini teşvik eden süreçler olarak ifade etmektedirler. Buna göre karşılıklı bağımlılık entegrasyon ihtiyacına neden olduğu gibi entegrasyonda karşılıklı bağımlılık seviyesinin artmasına neden olmaktadır.²⁴⁹

Ulusal dış politikaların tarihsel süreç içinde gelişen siyasal, ekonomik ve kültürel çıkar algılamalarından kaynaklanan bir rekabet ve çatışma potansiyeli içermesi, devletler arasında entegrasyon arayışına yol açmıştır. Burada entegrasyonun kök salıp derinleşmesi için, devletler arasındaki ilişkilerin, klasik ittifak türlerinden farklı olarak, ortak çıkar ilkesi temelinde gelişmesi gerekmektedir.²⁵⁰ Entegrasyon kavramı gerek siyasi, gerek askeri ve gerekse de ekonomik gibi çeşitli boyutlarıyla ele alınabilmektedir. Ekonomik entegrasyonun ortak bir tanımlaması olmamakla birlikte genel itibarıyla ülkelerin birbirleriyle

²⁴⁷ Steve Chan, *International Relations in Perspective: The Pursuit of Security, Welfare And Justice*, Macmillan, New York 1984, s.235.

²⁴⁸ Haluk Özdemir, *a.g.e.*, s.39.

²⁴⁹ Robert O. Keohane, *Power and Governance in A Partially Globalized World*, Routledge, New York 2002, s.27-29.

²⁵⁰ İbrahim S. Canbolat, "Avrupa Birliği'nin Kuruluş Felsefesi ve Yeni Avrupa'nın Yapılanması", *Türkiye-AB İlişkileri Avrupa'nın Genişlemesi, Müzakere Süreci ve Batılulaşma Sorunsalı*, Derleyenler: Ertan Efeğil-Mehmet Seyfettin Erol, Orion Yayınevi, Ankara 2007, s.11.

gerçekleştirdikleri ve ulusal çıkarların maksimizasyonuna dayanan birlikler kurmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Küresel çıkarların da son zamanlarda bu ekonomik entegrasyon kavramı kapsamında değerlendirildiğini söylemek mümkündür.²⁵¹ Reinhard Meyers'in entegrasyon tanımına göre, katılımcı aktörler arasında konsensüs ile ortak çıkarların, normların ve hedeflerin geliştirildiği, temelde barışın devamlılığını sağlama amacına yönelik siyasal bir topluluğun uluslararası sistem içerisinde oluşması sürecini ifade etmektedir. Bu tanımlamadan hareketle de uluslararası ve uluslararası üstü topluluklardan söz etmek mümkün görülmektedir.²⁵² Johann Galtung'a göre ise entegrasyon iki veya daha fazla sayıda aktörün yeni bir aktör oluşturma sürecidir.²⁵³ C. P. Kindleberger "*Kapsamı açıklanmadıkça hiçbir anlam ifade etmeyen entegrasyon kelimesi işbirliği, düzenleme ve örgütlenme gibi çok heceli bir kelimedir.*" demekte ve ekonomik entegrasyonu üretim faktörleri fiyatının eşitlenmesidir diye tanımlamaktadır.²⁵⁴ Ekonomik entegrasyon hareketleri daha derin ve detaylı bir ekonomik örgütlenmeyi öngörmekte ve bu örgütlenme şeklinde üye ülkelerden belli konularda yetki devralmaktadır ve böylece söz konusu örgütler, uluslararası arenada yeni bir hakim kişilik olarak varlığını da ortaya koymuş olmaktadır. Bahsedilen bu özellikleriyle ekonomik entegrasyon hareketleri işbirliği girişimlerinden ayrılmaktadır. Bu tip örgütlerin birincil amacı üyeler arasında serbest ticaretin sağlanması ve uluslararası ticaretin önünde engel teşkil eden her türlü uygulamanın kaldırılmasıdır. Entegrasyon girişimi içinde bulunan üye ülkelerin, çıkarlarına uygun dengeli bir başarı elde edebilmeleri için ise ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda birbirleriyle ortak özelliklerinin bulunması bir zorunluluktur.²⁵⁵ Uluslararası ekonomik entegrasyon Bela Balassa tarafından "*Uluslararası ekonomik entegrasyon, bir süreç olarak, birbirinden farklı devletlerin ekonomik birimleri arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınması, bir durum olarak da ulusal ekonomiler arasındaki farklı ayrımcılık türlerinin mevcut olmasıdır.*" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlamaya göre ekonomik entegrasyon bazı ayrımcılık

²⁵¹ Pınar Yardımcı, *a.g.e.*, s.18.

²⁵² Haydar Çakmak, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s.140.

²⁵³ Johann Galtung, "A Structural Theory of Integration", *Journal of Peace Research*, Cilt 5, Sayı 4, 1968, s.377.

²⁵⁴ Emin Ertürk, *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*, 4. Baskı, Alfa Aktüel, İstanbul 2006, s.54.

²⁵⁵ Mehmet Karagül, *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler*, 4. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014, s.19.

çeşitlerinin bir bölge içinde ortadan kaldırılmasına yönelik önlemleri kapsamaktadır.²⁵⁶ Bölgesel entegrasyon ülkeler arasında daha çok ekonomik ve ticari alanlarda ortaya çıkmaktadır. Ekonomik ve ticari ilişkiler ve istihdam aracılığı ile sıradan insanların, makro hedefler kapsamında da hükümetlerin süreçten faydalanması entegrasyonu genel olarak cazip kılmaktadır. Entegrasyon ile işbirliği birbiri ile karıştırılmamalıdır. Entegrasyonda işbirliğinden farklı olarak taraflar arasında kalıcı ve çoğu durumda geri döndürülemez ilişkilerin oluşturulması ve bunların sonuçlarından üye ülkelerdeki toplumların da yararlanması dikkat çekmektedir. Entegrasyonun sonuçları tarafların ekonomilerine doğrudan yansımaktadır.²⁵⁷ Entegrasyon süreci genel olarak bir bölgenin oluşumuna yol açmakta ve ekonomik yapılarda önemli ölçüde değişikliklere sebep olmasına ve yeni ekonomik yapılar oluşturmayı amaç edinmektedir. Söz konusu alt yapıları oluştururken de sosyal ve ekonomik alt yapıları birbirine yakın olan ülkeleri baz almaktadır. Entegrasyonda uluslarüstü bir otorite ülkeler adına karar almakta ve bunu toplumsal faydayı maksimize etmek ve ekonomik kaynakları karşılıklı olarak harekete geçirmek amacıyla yapmaktadır.²⁵⁸

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben dünyada çok sayıda ekonomik entegrasyon hareketleri denenmiştir. Özellikle 1948 yılında GATT'ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) kabulü ve daha sonraki yıllarda WTO'ya (Dünya Ticaret Örgütü) dönüşerek kurumsal bir yapı kazanması ekonomik entegrasyon hareketlerini hızlandıran gelişmelerin başında gelmektedir. Bu gelişmeleri takiben dünyanın çeşitli bölgelerinde, özellikle Avrupa, Asya-Pasifik ve Kuzey Amerika'da büyük entegrasyon hareketleri gerçekleşmiştir.²⁵⁹ Dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerinde çeşitli ekonomik birleşmelerin görülmesi günümüzün artık ekonomik entegrasyon hareketlerinin yaşandığı bir çağ olduğunun kanıtıdır. Bu durum ise konunun önemini ortaya koymaktadır. Küreselleşme bir yandan dünyada etkisini gösterirken diğer yandan da bölgeselleşme dikkat çekmektedir. Ülkeler arasındaki entegrasyon hareketlerinin körüklenmesi yine

²⁵⁶ Bela A. Balassa, *The Theory of Economic Integration*, Greenwood Press, Westport 1961, s.1-2

²⁵⁷ Davut Ateş, *a.g.e.*, s.240-241.

²⁵⁸ Emin Ertürk, *a.g.e.*, s.55.

²⁵⁹ Ahmet İncekara, *Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri*, İTO Yayınları, İstanbul 1995, s.102.

lkeler arasındaki ekonomik ve siyasi bağların artması ile doğru orantılıdır. Ekonomik birleşme en genel şekliyle, birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmetlere serbest dolaşım sağlayarak bir serbest pazar yaratmaktadır. Böylece ekonomik entegrasyon ile daha geniş bir pazara üretim yapmak ve bu üretimin sağladığı imkanlardan yararlanmak mümkündür.²⁶⁰

Ekonomik entegrasyonların üye ülkelere olan etkileri iki başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan ilki bir defaya mahsus olan ticaret saptırma ve ticaret yaratma şeklindeki statik etkilerdir, diğeri ise ekonomik entegrasyonların daha uzun vadeli etkilerini ifade eden dinamik etkilerdir.²⁶¹ Entegrasyon içinde bulunan ülkenin diğer üye ülkeler ile daha ucuza ithalat yapması ticaret yaratıcı etki, entegrasyon içindeki bir ülkenin entegrasyon dışındaki başka bir ülkeden daha düşük maliyet ile ithalat yapmaktansa entegrasyon içindeki üye bir devletten daha yüksek maliyet ile ithalat yapması ise ticaret yaptırıcı etki olarak açıklanmaktadır.²⁶² Ekonomik entegrasyonlar, bölgeye büyük oranda yabancı sermaye yatırımının çekilmesine ve üretimin daha etkin ellerde toplanmasına birliğe üye ülkeler arasında ticaretin serbestleştirip piyasa hacmini genişleterek neden olmaktadır.²⁶³ Bütün ekonomik faaliyetler arasında iç ve dış bağımlılık entegrasyonun özünü oluşturmaktadır. Bu da tek bir ülkeye, ülke grubuna ve bütün dünyaya uygulanabilmektedir.²⁶⁴ Ekonomik entegrasyonun sürecinde ülkeler öncelikle komşuları ile işbirliği ve bütünleştiricilik yoluyla ilişkiye girmektedirler. Zaman içinde ise bu komşuluk ilişkileri bölgesel anlamda entegrasyona doğru yönelmekte ve bunun sonucunda da bir bölgenin oluşumuna yol açmaktadır. Bölgesel entegrasyona baktığımızda daha çok aynı coğrafyada yer alan ülkelerin birbiri ile dış ticaret engellerini kaldırarak bir ticaret

²⁶⁰ Rıdvan Karluk, *a.g.e.*, s.505-508.

²⁶¹ Hamza Ceştepe-Tuğba Mıstaçoğlu, “Gelişmekte Olan lkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 17, Sayı 2, 2010, s.94.

²⁶² Ahmet İncekara, *a.g.e.*, s.80-84.

²⁶³ Hamza Ceştepe-Tuğba Mıstaçoğlu, *a.g.m.*, s.94.

²⁶⁴ Emin Ertürk, *a.g.e.*, s.54.

serbestisi sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar, uluslararası entegrasyonun temelini de oluşturmaktadırlar.²⁶⁵

Ekonomik entegrasyonların amaçlarını genel ve özel olarak iki şekilde ele alabiliriz. Genel alanda amaçları; ülkelerin iktisadi alanda kazançlarını arttırarak, refah düzeyini yükseltmek ve uluslararası rekabette güçlü bir konum elde edebilmektir. Özel alanda amaçları ise ülkelerin dış ödeme güçlüklerinin giderilmesi, ticaret ve sermayenin serbestleştirilmesi, etkinlik sahasını genişletme ve az gelişmiş ülkelere fırsat oluşturma olarak belirtilebilmektedir.²⁶⁶

Willem Molle ülkelerin ekonomik entegrasyon hareketleri içinde olmalarını çeşitli nedenlere bağlamaktadır. Bunlardan ilki etkinlik kaybının üretimde uzmanlaşma ve politika oluşturmada işbirliği yapılarak giderilerek ülkelerin ekonomik refahlarını sağlaması. İkinci olarak ülkelerin birbirine bağımlı hale gelmesi ile çatışma riski azalacaktır ve barış ve istikrar sağlanacaktır. Bir diğer neden ülkelerin ekonomik entegrasyonun parçası olmaları parlamenter demokrasi sistemine sahip olmaları şartına bağlanırsa, demokrasi de güvence altına alınmış olacaktır. Son neden olarak da İnsan haklarının korunması bağlamında ekonomik entegrasyona katılmak isteyen ülkelere insan haklarının güvence altına alması beklenmektedir.²⁶⁷ İncekara'ya göre ise yukarıda belirtilen nedenlerin dışında ülkelerin uluslararası politika açısından bölge dışı bloklara karşı politik potansiyellerini yükseltmek istemeleri ve komşu ülkelerin bir arada olduğu ekonomik entegrasyon örneklerinde birbirleri ile olası bir çatışma yaşamalarından ziyade bir araya gelerek güçlerini birleştirmeleri durumunda çıkar çatışmalarının önüne geçmek istemeleri ülkelerin ekonomik entegrasyon hareketleri içinde bulunmalarının nedenleri arasında sayılmaktadır.²⁶⁸ Ülkelerin ekonomik entegrasyon girişimlerinde bulunmalarında bazı faktörlerin önemli roller aldığını görmekteyiz. Bu faktörler; ekonomik entegrasyon girişimi içinde olan ülkelerin ekonomik düzeylerinin yakın olması, bu

²⁶⁵ Aydın Sarı, "Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2005, s.118.

²⁶⁶ Mehmet Karagül, *Uluslararası İktisadi Örgütler...*, s.19-21.

²⁶⁷ Willem Molle, *The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy*, Dartmouth Publishing Company, Londra 1990, s.4.

²⁶⁸ Ahmet İncekara, *a.g.e.*, s.63-64.

Ülkelerin birbiri ile coğrafi yakınlığı, siyasi ve askeri alanda yakın olmaları, birbirleri ile kültürel, tarihi ve dini bağlarının bulunması ve son olarak da uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan zorunluluklardır.²⁶⁹ Entegrasyon için belirtilen bu faktörler dikkate alındığında ülkelerin arasında sosyo-ekonomik benzerliğin dikkati çektiği söylenebilir. Bu bağlamda birbirine denk ülkeler arasında entegrasyona gidilmesi ile entegrasyon içinde bulunan ülkeler arasında refah etkilerinin de birbirine yakın olacağı ileri sürülmektedir.²⁷⁰ Ekonomik entegrasyonlar özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerine katkı sağlayıp onları daha avantajlı konuma getirerek istedikleri sosyo-ekonomik refah seviyesine ulaşmalarına olumlu katkı sağlamaktadır. Bunun yanında ye ülkeler üretimde rekabet açısından durumu lehlerine çevirme anlamında da fayda elde etmektedirler.²⁷¹ Ekonomik entegrasyonlar, siyasi olarak bağımsız ülkeleri ekonomik bakımdan birbirine bağımlı hale getirmektedir.²⁷²

2.4.1. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

Entegrasyon hareketlerinin basitten karmaşığa doğru kendi içinde belli safhaları olan bir yapılanma şekli olduğunu belirtmekte fayda vardır.²⁷³ Ertürk'e göre aslında ekonomik entegrasyon aşamalarını da sıralamada bir birlik olduğunu söylemek zordur.²⁷⁴ Bu kısımda entegrasyonu dört aşamalı bir süreç olarak ele almak mümkündür. Söz konusu aşamalar şunlardır: serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve son olarak da ekonomik birlik.²⁷⁵ Ekonomik entegrasyon bir grup ülke arasında olumlu ve olumsuz politika bütünleşmesini kapsayacak şekilde ayrımcılıkların kaldırılmasıdır şeklindeki temel tanıma göre, tüm entegrasyon

²⁶⁹ C. Erdem Hepaktan-Serkan ınar, "Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon zerine Etkileri", <http://avekon.org/papers/289.pdf>, (24.02.2018), s.69.

²⁷⁰ Dean A. DeRosa, "Regional Integration Arrangements: Static Economic Theory, Quantitative Findings and Policy Guidelines", *World Bank Policy Research Working Paper*, 1998, s.18

²⁷¹ Henry Kyambalesa-Mathurin C. Hounnikpo, *Economic Integration And Development In Africa*, Routledge, 2006, s.6.

²⁷² Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları, İstanbul 2003, s.244.

²⁷³ Mehmet Karagl, *Uluslararası İktisadi rgtler...*,s.21.

²⁷⁴ Emin Ertürk, *a.g.e.*, s.56.

²⁷⁵ Davut Ateş, *a.g.e.*, s.243.

aşamalarının ortak özelliği ya da bir entegrasyondan söz edebilmek için bulunması gereken asgari özellik, ayrımcılığa neden olan uygulamalara son verilerek belli bir bölge içinde yer alan bir grup ülke arasındaki ticaretin serbestleştirilmesidir.²⁷⁶

2.4.1.1. Serbest Ticaret Alanı

İki taraf arasında yapılan bir serbest ticaret antlaşması ile kurulan serbest ticaret alanında, iki taraf arasındaki mal ticareti serbestleştirilmektedir. Gümrük vergileri sıfırlanarak, miktar kısıtlamaları yürürlükten kaldırılmaktadır. Buna karşılık taraflar üçüncü ülkelere karşı bağımsız bir ticaret politikası izlemeye devam edebilmektedirler. Doğal olarak birbirlerine danışmadan üçüncü ülkelerle tercihli ticaret anlaşmaları imzalayabilmektedirler. Bu sebeple de tarafların üçüncü ülkelere uygulamış oldukları tarife rejimleri de farklılık göstermektedir.²⁷⁷ Yani ülkeler arasında malların dolaşımı tamamen serbest bırakılmakta, devletler birbirlerine karşı ülkelerini serbest ticaret alanı ilan etmektedirler. Dışarıya karşı ise herkes normal gümrük vergilerini uygulamaya devam etmektedir.²⁷⁸ Gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamaları gibi engellerin kaldırılmasındaki amaç üye ülkeler arasında özellikle malların serbestçe dolaşımına imkan tanımak ve bununla birlikte bölgede artan ticaret hacmi ve buna bağlı ticari kazançla, üye devlet vatandaşlarının refah artışına imkan sağlamaktır.²⁷⁹ Bu sistemin olumsuz tarafı, üçüncü ülkelere gelen mallar doğal olarak gümrük vergilerinin en düşük olduğu ülke kanalıyla serbest ticaret alanında dolaşıma girmesidir. Bu olumsuzluk, sistemi, kısıtlı bir işleve sahip olmak konumuna mecbur kılmaktadır. Bu sebeple de bu sistemde ortak dış ticaret politikası oluşturulamamaktadır. Genel olarak da sistem, taraflardan biri lehine daha çok hizmet verici özellik taşımaktadır.²⁸⁰ Yani bölge dışındaki ülkeler gümrük vergisi

²⁷⁶ Nevzat Güran, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 2002, s.6-7.

²⁷⁷ Sinan Ülgen, *AB ile Müzakerelerin El Kitabı Ne Bekliyoruz, Ne olacak?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.62.

²⁷⁸ Haluk Özdemir, *a.g.e.*, s.43.

²⁷⁹ Mehmet Karagül, *Uluslararası İktisadi Örgütler...*,s.22.

²⁸⁰ Enis Coşkun, *Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye*, Cem Yayınevi, İstanbul 2001, s.80.

hangi üye ülkede diğerlerine göre daha düşükse onunla ihracat yapmaktadır.²⁸¹ Entegrasyonun bu safhasında uyulması gereken tek bir dış tarife sistemi de yoktur ve bu safha ekonomik işbirliğinden sonra entegrasyonun en zayıf safhasını oluşturmaktadır.²⁸²

Çalışmamız kapsamında ekonomik entegrasyon aşamaları anlatılırken son gelişmeler ışığında Avrasya Ekonomik Birliği göz önünde bulundurulacaktır.

Kırgızistan'a resmi bir ziyaret için giden İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Avrasya Ekonomik Birliği ile daha yakın ilişkiler içinde bulunmak istediklerini belirtmiştir. Ruhani ticari ve ekonomik konuların görüşüldüğü heyetler arası toplantıda birliğe üye ülkelerle serbest ticaret alanında ilişkiler geliştirmek istediklerini de belirtmiştir.²⁸³ İran'ın resmi yayın organı Press TV'nin haberine göre serbest ticaret bölgesi anlaşmasının imzalanmasının İran'ı Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Beyaz Rusya'nın yer aldığı Rusya öncülüğündeki birliğe yakınlaştıracığı belirtilmektedir. Batılı ülkelere yatırımcı çekme konusunda sıkıntı yaşayan İran Avrasya Ekonomik Birliği ile serbest ticaret bölgesi anlaşması imzalayarak ticari ilişkilerini çeşitlendirmeyi hedeflemektedir.²⁸⁴

2016 yılında Rusya'nın St. Petersburg şehrinde düzenlenen Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi toplantısında Avrasya ekonomik bölgesinde ekonomik, ticari ilişkilerle birlikte enerji, ortak yatırım ve ulaşım konuları ele alınmıştır. Toplantı sonunda İran, Hindistan, Singapur ve Mısır ile serbest ticaret anlaşması görüşmelerine başlanması ve Avrasya Ekonomik Birliği gümrük kodeksi dahil 24 anlaşmaya imza atılmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev toplantıda Vietnam ile yapılan serbest ticaret bölgesi anlaşmasının yürürlüğe girdiğini, benzer anlaşmaların İran, Hindistan, Mısır ve Singapur ile de yapılması için müzakerelerin başlatılmasının konuşulduğuna değinmiş ve Güney Amerika

²⁸¹ M. Sami Denker-Ayşegül Atabey, "Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyonlar Üzerine Bir Değerlendirme" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı 1, 1998, s.92.

²⁸² Emin Ertürk, *a.g.e.*, s.56.

²⁸³ <https://tr.sputniknews.com/asya/201612231026469017-ruhani-iran-aeb-daha-yakin-iliskiler/>, (02.03.2018).

²⁸⁴ <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201706021028731399-iran-avrasya-ekonomik-birligi-serbest-ticaret-bolgesi-anlasmasi/>, (02.03.2017).

ülkelerinin de Avrasya Ekonomik Birliği'ne ilgi duyduğunu ifadelerine eklemiştir.²⁸⁵ Gerçekleştirilen toplantı sonrasında Avrasya Ekonomik Komisyonu Başkanı Tigran Sarkisyan, İsrail ve Sırbistan ile de görüşmelerin yapıldığını, bunun yanın da Çin ile de ayrı ticari ve ekonomik ilişkiler süreci başladığını ifade etmiştir.²⁸⁶ Rusya'nın Çin büyükelçisi Andrey Denisov Çin'in Avrasya Ekonomik Birliği ile gelecekte serbest ticaret bölgesi oluşturulmasını önerdiğini vermiş olduğu bir mülakatta belirtmiştir.²⁸⁷

2.4.1.2. Gümrük Birliği

Farklı ülkelerin ekonomik alanda bir birlik oluşturmasını ifade eden uluslararası ekonomik entegrasyon kavramı, gümrük birliği sonrası üretimdeki farklılaşmanın refah etkilerine dikkat çeken J. Viner ile birlikte ayrı bir başlık olarak değerlendirilmeye başlanmış ve entegrasyon teorisinin de temelleri atılmıştır. Ekonomik entegrasyonun aşamaları arasında hem teoride hem de uygulamada önem teşkil eden gümrük birlikleri böylelikle reel ekonomik entegrasyon teorisinin özünü oluşturmaktadır.²⁸⁸ Gümrük birliği serbest ticaret alanlarına göre daha kapsamlı bir ekonomik bir bütünleşme safhasıdır. Burada serbest ticaret alanındaki şartlara ilaveten birliğe üye ülkelerin serbest dış ticaret politikası olanakları sınırlandırılmış olduğundan, gümrük birliği serbest ticaret bölgesine göre daha ileri bir ekonomik birleşme derecesindedir. Jacob Viner'e göre birkaç ülkenin bir araya gelerek bir gümrük birliği oluşturabilmesi için gümrük gelirlerinin tek bir elde toplanarak önceden belirlenmiş ölçütlere göre paylaşılması gerekmektedir.²⁸⁹ Pozitif bütünleşmenin görülmediği, üye ülkelerin karşılıklı olarak yaptığı ticaretleri üzerindeki gümrük tarifeleri, kotalar, ithal ve ihrac kanunları gibi her türlü engel veya kısıtlamaların kaldırılarak üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin

²⁸⁵ <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1966379-avrasya-ekonomik-yuksek-konseyi-toplantisi-yapildi>, (04.03.2018).

²⁸⁶ <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201612261026501425-aeb-ulkeleri-iran-misir-hindistan-singapur-serbest-ticaret/>, (04.03.2018).

²⁸⁷ <https://sputniknews.com/politics/201502091017989809/>, (04.03.2018).

²⁸⁸ Özge Aynagöz Çakmak, "Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri ve Öneriler", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 33, 2017, s.117-118.

²⁸⁹ Rıdvan Karluk, *a.g.e.*, s.514.

uygulandığı bütünleşme biçimidir. Gümrük birliğinin kurulması, üye ülkelerdeki görelî fiyat yapısını değiştirmekte ve bu değişimin etkisi üretim , tüketim ve ticaret akımları üzerinde de görülmektedir.²⁹⁰ Taraf ülkelerin herhangi birinin üçüncü bir ülkeden ithal ettiği ve gümrüklemediği bir mal, bu sistemde tıpkı o ülkede üretilmiş gibi işlem görmektedir. Yani serbest dolaşıma girer, başka bir deyişle, gümrük birliğine taraf olan ülkelerin birisi tarafından bir kere gümrüklendikten sonra, öteki taraf ülkeler tarafından ikinci defa gümrüklenememektedir.²⁹¹ Serbest ticaret bölgesinin en büyük dezavantajı her ülkenin dışarıya karşı kendi gümrük tarifelerini uygulamasıdır. Bu durum da ticaret gelirlerinin adaletsiz dağılmasına neden olmakta ve haksız rekabeti doğurmaktadır. Gümrük duvarlarını eşitleyerek bu dezavantajın üstesinden gelmek amacıyla ülkeler dışarıya yukarıda da belirtildiği gibi ortak gümrük tarifesi uygulamaya başlamaktadırlar. Elde edilecek gümrük vergileri, yapılan anlaşma doğrultusunda üyeler arasında paylaştırılmakta ve böylelikle gümrük birliğine geçilmiş olmaktadır. Ayrıca katılan ülkeler ortak bir dış ticaret politikası da belirlemektedirler.²⁹² Entegrasyonun daha sıkı ilişkilere dayandığı bu ikinci aşamada üye ülkeler tek bir gümrük alanı olarak değerlendirilmekte ve bu alana dışarıdan yapılacak ithalata ortak bir gümrük vergisi uygulanmaktadır. ²⁹³ Ekonomik entegrasyonun uygulamada en çok rastlanan bu aşamasında üye ülkeler de dışa karşı aynı oranda korunmaktadırlar.²⁹⁴

Uygulamada gümrük birliklerinin tanımlandığı GATT'ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) Md. 24. 8. paragrafında yer alan ve La Haye Uluslararası Adalet Divanı Kararı'nda yer alan tanımlamadaki ortak unsurlar, birliğe dahil ülkeler arasındaki mal ticaretine uygulanan bütün gümrük vergileri ile eş etkili vergilerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı bir ortak gümrük tarifesinin uygulamaya konulmasıdır.²⁹⁵ Adam Smith'e göre iki ülke arasındaki ticarete gümrük vergilerinin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük vergisi uygulanması durumunda gümrük birliğine giden ülkelerdeki üretici ve satıcılar

²⁹⁰ Canan Balkır, *a.g.e.*, s.361-365.

²⁹¹ Enis Coşkun, *a.g.e.*, s.80.

²⁹² Haluk Özdemir, *a.g.e.*, s.43.

²⁹³ Davut Ateş, *a.g.e.*, s.241.

²⁹⁴ Nevzat Güran, *a.g.e.*, s.8.

²⁹⁵ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkılmaz Sokak*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2013, s.80.

bundan büyük fayda sağlayacaktır.²⁹⁶ Yalnızca ortak bir tarifenin uygulanması durumunda dahi tarife sınıflandırmaları tekdüze hale getirilmeli, gümrük kuralları senkronize edilmeli ve tarife gelirlerinin nasıl dağıtılması gerektiği bir kurala bağlanmalıdır. Bu sebepten dolayı gümrük birliği, pozitif bütünleşmenin önem kazandığı bir safhadır.²⁹⁷ Gümrük birliği içinde bulunan herhangi bir ülkeye ithalatı yapılan bir ürün için gümrük birliğine dahil herhangi bir başka ülkede ödenecek olan ithalat vergisinin aynısı ödenmektedir. Gümrük birliklerinin zor kısmı ise bu kolaylığı sağlayacak ortak bir ticaret politikasının oluşturulması ve yürütülmesinden kaynaklanmaktadır.²⁹⁸

Avrasya Ekonomik Birliği'nin temellerine baktığımızda 2000 yılında Rusya, Kazakistan, Belarus (Beyaz Rusya), Kırgızistan ve Tacikistan arasında imzalanan Avrasya Ekonomik Topluluğu Anlaşması'na kadar inmektedir. Kazakistan, Rusya ve Belarus'un 2010 yılında gümrük birliğini kurlmaları da bu sürecin somut aşamasını oluşturmaktadır. Bu üç ülke ortak gümrük tarifesine geçtikten sonra 2011 yılında aralarındaki gümrük kontrollerini de kaldırmışlardır. 2014 yılında Ermenistan ve 2015 yılında da Kırgızistan birliğe üye olmuşlardır.²⁹⁹ SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan gibi Rusya'ya askeri ve siyasi anlamda bağlı olan ülkeler için Avrasya Gümrük Birliği'ne katılmaktan başka çözüm görülmemektedir ve bu sebepten Ermenistan 2013 yılında Avrasya Gümrük Birliği'ne katılmaya karar verdiğini açıklamıştır. Özellikle de Kırgızistan'da gümrük birliğine katılma siyasal gündemin önde gelen maddesini oluşturmaktaydı.³⁰⁰ Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Moskova'da düzenlenen Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi toplantısında “ Kırgızistan ve Ermenistan'ın Birliğe katılmalarının bu

---

²⁹⁶ Pınar Yardımcı, *a.g.e.*, s.24.

²⁹⁷ Burça Kızılırmak, “Ekonomik Bütünleşme Teorileri Çerçevesinde Avrupa Birliği”, *Avrupa Birliği Temel Konular*, Editörler: Çağrı Erhan-Burça Kızılırmak-Deniz Senemoğlu, İmaj Yayınevi, Ankara 2011, s.208.

²⁹⁸ Sinan Ülgen, *a.g.e.*, s.64.

²⁹⁹ Osman Ağır-Ömer Ağır, “Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2017, s.112-113.

³⁰⁰ Seyit Ali Avcu, “Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları”, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı 45, 2014, s.277.

ülkelerin temel ulusal çıkarlarına cevap verdiği ve sosyo-ekonomik kalkınmaları için geniş ufuklar açtığına eminiz.” şeklinde görüşünü bildirmiştir.³⁰¹

Tablo 1: Avrasya Gümrük Birliği'nin Kronolojik Gelişimi³⁰²

10 Ekim 2000	Avrasya Ekonomik Topluluğu
6 Ekim 2007	Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında Avrasya Gümrük Birliği'ni kurma anlaşması imzalandı.
1 Ocak 2010	Ortak gümrük tarifesi başlatıldı ve Avrasya Gümrük Birliği Komisyonu göreve başladı.
1 Temmuz 2010	Ortak gümrük bölgesi etkin hale geldi ve ECU gümrük kodu yürürlüğe girdi.
1 Temmuz 2011	İç fiziksel sınır kontrolleri ortadan kaldırıldı.
1 Ocak 2012	Tek ekonomik alan faaliyete geçti ve Avrasya Ekonomik Topluluğu mahkemesi kuruldu
1 Temmuz 2012	Avrasya Ekonomik Komisyonu yürürlüğe girdi.
29 Mayıs 2014	Avrasya Ekonomik Birliği kuruluş anlaşması Kazakistan'ın başkenti Astana'da imzalandı.
1 Ocak 2015	Avrasya Ekonomik Birliği faaliyete geçti.

Özetle üç ülke arasındaki gümrük birliği Kazakistan ve Beyaz Rusya için Rusya pazarına girme imkanı verirken aynı zamanda da ticaret yönelik engellerin azalması ile de dış ticaret hacimlerini de arttırmaktadır. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun gümrük birliği safhası 2010'da üç ülke ile başlamıştır. Daha sonra Ermenistan ve Kırgızistan'ın katılımı ile de günümüzdeki şeklini almış, böylece 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'ne dönüşümde önemli bir adım da atılmıştır.³⁰³

³⁰¹ Rıdvan Karluk, “Avrasya Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Üyeliği”, <https://www.avekon.org/papers/1343.pdf>, (11.03.2018), s.340.

³⁰² Rilka Dragneva-Kataryna Wolczuk, “Russia The Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?”, *Chatham House Briefing Paper*, 2012, s.5.

³⁰³ Nazım Çatalbaş, “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımı”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2014, s.150.

2.4.1.3. Ortak Pazar

Ortak Pazar gümrük birliğinden de daha ileri bir entegrasyon seviyesini ifade etmektedir. Ortak Pazar, gümrük birliğine ilaveten hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin de serbest dolaşımını öngörmektedir.³⁰⁴ Bazı iktisatçılar “Ortak Pazar” kavramını “derin entegrasyon” olarak tanımlamaktadır. Ekonomik entegrasyonların sondan bir önceki aşaması ortak pazardır. Bu seviyede bir ekonomik entegrasyondan sonra ekonomik ve siyasi birlik geldiği için derin entegrasyon tanımı yanlış bir ifade olmamaktadır.³⁰⁵ Ortak Pazar, taraflar arasında mal ve üretim faktörlerinin dolaşımının sağlandığı tek bir pazar kurulmasını hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda taraflar arasında mal ticaretine uygulanan engeller kaldırılmakta, üçüncü ülkelere karşı ortak bir dış ticaret politikası uygulanmakta ve taraflar arasında üretim faktörlerinin yani işçiler ve serbest çalışanların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı sağlanmaktadır. Ortak pazar, günümüzde yalnızca Avrupa Birliği tarafından büyük oranda tamamlanmıştır.³⁰⁶ Avrasya Birliği ise 1994 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından ortak Pazar fikriyle temelleri atılmış ve Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan devlet başkanlarının öncülüğünde kurulması planlanmış bir birliktir.³⁰⁷ Faktörlerin serbest dolaşımı nedeniyle ortak Pazar, gümrük birliğine göre daha yüksek seviyede yönetim ve denetim gerektirmektedir. Üye ülkelerin faktörlerin serbest dolaşımını ve rekabetini olumsuz etkileyebilecek uygulamaları izleyecek ve söz konusu bu uygulamaları engelleyecek kurumlar yaratması gerekmektedir.³⁰⁸ Entegrasyonun bu aşamasında üye ülkelerin vatandaşları, diğer üye ülkelerde iş bulup serbestçe çalışabileceği gibi yatırımcıları da iş bulabilmektedir. Ayrıca bu aşamada, serbest dolaşım ve radyo-televizyon yayınları gibi konularda teknik sınırlar da ortadan kalkmakta ve ortak

³⁰⁴ Sinan Ülgen, *a.g.e.*, s.64.

³⁰⁵ Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası...*, s.516.

³⁰⁶ İlke Göçmen, “İç Pazar”, *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Editörler: Belgin Akçay-İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s.386.

³⁰⁷ Dilruba Kurut, “Avrupa Birliği-Avrasya Birliği Karşılaştırmalı Kurulum Süreçleri”, <http://www.tuicakademi.org/avrupa-birligi-avrasya-birligi-karsilastirmali-kurulum-surecleri/>, (18.03.2018).

³⁰⁸ Burcu Kızıllırmak, *a.g.m.*, s.208.

hukuk kuralları ile prosedürler de uygulamaya konulmaktadır.³⁰⁹ Jan Tinbergen³¹⁰ ekonomik entegrasyonun sağlanabilmesi için iki çeşit politikanın gerekliliğinden söz etmektedir. Birincisi ticaret engellerinin kaldırılmasından ibaret olan negatif politikalar ve etkin serbest dolaşımı sağlayacak yasal ve yönetsel sistemlerin oluşturulmasıdır. İkinci politika ise etkin serbest dolaşımı sağlayacak yasal ve yönetsel sistemlerin yaratılması yani pozitif politikalar olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu pozitif bütünleşme entegrasyonun bu aşamasında henüz görülmemektedir.³¹¹

Makroekonomik politikaların uyumlaştırılması ortak pazarın başarılı olabilmesi için önemli bir husustur. Bu politikalar uyumlaştırılmadan ve koordine edilmeden birlik içi enflasyon, faiz ve döviz kurlarına yönelik istikrar sağlanamamaktadır. Ayrıca, üye ülkeler arasında doğrudan veya Birlik bütçesinden sağlanan mali transferlerle yapılan destekler yetersizse, entegrasyondan olumsuz etkilenmiş veya yeteri kadar pay alamamış ülkelerin ekonomisini yeniden yapılandıracak politikalar geliştirmek gerekebilmektedir.³¹²

2.4.2.4. Ekonomik Birlik ve Parasal Birlik

Bölgesel alanda ekonomik entegrasyon hareketine girişen ülkelerin ulaşabilecekleri en ileri aşamalardan biri ekonomik birlik aşamasıdır. Ortak pazarın bir adım ilerisindeki bir entegrasyonu ifade etmektedir. Ekonomik birlik aşamasında bütün ekonomik politikaların uyumlaştırılması hedeflenmektedir. Böylece entegrasyon hareketi içinde olan ülkeler bütün iktisadi alanlarda uygulanmak üzere tek düze ekonomi politikaları oluşturup uygulamaya koymaktadırlar. Formüle

³⁰⁹ Haluk Özdemir, *a.g.e.*, s.44.

³¹⁰ Ekonomi alanında 1969 yılında verilen ilk Nobel ödülünü alan Hollandalı bilim insanı. Detaylı bilgi için bkz. https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/, (11.03.2018).

³¹¹ Durmuş Özdemir, "Avrupa Birliği'nin Ekonomik Bütünleşmesi", *Avrupa Birliği'ne Giriş Tarihi, Kurumlar ve Politikalar*, Derleyenler: Ayhan Kaya-Senem Aydın Düzgüt-Yaprak Gürsoy-Özge Onursal Beşgül, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.78-79.

³¹² Canan Balkır, *a.g.e.*, s.407.

dökecek olursak; ekonomik birlik = ortak pazar + ortak iktisat politikaları³¹³ Aynı tarihi-kültürel bağları olan ülkelerde politikaların uyumlaştırılması daha kolay olduğu gibi, haklardan yararlanmada da fazla zorlukla karşılaşılmamaktadır. Buna vereceğimiz en güzel örnek yine Avrupa Birliği olacaktır. Ayrıca ekonomik birliğin gerçekleşmesi, ulusal hakimiyet sahasından verilebilecek tavizlerle yakından alakalıdır.³¹⁴ Zaten parasal birlik içerisinde para ve maliye politikaları bağlamında önemli egemenlik yetkileri birliğe devredilmektedir. Parasal birlikten keyfi çıkışı engelleyebilecek ölçüde yaptırım gücüne sahip bir siyasal otorite ve yetkiler gerekmektedir.³¹⁵ Burada ekonomik birlik terimi, üye ülkeler arasında döviz kurlarının sabitleştirildiği ve parasal mali politikaların uyumlaştırıldığı parasal birliği de içine alan geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Fakat, bu durumu vurgulamak üzere ekonomik ve parasal birlik teriminin kullanıldığına da sıkça tanık olunmaktadır.³¹⁶ Parasal birlik ortak paranın kullanıldığı ya da üye ülke paralarının sabit bir kurdan birbirine bağlandığı aşamayı ifade etmektedir. Ekonomik birlik, tek pazarın oluştuğu, parasal birlik yanında ekonomi politikalarının tümüyle uyumlaştırıldığı ekonomik entegrasyonun en ileri aşamasıdır.³¹⁷ Parasal birlik için ya ortak pazar temelinde üye devlet paraları geri dönülmez bir şekilde sabitlenmiş kurlar ile birbirine bağlı olmalı ya da üye devletler arasında tek para dolaşımında olmalıdır.³¹⁸ Parasal birliğe giden ülkeler sadece mal ve hizmet hareketleri değil faktör hareketlerini de serbestleştirmektedirler. Fakat parasal bir birlik mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımının yanı sıra ortak ekonomi politikası oluşturmayı ve koordinasyonunu da içermek zorundadır.³¹⁹ Özellikle tek para sistemi, merkez bankası ve birleştirilmiş mali sistem ile ortak dış ticaret politikalarının uyumlaştırılması ekonomik birliğin temelini oluşturmaktadır. Birliğe üye ülkelerin ulusal paraları arasında sabit kur ilişkisi olup, üyeler arasında ulusal

³¹³ Mehmet Karagül, *Uluslararası İktisadi Örgütler...*, s.23.

³¹⁴ Emin Ertürk, *a.g.e.*, s.58.

³¹⁵ Haluk Özdemir, *a.g.e.*, s.45.

³¹⁶ Nevzat Güran, *a.g.e.*, s.8.

³¹⁷ Belgin Akçay, “Ekonomik ve Parasal Birlik”, *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Editörler: Belgin Akçay-İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s.410.

³¹⁸ Ahmet Gökdere, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, s.38.

³¹⁹ Utku Utkulu, “Avrupa Parasal Birliği Gerçekten Bir Optimum Para Sahası mıdır?”, *ESİAD, Siyasa*, Cilt 1, Sayı 1, s.108

para ve maliye politikaları uyumlaştırılmaktadır. Ekonomik bütünleşmenin tutarlı olabilmesi için ekonomik ve parasal unsurlar arasında uygun bir denge sağlanması gerekmektedir.³²⁰ Konuya Avrasya Ekonomik Birliği açısından bakacak olursak 2015'te Kazakistan'ın başkenti Astana'da Kazakistan ve Beyaz Rusya liderleri ile bir araya gelen Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin üç ülke arasında parasal birlik kurulmasının zamanı geldiğini ifade etmiştir. Görüşmede Avrasya'daki ekonomik entegrasyon sürecini ele aldıklarını ifade eden Putin, “*Omuz omuza yaptığımız çalışmalar neticesinde mevcut ekonomik tehditlere karşı koymak ve ortak paramızın korunması daha kolay olacak.*” diye konuşmuştur.³²¹

2.5. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Oluşumu

Ekonomik entegrasyonların önemi her geçen gün artmaktadır. Coğrafi açıdan birbirine yakın olan ülkelerin ekonomik ilişkilerini kolaylaştırması, ülkelerin günümüzde artan rekabet koşulları önünde birlikte karşı durma gereksinimi ve küreselleşen pazarlarda etkili olma gayreti gibi nedenler ekonomik entegrasyonların önemini pekiştirmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyaya baktığımızda en başarılı entegrasyon hareketinin Avrupa'da oluşan ve hiç de kısa denilemeyecek bir süre sonunda Avrupa Birliği ismini alarak meydana gelen birleşme olduğunu görmekteyiz. Bugün ise baktığımızda ekonomik bir entegrasyon gerçekleştirme çabalarının yoğun olarak görüldüğü bölge Avrasya bölgesidir. SSCB'nin dağılmasından sonra ABD'nin ve Avrupa'nın dikkati yeraltı kaynakları bakımından zengin olması ve jeopolitik konumunun öneminden dolayı Avrasya'ya yönelmiş, böylece Avrasya'da siyasi ve ekonomik açıdan yeniden düzenleme süreci görülmeye başlanmıştır.³²² Yiğit'e göre ekonomik entegrasyonların başarılı olabilmesi için;

³²⁰ C. Mehmet Baydur-Bora Süslü, “Ekonomik Bütünleşme Olarak Parasal Birlik: AB ve Türkiye”, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm, Sorunlar ve Tartışmalar*, Editörler: Turgay Uzun-Serap Özen, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004, s.234.

³²¹ <https://tr.sputniknews.com/rusya/201503201014538185/>, (31.03.2018).

³²² Bahar Şanlı, *a.g.m.*, s.14.

- Entegrasyon hareketi içindeki ülkelerin üretim yapıları ve kalkınma seviyeleri birbirlerine az çok benzemesi.
- Dış ticaret politikalarının benzer olması.
- Kültürel ve coğrafi anlamda birbirlerine yakınlık.
- Ortak bir geçmişe sahip olmaları.
- Ulaştırma yani altyapı olanaklarının gelişmişlik düzeyi ve son olarak da entegrasyon içinde olan ülkelerin ekonomik durumlarının birbirini tamamlayıcı nitelikte olması önem teşkil etmektedir.³²³

II. Dünya Savaşı'ndan sonra GATT'ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) kabulü ve daha sonra WTO'ya (Dünya Ticaret Örgütü) dönüşerek kurumsal bir şekil alması dünyada ekonomik entegrasyon hareketlerini hızlandıran gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeleri takiben Kuzey Amerika, Avrupa, Asya ve Asya-Pasifik'te büyük ekonomik entegrasyon hareketleri yaşanmıştır.³²⁴ SSCB'nin dağılması, bu coğrafyada yer alan ülkeler arasında inşa edilmiş olan ekonomik, siyasal ve sosyal yapının işlevini tamamen kaybetmesine neden olmuştur. Bu durumun sonucunda da söz konusu coğrafyada büyük bir boşluk meydana gelmiş ve beraberinde ekonomik, siyasal ve toplumsal birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir.³²⁵ Bahsedilen sıkıntıları ortadan kaldırmak, SSCB'nin dağılmasından sonra oluşan boşluğu doldurmak ve çözüm aramak için uluslararası bölgesel oluşumlar kurma gayretleri bağlamında 1991 yılında Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna daha sonra da diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin de katılımıyla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuş, fakat daha çok siyasi işlevi ön planda olduğu için ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği konularında BDT yetersiz kalmıştır.³²⁶ 2003'te BDT üyesi Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna arasında imzalanan Ortak Ekonomik Alan Anlaşması ile gümrük birliği, işgücü, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımı ve ekonomi politikalarının düzenlenmesi amaçlanmış, 2006'da Ukrayna'nın ortak ekonomik alandan ayrılması ile de diğer üç ülke arasında gümrük

³²³ Mehmet Yiğit, *Ekonomik Entegrasyon*, Beta Yayınları, İstanbul 2003, s.387.

³²⁴ Ahmet İncekara, *a.g.e.*, s.102.

³²⁵ Yasin Öztürk, "Avrasya Birliği Projesi ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 2 , Sayı 2, 2013, s.229.

³²⁶ Cusup Pirimbayev-Cunus Ganiyev, "Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatifi", *International Conference on Eurasian Economies*, 2010, s.82.

birliği anlaşması imzalanmıştır.³²⁷ Orta Asya devletlerine baktığımızda ise BDT ile bölgeselleşme arayışı içinde olduklarını görmekteyiz. Bu ülkelerin böyle bir coğrafyada kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlayacak bir ekonomiye sahip olmamaları ve siyasi iradelerini bağımsız olarak ortaya koyma konusunda yaşadıkları sıkıntılar bölgeselleşme arayışlarının zorunluluktan olduğunu veyahut bölgede egemen ülkelerin inisiyatifleriyle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.³²⁸ Avrasya bölgesi sahip olduğu doğal kaynak rezervleri ve jeopolitik konumunun önemi ile Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla ABD'nin egemen güç olduğu dünya düzeninde dikkatleri üzerine çeken bir bölge olmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) bulunduğu coğrafyanın SSCB'nin dağılması sonucu meydana gelen ve açık pazar halini alan Avrasya bölgesindeki olası entegrasyon hareketleri incelendiğinde böyle bir hareketin gerçekleşeceği yerlerden biri olduğu görülmektedir. Coğrafi açıdan sınırlarının net bir şekilde çizilemediği veya belirtilemediği Avrasya, Ortadoğu coğrafyasının iki katı kadardır.³²⁹ Avrasya bölgesinde bulunan ülkelerin, özellikle SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetlerinin bölgedeki sıkıntılara çözüm arayışları ve giderek arttığı görülen küresel rekabet içinde sağlam durabilme çabaları, bahsi geçen bu ülkelerin birbirleri ile anlaşarak bölgesel anlamda bir işbirliğinin yapılmasının gerekliliğini doğurmuştur. Bunun neticesinde başlayan girişimlerin en dikkat çekenini de Avrasya Ekonomik topluluğu olmuştur.³³⁰

8 Aralık 1991 tarihinde Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya BDT'nin oluşturulması için anlaşma imzalayarak SSCB'ye son vermişlerdir. 21 Aralık 1991 tarihinde Gürcistan ve Baltık ülkeleri dışında, tüm eski SSCB cumhuriyetleri ve son olarak da Gürcistan söz konusu anlaşmayı imzalamıştır. BDT üyesi ülkelerin çok yönlü işbirliğine yaklaşımları arasında farklılıklar bulunması ve sorunlara çözüm arayışları gibi sebeplerden dolayı üye devletler arasında etkili bir işbirliği sağlanamamış ve bu gibi sebeplerden dolayı bazı üyeler daha etkili bir

³²⁷ Nazım Çatalbaş, *a.g.m.*, s.150.

³²⁸ Mehmet Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, 2003, s.113.

³²⁹ Bahar Şanlı, *a.g.m.*, s.17-19.

³³⁰ Bahar Şanlı, *a.g.m.*, s.24.

işbirliği meydana getirebilmek için farklı yapılanmalara yönelmişlerdir. AET; Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında serbest ticaret rejimi şeklinde başlamış ve imzalanan anlaşma ile gümrük birliğine dönüşmüştür, böylelikle AET üçüncü ülkeler ile yapılan ticareti de kapsamaya başlamıştır.³³¹ Kazakistan'ın girişimleri ile 10 Ekim 2000 tarihinde beş BDT ülkesi; Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. Özbekistan 2006 yılında topluluğa katılmış fakat 2008 yılında ayrılmıştır. 2003 yılından beri de toplulukta gözlemci ülke statüsüne sahip üç ülke (Ukrayna, Moldova ve 2003 yılından beri de Ermenistan) vardır.³³² 2000'li yıllara gelindiğinde entegrasyon konusunda radikal değişimler gerçekleşmiştir. Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan liderleri gümrük birliği konusunda daha kararlı adımlar atarak Haziran 2006'da Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te gerçekleştirilen Avrasya Ekonomik Topluluğu Zirvesi'nde Ekim 2007'de imzalanan gümrük birliği anlaşmasının kararı alınmış ve bu anlaşma sonrasında sürekli görev yapacak olan gümrük birliği komisyonunu kurulmuştur. Ocak 2010'da ortak gümrük tarifelerini devreye sokmuşlar ve komisyon göreve başlamıştır. Temmuz 2010'da ise Gümrük Birliği Kanunu yürürlüğe girmiş ve ortak gümrük bölgesi ilan edilmiş ve 2011'de de üç ülke arasında sınır kontrolleri kaldırılmıştır.³³³ Merkezi Astana'da bulunacak olan Avrasya Ekonomik Birliği anlaşması 29 Mayıs 2014'te Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında imzalanmış, Ermenistan ve Kırgızistan da birliğe katılacakları yönünde sinyaller vermişlerdir. Avrasya Ekonomik Birliği'nin gelecek planlamaları içerisinde Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan gibi Orta Asya ülkeleri ile Azerbaycan ve Ukrayna da bulunmaktadır.³³⁴ Tüymebayev'e göre Avrasya Ekonomik Birliği; uluslararası hukukun genel kabul gören prensiplerine saygı, Birlik üyesi devletlerin egemen eşitliği ve onların toprak bütünlüğü, Birlik üyesi devletlerin siyasi yapılarının özelliklerine saygı, karşılıklı çıkara dayalı işbirliğinin sağlanması ve Birlik üyesi devletlerin milli çıkarlarının gözetilmesi ve eşitlik prensiplerinden

³³¹ Ömer Faruk Karaman, "Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kırgızistan ile Türkiye İlişkilerine Etkileri", <https://www.avekon.org/papers/2023.pdf>, (01.04.2018), s.261.

³³² Volkan Öngel, "Türkiye İçin Alternatif Bir Dış Ticaret Pazarı: Avrasya Ekonomik Topluluğu", <http://avekon.org/papers/222.pdf>, (01.04.2018), s.87.

³³³ Seyit Ali Avcu, *a.g.m.*, s.274.

³³⁴ Göktürk Tüysüzoğlu, "Bölgesel Bir Hegemonya Girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgesel-bir-hegemonya-girisimi-avrasya-ekonomik-birligi>, (01.04.2018).

oluşmaktadır.³³⁵ Avrasya Ekonomik Birliği'nin organları resmi internet sayfasında şu şekilde yer almaktadır: Topluluk Genel Sekreterliği, Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi, Ulusal Parlamentolar Arası Meclis, Entegrasyon Komitesi, Topluluk Mahkemesi, ve Daimi Temsilciler Komisyonu. AEB'nin en üst yönetim organı olan Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi oybirliği ile karar almakta ve üye ülkelerin ortak çıkarları doğrultusunda Birliğin hedef ve stratejilerini belirlemektedir.³³⁶ 2015 yılında Kırgızistan ve Ermenistan'ın da katılması ile üye sayısı beşe çıkan Avrasya Ekonomik Birliği 20 milyon kilometrekare alanı ile dünyanın toplam karasal alanının %14'üne sahip olup, 182,7 milyonluk nüfusu da bünyesinde barındırmaktadır.³³⁷

2.5.1. Ekonomik Açından Avrasya Ekonomik Birliği

Avrasya Ekonomik Birliği ile üye devletleri ekonomik açıdan bir bütünün parçaları haline getirmek ve kısa vadede mümkün görülmesi de ileride diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini de aynı çatı altında toplamak amaçlanmaktadır. Rusya'nın Orta Asya'daki ekonomik ayağı olarak değerlendirilen Birliğin, ekonomik entegrasyonda yaşanan sorunlar dikkate alındığında, siyasi yönünün daha ağır bastığı söylenmektedir.³³⁸ SSCB'nin dağılması ve II. Dünya Savaşı'nın son bulmasının ardından gelen Soğuk Savaş dönemi sonrasında SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri için hem Avrupa'da hem de diğer bölgelerde entegrasyon girişimleri önemli bir dış politika gündemi olmuştur.³³⁹ SSCB'nin dağılması ile Sovyet ödeme sisteminin ortadan kalkması ve SSCB dışındaki ülkelerle herhangi bir anlaşmanın olmaması 1990'lı yıllarda Orta Asya ülkelerinin dış ticaretlerinde sert düşüşlerin görülmesine neden olmuştur. SSCB'nin dağılması ile Sovyet ödeme sisteminin çökmesi ve ülkeler

³³⁵ Canseyit Tüymebayev, "Avrasya Ekonomik Birliği ve Üye Ülkelere Katkıları", <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=181&Lang=TR>, (15.04.2015).

³³⁶ <http://www.eaeunion.org/?lang=en#>, (01.05.2018).

³³⁷ <http://www.eurasiancommission.org/en/Pages/default.aspx>, (01.04.2018).

³³⁸ Rıdvan Karluk, *a.g.m.*, s.339.

³³⁹ M.Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, *a.g.m.*, s.113.

arasındaki ekonomik ilişkilerin kopması ile uygulanan reformların olumsuz yöndeki etkileri dış ticarete yaşanan daralmanın nedenleri arasında sayılabilmektedir.³⁴⁰ Avrasya coğrafyası içinde Orta Asya ve Kafkasya’da bulunan devletlerin ekonomilerinin aynı karakteristik özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bölge ülkelerinin ortak özelliklerini şu şekilde sıralamamız mümkündür: zorlu coğrafi şartlar, denizlere doğrudan ulaşımın güçlüğü, ulaşımında yaşanan gelişmemiş altyapı sıkıntıları ve ihracatlarının hammaddeye dayalı olması.³⁴¹ ABD ve Çin gibi bölge dışı aktörlerin Orta Asya’ya olan ilgileri artarak devam etmektedir. Fakat 2000’li yıllara bakıldığında bütün dünya görmüştür ki dünyanın kalpgahı hala Rusya’nın hinterlandıdır ve ekonomik entegrasyonların Rusya liderliğinde kurulan Avrasya Ekonomik Birliği’nin çatısı altında toplanması da bunun bir göstergesidir.³⁴² SSCB döneminde birlik içindeki Sovyet cumhuriyetleri arasında ekonomik yönden karşılıklı bağımlılık temelinde bir sistem inşa edilmiştir. SSCB’nin dağılması ile oluşan siyasi ve ekonomik boşluğu doldurmak üzere BDT kurulmuş ise de topluluğun ekonomiden çok siyasi işlevlerinin ön plana çıkması bölgenin ihtiyaçlarına cevap verememiştir. Böyle bir coğrafyada ve ortamda Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımını öngören Avrasya Ekonomik Birliği anlaşması imzalanmıştır.³⁴³ Avrasya’nın enerji ve doğal kaynaklar itibarıyla zengin olması bölge dışındaki devletlerin dikkatini sürekli olarak aktif tutmalarını zorunlu kılmaktadır. Fakat bu durum Kazakistan Lideri Nursultan Nazarbayev’i tedirgin etmekte ve Orta Asya’nın önünde tarihi bir fırsat bulunduğunu “*Bizler ya dünya devlerine doğal kaynak ve enerji sağlayıcı ülkeler olarak bir sonraki emperyalizm dönemini bekleyeceğiz, ya da Orta Asya’nın entegrasyonunu gerçekleştireceğiz.*” sözleriyle ifade etmiştir.³⁴⁴

³⁴⁰ Nazım Çatalbaş, *a.g.m.*, s.148.

³⁴¹ William Byrd-MartinRaiser, *Economic Cooperation in the Wider Central Asia Region*, The World Bank, Washington 2006, s.3.

³⁴² Mehmet Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, *a.g.m.*, s.132.

³⁴³ Osman Ağır, “Rusya-Ukrayna Krizi’nin Avrasya Ekonomik Birliği Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2016, s.25.

³⁴⁴ Selçuk Kaplan, “Nursultan Nazarbayev’in Avrasya Entegrasyonu Politikası”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 2014, s.30.

SSCB'nin dağılmasının ardından Avrasya'da ekonomik ve siyasal birliklerin çeşitli nedenlerle yürümediğini, yapılan görüşmelerin ve anlaşmaların sadece kağıt üzerinde kalan işlemler olduğunun iddia edildiğini görmekteyiz. Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında her şeye rağmen 1 Ocak 2010 tarihinden itibaren geçerli olmak koşulu ile bir gümrük birliği kurulmuş bulunmaktadır. Birliğin hedefleri arasında bölgenin jeopolitik konumunun ve sahip olduğu enerji kaynaklarının öneminden dolayı enerji güvenliğinin ve birlikliliğinin sağlanması için tek enerji alanı oluşturulması önemli bir yer tutmaktadır.³⁴⁵ Diğer yandan Rusya ekonomisinin yakın zamanda aynı performansı gösteremeyeceği ihtimali de düşünülmelidir. Doğal gaz ve petrol fiyatlarında meydana gelen şiddetli artış çıkışlar Rusya'nın ekonomisini ciddi anlamda etkileyebilmektedir. Kazakistan'ın ekonomisi için de aynı risklerin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Rusya'ya borçlanarak idare edilen bir ekonomik düzene sahip Beyaz Rusya ekonomisinin ise sürdürülebilir olmadığı bir gerçektir. Bu açılarından ele alındığında Avrasya Ekonomik Birliği'nin tam anlamıyla gerçekleşmesinin zor olduğunu görmekteyiz.³⁴⁶ Kırgızistan ekonomisi ise daha çok doğal kaynakların işletilmesine ve yabancı bağışlarına dayanmaktadır. Üretimden çok tarım ve ticarete yönelik bir ekonomiye sahiptir. Kırgızistan ekonomisi SSCB sonrası izlenen liberal politikalar neticesinde şekillenmiştir. Kırgızistan BDT ülkeleri arasında Dünya Ticaret Örgütü'ne ilk üye olan ülkedir. Gümrük Birliği'ne katıldıktan sonra Kırgız ekonomisinde olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Mesela üyelik sonrası Kırgızistan Çin mallarını Rusya'ya ve diğer Orta Asya ülkelerine tekrar ihraç etme rolünü kaybetmiştir ve Kırgızistan üstünden geçen ticari malların hacminde düşüş yaşanmıştır.³⁴⁷ SSCB'nin dağılmasından sonra Kırgızistan diğer bağımsızlığını kazanan devletlerin aksine ekonomik büyüme ve istikrarını tam sağlayamamıştır. Söz konusu devletlerin ekonomik büyümesi sahip oldukları doğal kaynaklara dayanırken Kırgızistan bu avantaja sahip değildir. Tarım dayalı bir ekonomiye sahip olan Kırgızistan sanayi atılımını gerçekleştirecek sermayeye de sahip değildir. Kırgızistan komşu ülkelerde meydana gelen değişikliklerden etkilenen kırılgan bir ekonomiye sahiptir. Ülkenin ekonomisi belirli zamanlarda yaşadığı siyasi

³⁴⁵ Volkan Öngel, *a.g.m.*, s.87-88.

³⁴⁶ Orhan Gafarlı, *Avrasya Çıkması Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak?*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s.10-11.

³⁴⁷ Seyit Ali Avcu, *a.g.m.*, s.281-284.

istikrarsızlıklar ile de olumsuz etkilenmektedir.³⁴⁸ Avrasya sistemini etkili bir biçimde çalıştırmak için, her bir ülke özellikle ekonomik ve sosyal alanlarda AEB yapısını güçlendirecek çeşitli politikalar uygulamaktadır. Elde edilen veriler özellikle Ermenistan ve Kırgızistan'da yüksek seviyede işsizlik göstermektedir, ayrıca birliğe katılması beklenen Türkmenistan ve Özbekistan'ın da aynı sorunlardan mustarip olduğu söylenmektedir. Beyaz Rusya da ayrıca Ocak 2017'deki %9,5'lik enflasyon oranına bakıldığında bölgedeki diğer ülkelerden daha fazla bu projeden fayda sağlayabilecek konumdadır. Ermenistan ve Özbekistan'ın enflasyon oranlarına bakıldığında Trading Economics'e göre Şubat 2017'de bu ülkelerin enflasyon oranları sırasıyla %-0,2 ve %-5,7'dir. İdeal olarak yeni ekonomik politikalar bölgedeki hizmet sektörünü güçlendirecektir ancak tek başına diğer sektörlerle karşı orantısız bir avantaj da sağlayamayacak şekilde dengede olacaktır. Bölge öyle ya da böyle yapısal olarak homojen bir tablo çizmektedir, bu da ortak hedeflerin entegrasyon için olumlu bir katkı sağlayacağı anlamına gelmektedir.³⁴⁹

Her bir ülkenin AEB'nin geleceğinde oynayacağı rolü anlamak adına Avrasya ülkelerinin kendi aralarında yaptığı para transferlerini değerlendirmek gerekmektedir. Verilere göre Rusya tartışmasız olarak bu alanda birliğin en güçlü ülkesi durumunda olup Rusya ile ilgili rakamlar diğer ülkelere kıyasla oldukça fazladır, ayrıca Rusya'nın Avrasya ile bankacılık hacminin AEB üyesi olmayan diğer üç önemli Avrasya ülkesinden (Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) de daha fazla olduğunu not etmekte fayda vardır. Rusya Avrasya ülkelerinin dış ticaretinde değişken derecelerde önemli rol oynamaktadır. Bu farklılıklar hem iki taraflı ticaret hacmi ile hem de Rusya ile olan ticaretin göreceli önemiyle alakalıdır. Rusya ile bazı Avrasya ülkeleri arasındaki komodite ticaretinde bir düşüş gözlemlenmiş olmasına karşın, Rusya bütün Avrasya ülkeleri için önemli bir ticari ortak olarak yerini korumaktadır, bunun sebebi ise Rusya'nın Avrasya ülkelerinin ürettiği ürünler ve birçok vatandaşın geçimini sağladığı tarım endüstrisi en önde gelen satış pazarı olmasıdır. Bu durum da Avrasyalı şirketler ve girişimcilerin Rusya ile iyi ilişkiler

³⁴⁸ Gökçen Oğan, "Rusya-Kazakistan-Belarus Gümrük Birliği Kırgızistan ile Genişliyor", <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/13589?dil=tr#>, (29.04.2018).

³⁴⁹ Kısena Kirkham, "The Formation of The Eurasian Economic Union: How Successful is The Russian Regional Hegemony?" *Journal of Eurasian Studies*, Cilt 7, Sayı 2, 2016, s.111-128.

kurmasının ve bu ilişkileri sürdürmesinin ciddi bir getiri sağlayacağı anlamına gelmektedir.³⁵⁰

BDT içinde entegrasyon amacıyla 2003 yılında kurulmuş olan Ortak Ekonomik Alan (CES) Avrasya entegrasyonu için önemli bir girişimdir. Bu girişimin önemi Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Orta Asya entegrasyonunun iti gücü olarak adlandırılan Kazakistan ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. İş gücü, sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı amacıyla uluslararası bir yapı öngörüyor olması birliğin en önemli özelliğidir. CES Ukrayna'da yaşanan siyasi çalkantılar nedeniyle kağıt üstünde kurulmuş bir entegrasyon olarak kalmış, fakat AEB'nin entegrasyon sürecini önemli ölçüde etkilemiştir.³⁵¹ Bölgede yaşanan Ukrayna krizi AEB projesinin hem perspektifini hem de doğasını değiştirmiş gibi durmaktadır. Bu kriz hem AEB'nin uluslararası kredibilitésini azalttı hem de iç ekonomik büyüme tahminlerini aşağı çekti. Ukrayna proje için hem coğrafi hem de siyasi olarak her zaman zorunlu görülmekteydi. Bu sebeple de Rusya Ukrayna'nın Avrupa Birliği yörüngesine girmesini kabul edemezdi ve AB ile Ukrayna arasındaki İşbirliği Anlaşması'na cevaben Ukrayna'ya ekonomik yardımlar ve düşük fiyatlı doğal gaz sunmaktaydı. Ne var ki, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakından sonra, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin potansiyel bir AEB üyesi olarak Ukrayna'yı kaybetmiş oldu.³⁵²

Gümrük Birliği Rusya'nın SSCB bölgesi üzerindeki nüfuzunu arttırmasının en önemli aşaması olarak görülmektedir. Ne var ki, geçerliliğini yitirdiği kanıtlanmış olan eski merkezi devlet sistemini yeniden yaratmaktansa Putin'in yönetimi yeniden bir sistem inşa etmeye çalışmaktadır. Bu sistemde Rusya eski SSCB devletleri üzerinde nüfuz sahibi olurken aynı zamanda her bir ülkenin lojistik fonksiyonlarıyla alakalı sorumluluklarından kurtulmuş olacaktır. Bazı eski SSCB devletleri Moskova'nın nüfuzuna direnç göstermiş olsa da, Kırgızistan'ın AEB'ne giriş için başvurmuş olması bu stratejinin konsept ve uygulama açısından başarılı olduğunu gösteren önemli bir etkidir. Gümrük birliğinin ve ortak ticaret alanının gelişimi Çin

³⁵⁰ Rawi Abdelal, "The Profits of Power: Commerce And Realpolitik in Eurasia", *Review of International Political Economy*, Cilt 20, Sayı 3, 2013, s.421-456.

³⁵¹ Osman Ergül, "Rus Dış Politikasında Bölgeselleşme ve Rusya'nın Entegrasyon Stratejisi: Avrasya Ekonomik Topluluğu", <https://www.avekon.org/papers/560.pdf>, (01.05.2018), s.473-474.

³⁵² Bruno S. Sergi, *Misinterpreting Modern Russia: Western Views of Putin And His Presidency*, The Continuum International Publishing Group, New York 2011, s.98-104.

tarafından bazı olumlu cevaplara yol açmıştır, çünkü Çin de Rusya ile entegrasyonun küresel ekonomik yakınsaklık trendini hızlandırıcı bir unsur olduğu düşüncesindedir. Doğrusu Çin, Rusya'nın en büyük ihracat ortağı ve ayrıca en büyük ithalat ortağıdır.³⁵³ Rus girişimcilere göre gümrük birliğinin kurulması bazı lojistik ve bürokratik süreçlerin aşılmasını ciddi anlamda kolaylaştırmıştır. Ne var ki Çin'den trenle ya da tırla gelen ürünler söz konusu olduğunda vergi kodu hususunda ciddi eksikliklerin yanı sıra merkezileştirilmiş gümrük vergileri ve harçları ile ayrıcalıklı ya da muaf ürünler için tanımlanmış herhangi bir kod da mevcut bulunmamaktadır. Gümrük kontrollerinin dış sınırlara taşınmış olması ithalat ve ihracat süreçlerinin yürütülmesi sırasında bir takım karışıklıklara yol açmakta, bu durum da elbette yerel şirketleri de etkilemektedir.³⁵⁴

Avrupa, Çin ve AEB arasında gelen ve giden tüm gönderileri Kazakistan'da konsolide etmek nakliye maliyetlerinde çok ciddi azalmalara sebep olmakta ve nihai ürünlerin son kullanıcıya çok daha uygun fiyatlarla ulaşmasına sağlamaktadır. Ne var ki, bugüne kadar kargo taşımacılığı rotaları AEB'nin dış sınırları arasında dağıtılmıştır. Uzmanlar ve akademisyenler Çinli ve Avrupalı çok uluslu şirketlerin AEB sınırları içinde konumlanması, iki ekonomik devin Sovyet dönemi sonrasında bu bölgeyle olan ekonomik entegrasyonunu sağlayacaktır. Böyle bir gelişme, AEB mensubu ülkelerin domestik, ekonomik ve siyasi durumunu geri döndürülemez biçimde değiştirecektir. Nitekim, bu gelişmenin ne şekilde dallanıp budaklanacağı birkaç yıl boyunca sürecektir operasyonlar gözlemlenmeden bilinemez. Rusya'nın ve eski SSCB bölgesi devletlerinin siyasi ve ekonomik ikliminin volatilitesi bölgede gerçekleşmesi gereken ekonomik entegrasyonun önemini vurgulamaktadır.³⁵⁵

Avrasya Ekonomik Kurulu Başkanı Tigran Sarsyan'nın yapmış olduğu açıklamaya göre AEB 2017 yılının ilk çeyreğinde 2014 yılından günümüze ilk defa büyüme trendini yakalamış, Birlik üyesi ülkelerin toplam dış ticareti 2017 yılı ilk

³⁵³ Cristopher A. Hartwell, "Improving Competitiveness in The Member States Of The Eurasian Economic Union: A Blueprint For The Next Decade", *Post Communist Economies*, Cilt 28, Sayı 1, 2016, s.49-71.

³⁵⁴ Rawi Abdelal, "The Multinational Firm and Geopolitics: Europe, Russian Energy and Power", *Business and Politics*, Cilt 17, Sayı 3, 2015, s.553-576.

³⁵⁵ Jesper Jensen-Thomas Rutherford-David Tarr, "The Impact of Liberalizing Barriers to Foreign Direct Investment in Services: The Case of Russian Accession to the World Trade Organization", *Review of Development Economics*, Cilt 11, Sayı 3, 2007, s.482-506.

çeyreği itibarıyla %29,6 artış gösterirken, Birlik üyesi ülkelerin kendi aralarındaki ticaret artış oranı %31,1 olarak gerçekleşmiştir.³⁵⁶

Tablo 2: AEB Üyesi Ülkelerin 2019 Yılı İlk Çeyreği Ekonomik Tahminleri³⁵⁷

	Rusya	Kazakistan	Beyaz Rusya	Ermenistan	Kırgızistan
Nüfus	147 Milyon	18,8 Milyon	9,47 Milyon	2,93 Milyon	6,34 Milyon
İşsizlik	%4,5	%4,6	%0,50	%16,9	%2,5
Enflasyon	%4,55	%5,9	%5,1	%2,9	%3,9
GSYH (milyar \$)	1750\$	205\$	60\$	13,3\$	8,1\$
GSYH Yıllık Büyüme Hızı	%1,7	%2,9	%2,7	%3,8	%4,6
İthalat (milyon \$)	27400\$	2721\$	3340\$	390\$	-\$
İhracat (milyon \$)	38400\$	5784\$	3120\$	189\$	-\$

Yukarıdaki tabloda AEB üyesi ülkelerin 2018 yılı ilk çeyreğindeki ekonomik verileri yer almaktadır. Tabloda ülkelerin GSYH'ları milyar dolar, ithalat ve ihracatları ise milyon dolar olarak gösterilmiştir. Veriler ışığında Birliğin ekonomik anlamda en güçlü ülkesinin Rusya olduğu açıkça görülmektedir. Rusya'nın ihracatı diğer beş ülke ihracatının yaklaşık üç katıdır, ayrıca enflasyon oranı da diğer üyelerden daha düşüktür.

2.5.2. Siyasi Açından Avrasya Ekonomik Birliği

Ekonomik entegrasyonlar, ekonomik sebepler yanında siyasi sebeplerle de gündeme gelmektedir. Başarılı bir ekonomik entegrasyon siyasi yakınlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda üye ülkelerin ulusal egemenliklerinden

³⁵⁶ <https://www.ekonomi.gov.tr>, (01.05.2018).

³⁵⁷ <https://tradingeconomics.com/forecasts>, (01.05.2018).

kısmen fedakarlık etmelerini gerekmektedir. Molle'e göre ekonomik bütünleşme kendi başına bir amaç değildir fakat, daha yüksek ekonomik ve siyasi hedeflere ulaşılmasına hizmet ederse de ilk olarak amacı işbirliği yapan ülkelerin refah düzeyinin artırılması olacaktır.³⁵⁸ Siyasi entegrasyon ile ilgili uluslararası ilişkiler literatüründe net bir tanımlama ile karşılaşılmamış olsa da en çok kabul gören tanımlamanın Ernst Haas tarafından yapıldığı bilinmektedir. Haas, siyasi entegrasyonu bir süreç olarak değerlendirmektedir. Söz konusu süreci, içinde birden fazla milli sistemin yer aldığı siyasi yaşamın katılımcılarının yetkilerinin bir bölümünü, belirli bir yetkiye sahip yeni merkeze aktardığı ve o tarafa yöneldiği veyahut onu mevcut devletlerin direncine karşı yaymaya çalıştığı süreç olarak algılamaktadır.³⁵⁹ Siyasal ve kültürel yakınlık ekonomik entegrasyonların başarıya ulaşması için gereken şartlardan bir tanesidir. Dünya üzerindeki toplumlar farklı kültürel özelliklere sahiptir, buradan hareketle kültürel yakınlık veyahut uzaklık uluslararası ilişkilerde tarafların duracağı safların belirlenmesinde önemli bir faktördür. Taraf ülkeler arasında kurulacak etkili bir eşgüdüm entegrasyonun sağlıklı işlenmesini sağlayacaktır, çünkü bu eşgüdüm sonucunda kurulacak bazı ekonomik ve siyasi kurumlar, alınan kararların toplum içinde uygulanabilmesi ve benimsenmesi için üye ülkeler arasındaki siyasi ve kültürel yakınlıktan faydalanacaktır.³⁶⁰ Avrasya'nın jeopolitik ve jeostratejik önemi geçmişten günümüze kadar uluslararası siyaset ve ekonomide belirleyici bir gücü elinde bulunduran veya bu güce ulaşmak isteyen devletlerin ortak ilgi alanı olmuştur.³⁶¹

Rus siyaset bilimci İgor Zevlyov, SSCB sonrası Rusya'yı iki temel yaklaşımda değerlendirmiştir. Bunlardan ilki Avrupa ve ABD'nin dayattığı liberal düşünce, kaos ve devrime karşı Rusya'nın mücadelecisi ve tutucu güçlerin kalesi olarak güçlü ve bağımsız bir devlet olmasıdır. İkicisi ise Rusya'nın Rus dünyası ve medeniyetinin varlığını temsil edici rolünü üstlenmesi gerektiğidir.³⁶² Radyo Sputnik

³⁵⁸ Willem Molle, *a.g.e.*, s.9.

³⁵⁹ Hasan Ali Karasar- Sanat K. Kuşkumbayev, *Türkistan Bütünleşmesi: Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001*, Ötüken Yayınevi, Ankara 2009, s.198.

³⁶⁰ Serdar Yılmaz, "Asya'da Bir Ekonomik Gelişim Modeli: Avrasya Ekonomik Birliği", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2017, s.66.

³⁶¹ Adem Özder, *a.g.m.*, s.26.

³⁶² Bakır Oflaz, "Neo-SSCB: Avrasya Birliği Projesi", <http://politikaakademisi.org/2014/05/31/neo-sscb-avrasya-birligi-projesi/>, (05.05.2018).

editörlerinden Süheyla Demir, Avrasya'daki yeni bütünleşme sürecini, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi uzmanlarından Habibe Özdal ile incelemiştir. Özdal'a göre ABD Batılı diğer ülkeler ile birlikte uluslararası arenada kendi değerlerini yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Bu açıdan ayrı bir medeniyet sistemini elinde bulundurduğunu ve bunları müdafaa etmesi gerektiğini düşünmektedir. Uluslararası sistemi değerlendirirken devletlerin güçlerini artırmaya çalıştıklarını ve etki alanlarını korumaları gerektiğini göz önünde bulundurduğumuzda Rusya'nın bölgesel bütünleşmeye gitmek şartıyla uluslararası alanda etkili ve de önemli aktörlerden bir tanesi olma endişesi içinde olduğunu görmekteyiz.³⁶³ Batılı gözlemciler göre AEB Moskova'nın eski imparatorluk düzenini yeniden inşa etmek için siyasi bir girişim denemesi olarak değerlendirilmektedir. Onlardan bazılarına göre bu deneme girişimi Moskova'nın Dünya Ticaret Örgütüne üyelik müzakerelerini geciktirme yönünde bir bahane olarak nitelendirilmiştir. Diğer bir grup gözlemciye göre ise Rusya, Avrupa Birliği'nin 2007 yılında başlattığı Doğu Ortaklığı girişimini dengelemek üzere önce gümrük birliğini sonra ortak ekonomik alanı ön plana çıkarmıştır.³⁶⁴ Rusya bu Birlik ile bölgede tekrar kontrolü kazanmak istemektedir. Gerek coğrafi gerekse tarihi açıdan değerlendirildiğinde AEB projesi Rusya'nın çıkarlarına daha uygun görünmektedir. Bunun yanında AEB, Rusya'nın Asya'ya karşı (özellikle Çin) bir denge olarak ekonomik açıdan varlık arayışının da bir göstergesini oluşturmaktadır.³⁶⁵ Rusya, AEB ile Avrupa Birliği'ne alternatif bir bölgesel entegrasyon oluşturmak ve bunu dünyaya göstermek istemektedir. Ancak, bölgedeki iç dinamikler ve tarihsel sorunlar bu birliğin başarılı bir şekilde hayata geçmesini zorlaştırmaktadır. Bu sorunlardan bazıları şunlardır: Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu, 2008 yılında başlayan Gürcistan ve Rusya arasındaki Güney Osetya ve Abhazya sorunu, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında yaşanan su sorunları.³⁶⁶ Birlik Rusya'nın Orta Asya'daki ekonomik ayağı olarak değerlendirilebilir ancak ekonomik entegrasyon sürecinde yukarıda değindiğimiz sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, Birliğin

³⁶³ Süheyla Demir, "Avrasya Ekonomik Birliği: Bir Medeniyet Projesi", <https://tr.sputniknews.com/analiz/201501071013359480/>, (05.05.2018).

³⁶⁴ Olga Shumylo-Tapiola, "The Eurasian Custom Union: Friend or Foe for the EU", http://carnegieendowment.org/files/customs_union.pdf, (05.05.2018). s.3

³⁶⁵ Olga Shumylo-Tapiola, *a.g.m.*, s.5-6.

³⁶⁶ Hüseyin Özbay, *a.g.m.*, s.105.

siyasi yönü daha ağır basmaktadır. Uzun vadede düşünüldüğünde bu temel üzerinde diğer BDT devletlerini bir ekonomik çatı altında toplamak ve üye devletleri birleştirmek amaçlanmaktadır.³⁶⁷ Entegrasyonun önünde kaçakçılık, eski devlet gelenekleri ve ulaşım zorlukları gibi sorunlar da bulursa bölgesel entegrasyon söz konusu ülkeler için siyasi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Aksi bir durumda komşu ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıklar ve çatışmalar bu ülkelere de sıçrayacak ve terörün ve birtakım radikal hareketlerin meydana gelmesi için gerekli zemini bu ülkelerde oluşturacaktır.³⁶⁸

Bölgenin entegrasyon ile elde edeceği en büyük avantajlardan biri yayılma efektidir. Bu sayede herhangi bir alanda başlayan işbirliği doğal olarak başka alanlara yayılacak ve devletler arasındaki sorunlar bu şekilde çözülecektir. Bölge ülkelerini entegrasyona iten sebeplerden biri de uluslararası alanda hisse sahibi olmamalarıdır. Söz konusu ülkelerin tek başlarına uluslararası arenada varlık gösterebilmeleri pek de mümkün gözükmemektedir. Entegrasyon girişimi ile ülke pozisyonları yerini bölge pozisyonlarına bırakacak ve böylece Avrasya’da bulunan ülkelerin uluslararası alanda elleri güçlenecektir. Bu açıdan bakıldığında dünyanın kalpgahının bir bütün olarak hareket etmesi mühim bir gelişmedir ve bu durum sadece bölge için geçerli değil aynı zamanda söz konusu ülkelerin dünya siyasetinde de önemli bir rol oynamalarını sağlamaktadır.³⁶⁹ Rusya’nın Birliği oluşturmasındaki asıl yararın ekonomiden çok politik alanda olacağı görülmektedir.³⁷⁰

Almanya nasıl Avrupa Birliği’nde güçlü bir aktör portresi çizmekte ise, Avrasya Ekonomik Birliği’nde de Rusya bu güçlü aktör portresini çizmektedir. Rusya’nın Avrasya’da güçlü bir aktör olmasında geçmişinin önemli bir etkiye sahip olduğu bir gerçektir. Rusya’nın son dönemde etki alanı önemli ölçüde büyük olan BDT üzerindeki etkisinin azalmaya başladığı görülmektedir. Rusya’nın dünyada enerji hakimiyetini sağlamaya çalışmak için bölgedeki en gelişmiş ülke olan Kazakistan’ı da yanına alarak böyle bir projeye hareket ettiğini söylemek yanlış

³⁶⁷ Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası...*, s.624.

³⁶⁸ Mehmet Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, *a.g.m.*, s.134.

³⁶⁹ Mehmet Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, *a.g.m.*, s.119.

³⁷⁰ Alexander Panin, “Eurasian Union Reunites Ex-Soviet States”, *The St. Petersburg Gazetesi*, 04.06.2014.

olmaz.³⁷¹ AEB'in kurumsal açıdan kendisine nasıl bir yön belirlediği hususunda ciddi soru işaretleri bulunmaktadır. Bakıldığında Avrupa Birliği tarzında bir kurumsallaşma modeli izleyeceği fakat, AB gibi bir siyasal entegrasyon hedefi olmadığı yönünde değerlendirmeler dikkat çekmektedir. Nazarbayev, AEB'nin yeni bir Sovyetler Birliği oluşturmak için bir girişim olmadığını ve siyasal bir tarafının bulunmadığını, asıl amacının ekonomik entegrasyon olduğunu ifade etmiştir.³⁷² Bir merkez ülkenin üretim, ticaret, ve finans alanlarındaki üstünlükleri zamanla birbirinin üstüne biner ve bu anda ülke bir hegemon güç olur. Wallerstein, bir devleti hegemon olarak tanımlamak için o devletin belli bir zaman boyunca devletlerarası sistemin kurallarını koyabilmesi, dünya ekonomisine egemen olabilmesi, asgari düzeyde güç kullanarak politik açıdan istediklerini elde edebilmesi ve dünyadaki hakim kültürel dili belirleyebilmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁷³ Rusya bölgesel bir hegemonia dönüşmek için AEB'ni bir araç olarak kullanmaktadır. Böylece zamanında oluşturulan SSCB yerine Avrasya kimliğinin yerleştirilmesi sağlanmış olacak ve sonuçta da Rusya yenilenmiş görünümü ile bölgede başat aktör olabilecektir. Ancak SSCB zamanına ait pek de iyi olmayan anıların tazeliğini koruması AEB projesine şüphe ile yaklaşılmasına da neden olmaktadır.³⁷⁴ Rusya'nın BDT'ye yönelik politikasının temel amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Hususi bir Rus nüfuz bölgesinin kurulması.
- BDT bölgesinde yabancı varlığı ve nüfusunun yayılmasının en aza indirilmesi.
- Bölgesel savaşların önlenmesi veya çevrelenmesi.
- Sınırlar dışındaki etnik Rusların ve Rus vatandaşlarının korunması.

Rusya yukarıda sıraladığımız amaçlarını gerçekleştirebilmek için ise üç temel araç kullanmıştır. Bunlar:

- BDT çevresinde daha sıkı bir ekonomik ve askeri entegrasyonun sağlanması.

---

³⁷¹ Dilruba Kurut, *a.g.m.*

³⁷² Göktürk Tüysüzoğlu, "Bölgesel Bir Hegemonya ...".

³⁷³ Emre Demir, "Immanuel Wallerstein Dünya Sistemleri Analizi", *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler*, Derleyen: Faruk Yalvaç, Nika Yayınevi, Ankara 2018, s.77.

³⁷⁴ Orhan Gafarlı, *a.g.m.*, s. 10.

- Hazar havzası devletlerini Rusya'ya bağlamak için askeri, ekonomik ve politik kontrolün kullanılması.
- Rusya idaresinde eski SSCB bölgesinde barış ve istikrarın sağlanması için özel bir BDT barış koruma rolünün ve barışın devamlılığı açısından da garantör sıfatıyla Rusya'nın özel yetkilerinin uluslararası olarak tanınması şeklinde sıralanabilir.³⁷⁵

Karlık'a göre Türkiye, hiçbir yakınlığı olmamasına rağmen bu Birliğe katılma girişiminde bulunmuştur. Nazarbayev, dönemin başbakanı Erdoğan'ın Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında yapılan Gümrük Birliği'ne Türkiye'nin de katılması için kendisi ile görüştüğünü belirtmiştir. Beyaz Rusya'nın Başkenti Minsk'te gerçekleştirilen Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi'nde konuşan Nazarbayev, Erdoğan'ın kendisi ile konuştuğunu ve Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne alınmasına imkan olup olmadığını sorduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin büyük bir ülke olduğunu, ortak sınırlarının bulunduğunu cümlelerine eklemiştir. Devamlı SSCB'nin yeniden kurulmaya çalışıldığının bir sorunsal haline geldiğinden bahseden Nazarbayev, Türkiye'nin Birliğe alınması ile bu sorunun da ortadan kalkacağına inanmaktadır.³⁷⁶ Rusya ise Türk dünyasının en güçlü ülkesinin Moskova'nın siyasi projelerine dahil olmasına kesin olarak karşı çıkmaktadır. Gümrük Birliği ile amaçlanan Rusya'nın Sovyet ülkeleri üstündeki etkisini güçlendirmektir. Dil-kültür dengeleri Türkiye'nin Birliğe katılması ile değişecek ve bu durumun sonucunda da uluslararası belgelerin sadece Rusça değil ikinci bir dilde hazırlanması gerekecektir.³⁷⁷ Türkiye bu birlik ile bir taraftan Rusya'nın yanında yer alırken, diğer taraftan Türk Cumhuriyetleri ile bütünleşme yolunda adım da atmış olacaktır.³⁷⁸ Dönemin Başkanı Yeltsin'in siyasi danışmanlığını da yapmış olan Andranik Migranian, Rusya için hayati çıkar alanlarını oluşturdukları eski SSCB ülkelerinin kendi içlerinde veya üçüncü ülkelerle Rus karşıtı birliktelikler oluşturmalarına müsaade edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri hızlı bir şekilde ABD-AB-NATO etkisine girerlerken, Rusya stratejik ağırlığını öncelikle

³⁷⁵ Ömer Göksel İşyar, *a.g.e.*, s.193-194.

³⁷⁶ Rıdvan Karlık, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası...*, s.621-622.

³⁷⁷ Rıdvan Karlık, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası...*, s.622-623.

³⁷⁸ Reha Yılmaz, *a.g.e.*, s.25.

yakın çevresine hissettirmek istemektedir. Bölgedeki devletlerin Rusya'nın yönlendirmesinde ve liderliğinde çok yönlü bir işbirliği sürecine sokulmaya çalışılması Rusya'nın etkinlik kurmak için işbirliğini önemli bir araç olarak kullandığını göstermektedir.³⁷⁹ Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Prof. Dr. Canseyit Tüymebayev AEB'ni kurarken, tüm siyasi oluşumlardan ve söylemlerden kaçındıklarını, ortak görüşlerine uymayan tüm kaidelerden kurtulmaya çalıştıklarını ve sonunda ortak hedefleri olan ekonomik birliği sağlamak için saf ekonomik bir birlik kurmuş olduklarını ifade etmiş, somut ekonomik alanlardaki hedeflerini ve tüm hareketlerini net olarak yazarak, bu Birliğe gittiklerini yani en baştan itibaren ekonominin entegrasyonun ana temeli olduğunu da belirtmiştir.³⁸⁰

AEB'ye yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çeken ve uluslararası alanda en fazla dile getirileni Rusya'nın SSCB sonrasında tekrar büyük bir güç olma amacıyla böyle bir oluşuma girişmesidir. Yani Rusya'nın esas amacının küresel bir siyasi güç oluşturmak olduğu yönündedir. AEB'nin yalnızca ekonomik alanda faaliyet göstereceği gerçekçi bir söylem değildir. Avrasya coğrafyasında oluşturulacak bir ekonomik entegrasyonun daha önce de bahsettiğimiz bölgedeki siyasi sıkıntılara da çözüm bulacağı beklenmelidir. Gerçekleştirilecek entegrasyon ile söz konusu sıkıntıların çözümü de kolaylaşacaktır. Bu nedenle AEB'nin oluşturmuş olduğu ekonomik birlikteliğin siyasi alana da yansması beklenmesi gereken bir durumdur; çünkü ne siyasi birlikler ne de ekonomik birlikler birbirlerinden ayrı düşünülemez. Her ikisinin varlığı birbirlerine olan ihtiyaçlarına dayanmaktadır.³⁸¹

Rusya'nın günümüzdeki lideri Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması fikrinin sahibi olan Vladimir Putin'dir. Konu ile ilgili bazı uzmanlar Moskova'nın bu planını eski SSCB ülkelerinin önce ekonomik, daha sonra da siyasi egemenliğini ortadan kaldırmaya yönelik bir proje olarak görmektedir.³⁸² Yakın zamanda ekonomik ve siyasi gelişmelerle rekabet alanına sahne olması beklenen Asya'da Rusya yumuşak karnı olarak adlandırdığı Orta Asya'da ve arka bahçesi olarak

³⁷⁹ Ömer Göksel İşyar, *a.g.e.*, s.176-187.

³⁸⁰ Canseyit Tüymebayev, *a.g.m.*

³⁸¹ Osman Ağır, *a.g.m.*, s.36.

³⁸² Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası...*, s.623.

nitelendirdiği Kafkasya’da ABD ve AB’nin yanı sıra Çin, Hindistan, İngiltere ve Türkiye ile mücadele içindedir. Rusya zamanında etkili olduğu alanlarda kısa süre içinde ekonomik anlamda bir birlik kurmayı amaçlamakta ve böylece yakın zamanda oluşabilecek tehditlerin de önüne geçmeyi düşünmektedir. Zaman içinde Lukaşenko ve Nazarbayev yerine geçecek kişilerin Rusya ile şuanda devam eden aynı dostane tavırları sergilememe olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır.³⁸³

Ekonomik entegrasyonun ülkeler üzerindeki etkileri değişik şekillerde yorumlanmaktadır. Kutuplaşma teorisine göre gelişme yolundaki ülkeler (GYÜ) ile sanayileşmiş ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyon daha çok sanayileşmiş ülkeler lehine olmaktadır. Çünkü GYÜ’ler sanayileşmiş ülkeler ile rekabet içine giremezler. Ayrıca bu ülkelerden sanayileşmiş ülkeler önemli ölçüde emek ve sermaye akışı da gerçekleşmektedir. Yakalama paradigmasına göre ise ekonomik entegrasyona giden ülkeler arasında yakınlaşma (yakalama) söz konusu olmaktadır. Bunun için entegrasyona giden ülkelerin gelişmiş ülke olması gerekir, aksi durumda uzaklaşma söz konusu olacaktır.³⁸⁴ Bu bilgiler ışığında Avrasya Ekonomik Birliği’ne baktığımızda Rusya’nın ekonomik anlamda diğer üye ülkelere göre daha gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Bu durumda AEB’nin de Rusya lehine ekonomik ve siyasi sonuçlar doğuracağı kaçınılmazdır. Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Beyaz Rusya’nın gelişme yolunda olan ülkeler olarak değerlendirdiğimizde ise entegrasyon içinde birbirlerine daha denk düştüklerini, fakat başrolde Rusya’nın olduğu AEB’nde manevra kabiliyetlerinin sınırlı olduğunu söyleyebiliriz.

Karşılıklı bağımlılık konusundaki en etkili düşünürlerden birisi Londra’da bulunan Brookings Enstitüsünden Thomas Wright’dır. Ona göre karşılıklı bağımlılık “iyi” ve “kötü” olarak birbirinden ayrılmalıdır. İyi karşılıklı bağımlılık; ticaret, yatırım ve eğitim konularında istikrarı koruyan bağımlılıktır. Diğer yandan kötü bağımlılık ise finansal dengesizlikler, enerji ve bilişim konularında istikrarsız bir ortam yaratabilecek bir karşılıklı bağımlılık türüdür. Wright bu alanlarda, devletlerin karşılıklı bağımlılığı istismar etmelerini önlemek için “özerk bölge” olarak adlandırdığı şeyi oluşturarak karşılıklı bağımlılığı sınırlamak hatta “gevşetmek”

³⁸³ Orhan Gafarlı, *a.g.m.*, s.15-16.

³⁸⁴ Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası...*, s.518.

gerektiğini söylemektedir.³⁸⁵ Bu açıdan bakıldığında SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan AEB üyesi ülkelerin enerji ve finans yönünde Rusya'ya bağlı olmaları kötü karşılıklı bağımlılığa örnektir.

Rusya açısından karşılıklı bağımlılık sıfır toplamli oyundan kazan- kazan oyununa dönüşmektedir.³⁸⁶ Rusya tarihsel olarak hem kuzey-güney, hem de doğu-batı geçiş yolu üzerinde olan bu bölgede sürekli iddia sahibi olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla, Rusya, ideolojik dış politikasının ardından Atlantikçi ve Avrasyacı yaklaşımların sentezini uygulayan bir dış siyaset anlayışına dönmüştür. Kendisini, bölgesindeki her yapılanmanın çekirdeği gibi gören Rusya, bunu dış politika stratejileri ile de yapılandırarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır.³⁸⁷

---

³⁸⁵ Hans Kundnani, "Rethinking Interdependence", <https://www.project-syndicate.org/blog/rethinking-interdependence-by-hans-kundnani>, (11.05.2018).

³⁸⁶ Hüseyin Özbay, *a.g.m.*, s.109.

³⁸⁷ Şamil Ünsal, *a.g.e.*, s.65.

BÖLÜM III

ASİMETRİK BAĞIMLILIK KAPSAMINDA AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

3. Dünya Sistem Analizi

Bağımlılık teorisyenleri, uluslararası pazara atılarak dışa yönelik ihracatlar yapmanın az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeden ziyade bağımlı ekonomiler yaratacağını düşünmektedirler. Bağımlılık teorisinin temel amacı, kapitalist halkaya katılan az gelişmiş ülkelerin sorunlarına çözümler sunmaktır. Bağımlılık kavramının tanımı ve kapitalist sistem içindeki yeri, Dos Santos tarafından şu şekilde açıklanmıştır: *“İki veya daha fazla ekonomi ve bunların uluslararası pazara dahil olması sonucunda faaliyet gösteren ticari bağımlılık ilişkileri, güçlü ve hakim olan ülkeler tarafından ilerletilirken, bağımlı olan diğer ülkeler bu gelişmeyi ancak egemen ülkelerin genişlemesinin bir yansıması olarak sağlayabilmektedir.”*³⁸⁸

Immanuel Wallerstein’a göre kapitalist bir dünya ekonomisi olan modern dünya sistemi uzun 16. yüzyıldan bu yana var olmuştur. İlk olarak yalnızca yerkürenin bir kısmında, öncelikle Avrupa’nın çoğu bölgesinde ve Batı yarımkürenin bazı bölgelerinde meydana gelmiştir. Nihayetinde, içsel bir dinamikle genişlemiş ve tedrici olarak yerkürenin başka bölgelerini yapısına dahil etmiştir. Modern dünya sistemi coğrafi bakımdan ancak 19. yüzyılın son yarısında küresel hale gelmiş ve ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında yerkürenin iç tarafları ve daha uzak bölgeleri fiilen dünya sistemine entegre edilmiştir.³⁸⁹ Wallerstein, dünya sisteminin bugününün anlaşılabilmesi için tarihin incelenmesi gerektiği düşüncesi ile dünya sistemleri analizini geliştirmiştir. Ona göre dünya sistemleri analizi bir teori olmak

³⁸⁸ Thetonio Dos Santos, “Bağımlılığın Yapısı”, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, s.38.

³⁸⁹ Immanuel Wallerstein, *Ütopistik Ya Da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*, Bgst Yayınları, İstanbul 2018, s.22.

yerine, yeni bir tarihsel sosyal bilimin kurulması için açık bir çağrıdır.³⁹⁰ Immanuel Wallerstein kuramını iki tip kavramlaştırma ile ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki “modern dünya sistemi”dir.; ikincisi ise “merkez-çevre ilişkisi”dir. Her iki kavramın da kendine has ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Wallerstein bu iki kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: “*Modern dünya sistemi hala yaşamakta olduğumuz, kökenleri 16. yüzyılda bulunan kapitalist dünya ekonomisidir. Merkez-çevre ise ilişkisel bir çift terimdir ve işbölümü ile anlam kazanır.*”³⁹¹ Dünya sistemi kuramı, sosyal sınırların ve sosyal karar alma mekanizmalarının öncelikli analiz birimi olarak geleneksel bağlamda kullanılan ulus devleti değil dünya sistemini önermektedir. Dünya-Sistemi terimi, kapitalist dünya ekonomisi ile eş anlamlıdır. Dünya-Sistem kuramı, sınırları içinde kapsayıcı tek bir iş bölümü olan ancak farklı birçok devlet yapısını bünyesinde barındıran bir varlığa atıf yapmaktadır.³⁹² Dünya sistemleri üzerine tartışmalar, politik ekonomi ilişkileri üzerine yürütülmektedir. Pek çok kişi tarafından birden fazla dünya sistemi olduğu kabul edilmektedir. Braudel’in ifade ettiği üzere dünya genelinde çeşitli küresel ekonomiler bulunmaktadır. Ancak aralarındaki farklılık, kapitalist modern dünya sistemi ile tek dünya sisteminin başlangıç noktalarından ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Fernand Braudel ve Giovanni Arrighi gibi dünya sistemleri analistleri, kapitalist bir dünya sistemi olduğunu ve bunun diğer dünya sistemlerinden farklı olduğunu savunmaktadırlar. Wallerstein, dünya sistemi argümanı üzerine görüşlerini, imparatorluk ve ekonomi gibi kavramların temelinde oluşturmaktadır. Modern dünya sisteminin ortaya çıkışının 15. ve 16. yüzyıla adan gittiğini ileri sürmektedir, ancak Braudel kesin bir tarih belirtmemiştir. Wallerstein’a göre pek çok ekonomik dünya bulunmaktadır ancak modern dünya sisteminin kendine has ve farklı özellikleri vardır. Bundan önceki ekonomi dünyalarının imparatorluktan gelen özellikler taşıdığını öne sürmektedir. İmparatorluğun en önemli özelliği siyasi bir yapıda olmasıdır. Ancak, kapitalist dünya ekonomisini diğer dünya ekonomilerinden ayıran şey, modern dünya sisteminin kapitalist özellikleridir. Diğer bir ifade ile modern

³⁹⁰ Emre Demir, “Immanuel Wallerstein Dünya...”, s.64-65.

³⁹¹ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Aram Yayınları, İstanbul 2005, s.4.

³⁹² Martin Griffiths-Terry O’Callaghan-Steven C. Roach, *a.g.e.*, s.90.

dünya sistemi ekonomik bir yapıdır.³⁹³ Wallerstein ile aynı fikri paylaşan Samir Amin, modern dünya sistemi ile diğer ekonomi dünyaları arasındaki farkı imparatorluk özellikleri kapsamında açıklamaktadır. Bu farklılaşma, artık birikimi sürecinde saklıdır. Kapitalist dünya sistemi gibi diğer ekonomi dünyaları da bir artık birikimine sahiptir. Yine de Amin, bu artık birikimi sürecinin haraç kesme yoluyla imparatorluk tarafından oluşturulduğunu belirtmekte ve bunu kapitalist dünya ekonomisini diğerlerinden ayıran özellik olarak öne sürmektedir.³⁹⁴ Geri kalmış ülkeler, çağı yakalama yolundadır. Kapitalizm gerekli, kaçınılmaz ve önlenemez bir aşamadır ve geri kalmış ülkeler kapitalizmin ötesine geçmeyi düşünmeye kalkışmadan önce, kapitalizmden geçmek zorundadırlar. Amin, bu bakış açısından kopmayı önermekte ve merkezlerin gelişmişliği ile çevre ülkelerin geri kalmışlığı aynı madalyonun, tek ve aynı gelişme sürecinin, iki yüzü olarak kavramaktadır: Bu durum, kapitalizmin (arzi nedenlerden değil, doğrudan doğruya kendi mantığından kaynaklanan) küreselleşmesinin ve bunun kaçınılmaz olarak eşitsiz olmasının sonucudur. Samir Amin, küreselleşmiş sistemde ürünler ve sermaye aynı ölçüde taşınabilir olmuşken emeğin bu özellikte olmadığını göz önüne alarak “küreselleşmiş değer yasasını” formüle etmiştir. Küreselleşmedeki bu asimetri, liberal dogmanın görünür olmasını sağlamıştır.³⁹⁵ Ona göre küreselleşmenin yeni formları, üretici güçlerin gelişiminin karşı konulmaz bir gerekliliği değil, büyük ölçüde kapitalist stratejilerin ürünüdür. Küreselleşme merkez/çevre arasındaki farkı azaltmadı, tersine, artırdı. Samir Amin’in merkezin beş yeni tekeli olarak nitelendirdiği ve endüstriyel üretim tekelinin yerini alan araçlar (gezegenin doğal kaynaklarına erişim, teknolojik yenilikçiliğin denetimi, küreselleşmiş finansal akımların denetimi, iletişimin ve bilişimin denetimi, kitle imha silahlarının tekelleştirilmesi) yoluyla işler. Bu yeni tekeller, küreselleşmenin emperyalist üçlü tarafından denetlenmesini garanti altına almakta, fazlanın egemen sermayenin yararına merkezileştirilmesini örgütlemekte ve “gelişmekte olan” diye nitelenen ülkelerin “gelişmişliği yakalama” olanaklarını ortadan kaldırmaktadır. Bu merkez/çevre karşıtlığı, aynı zamanda, sistemin merkezlerinde yoğunlaşmış dönüşümlerin büyük bir bölümünü çevredekilerin

³⁹³ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi I*, Yarı Yayınları, 2012, s.15-16.

³⁹⁴ Giovanni Arrighi, *Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*, Verso, New York 2010, s.112-129.

³⁹⁵ Samir Amin, *Kapitalizmden Uygurluğa*, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s.101-102.

erişiminin dışında tutmaktadır.³⁹⁶ Küreselleşme ile uluslararası iş bölümünde ve üretim yapısında da bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Gelişmiş merkez ülkeler genellikle yüksek teknoloji kullanarak sanayi mamulleri üretirken, az gelişmiş çevre ülkeler işlenmemiş tarım ve madencilik ürünleri gibi temel maddeler ve vasıfsız işgücü ile üretilen giysi, ayakkabı, gıda mamulleri gibi metalar üretmekte ya da gelişmiş ülkelerdeki yüksek teknoloji sahibi meta üretiminin basit işlemlerinde ibaret faaliyetlerde bulunmaktadır. Küreselleşme süreci gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki uçurumu da arttırmakta ve aynı zamanda da her ülkenin kendi içerisindeki gelir dağılımını ve sosyal adaleti de olumsuz etkilemektedir.³⁹⁷ Hem merkezdeki ve hem de çevredeki modellerin her biri de kendine özgü karakteristiklerle bir aşamadan diğerine evrilmektedir. Örneğin, çevresel model birinci aşamadan (tarımsal ürünler ve madenler ihracatı), ithal ikameci sanayileşme aşamasına geçiyor, daha sonra da merkez sanayileriyle ihracatta rekabet eden genelleşmiş sanayi aşamasına evriliyor. Her şeye rağmen model bir “çevre” modeli olmanın ötesine geçemiyor; zira, küreselleşmenin ihtiyaçlarıyla tek yanlı uyumlanma durumu devam ediyor. İşte dünya ölçeğinde birikimi yöneten bu koşullar, eşitsiz gelişmeyi yeniden üretmektedir. Bunun bir sonucu olarak da az gelişmiş ülkeler geri oldukları için değil, aşırı sömürüye maruz kaldıkları için az gelişmişliğe hapsoluyorlar.³⁹⁸ Aynı şekilde Braudel ve Arrighi de kapitalist dünya ekonomisi üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Kapitalist dünya ekonomisinin oluşma dönemi konusunda Wallerstein’a katılmazlar. Arrighi, özellikle Braudel’in görüşlerini kullanarak kapitalist sistemin ilk net çizgilerini İtalyan şehirlerinde 13. v3 14. yüzyıllarda çizilmeye başladığını belirtmektedirler.³⁹⁹ Diğer modern dünya sistemi destekçilerinden farklı öne sürdüğü bir diğer nokta ise Arrighi’nin kapitalist mekanizma hakkındaki görüşleridir. Arrighi, ABD üstünlüğünün çöküşünü ve onun yerine muhtemelen Asya ülkelerinin geçeceğini öngörmektedir.⁴⁰⁰ Arrighi’ye göre Asya, bu liderlik sürecini 14. yy’dan beri ortalıkta olan hegemonya mücadelelerinin

³⁹⁶ Samir Amin, *Kapitalizmden Uygurlığa*, s.127-128.

³⁹⁷ Sibel Turan- Emre Aykoç, *a.g.m.*, s.134-135.

³⁹⁸ Samir Amin, *Küreselleşmiş Değer Yasası Kıyası Olmayan Marx*, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s96-97.

³⁹⁹ Giovanni Arrighi, *a.g.e.*, s.112-129.

⁴⁰⁰ Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*, Verso, Londra-New York 2007, s.277-285.

kendine özgü yapısından farklı olarak yeniden gelişen bir bilinçle taşımaktadır.⁴⁰¹ Samir Amin'e göre dünya sistemi, "post-emperyalist" denilen "emperyalist olmayan" bir safhaya girmiş değildir. Aksine, aşırı bir emperyalist bir nitelik kazanmaya devam etmektedir. Ona göre önceki ve yeni emperyalizmler arasındaki fark başka yerde saklıdır. Şöyle ki, geçmişteki emperyalizm çoğul olarak tezahür etmekteydi, oysa yeni emperyalizm kolektiftir. Bir önceki emperyalist aşamadaki sermaye birikimi, sanayileşmiş merkez/sanayileşmemiş çevre ikililiğine dayanmaktaydı. Oysa, yeni aşamada durum farklıdır. Şimdilerde belirli alanların (doğal kaynaklara ulaşma, iletişim, kitle imha silahları, vb.) tekeline sahip merkezle sanayileşmiş çevre ikililiğine dayanmaktadır. Fakat, merkez ülkeler sanayileşmiş çevreyi sahip olduğu tekeller aracılığıyla şu ya da bu biçimde emperyalist merkezler tarafından bağımlı uydular durumuna getirmektedirler.⁴⁰²

Immanuel Wallerstein Amerikalı sosyolog ve dünya sistemler teorisinin öncüsü olan ve Fransız tarihçi Fernand Braudel'in fikirlerinden etkilenen Wallerstein, modern dünya sisteminin 'merkez' ve 'çevre' arasında uluslararası bir iş bölümü ile tanımlanabileceğini savunmaktadır.⁴⁰³ Wallerstein sağdan fazla Marksist olduğu, soldan ise yeterince Marksist olmadığı yönünde eleştiriler almıştır. Marksist olmadığı yönündeki eleştiriler 1977 yılından itibaren Brenner, Nell, Laclau gibi yazarlarca yapılmıştır.⁴⁰⁴ Wallerstein'in en önemli yaklaşımı Dünya-Sistem Teorisi'dir. Ona göre kapitalist dünya sisteminde politikanın temel rolü istikrarı sağlamaktır. Wallerstein, kapitalizmin klasik tezlerini de modern dünya-sistemi dahilinde, yine kapitalizmin içinde ve onun özelliklerini kullanarak tersine çevirmektedir.⁴⁰⁵ Wallerstein'in özgün yanı, kapitalist bir dünya sistemi içinde sosyalist bir yapının kurulamayacağını ileri sürmesidir. Çünkü sosyalizm de bu sistemin bir ürünüdür.⁴⁰⁶ Kapitalizm, sermayeyi elinde bulunduranın dur durak bilmeyen ve ilginç bir biçimde kendine dönük olan bu gitgide daha çok sermaye

⁴⁰¹ Giovanni Arrighi, *Adam Smith in...*,41-42.

⁴⁰² Samir Amin, *Liberal Virüs Sürekli...*,s.24.

⁴⁰³ Andrew Heywood, *Küresel...*, s.137.

⁴⁰⁴ Walter L. Goldfrank, "Paradigm Regained? The Rules of Wallerstein's World-System Method", *Journal of World-System Research*, Cilt 11, Sayı 2, 2000, s.152-192.

⁴⁰⁵ Bilal Karabulut, *Uluslararası İlişkiler: Kavramlar-Teoriler-Kurumlar*, Barış Kitap, Ankara 2016, s.135.

⁴⁰⁶ Elçin Aktoprak, "Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, 2004, s.26.

biriktirme hedefi ve sermayeyi elinde tutanın bu sebeple, hedefine ulaşma için başka kişilerle kurmak zorunda olduğu ilişki şeklidir tanımlanabilir.⁴⁰⁷ Kapitalizm ile ilgili literatürde çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Wallerstein'ın kapitalizm tanımlaması dünya sistemi açısından bakıldığında daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Wallerstein'a göre kapitalizm: *“Kapitalizm artık yaratımın en üste çıkarılmasının, kendisiyle ödüllendirildiği tek üretim tarzıdır. Her tarihsel sistemde bir kısım üretim, kullanım için, bir kısım üretim ise mübadele içindir; yalnızca kapitalizmde, tüm üreticiler birincil olarak ürettikleri mübadele değeri için ödüllendirilir ve buna aldıkları ölçüde cezalandırılırlar. “Ödüller” ve “Cezalar”, “Pazar” adı verilen bir yapı aracılığı ile dağılır. Bu bir yapıdır ama kurum değildir. Birçok kurum tarafından biçimlendirilen bir yapıdır ve iktisadi mücadelenin esas arenasıdır...art değeri daha çok artık üreterek daha fazla sermaye biriktirmek için kullananlar, daha da çok ödüllendirilir.”*⁴⁰⁸ Küresel fakirliğin ve bölgesel dengesizliklerin son bulması için kapitalist dünya sisteminin yıkılması veya sistemin kendi içindeki istikrarsızlıklar ve tekrarlanan krizler çerçevesinde kendi kendine yıkılması gerekmektedir.⁴⁰⁹ Wallerstein dünya sistemini, bütün politik çatışma görüntülerine rağmen, hegemonik ABD gücünün bütün alternatif politikaları kendi içinde geliştirmesine bağlamaktadır. Devletler arası sistemin kurallarının uygulanması iki türlü mümkündür: ilki kuşkusuz rıza ya da fikir birliği yoluyla değil, güçlü devletlerin kuralları daha zayıf devletlere dayatması, diğeri ise birbirlerine dayatma arzusu ve yetisi şeklindedir. Wallerstein dünya sistemini ekonomik temele dayandırmaktadır fakat bunun dışında sistemin ideolojisini ve kültürel alt yapısını da vurgulamaktadır.⁴¹⁰ II. Dünya Savaşı sonrası oluşan Soğuk Savaş düzeninde ABD ve SSCB etrafında gruplaşan devletlerin oluşması ve böyle bir yapı içinde hemen herkesin mücadelenin bu iki kutup arasında gerçekleştiğini düşünmesi Wallerstein'ın böylesi bir teoriyi ortaya atmasının nedeni olarak açıklanmaktadır.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yayıncılık, İstanbul 2009, s.12.

⁴⁰⁸ Etienne Balibar, *Immanuel Wallerstein, Irk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s.147.

⁴⁰⁹ Andrew Heywood, *Küresel...*, s.438.

⁴¹⁰ Bilal Karabulut, *Uluslararası İlişkiler...*, s.136-137.

⁴¹¹ Bilal Karabulut, *Uluslararası İlişkiler...*, s.137

Wallerstein kapitalist düşünceye dayanan dünya sisteminin ülkelerin farklı gelişmişlik düzeylerine neden olduğunu dile getirmiştir. Bu sistemin çevrenin az gelişmişliğine yol açtığını ve sermayenin merkezde toplandığı savunmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmeleri için de serbest dış ticaretin az gelişmişliğin ortaya çıkmasına neden olduğu bu sistemi terk etmelerine dayandırmaktadır.⁴¹² Wallerstein, dünya sisteminin iki alt sistemi olarak “dünya imparatorlukları” ve “dünya ekonomisi” kavramlarını şu şekilde ifade etmiştir: “*Dünya imparatorlukları; dünyanın birçok ülkesinde tek bir sistem olarak görünen ve güçlü devletlerin birbirlerine bağlanmalarıyla oluşmuş, diğer ülkelerin ekonomilerinin bağımlı olduğu politik sistemdir. Dünya ekonomisi ise savaş ve ekonomik mübadele ile birbirine bağlanmış çeşitli politik sistemlerden oluşmaktadır.*”⁴¹³ Latin Amerika üzerinde çalışmalar yapan Frank, az gelişmişlik tartışmalarında tarihsel bazı sürekliliklere değinerek, gelişimin aslında az gelişmiş ülkelerce hiçbir zaman sağlanamadığı ve sağlanamayacağını ifade etmektedir. Frank, az gelişmişliğin gelişmişliği olarak tasarladığı teorisinde, az gelişmişliğin köklerini bulmaya ve çağdaş az gelişmişliğin (19. yüzyıl sonrası) giderilmesindeki engellerin neler olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre yayılmayı ve büyümeyi ana gayesi olarak kabul eden bir dünya ekonomisinin gelişimini (emperyalizmi) takip edebilmek için az gelişmişliğin tarihinin de iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Kapitalist ekonomik sistem büyüme ve genişlemeyi yalnızca sanayi devrimi yenilikleri ile değil, daha önceki dönem sömürge hareketliliğinden itibaren süregelen altyapı yatırımlarına borçludur.⁴¹⁴ Frank’ın bağımlılığa ya da az gelişmişliğe dair ihtiyatlı bir yaklaşımı benimsediği açıktır. Çünkü bağımlı olma halinin sürekli biçimde devam edeceği ve az gelişmişliğin ise bu sistem içerisinde değiştirilemeyeceğine inancı güçlüdür. Frank, az gelişmişlik ve bağımlılık konularına ilişkin tarihsel bir analizin benimsenmesi ile daha gerçekçi ve sağlam sonuçlar ortaya çıkacağını düşünmektedir.⁴¹⁵ Dünya sistemleri düşünürleri, merkez-çevre yapısı ile ilgili olarak Andre Gunder Frank’ın

⁴¹² Jeffrey D. Sachs-Andrew M. Warner, “The Curse of Naturel Resources”, *European Economic Review*, Cilt 45, Sayı 4-6, 2001, s.827-838.

⁴¹³ Nurgün Oktik-Fusun Kökalan, “Immanuel Wallerstein; Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemi”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Cilt 4, Sayı 17, 2001-2002, s.122.

⁴¹⁴ Doğan Subaşıoğlu, *Andre Gunder Frank ve Dünya Sistemi*, Karakum Yayınevi, Ankara 2017, s.77-78.

⁴¹⁵ Doğan Subaşıoğlu, *a.g.e.*, s.96-97.

bağımlılık yaklaşımını temel olarak almaktadırlar. Buna göre, merkez-çevre ülkeleri arasındaki ilişki türü birinin lehine olurken diğerinin aleyhine gerçekleşmektedir. Merkez, kapitalizmin de itici gücüyle çevreyi etkisi altına almış ve çevreden kendisine sermaye akışını sağlamıştır. Bu eşitsiz yapının sonucunda çevre az gelişmişlik sorunu ile baş başa kalmıştır. Frank'a göre merkezin lehine olan bu ilişkide ancak merkezin krize girmesi sonucunda zayıflaması, çevrenin kendi ekonomik kalkınmasını sağlayacaktır.⁴¹⁶ Frank'a göre merkezdeki Avrupa'nın çevreyle olan karşılıklı ilişkisini bir araya getirme konusunda Wallerstein daha ileri bir adım atarak, siyasi ekonomik işbölümünün yapı ve dönüşümünün merkez ve çevre üzerinde yarattığı etkileri birlikte değerlendirmiştir. Ancak 1750 yılına gelindiğinde dünyanın büyük kısmı hala onun "modern dünya sistemi" ile bu sistem üzerine inşa edilen Braudelci/Wallersteinci "Avrupa egemenliğindeki dünya ekonomisinin" dışındadır. Wallerstein'a göre Avrupa'nın genişlemesi sonucunda Afrika, Karayipler ve Amerika kıtası dünya ekonomisi sistemine dahil olmuştur. Wallerstein'a göre Batı, Doğu, ve Güney Asya hatta Rusya, söz konusu Avrupa egemenliğindeki dünya ekonomi sistemine 1750'den sonra dahil olmuştur. Bu durumda Wallerstein'ın "dünya sistemi" perspektifi, teorisi ve analizi 1750 yılından önce dünyanın büyük bir bölümünü kapsamamakla kalmaz, ayrıca açık açık Akdeniz'in ve Doğu Avrupa'nın doğusu ile Avrasya'nın tamamının "modern dünya sistemi" erken dönem tarihini oluşturmada önemli bir rol oynamadığını da ileri sürer.⁴¹⁷ Frank'a göre gerçek dünya ekonomisi/sistemini Wallerstein'ın önerdiği türden zorlama bir Avrupamerkezci "modern dünya sistemi"ne sığdırmak mümkün değildir zira dünyanın her tarafını kapsayan ekonomisi/sistemde yalnızca bir tane değil, en üstte muhtemelen Çin'in bulunduğu merkezler hiyerarşisi bulunuyordu. Her ne kadar bölge içi ve bir ölçüde bölgeler arası düzeyde buna dair işaretler mevcutsa da, merkez çevre ilişkilerini tek merkezli bir yapı etrafında kurmak kolay değildir. Wallerstein'ın düşündüğü anlamda "yarı çevre bölgeler" in var oldukları kesin değildir ancak bunların tam olarak ne özellik taşıdıklarının asla belirtilmediği

⁴¹⁶ Andre Gunder Frank, *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, Monthly Review Press, New York 1970, s.4-11.

⁴¹⁷ Andre Gunder Frank, *Yeniden Doğu Asya Çağında Küresel Ekonomi*, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s.69.

bilinmektedir.⁴¹⁸ Her iki yazar da Avrupa'nın yayılışının dünyanın diğer kısımlarında yarattığı olumsuz “geri bıraktırcı” etkiyi ve bu kısımların önce Avrupa’da daha sonra Kuzey Amerika’da sermaye birikimi ve gelişimine sağladığı katkıları vurgulamışlardır. Wallerstein daha çok sistemin merkez-çevre yapısı üzerinde dururken Frank metropol-uydu terimlerine yer vermiştir. Frank’ın Wallerstein’a göre öne çıkardığı nokta ise sistemde yapısal anlamda birbiriyle bağlantılı olan dinamiklerdir. Wallerstein’ın kapitalizmin ilk kez Avrupa’da kendini gösterdiği ve devam eden süre içinde küresel bir nitelik halini aldığı görüşleri Frank’a göre Avrupamerkezci bir bakışın kaynağından çıkmaktadır.⁴¹⁹

Frank’ın dünya sistemi yaklaşımını incelediğimizde birikimin özü ve birikimin tarzları arasındaki geçişi “Merkez-Çevre-Hinterlant” kavramları ile ifade ettiğini görmekteyiz. Wallerstein’ın aşağıda daha detaylı bir şekilde açıklanacak olan yarı-çevre olarak belirttiği lojistik bağlantı kanalı Frank’ta hinterlant ile karşılık bulmaktadır.⁴²⁰ Hinterlant, insanın emeği de dahil olmak üzere merkez-çevre tarafından emilen doğal kaynakları barındırır. Ancak hinterlantı çevreden ayıran şey, hinterlant halkının artıya el koyma bakımından tam anlamıyla ve kurumsal olarak merkeze bağımlı olmamalarındandır. Yani, bir dereceye kadar toplumsal özerkliği ellerinde tutmalarıdır. Bir hinterlant halkı, üzerinde merkez tarafından politik el koyma yöntemleri uygulanmaya başladığı zaman “çevreleştirme” süreci başlar.⁴²¹ Modern dünya sistemine göre çevrede yer alan kimi devletlerde özerklik olmadığından dolayı egemenlik teoriden ibarettir. Çünkü merkezdeki güçlü devletlerin çevredeki güçsüz devletlere kolayca müdahalesi söz konusudur. Çevrede yer alan güçsüz devletler ise merkezdeki güçlü devletlerin iç politikalarına müdahale edemezler.⁴²² Devletlerin gücü merkeze yakınlıkla doğru orantılıdır. Merkezde yer alan devletlerin uluslararası rekabete daha hakim olduğu görülmektedir. Çevre devletler ise sınırlı egemenliklerini kısıtlı bir şekilde kullanabilmektedirler.⁴²³

⁴¹⁸ Andre Gunder Frank, *Yeniden Doğu Asya...*, s.350.

⁴¹⁹ Andre Gunder Frank, *Yeniden Doğu Asya...*, s.55.

⁴²⁰ Doğan Subaşıoğlu, *a.g.e.*, s.118.

⁴²¹ Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, “Kümülatif...” s.199-200.

⁴²² Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu. Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s.72.

⁴²³ Immanuel Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s.189.

3.1. Merkez-Çevre Kuramı

Az gelişmişliğin oluşumu ve süregitmesi tekil ülke çapında kavranamaz, ancak dünya çapında tahlil edilebilmektedir. Burada hareketin yönü hep dıştan içe doğrudur: Ülke içi gelişmeler bile dış gelişmeler ışığında kavranmaktadır. İkincisi, gelişme ile az gelişmişlik arasındaki bu ilişki “kapitalist dünya ekonomisi” çerçevesinde iki farklı tür ülkenin tanımlanmasına yol açmaktadır. Bir yanda “merkez”, “çekirdek” veya “metropol” olarak adlandırılan bir kategori; öte yanda “çevre-periferi”, “uydu” veya “çevresel kapitalizm” olarak anılan bir kategori bulunmaktadır. Kapitalizm merkezde üretici güçleri hızla geliştirmiş ve bu ülkelerin öz gücüne dayanan bir gelişme sağlamıştır. Oysa çevre ülkelerinin yazgısı az gelişmişliktir. Kapitalist gelişmenin yolu bu ülkelere kapalıdır.⁴²⁴ Merkez, çevre karşısına bir bütün görünümündedir; yani geyiklerle tavşanlar açısından aslanlarla kaplanlar etobur avcılar olarak birbirlerinden çok da farklı değillerdir. Ama aslanla kaplanın arasındaki hesaplaşmalar çetindir, öyle ki, bu hesaplaşmalar ormanın kurallarını da koymakta; sonuç olarak da bu kurallara güçlüler kadar güçsüzlerde uymak zorunda kalmaktadır.⁴²⁵ Dünya ekonomisinde merkez ve çevre ülkeler arasında bir işbölümünün yaratılması ve sürdürülmesi hayati bir öneme sahiptir. Söz konusu iş bölümü, üretimi merkeze özgü ürünlerin üretimi ve çevresel ürünlerin üretimi şeklinde bölerek merkez-çevre olarak kavramsallaştırılan belirli bir bölgesel dağılım yaratmaktadır. Kapitalist dünya ekonomisi, merkez ve çevre arasında bir alışveriş mekanizmasını kapsar ve mübadele gerçekleştiğinde, çevrenin rekabetçi ürünleri zayıf konumdayken; merkezin kısmen tekelleşmiş ürünleri güçlü bir konumdadır. Sonuç olarak da çevreden merkeze sürekli bir artı değer akışı bulunmaktadır.⁴²⁶ Wallerstein’a göre 16. yüzyıldan beri kurulan bu adaletsiz ilişki çerçevesinde merkez, ordularının ve pazarlarının gücüyle çevreyi bağımlılaştırmakta ve kendi belirlediği ürünler çerçevesinde üretim yapmaya ve emek ihraç etmeye zorlamaktadır. Bu nedenle Wallerstein, söz konusu ilişkiyi küresel ölçekte yapılan

⁴²⁴ Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme...*, s.257-258.

⁴²⁵ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen: Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1997, s.24.

⁴²⁶ Mesut Şöhret, “Dünya Sistemi Teorisi”, *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Editörler: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayıncılık, İstanbul 2013, s.342-343.

hırsızlık veya gasp olarak görmektedir.⁴²⁷ Küreselleşmeyi artan eşitsizlikle ilişkilendirenler belli süreçlere dikkat çekmektedirler. İlk olarak, bu kişiler, fayda elde edenlerin başkalarının zararına fayda elde etmeleri anlamında küreselleşmeyi kazananların ve kaybedenlerin olduğu bir oyun olarak görmektedirler. Bu da, Dünya-Sistem teorisinin ortaya koyduğu merkez çevre modeline olan ilgiyi artırmaktadır.⁴²⁸ Son yıllarda ülkelerin birbirleriyle ekonomik, politik, kültürel ve sosyal ilişkiler içine girmeleri tek taraflı bağımlılıklarını artırmıştır. Bu bağlılık sayesinde gelişmiş ülkeler arasında avantaj ve maliyetler çoğu zaman eşit bir şekilde dağılmakta, gelişmekte olan ülkeler için ise tam tersine bir durum söz konusu olmaktadır, çünkü elde edilen maliyetler ve avantajlar adil olarak paylaşılmamaktadır.⁴²⁹ Ekonomik entegrasyon sürecinde üye ülkeler arasındaki çeşitli gelişmişlik farklılıklarından dolayı bazı sorunlar yaşanmaktadır. Sektörler birbirine benzemeyebilmekte ve dışarıya karşı uygulanan koruma oranlarında farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Üye ülkeler ticaret politikalarındaki değişikliklerden dolayı çok fazla fedakârlığa katlanmak durumunda kalabilmektedir. Entegrasyon sürecinin başarıya ulaşması için üye ülkelerin birbirlerini desteklemeleri gerekmektedir.⁴³⁰

Bazı uluslararası ilişkiler akademisyenleri, bölgesel sınıf ayrımlarına yönelik küresel sistemi, dünya sistemi veya kapitalist dünya ekonomisi olarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısı Marksist eğilimlidir ve küresel analiz düzeyine dayanmaktadır. Dünya sisteminde sınıf ayrımları bölgeselleşmiştir. Üretim bölgeleri dünya sisteminin merkezi olarak adlandırılmakta, hammadde çıkarılan bölgeler ise çevre olarak adlandırılmaktadır. Merkez ve çevre arasındaki sınır da çok net ifade edilememektedir.⁴³¹ Uzaysal bir benzetme olan çevre kavramı, doğrudan doğruya Avrupalı dünya ekonomisinin yayılmacı özelliğinden gelmektedir. Çoğunlukla bir kavram büyük bir başarı elde ettiğinde, kullanımı yaygınlaşırken içeri biraz gevşemektedir. Oysa içeriği vermek de önemli bir husustur. Çevre kavramı tabii ki de yalnızca, dünya ekonomisi içinde hegemonya mücadelesine katılan güçler topluluğu ile sınırlanabilen sistemin merkezinin karşısında kurulmaktadır. Ama merkezi

⁴²⁷ Mesut Şöhret, *a.g.m.*, s.343.

⁴²⁸ Andrew Heywood, *Küresel...*, s.436.

⁴²⁹ Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi: Teori-Politika*, Beta Yayıncılık, İstanbul 1996, s.214.

⁴³⁰ Aydın Sarı, *a.g.m.*, s.118-120.

⁴³¹ Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *a.g.e.*, s.558.

çevreleyen her şey çevre değildir ve dünya ekonomisinin bir parçası olmayan her şey de onun çevresi değildir. Çevre sistemin dışında sayılamaz, onun bir parçasıdır.⁴³² Merkez ve çevre ilişkisi, sermaye birikmesi ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Buradaki en önemli kavram “artık değer”dir. Bu kavram fazlalıkların bölgeler arasında transfer edilmesini de içermektedir. Kapitalist dünya ekonomisini savunanlar, merkez ve çevre ilişkisinin 1492 yılından itibaren kapitalist sistem çerçevesinde ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Diğer taraftan Andre Gunder Frank, bu durumun önceki sistemlere de uygulanabileceğini savunmaktadır. Bu sürecin ayrımını Immanuel Wallerstein Merkez, Çevre ve yarı çevre olarak yapmaktadır. Merkez ve çevre ilişkisi hiyerarşisinde farklı bölgeler arasında bir ekonomik ve siyasi vakumu yükseltme eğilimi bulunmaktadır.⁴³³ Frank bu durum için “gelişme olmaması gelişmesi” metaforunu kullanmaktadır. Merkez ve çevre ilişkisinde merkez sürekli gelişme evresindeyken, çevre merkeze göre daha az bir gelişme sergilemektedir. Bu “gelişme olmaması gelişmesi”ni oluşturan kapitalist süreç kendisini metropol ve uydu ilişkilerine dayalı olarak ortaya çıkarmaktadır. Metropol ülkeler, güçlerini korumak için uydu ülkelere gelen ekonomik fazlalığa el koymakta ve bunun karşılığında da uydu devletler az gelişmiş olarak kalmaktadırlar, çünkü kendi fazlalıklarını elde edememektedirler. Bu ilişkinin sonucunda da merkez ve çevre yapıları kutuplaşmaktadır.⁴³⁴ Merkez ve çevre ilişkisi üç boyutta işlenebilir: ekonomik, siyasi ve kültürel. Ekonomik boyut işlenirken çevre, temel gıda maddeleri üretir ve merkeze ham besin maddeleri tedarik eder; merkez bu hammaddeleri işler ve çıkan ürünleri dünyaya dağıtır. Merkezin bu üstünlüğünü koruması, diğerlerinin kaynakları üzerindeki kontrole bağlıdır. Ancak bu süreç sadece Avrupa’da değil, Mezopotamya’da da benzer bir şekilde işlemiştir.⁴³⁵ Merkez ve çevre ilişkisinde işlenmesi gereken ikinci nokta siyasi kavramlarda hiyerarşidir. Siyasi olarak işlendiğinde merkez ve çevre ilişkisi ayrıca emperyalist-merkantilist genişlemeciliği de yanında getirmektedir. Ming Hanedanı, Osmanlı İmparatorluğu, Safavi Devleti ve Roma İmparatorluğu da bu politikayı takip etmiştir. Merkez ve çevre sistemleri,

⁴³² Jacques Adda, *a.g.e.*, 57.

⁴³³ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi II*, Yarı Yayınları, 2012, s.300-320.

⁴³⁴ Giovanni Arrighi, *Adam Smith in...*,s.21-22

⁴³⁵ Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, “5000 Yıllık Dünya Sistemi:Disiplinler Arası Bir Giriş” *Dünya Sistemi, Beş Yüzyıllık mı? Beş Binyıllık mı?*, Derleyenler: Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, İmge Kitapevi, Ankara 2003, s.41-123

sistemin merkezi, başka bölgedeki üretime bağlı olarak güçlendiği için imparatorluk özellikleri taşımaktadır.⁴³⁶ Wallerstein kapitalizmin Avrupa’da ortaya çıkışının izini sürerek kapitalizmin merkez, çevre ve yarı çevre içeren bir dünya sistemi haline gelmesinin izini sürmüştür. Tarihsel olarak merkez bölgedeki ülkeler çeşitli alanlarda en ileri ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çevre ülkeler ise merkez ülkelere hammadde sağlayarak onların gelişimlerine katkıda bulunmuşlardır. Bu yüzdendir ki çevre ülkelerin, kendilerinin merkez ülkelere rakip haline gelebileceği alanlarda ileri teknolojilere erişimleri bulunmamaktadır. Çevredeki ülkeler geleceklerini kontrol altına alamadıkları için zayıftırlar. Merkezdeki ülkeler ise ekonomik, siyasi ve askeri açıdan çevreye göre daha üstün konuma sahiptirler.⁴³⁷ Merkez-Çevre yaklaşımı uluslararası sistemdeki merkez ülke ile bu ülkenin etrafındaki çevre ülkeler arasındaki ilişkileri inceleyen bir bağımlılık teorisidir. Bağımlılık teorisi gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkileri incelemektedir. Bu kurama göre merkez ile çevre ülkeler arasında asimetrik bir bağımlılık bulunmaktadır, bu bağımlılık ise emperyalist ve sömürü ilişkisini ifade etmektedir. Bu yüzdendir ki az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler kendi gelişimlerini tam olarak sağlayamamaktadır. Sadece ekonomik açıdan değil politik açıdan da bu ülkeler onlardan bağımsız hareket edememektedir.⁴³⁸ Wallerstein’a göre dünya ekonomisi, kapitalist dünya sistemi olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya ekonomisi, uluslar üstü şirketlerin hakimiyeti altındadır, politik düzenlemelerden bağımsız olarak işlemekte ve bu düzenlemeler üzerinde ekonomik hakimiyet kurulabilmektedir. Bu şirketler, küresel bağlar ve değişim sistemleri kurmaktadır ve böylelikle dünya giderek mallar, emek ve sermaye için tek Pazar haline gelmektedir.⁴³⁹ Bir dünya ekonomisinde üç yapısal pozisyon bulunmaktadır: Merkez, Çevre ve Yarı Çevre. Devletler makinelerin gücünde bir değişiklik elde eder etmez, güçlü devletlerin güçsüz olanlarda, merkez devletlerin çevre alanlarda uyguladıkları eşitsiz değişimin işleyişi dikkat çekmektedir. Merkez alanlarda devlet makinelerinin güçlenmesinin doğrudan karşılığı çevre alanlardaki devlet makinelerinin

⁴³⁶ Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, “5000 Yıllık Dünya...”, s.41-123.

⁴³⁷ Paul R. Viotti,-Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler Ve...*, s.446.

⁴³⁸ Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, New Jersey 1987, s.283.

⁴³⁹ Rana Eşkinat, *a.g.e.*,s.75.

zayıflamasıdır.⁴⁴⁰ Dünya-Sistem kuramında merkez, değişimden en çok yararlanan bölgeleri ifade etmektedir. Sömürgeciliğin ilk zamanlarında merkez grubuna daha çok Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi kuzeybatı Avrupa ülkeleri dahildi. Dünya-Sistem kuramında merkez her zaman sermayenin yoğunlaştığı yerdir.⁴⁴¹ Gelişmiş Kuzey gibi merkez bölgeler, sermaye birikimi, yüksek ücretler ve yüksek sürdürülebilir yatırım düzeylerinden yararlanmaktadırlar. Az gelişmiş Güney gibi çevre bölgeler, hammadde ihracatına bağımlılıkları, karın tokluğu düzeyindeki ücretleri ve zayıf devlet güvencesi dolayısıyla merkez tarafından sömürülmektedir.⁴⁴² Çevreyi tanımlayan şey, onun dünya ekonomisinin alışveriş ağına veya daha doğrusu, bu dünya ekonomisini yönlendiren güçlerin vaat ettiği uluslararası işbölümünün içine girme şeklidir. Çevre, nihai ve ara mallar ihtiyacına bağlı olarak, dünya ekonomisinin merkezinin siyasi ya da ekonomik denetimine giren bölgelerin üretimlerinin yeniden oluşturulması sürecini ifade etmektedir. Böylece çevredeki üretimler yerel ihtiyaçları karşılamaktan uzaklaşıp dünyasal denem pazara doğrudan bağlanmaktadır.⁴⁴³ Merkezin aksine çevre, yeterince güçlü merkezi devletlerin olmadığı, ücretli emekten, zorla çalıştırılmaya dayanan ve ekonomisi merkez için hammadde üretimine dayanan baskıcı yapıdaki bölgeleri tanımlamaktadır.⁴⁴⁴ Merkez çevreyi ekonomik açıdan etkileme, değiştirme ve düzenleme gücüne sahiptir. çünkü ekonomik öğeleri çevre kendisi yaratamamakta; yaratsa bile etkin bir şekilde pazarlayıp dış dünyaya kabul ettirememektedir. Çevre, yeni teknolojiyi merkezden almakta, içlerinde en ileri sanayileşme düzeyine sahip olan bu teknolojiyi kendi koşullarına uydurabilmekte fakat kalan diğer çevre ülkeler bunu bile yapamamakta ya da değişimin dışında kalmaktadır. Çevre yalnızca finans ve teknoloji açısından merkeze bağlı değildir, bunların düşünce dünyaları da çoğunlukla merkeze bağlı kalmaktadır.⁴⁴⁵ Merkez çevre kuramına göre uluslararası ticaret birbirine denk olan ülkeler arasında gerçekleşmemektedir. Bazı ülkeler ekonomik bakımdan daha güçlüdür. Rusya bu anlamda bir merkez ülkedir. Artı değer az gelişmiş veya

⁴⁴⁰ Ebru Kayalp, "Wallerstein", *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Siyasal Kitabevi, Derleyenler: Howard Williams-Moorhead Wright-Tony Evans, Ankara 1996, s.338-340.

⁴⁴¹ Martin Griffiths-Terry O'Callaghan-Steven C. Roach, *a.g.e.*, s.91.

⁴⁴² Andrew Heywood, *Küresel...*, s.101.

⁴⁴³ Jacques Adda, *a.g.e.*, 57-58.

⁴⁴⁴ Martin Griffiths-Terry O'Callaghan-Steven C. Roach, *a.g.e.*, s.91.

⁴⁴⁵ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s.58-59.

gelişmekte olan ülkelerden yani merkez Asya ülkelerinden Rusya'ya aktığı ticaret şartları geçerli olmaktadır.⁴⁴⁶ Çevre ülkeler Rusya'nın ihtiyacı olan hammadde ve diğer ürünleri üretmektedir. Bu şekilde Rusya çevre ülkelerin üretimini dış ticaret yoluyla bağımlı duruma getirerek gelişmelerinin önüne geçmektedir.⁴⁴⁷ Bağımlılık teorisyenlerinden bir diğeri olan Andre Gunder Frank'a göre çevredeki az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler merkez ülkenin uyguladığı politikaların etkisinde kalmakta ve bu sebepten gelişmemektedirler. Bu olumsuz tabloda ise merkez ülke sorumlu tutulmaktadır.⁴⁴⁸ Andre Gunder Frank, büyük şirketlerin, merkez bölgelerdeki büyük devletlerin ve dünya ekonomisinde serbest ticareti teşvik eden devletlerarası kuruluşların uyguladığı politikaların sonuçlarını tanımlamak için "azgelişmişliğin gelişmesi" ifadesini icat etmiştir. Ona göre, azgelişmişlik, sorumluluğu azgelişmiş ülkelere ait olan orijinal bir durum değildir. Tarihsel kapitalizmin sonucudur.⁴⁴⁹ Merkez ve çevre birbiri ile bağımlı ve sabit olmayan iki kavramdır. yani belli bir devletin merkezde kalması hiçbir zaman süresiz değildir. Bu sistem içinde belirli bir süre kalan bir ülke zaman içinde yer değiştirebilmektedir. Merkezdeki devletlerin çevredeki devletlere göre bu toplumsal sistemde denetimleri daha güçlüdür. Bu durum modern dünya sisteminde, kapitalist devletlerin yapısına daha uygun bir sistemdir. Sistemin bu kadar uzun sürmesini böyle bir güç hiyerarşisine dayandırmak yanlış olmaz. Wallerstein'a göre modern dünya sisteminde kapitalist sistemdeki devletler karşısında güçlü olmak tam olarak güç olmayı ifade etmektedir. Güçlü devlet ise aynı zamanda özerk bir oluşumdur.⁴⁵⁰ Dünya sistemi ve modern dünya sistemi üzerine olan tartışmalarda Frank, modern dünya sisteminin dönemselleştirilmesini reddetmekte ve tek bir dünya sisteminin varlığı konusunda ısrar etmektedir. Wallerstein'ın 500 yıllık modern dünya sistemine karşılık 5000 yıllık bir dünya sistemi algısı geliştirmeye çalışmaktadır. Wallerstein'ın kapitalist dünya sistemine özgü olduğunu söylediği koşulların önceki dönemlerde de var olduğunu kanıtlamayı hedeflemektedir. Dahası, Frank dünya sistemindeki hegemonik güç kaymasınının 14. yy'da değil, yoğunlukla 18 yy'da ortaya çıktığının

⁴⁴⁶ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Bgst Yayınları, İstanbul 2018, s.32.

⁴⁴⁷ Elçin Aktoprak, *a.g.e.*, s.36.

⁴⁴⁸ Andre Gunder Frank, *Yeniden Doğu-Asya...*,s.359.

⁴⁴⁹ Immanuel Wallerstein, *Dünya-Sistemleri Analizi...*, s.33.

⁴⁵⁰ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, Bakış Kitaplığı, İstanbul 2004, s.366.

altını çizmektedir. Avrupa, 18. yy'da hegemonik bir güç haline gelmiştir. Günümüzde gücün yeniden Asya'ya doğru kayması konusunda ise Arrighi'ye katılmaktadır.⁴⁵¹ Bir diğer dünya sistemi savunucusu ise Chase-Dunn'dur. Chase Dunn karmaşaya, politika temelli bir bakış açısıyla katılmaktadır. Yönetim şekillerinin 500 yıl değil 8000 yıl kapsamında, kabilelerden devletlere ve imparatorluklara incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Tüm bu kurumların politikalarının ortak noktası ise hepsinin yükseliş ve çöküş yaşadıklarıdır.⁴⁵² Modern dünya sisteminin en ayırt edici özelliği, kapitalist bir sistem olmasıdır. Kapitalist özellikleri sayesinde sistem, önceki dünya ekonomilerinden farklı bir yerde konumlandırılmıştır. Önceki dünya ekonomileri, herhangi bir kapitalist özellik taşımamaktaydı. Her ne kadar modern dünya sistemi savunucuları, modern dünya sisteminin oluşumu ve kapitalizmin temel özelliklerinin gelişimi hakkında farklı fikirlere sahip olsalar da bir modern dünya sisteminin varlığını kabul etmektedirler ve kapitalist dünya ekonomisini, kendisinden önce gelen dünya ekonomilerinden ayrı bir yere koymaktadırlar.⁴⁵³

3.2. Yarı Çevre Bölgeler

Dünya-Sistem kuramı merkez ve çevre dışında yarı-çevre bölgeler de tanımlamaktadır. Bu bölgeler ya coğrafi olarak merkezde yer almakta fakat ekonomik açıdan göreceli düşüş içerisindeyler, ya da çevrede yükselen bir ekonomi olarak bulunmaktadır. Merkez tarafından sömürülürler ama çevrenin zayıf yönlerinden de faydalanırlar. Yarı çevre, merkez ve çevre arasında hayati bir tampon görevi görmektedir.⁴⁵⁴ Yarı çevre ülkeler, merkez ile çevre arasında bulunmaktadır. Yani hem merkezde yer alan kısmi tekeller tarafından üretilen merkeze özgü ürünlere hem de çevredeki rekabetçi süreçler tarafından üretilen

---

⁴⁵¹ Hasan Yeniçirak, "Debate on World System-Modern World System in the Context of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein", *Uludag University Faculty of Arts and Science Journal of Social Sciences*, Cilt 18, Sayı 32, s.170-171.

⁴⁵² Christopher Chase-Dunn, "Hegemony and Social Change", *Mershon International Studies Review*, Cilt 38, Sayı 2, 1994, s.361-363.

⁴⁵³ Hasan Yeniçirak, *a.g.m.*, s.164-165.

⁴⁵⁴ Martin Griffiths-Terry O'Callaghan-Steven C. Roach, *a.g.e.*, s.91.

çevresel ürünlere ev sahipliği yapmaktadırlar. Bu ülkeler aynı zamanda, merkezdeki kısmi tekeller ömürlerini tamamladıklarında bu ürünlere talip olan ülkelerdir. Ayrıca yarı çevre ülkeler, politik açıdan da merkez ve çevre ülkelerinden farklı bir konumdadırlar. Yarı çevre ülkeler hem merkez ülkelerin baskısı altındadırlar hem de çevre ülkelerine baskı uygulamaktadırlar. Bu ülkelerin amacı, merkez ülkelerin seviyesine yükselmektir. Zira bu ülkeler hem üretimlerini dışarıya karşı korumak hem de dışarıyla rekabet edebilecek seviyeye gelmek durumundadırlar. Bunları yaparken de merkez ülkelerle değil, kendi aralarında rekabet halindedirler.⁴⁵⁵ Yarı çevre bölgeleri, ekonomik olarak merkeze tabidir, ama bunun karşılığında çevreden yararlanmaktadır, bu yüzden merkez ve çevre arasında bir tampon bölge oluşturmaktadır.⁴⁵⁶ Dünya sistemi teorisinde yarı çevre, bir miktar üretimin gerçekleştiği ve bir miktar sermayenin de biriktiği fakat bunun merkezin en ileri bölgeleri boyutunda olmadığı bir alandır. Fakir ülkeler merkezin başat pozisyonuna direnmek yerine yarı çevreye katılmayı tercih etmelerinden dolayı merkez ile çevre arasında siyaset açıdan da bir tampon bölge işlevi görmektedir.⁴⁵⁷ Doğu, küresel ekonominin imalat üretim merkezi olması, fakat araştırma-geliştirme ve ileri teknoloji konularında henüz Kuzey'le rekabet edememesi bakımından yarı-çevre bölge konumundadır.⁴⁵⁸ Wallerstein'a göre yarı çevre ülkelerin varlığından dolayı kapitalist dünya ekonomisi sorunsuz bir şekilde işlemektedir.⁴⁵⁹ Yarı çevredeki ülkeler kendilerini çevre ülke konumunda görmek istemezler ve merkez ülke konumuna gelmeye çalışırlar. Bunun sonucunda da merkez ve yarı çevre ülkeler arasındaki mücadelenin ardından yarı çevre ülkeler merkez ülke konumuna ulaşabilmektedirler. Tabii bunun tam tersi bir durumda yarı çevre olan bir ülkenin çevre ülke olma olasılığı da bulunmaktadır. Yarı çevre ülkeler merkez konumuna ulaşabilmek için merkez ile ezeli bir mücadele içine girmektedirler. Aslında merkezdeki gelişmiş ülkelerin baskısından dolayı yarı çevredeki ülkeler ekonomiden ziyade siyasi alanda daha çok sıkıntı çekmektedirler. Sıkıntı olan bir diğer nokta ise

⁴⁵⁵ Emre Demir, "Dünya Sistemleri Analizi", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Editörler: Mehmet Şahin-Osman Şen, Kripto Yayıncılık, Ankara 2014, s.137.

⁴⁵⁶ Andrew Heywood, *Küresel...*, s.101.

⁴⁵⁷ Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *a.g.e.*, s.558.

⁴⁵⁸ Andrew Heywood, *Küresel...*, s.436.

⁴⁵⁹ Immanuel Wallerstein, "The Rise and Future Demise of The World Capitalist System: Concepts For Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 16, Sayı 4, 1974, s.403

yarı çevre ülkelerin o bölgede çevre konumuna düşme endişesidir. Bu sebepten dolayı yarı çevrede yer alan ülkeler daha saldırgan ve korumacı bir politika izlemektedirler.⁴⁶⁰ Yarı çevre olarak adlandırılan ülkeler sanayileşme aşamasını büyük ölçüde tamamlamış fakat bağımlılıktan tam olarak kurtulamamış ve belirli bir oranda az gelişmiş olarak kalmışlardır.⁴⁶¹ Yarı çevre ülkeler merkez ülkelerden baskı görmelerine rağmen kendileri de çevre ülkelere baskı uygulamaktadırlar, çünkü bu sistemde ülkelerin konumları süresiz değildir ve yarı çevre ülkeler çevreye gidişin önüne geçmek ve merkeze doğru ilerlemek için gerekeni yapmaya çalışırlar fakat bunların gerçekleşmesi de çok kolay görülmemektedir. Bu sebepten bakıldığında yarı çevre ülkelerin en korumacı ve saldırgan politikaları uygulayan devletler olduğunu görülmektedir.⁴⁶² Bunların dışında yarı-çevre bölgelerin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:⁴⁶³

- Merkez bölgeler kadar zengin ve askeri açıdan güçlü devletler değildir.
- Devletin gücünün derecesi farklılık göstermektedir.
- Ekonomik işleri yönetecek karmaşık ve güçlü devlet kurumlarına sahip değildir.
- İleri teknoloji gerektiren ürünleri üretemezler ya da bu ürünleri üreten merkez ülkelere yarı mamul ürünler üretirler.
- Bilgi üretme, finans ve hizmet sektörlerinde merkez bölgeler kadar uzmanlaşmamışlardır.
- Merkez ülkeler kadar güçlü bir burjuva ve işçi sınıfa sahip değildir.
- Tıpkı çevre ülkeler gibi dünya ekonomisi için gerekli rolleri yerine getirirler.

Wallerstein'in yarı-çevre ülkeler sınıflandırmasına dahil ettiği ülkeler dönemsel olarak şu şekilde sıralanabilir:⁴⁶⁴

- 16. yüzyılda Venedik ve İspanya,
- 17. yüzyılda İsveç,

⁴⁶⁰ Charles Ragin-Daniel Chirot, "Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji", *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Derleyen:Theda Skocpol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.330-333.

⁴⁶¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara 1999, s.810.

⁴⁶² Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*,s.65.

⁴⁶³ Mesut Şöhret,*a.g.m.*, s.347.

⁴⁶⁴ Charles Ragin-Daniel Chirot, *a.g.e.*, s.298.

- 18. yüzyılda Prusya,
- 19. ve 20. yüzyılda Rusya,
- 19. ve erken 20. yüzyılda Japonya (Yerleşimci koloniler: Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada)
- Günümüzde Brezilya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika gibi ülkelerdir.

Son olarak dünya sistem teorisinin ana özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:⁴⁶⁵

- 1- Dünya sisteminin temel analiz birimi bir merkez etrafında eş merkezli halkalara yerleştirilen alt sistemlere bölünmüş birleşik kapitalist küresel ekonomidir. Dünya sistemi içindeki ülkeler veya alt sistemler; merkez, yarı çevre veya çevre olarak kabul edilmektedir. Merkez ülkeler çevre ülkelere göre daha gelişmişlerdir.
- 2- Bir alt sistemde olan her şey sistemde bir bütün olarak görünen çelişkilerle açıklanmaktadır. Örneğin liberal hareketler kapitalist dünya ekonomisinin yapısal çelişkilerinden ortaya çıkmaktadır.⁴⁶⁶
- 3- Sonuç olarak, alt sistemler dışındaki harici kuvvetler, her bir alt sistemde meydana gelenlerin belirleyici kuvvetleridir. Örneğin bir ülke içindeki sınıf yapısı ve sınıf mücadelesi ülkenin dünya küresel sistemi içinde sahip olduğu konuma göre belirlenmektedir. Alt sistemin genel küresel sistemdeki eklemlenmesi bu alt sistemde meydana gelenlerin temel belirleyicisidir. Alt sistemdeki değişiklikler öncelikli olarak “belli bir devlet içinde yer alan belirli grupların avantajına veya dezavantajına sahip olan dünya ekonomisindeki bir konumu değiştirme veya koruma çabaları” olarak görülmektedir.⁴⁶⁷
- 4- Alt sistemler ve sistemin bileşenleri değişim ilişkileri ile ilişkili ve bağlantılıdır. Dünya sistemi aslında değişim ilişkilerinin belirleyici olduğu dünya piyasalarıdır. Kapitalizm, karın iki parça arasındaki eşitsiz bir değişimin sonucu olduğu bir piyasada kar için üretim olarak

⁴⁶⁵Vicente Navarro, “The Limits of The World System Theory in Defining Capitalist and Socialist Formations”, *Science Society*, Cilt 46, Sayı 1, 1982, s.77-79.

⁴⁶⁶Immanuel Wallerstein, “The Present State of the Debate on World Inequality”, *World Inequality: Origins and Perspectives on the World System*, Montreal 1975, s.26.

⁴⁶⁷Immanuel Wallerstein, “The Present State...”, s.17.

tanımlanmaktadır.⁴⁶⁸ Böylece küresel dünya sistemi öncelikle sermayenin dolaşımı ile tanımlanmaktadır. Böylece küresel dünya sistemi öncelikle sermayenin dolaşımı ile tanımlanmaktadır. Aslında üretim ve dolaşım kategorileri dünya pazarında dolaşım ile üretim ile bir organik bütünün farklılarından daha çok hiçbir şey olarak görülmektedir.⁴⁶⁹

- 5- Dünya kapitalist sisteminin karakteristik özelliği onun küreselliği yani tüm dünyayı kapsamasıdır. Dünya ekonomisinde feodal sistemlerden daha fazla sosyalist sistem yoktur, çünkü tek bir dünya sistemi vardır.⁴⁷⁰ Dünya sistemi kapitalist bir sistemdir. SSCB ve ABD gittikçe birbirine benzemektedir çünkü onlar dünya kapitalist sistemi içinde benzer pozisyonlara sahiptirler yani ikisi de merkez ülkelerdir. En önemli kategori merkez ve çevredir.
- 6- Kapitalist sistem içindeki bir alt sistem sosyalist olamaz. Sosyal sistemlerde yalnızca toplumsal değişimlerden bahsedilmektedir. Bu programdaki tek sosyal sistem dünya sistemidir. Başka bir deyişle tüm dünya sistemi tamamen değişmedikçe hiçbir ülke veya alt sistem değişemez. Dolayısıyla dünya çapında işçi sınıfı, devrimci görevlerinin bilincinde olmadıkça dünya çapında bir devrim yaratmıyorsa herhangi bir ulusal işçi sınıfının kapitalizmi kendi ulus devletinde sosyalizme dönüştürmesi için bir olasılık yoktur.

3.3. Avrasya Ekonomik Birliği'nde Rusya'nın Merkez Konumu

Sovyet ekonomisi, tarihte, merkezi planlamaya dayanan en büyük üretim sistemi olmuştur. SSCB döneminin, SSCB sonrası döneme bıraktığı en belirgin ekonomik miras da, üretim ve mülkiyet süreçlerinde devletin hakimiyetini kurumsallaştıran, Moskova'nın ekonomik belirleyiciliğine ve iç-dış ticaret alanındaki hakimiyetine dayanarak merkeze ekonomik bağımlılığı kuran merkezi

⁴⁶⁸ Immanuel Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concept of Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 16, Sayı 4, 1974, s.399.

⁴⁶⁹ Immanuel Wallerstein, "How Do We Know Class Struggle When We See It? Reply to Ira Gerstein", *The Insurgent Sociologist*, Cilt 2, Sayı 11, 1977, s.104.

⁴⁷⁰ Immanuel Wallerstein, "The Rise and...", s.415.

planlamadır. Merkeze ekonomik bağımlılık kapsamında ilk olarak Birlik Cumhuriyetleri'ndeki sektörel uzmanlaşmaların ve üretim süreçlerinin yapısının büyük ölçüde doğrudan Moskova tarafından belirlendiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda, SSCB'nin batı sınırlarında yer alan cumhuriyetlerin ekonomileri, merkezin belirleyiciliğinde genellikle endüstriye, Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomileri ise tarıma yönlendirilmiştir.⁴⁷¹ İkinci olarak merkezi yönetim sadece üretim süreçlerini değil dağıtım süreçlerini de belirlemiştir. Diğer bir ifadeyle SSCB içindeki ve dışındaki ticari ilişkiler, Moskova'nın sıkı denetimi ve planlaması çerçevesinde gerçekleşmiştir. Birlik Cumhuriyetleri arasında merkezin belirleyiciliğinde bir ekonomik karşılıklı bağımlılığın oluşması teşvik edilmiştir. Böylece Birlik Cumhuriyetleri merkezde alınan ekonomik kararların pasif uygulayıcıları notasına indirgenmiş, merkeze ekonomik bağımlılık yeniden üretilmiştir.⁴⁷² SSCB dönemi ile başlayan Moskova'ya (merkeze) ekonomik ve siyasi bağımlılık SSCB sonrası dönemde, Birlik içindeki cumhuriyetlerin bağımsızları sonrasında da kendisini göstermektedir. Bu bağımlılık SSCB'den bağımsızlığını kazanan batı ülkeleri için tam olarak söylenemese de Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde bulunan ülkeler için söylenebilmektedir. Bakıldığında da Batı'da yer alan ülkelerin ABD ve AB'ye daha yakın politikalar izlediklerini ve ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlılıklarının daha mikro düzeyde oldukları görülmektedir. Bu ülkelerde demokrasi ve insan hakları gibi Batı normlarının da diğer eski SSCB ülkelerine göre daha gelişmiş seviyede olduklarını da söylemek de yanlış olmaz.

---

⁴⁷¹ Utku Yapıcı, *Sovyet Sonrası Coğrafya Devlet ve Milliyetçilik*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, s.293-294.

⁴⁷² Utku Yapıcı, *Sovyet Sonrası Coğrafya...*, s.295.

3.3.1. Rusya Ülke Profili

Tablo 3 : Rusya Federasyonu⁴⁷³

Başkent Moskova	Nüfus 146,5 milyon (2016)	Yüzölçümü 17.075.000 kilometrekare
Devlet Başkanı Vladimir Putin	Başbakan Dmitriy Medvedev	Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov
Konuşulan Diller Rusça (Federal birimlerde 27 farklı dil de resmi statüdedir.)	Para Birimi Ruble	GSYİH 1.3 trilyon ABD Doları (2016)
Etnik Yapı: Rus (%77,7), Tatar (%3,7), Ukrain (%1,4), Başkurt (%1.1), Çuvaş (%1), Çeçen (%1), diğer (%10)		
Önemli Siyasi Partiler: Birleşik Rusya Partisi, Komünist Parti, Liberal Demokratik Parti, Adil Rusya Partisi		
Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Dünya Ticaret Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı		

3.3.2. Rusya'nın Ticari ve Ekonomik Görünümü

Putin'in liderliğindeki Rusya enerjisi hem kalkınmasında hem de dış politika ve güvenlik alanlarında en etkili şekilde kullanmaktadır. Halihazırda Rusya, günde 11,25 milyon varil ham petrol üretilir, bunun 5 milyon variline yakını ihraç etmektedir. OPEC dışındaki Kanada, ABD, Brezilya ve Çin ile birlikte önemli bir pazarı kontrol etmektedir. Doğalgazdaki durumu da bundan farklı değildir. 418 milyar metreküp Gazprom tarafından olmak üzere yılda 636 milyar metreküp doğalgaz üretilir bunun 185 milyar metreküpünü ihraç etmektedir.⁴⁷⁴ Rusya,

⁴⁷³ <http://www.mfa.gov.tr/rusya-kunyesi.tr.mfa>, (21.07.2018).

⁴⁷⁴ Mehmet Ögütçü, *a.g.e.*, s.160.

Avrupa'dan Kuzey Pasifik Okyanusu'na uzanan kara kütlesine sahip dünyanın en büyük ülkesidir. Rusya'nın ekonomisi büyük ölçüde fosil yakıtlara bağımlıdır. İhracatının çoğunluğu mineral yakıtlar ve petrol ürünlerinden oluşmaktadır. Hizmet sektöründe bazı değişikliklere rağmen doğal kaynaklara olan güvenin sürmesi ülkeyi dalgalı petrol fiyatlarına ve piyasa koşullarına maruz bırakmıştır. Petrol dışı sektörlerdeki işletmelerin zayıf üretim kapasitesi nedeniyle diğer uluslararası rekabetçi ürün yelpazesi küçüktür. Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü üyeliği 2012 yılında sona ermiş olmasına rağmen başta bölgesel ticaret anlaşmaları olmak üzere daha fazla entegrasyon sürdürmeye devam etmiştir. Bu çabalar arasında BDT Serbest Ticaret Anlaşması'na katılımın yanı sıra, Rusya-Beyaz Rusya ve Kazakistan arasındaki gümrük birliği de yer almaktadır.⁴⁷⁵ Rusya, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden bu yana merkezi olarak planlanmış bir ekonomiden piyasa tabanlı bir sisteme doğru kayda değer değişiklikler yaşamıştır. Rusya yetkililerinin elinde yüksek bir zenginlik oranıyla ağırlıklı olarak devletçi bir ekonomi bulunmaktadır. Mülkiyet haklarının korunması hala zayıftır ve devlet özel sektörün serbest işleyişine müdahale etmeye devam etmektedir.⁴⁷⁶ Yapılan bilimsel araştırmalarda ekonomide doğal kaynaklara olan bağıllık ve uzun vadeli büyüme arasında negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru yukarıda bahsedilen doğal kaynak dışı sektörlerde büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Ülkenin geniş yüz ölçümüne sahip olmasının ekonomik dezavantajlarından biri emek, doğal kaynaklar ve iş merkezleri arasındaki mesafenin uzaklığıdır. Ülkedeki nehirlerin kuzey-güney yönünde akmasından dolayı denize ulaşımın zorluğu fazladan taşıma maliyeti de çıkarmaktadır. Sahip olduğu doğal kaynaklar ve merkezi planlama nedeniyle Rusya'da sanayi sektörü ağır sanayi şeklindedir. Ekonomi büyük ölçekli sanayi işletmelerinin hakimiyetindedir.⁴⁷⁷ Reel GSYİH 2016 yılında %0,2 oranında

⁴⁷⁵ <http://www.intracen.org/country/Russian-Federation/>, (02.08.2018).

⁴⁷⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, (02.08.2018).

⁴⁷⁷ https://www.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160817&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afLoop=32461850893400934&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=t070xk1fh&_adf.ctrl-state=tahtzj4md_137#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dt070xk1fh%26_afLoop%3D32461850893400934%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160817%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dtahtzj4md_141, (02.07.2018).

küçüldükten sonra 2017 yılında %1,5 büyümüştür. Özel tüketim büyümeyi hızlandırmakta ve enflasyon yavaşlamaktadır. Yapısal zayıflıklar, düşük yatırım seviyeleri ve düşük bir demografik görünüm, orta vadede reel GSYİH büyümesinin yılda %2'nin altında kalmasını sağlayacaktır. Batı ile gerginliklerin devam etmesi olası gözükmemekte ve ABD ve AB'nin yaptırımları öngörülen süre boyunca kaldırılmayacaktır (2018-2022). Büyük siyasi ve ekonomik reformlar bunların nasıl finanse edilebileceği belirsiz olduğundan olası görülmemektedir.⁴⁷⁸

Tablo 4: Rusya'nın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri⁴⁷⁹

GSYİH	3,749,283,676,766 \$
GSYİH Büyüme Hızı (2017)	%1,546
Kişi Başına GSYİH (2017)	25,533 \$
En Fazla Endüstri Alanı	Doğal Gaz, Petrol, Kimyasallar
Toplam İşgücü (2017)	75,638,703
Tarımda İstihdam (2017)	%6,7
Sanayide İstihdam (2017)	%26,876
Hizmet Sektöründe İstihdam (2017)	%66,421
İşsizlik (2017)	%5,173
Toplam İhracat (2017)	359,151,975,199 \$
Toplam İthalat (2017)	228,212,749,973 \$
Ticaret Dengesi (2017)	130,939,225,226 \$
Mal ve Hizmet İhracatı (GSYİH'nin %'si 2017)	% 26,04
Mal ve Hizmet İthalatı (GSYİH'nin %'si 2017)	% -20,6

⁴⁷⁸ <http://country.eiu.com/russia>, (02.08.2018).

⁴⁷⁹ <https://globaledege.msu.edu/countries/russia/tradestats>, (02.08.2018), <https://comtrade.un.org/pb/>, (02.08.2018), http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=RUS, (02.08.2018), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, (02.08.2018), <https://tradingeconomics.com/russia/forecast>, (02.08.2018).

Başlıca İhracat Ürünleri	Petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, metal, ağaç ve ağaç ürünleri, kimyasallar ve çok çeşitli sivil ve askeri teçhizatlar.
Başlıca İthalat Ürünleri	Makine, taşıt, eczacılık ürünleri, plastik, yan mamul metal ürünleri, et, meyve ve fındık, optik ve medikal aletler, demir, çelik.
İhracatta İlk 10 Ülke	Hollanda, Çin, Almanya, Beyaz Rusya, Türkiye, İtalya, Güney Kore, Kazakistan, ABD, Japonya
İthalatta İlk 10 Ülke	Çin, Almanya, ABD, Beyaz Rusya, Fransa, İtalya, Japonya, Güney Kore, Polonya, Ukrayna
Kanıtlanmış Petrol Rezervleri	80 Milyar Varil
Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri	47,8 Trilyon Metreküp
Ham Petrol İhracatı (2016)	5,116 Milyon Varil/Gün
Doğal Gaz İhracatı (2017)	210,2 Milyar Metreküp

3.3.3. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Lokomotifi: Rusya

1991 yılından günümüze kadar eski SSCB coğrafyasında birden fazla uluslarüstü örgüt dikkati çekmektedir; fakat bunlardan üç tanesi (ŞİÖ, AEB ve BDT) bölgede uluslararası entegrasyonu sağlamaya yönelik kısmen de olsa başarılı olabilmıştır.⁴⁸⁰ Sovyetler Birliği sonrası özellikle Putin'in başkanlığı süresince Rusya'nın özellikle Avrasya coğrafyasında etkin rol aldığını görmekteyiz. SSCB'nin dağılması ile Rusya'dan uzaklaşarak batı ekseninde (AB-NATO) politikalar izleyen

⁴⁸⁰ Osman Ağır, *a.g.m.*, s.36.

Doğu Avrupa ülkeleri ile Kafkasya’da Azerbaycan ve Gürcistan’ın batı yörüngesine girmeleri, Orta Asya’da ise ABD ve Çin’in siyasi, ekonomik ve askeri alanda çeşitli atılımlar gerçekleştirmesi Rusya’nın jeopolitik alanda gerilemesine neden olmaktadır. Bu durum karşısında da Rusya Avrasya’daki çıkarlarını Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği çerçevesinde korumaya devam etmektedir.⁴⁸¹ Rusya’nın SSCB sonrası tekrar etkili bir güç olmak için AEB gibi bir yapılanmada yer alması AEB’ne getirilen eleştirilerin başında gelmektedir. Her ne kadar birliğin ekonomik amaçlar bağlamında oluşturulduğu dile getirilse de asıl amacın küresel bir siyasi güç oluşturmak olduğu da birliğin eleştirilen bir diğer noktasıdır.⁴⁸² Kuşkusuz Rusya, Avrasya’da hesap dışı tutulacak bir güç değildir; hala istediği zaman silahlı kuvvetleri, istihbaratı ve şirketleri ile ağır müdahalede bulunabileceği bilinmektedir. Fakat, Ruble devalüasyonu, Batı yaptırımları ve emtia fiyatlarındaki çöküntü de Rusya’nın bölge ülkeleri ile Avrasya Ekonomik Birliği şemsiyesi altında ekonomik entegrasyon çabasına önemli darbe vurmuş ve güvenilir ortak imajını da zedelemiştir. Öğütçü’ye göre tüm Orta Asya başkentleri Putin’in “sert güç” kullanma tehdidinden dolayı da sinmiş durumdadır.⁴⁸³ Daha önce de bahsettiğimiz gibi Rusya özellikle Çin’in Orta Asya’daki ekonomik ve siyasi açıdan her geçen gün büyüyen varlığından rahatsızlık duymaktadır. Her ne kadar Pekin Moskova’nın müttefiki gibi görünse de AEB aslında bir bakıma Rusya’yı Çin’den koruyan dost ülkelerden oluşturulmuş tampon bir bölge özelliği taşımakta ve aynı zamanda da Rusya’nın da Orta Asya pazarında daha etkili bir paya sahip olmasında izlediği bir yol olarak nitelendirilmektedir.⁴⁸⁴

Avrasya Ekonomik Birliği ile ilgili genellikle iki görüşün etkili olduğunu görmekteyiz. İlki bu birliğin Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in dile getirdiği şekliyle yani ekonomi temellerine dayanan, Avrasya’nın her alanında etkili olmuş tüm toplumları kucaklayan kültürel Avrasyacılık çerçevesinde olması

⁴⁸¹ Kıyalbek Akmoldeev, “Avrasya Ekonomik Topluluğu: Rusya’nın Orta Asya’daki Ekonomik Ayağı mı?”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/424/avrasya_ekonomik_toplulugu_rusyanin_orta_asyadaki_ekonomik_ayagi_mi_, (02.07.2018)

⁴⁸² Osman Ağır, *a.g.m.*, s.36.

⁴⁸³ Mehmet Öğütçü, *a.g.e.*, s.139.

⁴⁸⁴ Ömer Faruk Karaman, *a.g.m.*, s.262.

gerektiği görüşüdür. Diğer görüş ise ilk bölümde detaylı olarak bahsettiğimiz klasik ve yeni Avrasyacılık eksenine oturtulmuş olandır. Bu görüşe göre Avrasya Ekonomik Birliği, eski SSCB coğrafyasında Rusya'nın tekrar hegemonya kurabilmesi için bir araçtır. 2000'lerin başından itibaren Rusya'nın eski SSCB coğrafyasında artan etkinliği, Putin Avrasyası'nın Birliğin yapısını şekillendireceğini, ileride de Rusya'nın Birliğin lokomotif ülkesi olacağını göstermektedir. Bu noktada Birliğe şöyle bir eleştiri getirilmektedir: AEB, Putin'in bölgesel entegrasyon araçları ile yeni Rus İmparatorluğu'nu kurmasında oluşturduğu siyasi bir projedir ve aynı zamanda Birlik demokratik olmayan, otoriter bir görünüm sergilemektedir.⁴⁸⁵

Putin'in iktidara gelmesiyle 1990'da iç politikada yaşanan Atlantikçi-Avrasyacı çekişmesi sona ermiş, Putin, deyimî yerindeyse bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Putin Sovyet vatanseverliğini Rusya için geri getirmek için gayret etmiş ve bir takım adımlarla da bunu göstermiştir. 2001 yılbaşında eski SSCB ulusal marşına yeni sözler ekletip kabul etmiş, devletin bayrağını Çarlık Rusya'nın üç renkli (mavi, beyaz, kırmızı) bayrağı olarak saptamış ve ordunun bayrağını kırmızı bırakmıştır.⁴⁸⁶ Avrasyacılık jeopolitik bakımdan ABD hegemonyasına karşı bir yapılanma olarak algılanmıştır. Putin'in göreve gelmesi ile birlikte Atlantikçilik ve Avrasyacılık akımlarının sentezinin sağlandığı söylenebilmektedir.⁴⁸⁷ 2000'li yıllar ile birlikte Putin önderliğinde Rusya'nın tekrar SSCB coğrafyası ile ilgilenmeye başladığını görmekteyiz. Avrasya Gümrük Birliği'nin kurulması bu bakımdan söz konusu coğrafyada ilk ciddi uluslararası kurumsallaşma örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Avrasya Gümrük Birliği de Rusya tarafından eski SSCB ülkelerinin yeniden bir bütün haline gelmesi için bir araç olarak değerlendirilmektedir. Böylece Rusya ortak bağlardan yola çıkarak Birliğin ekonomik faydaları üzerinde de durmaktadır.⁴⁸⁸ Putin iktidarının iki ana söylemi dikkat çekmektedir. İlki Rusya'nın kaybettiği prestijini yeniden kazanmak ve diğeri ise uluslararası sistem içinde yer

⁴⁸⁵ İsmail Aydingün, "Avrasya Birliği: 'Gerçek' Bir Entegrasyon Mu, Rusya'nın Yeni Hegemonya Kurma Arayışlarının Bir Aracı mı?", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 14, Sayı 55, 2017, s.105-107.

⁴⁸⁶ Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, 2010, s.197.

⁴⁸⁷ Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun...", s.204.

⁴⁸⁸ Seyit Ali Avcu, *a.g.m.*, s.271.

alan temel aktörlerden birisi olmak. Bu iki başlık Rusya'nın rotasını yakın çevresine çevirmesine ve uluslararası sistem içinde kalma hedefine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda özellikle 2000'li yıllarda Rusya'nın uluslararası aktörlerle ikili ilişkiler geliştirmeyi ve yakın çevresi ile ekonomik ve askeri işbirlikleri içine girmeyi hedeflediğini görmekteyiz.⁴⁸⁹ Putin dönemi Rus dış politikasının Avrasyacı ve Atlantikçi söylemlerin izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. Uluslararası sistemde önemli aktörler ile ilişkilerini geliştirerek sistem içinde söz sahibi olmak isteyen Rusya bu çerçevede Atlantikçi bir izlenim verirken, uluslararası sistemde söz sahibi olabilmesi için yakın çevresi ile işlevsel ve jeopolitik bir entegrasyon sağlamasının çok önemli olduğu Avrasyacı söylemin izlerini taşıyan bir Rusya izlenimi de vermektedir.⁴⁹⁰ Bu yaklaşımlara göre Rusya'nın uluslararası arenada tekrar güçlü bir rol alması için yakın çevresi üzerindeki üstünlüğünü artırması ve eski SSCB coğrafyasında merkez olduğu bir entegrasyon gerçekleştirilmesi ile mümkün olacaktır.⁴⁹¹ Rusya ve Merkez Asya ülkeleri arasındaki ilişkiyi Wallerstein'in dünya sistem teorisi ile de açıklamak mümkündür. Rusya yüksek gelire ve ilerlemeye sahip olduğu için çevre olarak belirtilen Merkez Asya ülkeleri Rusya'ya hammadde sağlamaktadırlar. Wallerstein'a göre merkez ve çevre aynı coğrafya içinde yer alabilir. Merkez Asya'da yer alan ülkelerin gelişmelerinin Rusya'ya bağlı olduğu bir gerçektir. Bu bağımlılığın askeri ve ekonomik olmasının yanında, Rus azınlıkların söz konusu ülkelerde bir hayli fazla olması, Rusçanın yaygın bir şekilde bu ülkelerde konuşulması da Rusya'dan bağımsız bir gelişmenin önüne geçmektedir.⁴⁹² Rusya'nın Kırım, Abhazya ve Güney Osetya'yı işgali, Doğu Ukrayna'ya yönelik tutumu, Ermenistan'ın Türkiye sınırlarının Rus askerlerince korunması, Bakü ile Erivan arasında barışa geçit vermemesi, Türkmenistan gazının Hazar üzerinde Batı'ya taşınmasına set çekmesi, Nazarbayev sonrası dönemde Kazakistan'ı rahatsız edeceğinin işaretleri, İran, Irak,

⁴⁸⁹ Osman Ergün, "Rus Dış Politikasında Bölgeselleşme ve Rusya'nın Entegrasyon Stratejisi: Avrasya Ekonomik Topluluğu", <https://www.avekon.org/papers/560.pdf>, (08.07.2018), s.469.

⁴⁹⁰ Erhan Büyükkakıncı, "Vladimir Putin Dış Politikasına Bakış", *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Derleyen: Erhan Büyükkakıncı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s.163.

⁴⁹¹ Jorgen Staun, "Sloviki Versus Liberal Technocrats: The Fight for Russia and Its Foreign Policy" *Danish Institute For International Studies Report*, Cilt 9, 2007, s.29-30.

⁴⁹² Hüseyin Özbay, *a.g.m.*, s.108.

ve Suriye ile oluşturduğu eksen bize Rusya'nın gelecek niyetleri konusunda yeterince tahmin yürütmemizi sağlamaktadır.⁴⁹³

Yakın çevre kavramı Rus siyasi eliti ve entelektüel zümresi tarafından iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasından sonra ilk defa dile getirilmiştir. Onlara göre yakın çevre kavramı jeopolitik önem ve anlam taşımaktadır. Bu kavram onlar tarafından eski SSCB cumhuriyetlerini dünyadaki diğer bağımsız devletlerden ayırt etmek için kullanılmıştır.⁴⁹⁴ Soğuk Savaş'ın sona ererek iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması ile Avrasyacılık fikri Rus dış politikasını etkisi altına almaya başlamıştır. Özellikle kabul edilen yakın çevre doktrini ile Avrasyacılık fikri Rusya dış politikasının temelini oluşturmaktadır.⁴⁹⁵ Küreselleşen dünya düzeninde güçlü bir ülke olma yolunda atılacak en önemli adımlardan biri sınır komşusu olan yakın çevre devletleri üzerinde etki ve nüfuz sahibi olmaktır. Yakın çevresinde etkili olmayan bir devletin dünyanın farklı coğrafyalarında ve uluslararası politikada etkili rol alması mümkün görülmemektedir.⁴⁹⁶ Rusya, 1993 sonrası dönemde yakın çevre politikasını ilan ederek eski SSCB topraklarını arka bahçesi olarak belirtmiş ve bu ülkelere Rusya tarafından müdahale edilmesi onun meşru hakkı olduğunu iddia etmiştir.⁴⁹⁷ 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden eski Sovyet cumhuriyetleri tarihsel açıdan iki farklı sürecin başlangıç noktasını teşkil etmişlerdir. Bunlardan ilki, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın sınırları dahilinde yeni bir coğrafi bütünlük olan Orta Asya'nın oluşması, ikincisi ise söz konusu ülkelerde ulusal devletlerin inşasıdır. Orta Asya terimi bahsedilen ülke liderleri tarafından kabul edilmektedir. Bu durum ise onların eski SSCB geçmişinden uzak durma gayretlerinin ve ortak sıkıntıları paylaşarak birbirleri ile olan yakınlığı yansıtmaktadır.⁴⁹⁸ Nazarbayev de Orta Asya'da gerçekleştirilecek bir entegrasyon hareketinde Rusya ile beraber hareket edilmesi

⁴⁹³ Mehmet Ögütçü, *a.g.e.*, s.139.

⁴⁹⁴ İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Derleyenler: Gencer Özcan-Şule Kut, Buke Yayınları, İstanbul 2000, s.440.

⁴⁹⁵ Ümit Özdağ, SSCB'den Rusya Federasyonu'na (1985-1992), *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı 4, 1996, s.173.

⁴⁹⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 43. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2010, s.74.

⁴⁹⁷ Aydın Yalçın, "Tarih Perspektifinden Orta Asya'nın Geleceği", *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1994, s.33.

⁴⁹⁸ Şatlık Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, s.65.

gerektiğini her fırsatta dile getirmektedir. Kurulan Avrasya Ekonomik Birliği'nde Rusya'nın rolü dikkat çekmektedir. Bakıldığında Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği'ni Avrasyacılık çerçevesinde kullanmak istediği görülmektedir. Yani Birliğin amacının Rusya'nın eski SSCB topraklarında kontrolü yeniden sağlamak olduğu bilinmektedir. Bu Birlikte Rusya'nın amaçları aynı ancak, elindeki araçları çeşitlenmiştir. Rusya ekonomik araçları daha etkili kullanarak Jeoekonominin daha önem kazandığına dikkat çekmektedir.⁴⁹⁹ Ayrıca Rusya, Şanghay İşbirliği Örgütü ile ABD'nin Orta Asya'da, doğal olarak da Avrasya'daki etkisine karşı çıkmaktadır. AEB ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü vasıtası ile de hem askeri hem de ekonomik alanlarda bölgedeki örgütlenmeyi kendi liderliğinde sağlamaya çalışmaktadır. Rusya orduda gerçekleştirdiği geniş kapsamlı yenilikler ve askeri harcamalar ile Orta Asya'daki etki alanını da genişletmek için çaba sarf etmektedir.⁵⁰⁰ Yakın çevre kavramı Rusya'nın dış politikasında ülkenin ekonomik gelişimini sağlaması açısından güvenlik boyutunu ifade etmesinin yanında, uluslararası arenada güçlü bir devlet olarak yer almasını sağlayacak büyük bir coğrafi alanı kapsayan nüfuz mücadelesini de ifade etmektedir.⁵⁰¹

Wallersteine'a göre jeopolitik, dünya sistemi içinde işlevsel birer parça gibi faaliyet gösteren hegemonik ülkelerin dünyasını ve bütün dünya coğrafyasını kapsayan bir yapıyı ifade etmektedir. Geçmişten günümüze belirli zamanlarda jeopolitiği belirlemiş hegemonik ülkeler olmuştur. Dünya sistemi içinde hegemonik devletlerin yükseliş ve çöküşleri kapitalist dünya sisteminin temel yapılarından biri olmuştur.⁵⁰² Avrasyacılık fikri eski SSCB coğrafyasında yeniden kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan gündeme gelerek uluslararası ilişkiler sistemi içinde jeopolitik bir yaklaşım tarzına dönüşmekte ve Rus dış politikasının belirlenmesinde toplumsal kimlik ve düşünce tarzı olarak etkili olmaktadır.⁵⁰³ Avrasya'nın jeopolitik önemi

⁴⁹⁹ Sinan Oğan, "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 4, 2001-2002, s.151.

⁵⁰⁰ Ergin Ayan, "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s.43-44.

⁵⁰¹ Mehmet Seyfettin Erol-Aidarbek Amirbek, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s.157.

⁵⁰² Immanuel Wallerstein, *Jeopolitik ve ...*, s.17.

⁵⁰³ Malika Munasipova-Kanat Ydyrys, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikası'nda Avrasya Birliği Projesi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, 2015, s.59.

Soğuk Savaş sonrasında giderek daha çok artmıştır. Rusya'nın dağılan SSCB coğrafyasında tekrardan etkili aktif politikalar izlemeye başlaması ABD'nin de ilgisini bu coğrafyaya çekmiştir. Bu bağlamda ABD, Rusya'nın sahip olduğu enerji kaynakları ile bölgede tekel olmasını ve kısa vadede mümkün görülmesi de uzun vadede bir süper güç haline dönüşmesini engelleyecek politikalar izlemeye başlamış ve Avrasya'da Neo-liberal küreselleşme sürecinin hızlanması için çaba gösterme çabası içine girmiştir.⁵⁰⁴ ABD'nin uzun zamanlı stratejilerinin önemli bir parçasını Avrasya'da her açıdan istikrarın sağlanması için Rusya'nın transatlantik toplumun bir öznesi olması kabul edilmektedir.⁵⁰⁵ Büyük güçlerin sistem içindeki rekabetinde Orta Asya'nın jeostratejik önemi oldukça fazladır. Bölgede yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkeler siyasi ve ekonomik açıdan zayıf olduklarından ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin bölgeye nüfuz etmeleri kolay olmaktadır. Özellikle Rusya ve Çin Orta Asya'nın kaderi için hayati öneme sahip iki ülkedir. Bu bölgede Rusya'nın etkisini kısa vadede kıramayacağını farkında olan Çin ise ŞİÖ bünyesinde bölgede işbirliğine önem vermektedir.⁵⁰⁶

Putin Rusya'nın çıkarlarını göz ardı etmeden yakın çevre ile daha gerçekçi ve güvene dayalı ilişkiler içine girmektedir. Söz konusu bu yakın çevre politikası ile ülkelerin bağımsızlığı gerçeği örtüşmektedir. Böylelikle Rusya BDT ülkeleri ile ilişkilerini düzene koyduğu gibi bölgede yeniden etkisini güçlendirmiştir. Bu yeni yaklaşım ile Rusya özellikle Orta Asya enerji kaynaklarının aktarılması hususunda büyük bir role sahip olmuştur.⁵⁰⁷ BDT aracılığıyla yakın çevre politikasını gerçekleştirmek isteyen Rusya, Orta Asya ve Kafkasya'yı kontrolü altına almak istemiştir. Fakat Kafkasya'nın iki büyük gücü Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'nın bu kontrol çabasına direnmişlerdir. Yani Rusya'nın çevre devletleri olmaya karşı koymuşlardır. Bu durumun aksine Ermenistan, Türkmenistan ve Kazakistan SSCB döneminin ekonomik yapılanmasının da etkisiyle Rusya'ya karşı olumlu bir tutum

⁵⁰⁴ Emre Baysoy, "Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitiği", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 10, 2009, s.71.

⁵⁰⁵ Zbigniew Brzezinski, "Living With Russia", <https://nationalinterest.org/article/living-with-russia-919>, (20.07.2018).

⁵⁰⁶ Ergin Ayan, *a.g.m.*, s.46.

⁵⁰⁷ Fikret Elma, "Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya", <http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/10.pdf>, (08.07.2018), s.136.

içinde yer almışlardır.⁵⁰⁸ Rusya'nın BDT ülkeleri ile izleyeceği politikaların beş temel hedefi bulunmaktadır. Bunlar:⁵⁰⁹

- Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler ile askeri, ekonomik ve siyasi alanda ikili ilişkiler temelinde işbirliğinin kapsamını genişletmek.
- Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin alt yapılarını kuvvetlendirmek.
- Rusya vatandaşlarının bu ülkelerdeki haklarının korunması hususunda karşılıklı anlaşmalar yapmak.
- BDT sınırlarının ortak bir şekilde güvenliğini sağlamak.
- BDT barışı koruma gücünü kurmak.

Putin yakın çevresine Batı müdahalesine karşı ne kadar hassas olduğunu sert bir üslupla her fırsatta ilan etmektedir. Putin'in bu sert tavrı, onun çok kutupluluk konusundaki yaklaşımlarıyla da ilişkilendirilerek küresel düzleme taşınabilmektedir. Çok kutupluluk düşüncesiyle bezeli bir Avrasyacılık anlayışının Putinci versiyonunun ideolojik değil pragmatik bir temele sahip olduğu söylenebilir. Fakat bu pragmatik amaçların arkasında sakladığı “Büyük Rusya İmajı” kendi gerçekliğini yaratmıştır. Batı'ya karşı özellikle yakın çevrede somutlaşan sert tavır, bu tavra sahip olmamanın yakın geçmişte Rusya için yarattığı sıkıntılar da göz önünde tutulduğunda yeni Rus kimliğinin ve devlet geleneğinin unsurları haline gelme yoluna girmiştir. Bu durumun ilk sonuçları da küresel politika sahnesinde değil, Rusya Federasyonu'nda ve tüm Sovyet sonrası coğrafyada Batı etkisine karşıtlık biçiminde gözlenmektedir.⁵¹⁰ Bu bağlamda Rusya ile (karşılıklı) bağımlılık ilişkileri fazla olan Sovyet sonrası devletlerin zayıf olanları, Rus etkisine en açık yerler haline gelecektir. Özellikle ekonomik anlamda zayıf konumda olup Rusya Federasyonu'na bağımlılık dereceleri yüksek olan devletlerle başta NATO olmak üzere AGİT ve AB gibi batılı kurumlar arasında girişilecek işbirliği arayışları Rusya'nın direnci ile karşılaşacak ve bu durumun yarattığı istikrarsızlık bölgesel sorunları çözümsüz hale

⁵⁰⁸ Emre Baysoy, *a.g.m.*, s.65-66.

⁵⁰⁹ Oktay F. Tanrısever, “Rusya Federasyonu'nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: ‘Yakın Çevre’ Doktrini'nin İflası”, *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, Derleyen: Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, s.45.

⁵¹⁰ Utku Yapıcı, *Yeni Soğuk Savaş Putin, Rusya ve Avrasya*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2007, s.96-97.

getirebilecektir.⁵¹¹ Yakın çevre politikası Putin'in göreve başlaması ile 2000 yılından itibaren yeni bir aşamaya geçmiştir, fakat 1990'lı yıllarda özellikle yukarıda belirtilen bu hedeflerin Rusya tarafından tam anlamıyla hayata geçirilememesinin de çeşitli nedenleri vardır. Bunlar ise:⁵¹²

- Yakın çevrede yer alan ülkelerin yeni kazandıkları bağımsızlıklarının Rusya ile girecekleri ilişkiler ile zarar göreceği düşüncesi.
- Rusya'nın o dönemde devam eden ekonomik istikrarsızlığının ekonomik bütünleşme aşamasında yakın çevre ülkeler açısından şüphe ile karşılanması. Yıllarca doğal kaynakları ve yeraltı zenginlikleri SSCB içinde kendi istekleri dışında kullanılmış, Rusya'nın da bu geleneği deva ettireceği düşüncesinde olan yeni bağımsızlığını kazanan yakın çevre ülkeler ekonomik açıdan da bağımsız olmak istemektedirler.
- ABD'nin Hazar enerjisinin paylaşımı ve transferi hususunda Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile yakın ilişki içine girerek Rusya'yı ikinci plana atması.

Günümüzde petrol ve doğal gaz uluslararası arenada hiç kuşkusuz ülkelere önemli bir prestij sağlamakta, güç ve para kaynağı oluşturmaktadır. Rusya da dünyada bir enerji devi ve en büyük enerji ihracatçısı olan ülke konumundadır. Rusya sahip olduğu doğal gaz, kömür ve petrol rezervleri ile dünya çapında bir enerji devi olarak bilinmektedir.⁵¹³ ABD Avrasya üzerindeki egemenliğini askeri açıdan kurmaya çalışırken, Rusya enerji ve ekonomi politikaları ile Avrasya'daki egemenliğini kurmaya çalışmakta ve bunda da başarılı olmaktadır. Putin yönetimi Avrasyacı bakış açısını enerji politikalarına da yansıtmaktadır.⁵¹⁴ Rusya yönetiminin ABD'nin ve ABD çıkarları taşıyıcılarının Avrasya'ya sızması karşısındaki kararlı tutumu ortadadır ve bu tutumun en temel nedeni ise ABD etkisinin Rusya ve Rusya'nın yakın çevresine sızmasının, Rusya'da merkezi yönetimi arttırma çabalarını ve yakın çevrede Rus etkisini arttırma yönündeki gayretleri sekteye uğratacağı yönündeki düşüncedir. Bu düşünce jeopolitik ve ekonomik kaygılarla

⁵¹¹ Utku Yapıcı, *Yeni Soğuk Savaş...*, s.97.

⁵¹² Murat Saraçlı, "Rusya Federasyonu'nun Yakın Çevre Politikasında Dış Rusların Yeri ve Kırım Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, 2015, s.72-73.

⁵¹³ Fikret Elma, *a.g.m.*, s.137.

⁵¹⁴ Fatih Akgül, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye Rusya İlişkilerine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 5, 2007, s.131.

kesişmektedir.⁵¹⁵ Putin döneminde yakın çevre politikasının canlandırılmasının en önemli nedeni ekonomi temellidir. Rusya'nın uluslararası arenadaki en büyük kozu olan doğal gaz ihracatı yakın çevre ülkelerinden geçen boru hatları ile gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda da Rusya'nın toplam ticaretinin beşte biri yine yakın çevre ülkeler ile yapılmaktadır.⁵¹⁶ Rusya'nın yakın çevre politikaları oluşturmasının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:⁵¹⁷

- Askeri ve siyasi açıdan Avrasya jeopolitiğini kontrol altında tutarak, gerektiğinde kendi genişleme alanı ve savunma sahası derinliğini saklı tutmak.
- Kendi siyasi ve ülkesel bütünlüğünü bozacak çevresinde gelişen dini akımları etkisiz hale getirmek.
- Tarım kaynaklı hammadde ihtiyacının karşılanması için devamlılığı sağlamak.
- Sanayi ve ekonominin temel girdisi olan enerji kaynakları (Petrol ve Doğal gaz) için mutlak anlamda kontrol sağlamak.
- ABD'nin kendisi için stratejik açıdan önem arz eden ülkeler ile işbirliği içine girmesini engellemek.
- Eskisine nazaran her alanda daha güçlü bir şekilde ABD'nin karşısında durmak.

Putin artan petrol fiyatlarını göz önüne alarak enerjinin kontrollünün sağlanmasını Rus dış politikasının birincil öneme sahip unsuru olarak görmektedir.⁵¹⁸ Rusya'nın Avrasya'da enerji konusunda egemen olmasını sadece sahip olduğu doğal kaynaklarla ve Putin'in izlediği politikalar ile açıklamak yeterli değildir. SSCB döneminden beri Rusya'da doğal kaynakların bulunması ve işlenmesi için yeraltı ve petrol mühendisliği gibi eğitim ve araştırmalara önem verilmektedir. Ayrıca Rusya sadece enerji ile ilgili arama ve üretimin dışında enerji sektörünün çeşitli alt

⁵¹⁵ Utku Yapıcı, *Yeni Soğuk Savaş...*, s.170.

⁵¹⁶ Murat Saraçlı, *a.g.m.*, s.74.

⁵¹⁷ Bülent Açma-Kübra Yenişen, *a.g.m.*, s.145.

⁵¹⁸ Sinan Oğan, "The Black Sea: New Arena For Global Competition", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 5, Sayı 2, 2006, s.110-111.

dallarında da dev entegre şirketlerini de bünyesinde barındırmaktadır.⁵¹⁹ Enerji süper gücü kavramı bir ülkenin sahip olduğu hidrokarbon rezervlerine paralel olarak etkinliğinin artması sonucu global ekonominin de bu ülkeye bağımlı hale gelmesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Rusya da sahip olduğu başta doğal gaz ve petrol rezervleri gibi yeraltı kaynakları ile ülke ekonomisini canlandırma ve Avrupa gibi önemli pazarlara enerji tedarik etmesi ile enerji süper gücü rolünü pekiştirme amacını taşımaktadır.⁵²⁰ Avrupa'nın ekonomik açıdan en güçlü ülkelerinin başında gelen Almanya ve Fransa'nın yanı sıra eski SSCB cumhuriyetlerinden Gürcistan, Ermenistan ve bazı Baltık ülkeleri ile Türkiye'nin de Rusya'dan gelen doğal gaza belirli ölçülerde bağımlılıkları bulunmaktadır. Rusya da ülkelerin kendisine olan bu bağımlılıklarını dış politikada etkili bir şekilde kullanmaktadır. Doğal gaz konusunda Rusya'nın elinin güçlü olmasında kendi rezervlerinin dışında Hazar Havzası ülkelerinin ve Orta Asya ülkelerinin zengin enerji kaynaklarının da rolü etkili olmaktadır. Rusya Orta Asya'daki bu enerji kaynaklarını dış dünyaya özellikle de Avrupa'ya ihracı konusunda Gazprom ile bir tekele sahip olarak bunu elindeki büyük bir koz ve strateji aracı olarak kullanmaktadır.⁵²¹

Rusya'nın bölgede birçok askeri üsleri ve birlikleri bulunmaktadır. Böylece Rusya ile bölge ülkeleri arasında askeri işbirlikleri de gerçekleştirilmiş olmaktadır. Bu durum ABD'nin Avrasya'daki askeri varlığını da baypas ederek dengelemektedir. Rusya'nın bölgede BDT, ŞİÖ, AEB gibi örgütlerde öncü rol alması bölge ülkeleri ile siyasi bütünleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Özellikle Putin'in göreve gelmesi ile başlayan yakın çevre politikası kapsamında eski SSCB ülkelerine verdiği krediler ile hayata geçirdiği yatırımlar Rusya'nın bölge ülkeleri ile ticari hacmini de artırmaktadır. Enerji alanında ise Avrasya'da Rusya'nın hakimiyeti söz konusudur. Bu hakimiyet enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya ülkelerini bu açıdan Rusya'ya bağımlı hale getirmektedir.

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan eski Sovyet cumhuriyetleri (BDT) Rusya'nın güvenlik ve ekonomik politikaları için önem

⁵¹⁹ Fatih Akgül, *a.g.m.*, s.134.

⁵²⁰ Eugene B. Rumer, *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, The International Institute For Strategic Studies, Adelphi Paper 390, Routledge, Londra 2007, s.31-57.

⁵²¹ Fikret Elma, *a.g.m.*, s.139-140.

taşımaktadır. Bunun farkında olan Rusya 90'lı yıllarda yaptığı hataları tekrarlamamak için bölgenin tek hakim gücü olduğunu kanıtlamak istemektedir. Bunun için de emperyalist ideoloji ile yakın çevresine yaklaşan Rusya onlar olmadan yani bu ülkeler üzerinde kendinden başka bir egemen güç olması durumunda eski imparatorluk düzenini sağlayamayacağını, SSCB gibi bir süper güç olamayacağını ve bu bağlamda uluslararası sistem içinde de yer alamayacağını farkındadır.⁵²² Orta Asya Moskova'nın hegemonyası altına kolaylıkla girebilecek ve Rusya'nın etkisinde kalacak siyasi bir bölge olarak algılanmaktadır. Bunun nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:⁵²³

- Bölgenin Avrupa'dan uzakta bulunması.
- Uzun seneler boyunca ABD'nin ve Batı'nın ilgisi dışında kalması.
- Bölgenin kültürel açıdan Sovyetler döneminden kalan Rus etkisinin görülmesi.

---

⁵²² Elnur İsmayilov, "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2013, s.98.

⁵²³ Elnur İsmayilov, *a.g.m.*, s.102.

3.4. Birlik İçindeki Devletlere Genel Bakış

3.4.1. Birliğin Kronolojisi

Tablo 5: Gümrük Birliğinden Avrasya Ekonomik Birliği'ne⁵²⁴

1994	Kazakistan Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Ekonomik Birliği fikrini paylaşması.
1995	Rusya ve Beyaz Rusya, Rusya ve Kazakistan arasında gümrük birliği anlaşmalarının imzalanması.
1996	Ekonomik ve İnsani Alanlarda Entegrasyonu Derinleştirme Anlaşması (Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya)
1999	Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan Anlaşmalarının imzalanması. (Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya)
2000	Avrasya Ekonomik Topluluğu Anlaşması (EurAsEC)
2003-2006	Ortak Ekonomik Alan Oluşumu Anlaşması (Beyaz Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Rusya)
2007	Gümrük Birliği Komisyonu Anlaşması (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya)
2007	Ortak Gümrük Alanı Oluşturma ve Gümrük Birliği Kurulumu Anlaşması (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya)
2010	Gümrük Birliği'nin kurulumu. (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya) Birlik üyesi üç ülkenin gümrük bölgelerinin Ortak gümrük koduna bağlı olarak birleştirilmesi.
2011	Avrasya Ekonomik Komisyonu Anlaşması. (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya)
2011	Avrasya Ekonomik Entegrasyonunun ilanı. (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya)
2012	Avrasya Ekonomik Komisyonu Anlaşması (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya) Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi'nin Ortak Ekonomik Alan oluşturulması için uluslararası anlaşmaları yürürlüğe koyma kararı.
2012	Ortak Ekonomik Alanın başlangıcı. (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya)
2013-2014	Devlet yetkililerinin Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması üzerine çalışmaları. (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya)
2013-2014	Kazakistan ve Avrasya Ekonomik Komisyonu arasında işbirliğini derinleştirme memorandumunu. (Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya)
2013-2014	Ermenistan'ın giriş başvurusu.
2014	Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması'nın imzalanması. (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya)
01.01.2015	Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi. (Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya)
02.01.2015	Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne kabulü. (Beyaz Rusya, Kazakistan, Ermenistan ve Rusya)
12.08.2015	Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne kabulü. (Beyaz Rusya, Kazakistan, Ermenistan, Kırgızistan ve Rusya)

⁵²⁴ http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6693_1522735475.pdf, (03.08.2018).

3.4.2. Kazakistan Ülke Profili

Tablo 6: Kazakistan Cumhuriyeti'ne Genel Bakış⁵²⁵

Başkent Astana	Nüfus 17.9 milyon	Yüzölçümü 2.724.900 kilometrekare
Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev	Başbakan Bakıtzhan Sagintayev	Dışişleri Bakanı Kairat Abdrakhmanov
Konuşulan Diller 1. Resmi Dil: Kazakça 2. Resmi Dil: Rusça	Para Birimi Tenge	GSYİH 134 milyar Dolar (2016)
Etnik Yapı: Kazak %65,2; Rus %21,8; Özbek %3; Ukraynalı %1,8; Uygur %1,4; Tatar %1,3; Alman %1,1; Diğer %4,4		
Önemli Siyasi Partiler: Nur Otan, Tüm Ulusal Sosyal Demokratik Parti, Ak Jol Partisi, Auyl Partisi, Komünist Parti, Ruhaniyet Partisi, Vatanseverler Partisi, Adilet Partisi, Komünist Halk Partisi		
Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: Birleşmiş Milletler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Dünya Ticaret Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi		

3.4.2.1. Kazakistan'ın Ekonomik ve Ticari Görünümü

Rusya hariç, coğrafi olarak eski Sovyet cumhuriyetlerinin en büyüğü olan Kazakistan önemli fosil yakıt rezervlerine ve uranyum, bakır ve çinko gibi diğer mineral ve madenlere sahiptir. Kazakistan yönetimi, ekonomisinin petrol ve maden endüstrisine aşırı bağlı olmasından mustarip olduğunun ve ulaşım, ilaç, telekomünikasyon, petrokimyasallar ve daha fazla kalkınma ve yatırım için gıda işleme gibi sektörleri hedefleyerek ekonomisini çeşitlendirmeye yönelik girişimlerde bulunması gerektiğinin farkındadır. Kazakistan'ın zengin hidrokarbon ve mineral rezervleri ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Kazakistan, petrolünü ihraç etmek için Rusya'ya bağımlıdır. Gümrük Birliği ve akabinde AEB ile Kazakistan'ın

⁵²⁵ <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-kunyesi.tr.mfa>, (03.08.2018).

AEB ülkelerine ihracatı 2017 yılında %30,2; AEB ülkelerinden yapılan ithalat da %24,1 oranında artış göstermiştir.⁵²⁶ Kazakistan; Hazar Denizi, Rusya, Çin, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile sınırları olan bir Orta Asya ülkesidir. Kazakistan'ın enerji kaynaklarının zenginliği büyük bir ticaret fazlasına yol açarken, katma değerli üretimin gelişmesini azaltmakta ve Kazakistan'ı istikrarsız emtia fiyatlarına maruz bırakmaktadır. Ürün çeşitliliğinin olmamasına ek olarak ihracat pazarları Çin ve birkaç Avrupa ülkesine yoğunlaşmıştır. Bu arada ithalat esas olarak Rusya ve Çin'den gelmektedir. Rusya-Beyaz Rusya-Kazakistan Gümrük Birliği'nin bölgesel ticaret fırsatlarını artırmasına rağmen Kazakistan DTÖ katılımı ile daha geniş bir pazara ulaşmıştır. Ticaretin rekabet gücünü artırmak için Kazakistan, doğal kaynaklara bağımlılık, düşük üretkenlik, yetersiz bölgesel ve küresel entegrasyon, KOBİ'lere sınırlı mali erişim, yetersiz ticaret lojistiği ve zayıf kalite yönetim alt yapısı ile ilgili konuları ele almalıdır.⁵²⁷ Kazakistan zengin doğal kaynaklara sahip bir ülkedir. Kişi başına düşen doğal kaynak değeri nüfusu az olduğu için yüksektir. Kazakistan eski SSCB'nin yeraltı kaynaklarının önemli bir miktarına sahipti. Diğer taraftan SSCB'nin tarım topraklarının %20'si Kazakistan'da bulunmaktaydı. Ülke ekonomisi SSCB ekonomik sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçişte önemli sıkıntılar yaşamıştır. Bakıldığında, Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, ulusal ve uluslararası alanda yetersiz kalan ticaret ve dağıtım sistemi, enflasyonun hızla artışı, eskien makine ve aletlerin modernize edilmemesi, devlet yatırımlarının yetersizliği, tarım ve sanayi ürünlerinde üretim düşüklüğü gibi birçok sorunla karşılaşmıştır. Kazakistan'ın günümüzde benimsediği devlet politikası fiyatları serbest bırakma, özelleştirme ve yabancı yatırımcıları teşvik etmeye dayanmaktadır.⁵²⁸ Bağımsızlık öncesi uzmanlaşmaya dayalı Sovyet sistemi içinde Kazakistan'ın rolü buğday üretimi, metalürji ve mineral üretmektir. SSCB'nin dağılması sonucu merkezi ekonominin çöküşü ile Kazakistan'ın üretimi de ağır bir darbe almıştır. Ekonomik açıdan Rusya'ya bağlı olan Kazakistan bağımsızlık sonrası yaşadığı durgunluk nedeniyle ekonomik açıdan büyük zarara uğramıştır. 2000 yılı itibari ile ivme kazanan petrol sektörü ile GSYİH yeniden artış göstermiştir. Yabancı

⁵²⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/kz.html>, (04.08.2018).

⁵²⁷ <http://www.intracen.org/country/kazakhstan/>, (03.08.2018).

⁵²⁸ Ersin Güngördü, *Devletler Coğrafyası*, Gazi Kitabevi, Ankara 2010, s.251-252.

yatırımların ve ekonomik büyümenin olumlu etkisi ile de fakirlik düşüş eğilimine geçmiş, gelir dağılımı da iyileşmeye devam etmektedir. Hızlı ekonomik büyüme istihdam artışını tetiklemiş ve yaşam standartları artmıştır. Reel ücretlerdeki artış da etkisini göstermeye başlamıştır.⁵²⁹ Doğrudan yabancı yatırımcı çekme konusunda başarılı olan Kazakistan, Orta Asya’da toplam doğrudan yatırımcıların %80’den fazlasını çekmiştir. Ülkeye en fazla yabancı yatırım Hollanda, ABD, İngiltere ve Fransa tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵³⁰ Kazakistan ekonomisi bağımsızlığından günümüze kadar geçen sürede üç büyük ekonomik kriz geçirmiştir. Bunlardan ilki SSCB’nin de dağılmasına neden olan “şeffaflık ve yeniden yapılanma” (glasnost-perestroyka) kavramlarıyla açıklanan 1990’lı yılların başlarında ortaya çıkan krizdir. Kazak ekonomisi bu krizi ancak 1997-1998 yıllarında atlatabilmiş, fakat burada da istenilen hedeflere ulaşamamıştır. İkinci kriz 1998 senesindeki Asya krizi, üçüncü kriz ise Batı kaynaklı ortaya çıkan 2007-2008 küresel mali kriz olmuştur. Bu kriz merkezi ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişte sıkıntılar yaşayan tüm geçiş ekonomilerini olumsuz etkilediği gibi Kazakistan ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Ancak bu krizin olumsuz etkileri ekonomide ihracatın artırılması ile giderilebilmiştir. Özellikle ham madde ihracatı ve dışa açılma gayretleri bu sürecin en temel unsurları olmuştur.⁵³¹ Kazakistan’ın hem uluslararası piyasalarda hem de kendi içindeki ekonomik gelişiminde ve değişiminde özellikle 2000 yılında IMF’nin desteği ile başlayan ekonomik programın etkisi çok olmuştur. Daha sonra 2001-2002 yıllarında ABD’nin ve AB’nin Kazakistan’ın piyasa ekonomisini onaylaması, ardından da önemli kredi derecelendirme kuruluşlarından biri olan Moody’s tarafından Kazakistan’a yatırım yapılabilir ülke statüsü vermesi Kazakistan

⁵²⁹ https://www.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160339&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afLoop=32615329845976374&_afWindowMode=0&_afWindowId=6jav5hhrs&_adf.ctrl-state=gaz662w1a_137#!%40%40%3F_afWindowId%3D6jav5hhrs%26_afLoop%3D32615329845976374%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160339%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dgaz662w1a_141, (04.08.2018).

⁵³⁰ Koray Ali Konca, “Kazakistan Ülke Raporu”, http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf, (04.08.2018), s.10.

⁵³¹ Tuncer Özdil-Aynura Turdalieva, “Kazakistan Ekonomisinde Ekonomik Büyümenin Kaynakları: Girdi-Çıktı Analizi Yaklaşımıyla Bir İnceleme”, <https://www.avekon.org/papers/1386.pdf>, (04.08.2018), s.841-842.

ekonomisi için önem teşkil etmiştir.⁵³² Son birkaç yıl içinde bazı olumlu kurumsal ve yasal değişikliklere rağmen, yatırımcılar yolsuzluk, bürokrasi ve keyfi yasal uygulamalar konularında, özellikle bölgesel ve yerel düzeyde endişe duymaktadırlar. Ayrıca yatırımcılar 77 yaşındaki Nursultan Nazarbayev'in ardı ardına tartışmalı bir cumhurbaşkanı olmasının ekonomi üzerinde potansiyel olumsuz etkilerini sorgulamaktadırlar.⁵³³ Nursultan Nazarbayev'in iktidardan nasıl ve ne zaman bir geçiş yapacağına dair belirsizlik 2018-22'deki siyasi istikrar için temel risk oluşturmaktadır. Kazakistan'ın Rusya, Çin ve Batı ile ilişkileri dengeleyen çok vektörlü bir dış politika izlemeye devam edeceği düşünülmektedir. Yeraltı kaynaklarının yönettiği 2018-22 yılında ortalama GSYİH büyümesi %3,2 olarak tahmin edilmektedir, ancak bunda hükümet ve Çin yatırımlarından kaynaklanan altyapıya yönelik sermaye harcamaları önem arz edecektir.⁵³⁴

Silah sektörü ve nükleer enerji açısından çok önemli bir maden olan uranyum üretiminde Kazakistan dünyada birinci sırada yer almaktadır. Bu durum uluslararası arenada Kazakistan'ı nükleer alanda stratejik işbirliği için uygun bir partner ülke konumuna getirmektedir. Kazakistan Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını azaltmayı hedeflediği için enerji nakil güzergahlarını çeşitlendirmeye gitmektedir. Bu durum da Çin, Kazakistan için ticaret ve yatırımlar için uygun bir seçenek haline gelmektedir. Çin ve Rusya gerek doğal kaynaklarının zenginliği gerekse jeopolitik konumundan dolayı Kazakistan üzerinde nüfuz sahibi olmak istemektedir. Fakat bu rekabet içinde Rusya AEB ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ile askeri ve ekonomik açıdan avantaj sahibi görünmektedir.⁵³⁵

Kazakistan Yönetimi 2050 yılında ilk 30 küresel ekonomi arasında yer alabilmek için çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal yapılanmaları ve yenilikleri içeren "Strateji 2050"yi yayınlamıştır. Nursultan Nazarbayev, söz konusu bu stratejiyi gerçekleştirebilmek için ise "2014-2020 Kazakistan Cumhuriyeti Yeni Dış

⁵³² Selahattin Togay, "Kazakistan Ekonomisinin Petrole Bağımlılığının Azalmasında Para Politikasının Rolü", *Bilig*, Sayı 48, 2009, s.209.

⁵³³ <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/kz.html>, (04.08.2018).

⁵³⁴ <http://country.eiu.com/kazakhstan>, (04.08.2018).

⁵³⁵ Alp Yüce Kavaş, "Kazakistan'da Rusya-Çin Rekabeti", <http://www.bilgesam.org/incele/1758/-kazakistan'da-rusya-cin-rekabeti/#.W2ce0COLOII>, (05.08.2018).

Politikası” için onay vermiştir.⁵³⁶ Nazarbayev’in 14 Aralık 2012 tarihinde ülkenin 2050 yılına kadar olan gelişme stratejisi ile ilgili konuşmasında insanlığı bekleyen ve çözülmesi gereken sorunları şöyle sıralamıştır:⁵³⁷

- Küresel gelişimin hızı.
- Küresel demografik sorunlar.
- Gıda güvenliği ile ilgili sıkıntılar.
- Suya olan ihtiyacın sürekli artması.
- Küresel enerji sorunları.
- Doğal kaynakların sınırlı olması.
- Üçüncü teknoloji devrimi.
- Sosyal istikrarsızlık.
- Değerler krizi ile ilgili çelişkiler.
- Yeni Krizin doğurduğu problemler.

Nazarbayev konuşmasında ayrıca, Kazakistan’ın dünyanın en gelişmiş 30 ülkesi arasına girmesi için ileride yapılacak çalışmaların uzun vadeli önceliklerini şu şekilde sıralamıştır:⁵³⁸

- Yenilikçi sanayileşme eğilimlerinin düzenlenerek güçlendirilmesi.
- Tarım ürünleri işleme tesislerinin yenilikçilik rayına oturtulmasının sağlanması.
- Bilim yoğun ekonominin yaratılması.
- Altyapının sacayağı olan kentsel yığılma, ulaşım ve enerjinin dinamik bir şekilde gelişiminin sağlanması.
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesi.
- Eğitimin her seviyesinin kalitesinin artırılması, medikal ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, Kazak kültürünün gelişmesi için yeni ivmelerin yaratılması.

⁵³⁶ https://strategy2050.kz/en/page/message_text20142/, (05.08.2018).

⁵³⁷ Canat Mominkulov, “Kazakistan-2050 Stratejisi”, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/13388?dil=tr>, (05.08.2018).

⁵³⁸ <http://www.mfa.gov.kz/tr/istanbul/content-view/kazakistan-2050-strategiasy-3>, (05.08.2018).

- Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sahalarında çalışan görevlilerin sosyal imkanlarının gözden geçirilmesi.
- Engelli vatandaşlara daha fazla ilgi gösterilmesi.
- Devlet kurumlarının çalışmalarının daha iyi hale getirilmesi.

Tablo 7: Kazakistan'ın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri⁵³⁹

GSYİH	476.365.954.846 \$
GSYİH Büyüme Hızı (2017)	%4
Kişi Başına GSYİH (2017)	26.410 \$
En Fazla Endüstri Alanı	Petrol, kömür, demir cevheri, manganez
Toplam İşgücü (2017)	9,230,422
Tarımda İstihdam (2017)	%18,047
Sanayide İstihdam (2017)	%20,732
Hizmet Sektöründe İstihdam (2017)	%61,221
İşsizlik (2017)	%4,86
Toplam İhracat (2017)	48,342,074,036 \$
Toplam İthalat (2017)	29,345,935,356 \$
Ticaret Dengesi (2017)	18,996,138,680 \$
Mal ve Hizmet İhracatı (GSYİH'nin %'si 2017)	%35,4
Mal ve Hizmet İthalatı (GSYİH'nin %'si 2017)	%-27,1
Başlıca İhracat Ürünleri	Petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, demir, kimyasallar, makineler, tahıl, yün, et, kömür
Başlıca İthalat Ürünleri	Makine ve ekipmanları, metal ürünleri, gıda maddeleri
İhracatta İlk 10 Ülke	İtalya, Çin, Rusya, Hollanda, İsviçre, Fransa, İspanya, Özbekistan, Ukrayna, İngiltere
İthalatta İlk 10 Ülke	Rusya, Çin, Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, Türkiye, Özbekistan, Japonya, Güney Kore
Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (2017)	30 milyar varil
Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri (2017)	2,407 trilyon metreküp
Ham Petrol İhracatı (2017)	1,463 milyon varil/gün
Doğal Gaz İhracatı (2017)	12,8 milyar metreküp

⁵³⁹ <https://globaledege.msu.edu/countries/kazakhstan/tradestats>, (05.08.2018), <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Language=S&Country=KZ>, (05.08.2018), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, (05.08.2018), <https://data.worldbank.org/country/kazakhstan?view=chart>, (05.08.2018).

3.4.2.2. AEB ve Kazakistan

2014 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da bir araya gelen Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan liderleri Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması anlaşmasını imzalamışlardır. Avrasya'nın üç ülkesi tarafından kurulan bu Birlik 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. Avrasya Ekonomik Birliği fikri ise ilk defa Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından ortaya atılmıştır.⁵⁴⁰ Vladimir Putin dönemine kadar Nazarbayev'in bu fikri Moskova tarafından dikkate alınmamıştır. Putin'in yönetime gelmesi ile iç politikada istikrar sağlanmış, dış politikada ise Dugin'in etkisi ile Avrasyacılık ekseninde bir yol izlenmiştir. Burada bahsedilen Avrasyacılık Nazarbayev'in Avrasyacılığından farklı olarak Moskova'nın bölgede hakim olduğu bir anlayışı hedefleyen ideolojik bir temele dayanmaktaydı.⁵⁴¹ Nazarbayev ise Avrasya'nın tarihini ve kültürünü etkileyen, Avrasya coğrafyasındaki bütün toplumları kucaklayan, ekonomik temeller üzerine inşa edilmiş kültürel Avrasyacılık ekseninde bir birlikten bahsetmekteydi.⁵⁴² Kazakistan'ı bağımsızlığını kazandığı günden beri yöneten Nazarbayev Birliğin önemli bir destekçisi olarak Birlik içinde Kazakistan'ın köprü görevi gördüğünün sürekli altını çizmiştir.⁵⁴³ Nazarbayev ayrıca Türkiye'yi Gümrük Birliği'ne dahil etmek gerektiğini de vurgulamaktadır, bu durum ise Rusya'nın bölgedeki etki alanını kısıtlamak ve etkili nüfuzunu kırmaya yönelik bir hamle olarak değerlendirilmektedir. Kazak Yöneticiler BDT alanı dışındaki devletlerin de Birliğe katılması ile başından beri savundukları AEB'nin siyasi birlikten çok ekonomik temelli bir entegrasyon hareketi olacağını altını çizerek, Kazakistan'ın bağımsız ve çok yönlü dış politika stratejisine dikkat çekmektedirler.⁵⁴⁴ Nazarbayev Türkiye'nin AEB'ne üye olmasının hem Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin hem de diğer Türk cumhuriyetlerinin birliğe üyelik sürecini hızlandıracağına inanmaktadır. Bu durumun neticesinde de AEB'nin

⁵⁴⁰ Bakır Oflaz, "Avrasya Ekonomik Birliği ve Kazakistan", <http://politikaakademisi.org/2014/07/06/avrasya-ekonomik-birligi-ve-kazakistan/>, (07.08.2018).

⁵⁴¹ Selçuk Kaplan, *a.g.m.*, s.22

⁵⁴² İsmail Aydingün, *a.g.m.*, s.105.

⁵⁴³ Tuğçe Varol, "Ayrılıktan Avrasya Birliği'ne: Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri Politikası", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 35, 2011, s.29.

⁵⁴⁴ Ali Yüce Kavaş, *a.g.m.*

amacının yeniden SSCB'yi canlandırma girişimi olmadığı mesajı verilmiş olacaktır.⁵⁴⁵ Aleksandr Dugin, yaşanan konjonktürel gerçekler karşısında Rusya ve Türkiye arasında ekonomik işbirliğinin ötesinde çok yönlü bir ittifak ilişkisi olmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Bu ittifak ise ona göre Türkiye'nin Atlantikçi ideolojiden kendini sıyırması ile mümkün olacaktır.⁵⁴⁶ Nazarbayev Avrasya Ekonomik Birliği'nin amacını “*Avrasya Ekonomik Birliği'nin amacı dünyanın geri kalanına karşı duvarlar örmek değil, diğer üye ülkeler ile işbirliği geliştirmektir. Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya bu birliği dostluk ve stratejik ortaklık ruhu ile oluşturdular. Ekonomik entegrasyon tüm ülkelerin ekonomik kapasitesine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.*” şeklinde açıklamıştır.⁵⁴⁷ Nazarbayev'in 20 yıl önce Rusya'nın ilgi göstermediği Avrasya konulu konuşmasını 2014 yılında tekrar aynı Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nde yapması sembolik bir tesadüf olmuştur. 20 yıl sonra yapılan bu konuşma Nazarbayev'in AEB teklifinin pratikte nasıl uygulamaya konulduğunun dünya tarafından görülmesi açısından önem taşımaktadır. Nazarbayev'in “*Avrasya Ekonomik Birliği'nin stratejisi ülkelerimizin bütün vatandaşlarına yakın ve şeffaf olmasına dayanmaktadır. Ortak tarih, karşılıklı ekonomik çekicilik, kültürlerin birbirine yakınlığı insanların isteklerinin benzerliği uluslarımıza yeni bir çok taraflı devletlerarası bağlantı kurma şansı vermektedir.*” şeklindeki söylemi onun AEB'ne olan inancının bir göstergesidir.⁵⁴⁸

SSCB'nin yıkıldığı dönemde Nazarbayev diğer liderlere nazaran SSCB'yi muhafaza etme hususunda daha kararlı bir portre çizmekteydi. Bundan sonraki süreçte Nazarbayev birçok uluslararası kuruluşta aktif rol almış ve bir çoğunun da temelini atmıştır. Kazak lider ayrıca bütün bölgesel entegrasyon imkanlarından faydalanmak da istemiştir. Bundan dolayı Kazakistan, dış politikasında çok yönlü eğilime önem vermiştir. Böylelikle Nazarbayev Avrasyacılık fikrinin itici gücü

⁵⁴⁵ Canat Moninkulov, “Avrasya Birliği Fikrine Orta Asya'dan Tarihi Bir Bakış”, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/13175?dil=tr>, (08.08.2018).

⁵⁴⁶ Aleksandr Dugin, *Moskova-Ankara Eksenli: Avrasya Hareketi'nin Genel Görüşleri*, Analiz Basım Yayın, İstanbul 2007, s.139.

⁵⁴⁷ <https://www.kazakhembus.com/content/eurasian-economic-union-fact-sheet-kazakhstans-integration>, (07.08.2018).

⁵⁴⁸ http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf, (07.08.2018), s.9.

görevini üzerine almıştır, şimdi ise bu fikir Rusya'yı daha çok ilgilendirmektedir.⁵⁴⁹ Post-Sovyet alanda siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan entegrasyonu amaçlamış olan BDT'nin yetersiz kalması Nazarbayev'i bu örgütü AEB ile bypass etmek zorunda bırakmıştır. Nazarbayev'e göre Avrasya'nın refah geleceği açısından bölgesel bütünleşmeden başka bir yol görünmemektedir. Ona göre bölgenin istikrarı ve gelişmesi için en kısa yol bölgesel bütünleşmeden geçmektedir. Nazarbayev, Avrasyacılık bağlamında bölgesel bütünleşme çalışmalarını küreselleşmenin saldırgan ve yayılcı durumuna karşı bir politika olarak görmektedir. Ona göre entegrasyona direnen ülkeler kendi geleceklerini riske atmaktadırlar.⁵⁵⁰ Kazakistan'ın jeopolitik konumu büyük potansiyellere işaret etse de Kazakistan'ın güvenliği ve gelişmesi için şu riskleri taşıdığı söylenebilir:⁵⁵¹

- Rusya ile dünyanın en uzun kara sınırına sahip olması ve bu sınır coğrafyasında doğal engellerin bulunmayışı.
- Açık denizlere çıkışının bulunmaması.
- Avrupa'dan ve Türkiye'den uzak olması.
- Genel anlamda dünya piyasalarından uzak olması. (Bu durum ekonomik alanda Rusya ile işbirliğinin gerekçesini oluşturmaktadır.)
- Büyüyen ekonomisi ve dış politikada giderek iddialı olmaya başlayan Çin ile uzun sınıra sahip olması.

Rusya Ekonomik entegrasyon yolunda önemli adımlar attıysa ve serbest ticaret alanları ile gümrük birliği için çeşitli çalışmalar yaptıysa da iş pratikte uygulamaya geldiğinde gümrüksüz mal satmak konusunda ve taşımacılık tarifelerini kaldırmak konusunda komşu cumhuriyetlere karşı istekli davranmamıştır. Rusya'nın ekonomik entegrasyon açısından Orta Asya'da ilgisini çeken tek ülke Kazakistan olarak görülmektedir. Rusya'nın Kazakistan dışındaki diğer Orta Asya ülkelerine ekonomik bakımdan ilgi duymamasının sebebi bu ülkelerin ekonomilerinin küçük çapta olmasıdır. Rusya'nın dış ticaretinde Orta Asya ülkelerine düşen pay da oldukça

⁵⁴⁹ Canat Momınkulov-Reyhan Sadıkova, "Avrasya Birliği ve Kazakistan", <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=62&Pid=10&Lang=TR>, (07.08.2018).

⁵⁵⁰ Selçuk Kaplan, *a.g.m.*, s.27-30.

⁵⁵¹ Anar Somuncuoğlu, "Kazakistan-Rusya İlişkilerinde Coğrafi Tahayyüller", *Gazi Türkiyat*, Sayı 19, 2016, s.116.

düşüktür. Kazakistan, Beyaz Rusya ve Rusya arasında gümrük birliği uygulanmaya başladığında Rusya, kendi ekonomisinde büyük rol oynayan enerji kaynaklarını ve ürünlerini gümrük birliğinin kapsamı dışında bırakmıştır. Böylece Rusya ekonomik entegrasyondan sağlayacağı kardan faydalanmaya çalışırken zarardan da kaçınmaya çalışmaktadır.⁵⁵² Rusya Kazakistan'da SSCB'den kalma en büyük, en gelişmiş ve en çok uzay aracının fırlatıldığı üslerden biri olan Baykonur Uzay Üssün'de askeri ve uzay alanında araştırma ve geliştirme faaliyetleri yürütmektedir. Ayrıca Rusya'nın askeri mahiyette birçok birimi yine Kazakistan'da bulunmaktadır. Rusya bu üsleri 50 yıllığına kiralamıştır. Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'daki devletlere olan tarihi ve coğrafi yakınlığı, ekonomik yardımları ve Rusya'nın onlar arasında yaşanan çatışmaları kullanması bu ülkeleri Rusya'ya bağımlı hale getirmektedir.⁵⁵³ Ne var ki şimdilik Rusya için Orta Asya ülkeleri temel ticaret ortağı olmaya devam etmektedir. Rusya ile ekonomileri karşılaştırıldığında Rusya'nın onlara ihtiyaç duymasından çok onların Rusya'ya ihtiyaç duydukları ortaya çıkmaktadır. Bu durum da bölge ülkelerinin Rusya ile entegrasyona girmelerinin ve ekonomik bağlarını devam ettirmelerinin sebebini bizlere göstermektedir.⁵⁵⁴ Kazakistan'ı Rusya'nın içinde bulunduğu entegrasyonlara sevk eden nedenlerin başında Rusya ile olan yakınlığı, Kazak petrol ve boru hatlarının Rusya topraklarında bulunması, ülkenin özellikle seçkin kesiminin Rusya'ya ve Rusçaya olan yakınlığı gelmektedir.⁵⁵⁵ Kazakistan, Rusya ile dünyanın en uzun kara sınırına sahip olması, ülke içinde yaşayan Rus nüfusun çok fazla olması, siyasi ve sosyoekonomik ilişkilerinin geçmişe dayanması gibi sebeplerden dolayı Rusya'ya her konuda ve alanda öncelik vermiştir.⁵⁵⁶ Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomik yapıları göz önüne alındığında Rus şirketlerinin daha çok hammadde sektöründe yatırım gerçekleştirmeleri şaşırtıcı değildir. Özellikle bu anlamda Rusya ile Kazakistan arasında enerji alanındaki işbirliği dikkat çekmektedir. Rusya'nın Orta Asya Enerji sektörü ile ürettiği projelerinin asıl amacı bölge ülkelerinin Rusya'yı dışarıda bırakacak alternatif boru hatlarına yönelmelerini

⁵⁵² Anar Somuncuoğlu, "Rusya'nın Orta Asya Politikasının Ekonomik Boyutu", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 25, 2011, s.79-80.

⁵⁵³ Ergin Güneş, "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası", *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, Sayı 27, 2013, s.191.

⁵⁵⁴ Anar Somuncuoğlu, "Rusya'nın Orta Asya...", s.80-81.

⁵⁵⁵ Serdar Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası: İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni*, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2016, s.51.

⁵⁵⁶ Serdar Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası...*, s.55.

engellerek Orta Asya enerji kaynakları üzerinde tekel korumak ve doğal gaz fiyatları üzerinde söz sahibi olmaktır.⁵⁵⁷ Ayata'ya göre Petrol üreticisi olan Kazakistan SSCB döneminde inşa edilen enerji boru hatlarının hepsinin Rusya'ya yönelik olmasından dolayı büyük ölçüde Rusya'ya muhtaç duruma düşmektedir. Kazakistan'ın ne mali gücü ne de stratejileri ihtiyaç duyduğu enerji temelli yatırımları karşılayacak düzeydedir. Bu durumda Rusya'nın mevcut bölgesel çıkarları doğrultusunda Kazakistan için başat pozisyonunu korumasını kolaylaştırmaktadır.⁵⁵⁸ Kazakistan Rusya'yı dengeleyecek bir pozisyona sahip değildir. Rusya ile ilişkileri ticari, askeri, teknolojik ve kültürel açıdan en üst seviyededir. Kazakistan ekonomisinde çok önemli paya sahip olan petrol boru hatları Rusya üzerinden geçmektedir.⁵⁵⁹Eski SSCB cumhuriyetleri arasında en zengin doğal kaynaklara sahip olan Kazakistan'da en büyük etnik nüfusa %24 oranla Ruslar sahiptir. Bu durum da Astana'nın Moskova'ya yönelik daha titiz politika izlemesine ve dış politikasında önceliği her zaman Rusya'ya vermesine neden olmaktadır.⁵⁶⁰ Sonuç olarak AEB Putin Rusya'sının ABD, AB, ve Çin gibi küresel güçlere karşı rekabetinde önemli bir rol almaktadır. Diğer taraftan Birliğin ekonomik zeminde hareket etmesini isteyen Kazakistan'ın tutumu da önemli rol oynayacaktır. Nazarbayev ise Rusya gerçeği karşısında Birliğin siyasi yönünün ağır basacağını düşünmektedir.⁵⁶¹ Avrasya Ekonomik Birliği Astana'nın, ABD'nin Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) kısıtları dahilinde çalışması gerektiği gibi, Rusya'yı kurallara dayalı bir organizasyon içinde tutma yolu olarak görülmektedir. Astana'ya göre dünyanın geri kalanıyla , özellikle AB ve Çin ile ticari ilişkilerin devamlılığı önem arz etmektedir.⁵⁶²

⁵⁵⁷ Anar Somuncuoğlu, "Rusya'nın Orta Asya...", s.82.

⁵⁵⁸ Ali Ayata, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Derleyenler: Cüneyt Yeniğün-Ertan Efeğil, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2010, s.649-650.

⁵⁵⁹ Serdar Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası*:..., s.59.

⁵⁶⁰ Bakır Oflaz, *a.g.m.*

⁵⁶¹ Bakır Oflaz, *a.g.m.*

⁵⁶² Rilka Dragneva-Kataryna Wolczuk, "The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and Exercise Of Power", <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-05-02-eurasian-economic-union-dragneva-wolczuk.pdf>, (08.08.2018), s.10.

3.4.3. Beyaz Rusya Ülke Profili

Tablo 8: Belarus Cumhuriyeti'ne Genel Bakış⁵⁶³

Başkent Minsk	Nüfus 9,5 milyon	Yüzölçümü 208 bin kilometrekare
Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenka	Başbakan Andrey Kobaykov	Dışişleri Bakanı Vladimir Vakey
Resmi Diller Belarusçu, Rusça	Para Birimi Belarus Rublesi	GSYİH 47 milyar ABD Doları (2016)
Etnik Yapı: %83,7 Belaruslu, %8,3 Rus, %3,1 Polonyalı, %1,7 Ukrayalı, %3,1 Diğer		
Önemli Siyasi Partiler: Belarus Komünist Partisi, Liberal Demokratik Parti, Belarus Vatanserverlik Partisi, Cumhuriyet Çalışma ve Adalet Partisi, Birleşik Sivil Parti, Belarus Halk Cephesi		
Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler, Avrasya Ekonomik Birliği, Bağımsız Devletler Topluluğu, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Uluslararası Para Fonu		

3.4.3.1. Beyaz Rusya'nın Ekonomik ve Ticari Görünümü

Beyaz Rusya Doğu Avrupa'da Letonya, Litvanya, Polonya, Rusya ve Ukrayna'ya sınırı olan bir ülkedir. Beyaz Rusya ekonomik sisteminin piyasa sosyalizmi olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu, merkezi hükümetin malların üretimi ve dağıtımını ile ilgili ekonomiyi yönlendirdiği sisteme çok benzemektedir.⁵⁶⁴ 90'lı yıllardan itibaren günümüze kadar Beyaz Rusya Sovyet ekonomisinden piyasa ekonomisine aşamalı bir geçiş gerçekleştirmiştir. Bu süreçte de ilk önceliği şok reformların halk üzerinde çarpıcı etkiler yaratmaması ve ülkenin üretim potansiyelinin karşılaşılabileceği olumsuzlukların önüne geçmek olmuştur.

⁵⁶³ <http://www.mfa.gov.tr/belarus-kunyesi.tr.mfa>, (09.08.2018).

⁵⁶⁴ <https://globaledege.msu.edu/countries/belarus/history>, (09.08.2018).

Günümüzde Beyaz Rusya belli alanlarda ki devlet kontrolü ile birlikte piyasa ekonomisi modelini kararlı bir biçimde uygulamaktadır.⁵⁶⁵ Beyaz Rusya ne bir enerji üreticisi ne de Avrasya bölgesinde önemli bir jeopolitik aktördür. Ancak Beyaz Rusya, Rusya ve Avrupa arasından önemli bir geçiş ülkesidir. Beyaz Rusya'yı geçen Druzhba boru hattı dünyanın en büyük petrol boru hattı olma özelliğini taşımakta ve Sibirya'dan petrolü Batı Avrupa'daki tüketicilere ulaştırmaktadır.⁵⁶⁶ Beyaz Rusya, eski Sovyet blokundan miras kalan yapısal özelliklerle geçiş halindeki bir ekonomidir. Ülke en büyük ticaret partneri olan Rusya'ya ve daha az bir ölçüde ekonomik ve siyasi durumu ekonomisine olumsuz etki eden Ukrayna'ya bağlıdır. Beyaz Rusya geleneksel olarak Rusya'dan gelen doğal gaz ve petrolü düşük bir fiyatla elde etmekte ve büyümesi esas olarak Rus petrolünün piyasa fiyatından yeniden ihraç edilmesinden kaynaklanmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre 2016 yılında ekonomi %2,5 oranında küçülmüştür. Bununla birlikte IMF tahminlerine göre de ekonomisi 2017 yılında %0,7 büyümüştür. Beyaz Rusya hükümeti ücret artışını gerçekleştirdiği 2011 yılında finansal bir kriz yaşamış, Rus enerji ihracatının artan maliyetleri ve Beyaz Rusya para biriminin aşırı değerlenmesiyle birlikte devalüasyon gerçekleştirmiştir. O zamandan beri de Beyaz Rusya ekonomisi sürekli dış ve iç dengesizlikler ortaya koymuş ve büyük ölçüde de Rusya'nın sağladığı krediler ile de korunmuştur. Dahası ekonomi dışsal şoklara karşı oldukça hassastır ve Rus parasının düşüşünün sonuçlarına da katlanmıştır. 2015 yılında Beyaz Rusya Rusya'nın Kırım'ı ilhakını kabul etmemiştir. Sonuçta da Rusya gaz fiyatlarını arttırmış ve ihraç edilen petrol miktarını azaltmış, 2017 yılının başında da her iki ülke anlaşmaya varmıştır. Rusya petrol ihracını Beyaz Rusya'ya arttırmış ve çok miktarda kredi vermiştir. Bu da Beyaz Rusya'nın borçlarını yönetmesine yardımcı olmuştur.⁵⁶⁷ Beyaz Rusya ekonomisine bakıldığında genel olarak Rusya ile yakın ilişkilerin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Özellikle dış ticaretin büyük bir bölümünün bu ülkeye olması ve BDT ülkeleri içindeki konumu da ekonomik gelişmişlik seviyesini etkilemektedir. Rusya'da yaşanan siyasi ve ekonomik sorunlar da Beyaz Rusya'yı doğrudan etkileyebilmektedir. Gerek ekonomik gerekse siyasi

⁵⁶⁵ http://www.tobb.org.tr/UlkeRehberi/Documents/Ulkeler/belarus/bilgi/Belarus_ekonomi_dallari.pdf, (12.08.2018).

⁵⁶⁶ <https://www.strausscenter.org/energy-and-security/belarus.html>, (12.08.2018).

⁵⁶⁷ <https://www.nordeatrade.com/en/explore-new-market/belarus/economical-context>, (10.08.2018).

bakımdan Rusya ile yakın ilişkiler, olumsuz şartlardan da öncelikle etkilenme potansiyeline sahiptir.⁵⁶⁸ 1990'lı yıllara baktığımızda Rusya için entegrasyona en uygun ülkenin Beyaz Rusya olduğu görülmektedir. Bu iki ülke arasındaki ilişkiler genel bir entegrasyon için teşkil etmekteydi. 8 Aralık 1999 tarihinde bu iyi ilişkilerin itici gücüyle “Birleşik Devlet” kurma hususunda anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma yapısı gereği pek de detaylı bir plan ortaya koymamış olsa da SSCB sonrası eski sosyalist cumhuriyetlerin entegrasyonu açısından atılmış önemli bir adım olarak nitelendirilmekteydi. Rusya görüşmede masaya yeni şartlar ile oturmaktaydı, tabii bunu yaparken de eşit iki ülke gibi değil küçük bir devletin büyük bir süper güce katılacağı mantığı ile hareket etmekteydi.⁵⁶⁹ Yapılan hazırlıklara ve istikrarlı bir sekreteryaya çalışmasına rağmen yukarıda bahsedilen birlik anlaşması, her iki devletin de zaman içinde birleşmeye olan eski isteklerini kaybetmesi üzerine giderek zayıflamaya başlamış ve önce Rusya'nın ve sonra da Beyaz Rusya'nın daha 2001 yılında ortak sınır üstündeki gümrük kontrollerini sıkılaştırdıklarından dolayı bir gümrük birliğinden söz etmenin anlamı da kalmamıştır.⁵⁷⁰ SSCB'nin dağılmasından sonra 2000 yılından itibaren Rusya ve Beyaz Rusya ittifak devleti adı altında bir araya gelmiştir. Fakat iki ülke arasında günümüzde de devam eden sorunlar bulunması ittifak devleti vurgusuna pek de uygun düşmemektedir. Beyaz Rusya, Rusya'nın ortak değil de “ağabey”, tavrı içinde olmasından şikayetçidir. Enerji konusu iki ülke arasındaki sorunlu konulardan birisidir. Beyaz Rusya, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için alternatif yollar aramaktadır. Önceden Rusya tarafından inşa edileceği konuşulan nükleer enerji santralleri için Fransa ve Çin'in ismi sıkça geçmeye başlamıştır. Gümrük Birliği konusunda Rusya'nın Beyaz Rusya'ya ihraç ettiği petrolü gümrük anlaşması dışında bırakması enerji bağlantılı diğer bir sorundur. Rusya'nın Beyaz Rusya'daki askeri üsler ise bir başka sorunlu noktadır. Rusya'nın bugüne dek üsler için herhangi bir kira ödememesi ittifak devletinin Batı sınırının korunmasında önemli rol üstlenen Beyaz Rusya'yı

⁵⁶⁸ <http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/beyazrusya.pdf>, (12.08.2018), s.5.

⁵⁶⁹ Mehmet Karabağ, “Beyaz Rusya ile Olan İlişkiler Örneğinde Moskova'nın Hakimiyet Kurma Savaşı”, <http://www.bilgesam.org/incele/1075/-beyaz-rusya-ile-olan-iliskiler-orneginde-moskova%E2%80%99nin-h%C3%A2kimiyet-kurma-savasi/#.W3G4nyOLO1I>, (12.08.2018).

⁵⁷⁰ Mert Gökırmak, “Beyaz Rusya'nın Denge Stratejisi ve Rus Dış Politikasına Etkisi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2010, s.9.

üzmektedir.⁵⁷¹ Beyaz Rusya ekonomisi iki yıldır yaşanan durgunluğun ardından daha avantajlı bir dış ortam, daha iyi politikalar ve daha güçlü iç talep koşullarının yardımıyla iyileşmektedir. Yakın vadeli dış finansman baskıları, Rusya ile enerji ve finansman anlaşmaları ve Eurobond ihracatı sonrasında hafiflemiştir. Temel makroekonomik ve finansal politika çerçeveleri bir ölçüde iyileşmiş olsa da 2020’de yetkililerin iddialı ekonomik hedeflerini, dengesizlikleri artırmadan ve güvenlik açıklarını azaltmadan desteklemek için çok fazla çalışma bulunmaktadır. Dış ve kamu borçları yüksektir, orta vadeli finansman ihtiyaçları önemlidir, kurumsal ve banka bilançoları zayıftır. Reel sektördeki önemli yapısal reformlar devletin ekonomideki güçlü rolünü ve mevcut sosyal sistemin desteğini koruma arzusu içinde kademeli olarak ilerlemektedir.⁵⁷² Yıllık ortalama enflasyon oranı tarihinin en düşük seviyesi olan %6’ya gerilemiş, enflasyon beklentilerinin iyileşmesi, idari fiyat ayarlamalarındaki ılımlılık ve ithal enflasyondaki düşüşten etkilenmiştir. İyileşme devam etse de yıllık ekonomik büyüme hızının %3’ü geçmesi olası görünmemektedir. Artan ev tüketimi ve yatırım faaliyetleri ihracattaki artış ile birlikte ekonominin büyümesine yardımcı olacaktır. Aynı zamanda sermayenin yanlış yönlendirilmemesi ve düşük ihracat çeşitliliği ile ilgili katı olmayan yapısal dar boğazlar büyüme potansiyelini sınırlamaya devam edecektir. Mütevazı büyüme oranları ödeme dengesi baskılarını hafifletecek ve Beyaz Rusya’nın önümüzdeki üç yıl içinde %2 ile %3 arasında bir cari açığı sürdürmesini sağlayacaktır. Özel sektörün gelişmesini ve iş yaratımını teşvik etmek amacıyla 2017 yılında uygulamaya konulan bilgi ve iletişim teknolojisindeki yeni ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesi için umut vaat eden bir dizi politika önleminin orta vadede ekonomik iyileşmeye destek vermesi beklenmektedir. Hane gelirlerinde yeniden başlatılan ücret artışından kaynaklanan bir toparlanmanın yoksulluk oranını dengelemesi beklenmektedir. Bununla birlikte reel ücret büyümesi üretkenliği aşmaya devam ederse bu durum büyüme seyrinin sürdürülebilirliğini ve kurumsal performans ile finansal sektörü daha da zayıflatabilir. Mali sürdürülebilirlik riskleri, geçmiş dönemdeki genişleyici

⁵⁷¹ Ali Asker, “Rusya-Belarus: (Kavgalı) Ağabey-Kardeş İlişkisi”,

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/belarus/2010/05/18/4424/rusya-belarus-kavgali-agabey-kardes-iliskisi>, (12.08.2018).

⁵⁷² <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/12/18/Republic-of-Belarus-2017-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-45488>, (09.08.2018).

politikaların aşırılıklarıyla ilgili olarak mevcut yarı açık açıklardan (kayıtlı bütçe fazla tamamen kamu borç geri ödemesi için harcanmaktadır.) kaynaklanmaktadır. İleri bakmak gerekirse, mevcut sermayenin ve iş gücünün verimliliğini artırmak, uzun süreli büyüme ve gelirdeki durgunluk risklerini azaltmak için bir yol olmaya devam edecektir.⁵⁷³ Ticaret petrol yağlarına bağımlı olsa da, enerji ihracatı; araçlar, gübreler ve kimyasal ürünler ile tamamlanmaktadır. En önemli ihracat pazarı Rusya'dır. Yüksek değerdeki ihracatlar BDT ülkeleri için hedeflenmekte, petrol ürünleri ise Avrupa ile ticari işlem görmektedir. Bu arada Rusya, Beyaz Rusya için büyük ölçüde enerji ürünlerinden oluşan ithalat kaynağıdır. Beyaz Rusya DTÖ üyesi olamamasına rağmen BDT Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'na ve Rusya-Beyaz Rusya-Kazakistan Gümrük Birliği'ne imzacı olarak pazar erişimini genişletmiştir. Bununla birlikte, daha büyük bölgesel entegrasyon, gelişmiş birleşme ve uyum çabalarını gerektirecektir. Ayrıca sınırlı mali erişim, idari ve düzenleyici engeller ve yavaş özelleştirme nedeniyle ticaret aksamaktadır.⁵⁷⁴

Eski Sovyetler Birliğinin bir parçası olarak Beyaz Rusya'nın nispeten gelişmiş ancak yaşlanan bir sanayi üssü bulunmaktadır. Beyaz Rusya, enerjisi yetersiz ve sübvans edilmiş Rus enerjisine bağımlı olan bu sanayi üssünü korumuştur. Ülke ayrıca büyük ölçüde verimsiz ve hükümet sübvansiyonlarına bağımlı olan geniş bir tarım tabanına sahiptir. 1991-1994 yılları arasında daha küçük devlet işletmelerinin ve bazı hizmet sektörü işletmelerinin özelleştirilmesi, özel mülkiyet kurumlarının oluşturulması ve girişimciliğin geliştirilmesi dahil kapitalist reformun ilk patlaması sonucunda Beyaz Rusya'nın ekonomik kalkınması büyük ölçüde yavaşlamıştır. Tüm endüstrinin yaklaşık %80'i devletin elinde bulunmakta ve Rusya dışındaki yabancı yatırımlar, devlete bağlı olmayan özel yatırımları karşılama isteksizliği ile engellenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ekonomik üretim birkaç yıllığına azalmış ancak petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle 2000'li yılların ortasında tekrar canlanmıştır. Beyaz Rusya ham petrol ve doğal gazının büyük bir kısmını dünya Pazar fiyatlarının oldukça altında olan fiyatlarla Rusya'dan ithal etmektedir. Daha sonra da Rusya'dan ithal ettiği ham petrolü rafine ederek

⁵⁷³ <http://www.worldbank.org/en/country/belarus/overview#3>, (09.08.2018).

⁵⁷⁴ <http://www.intracen.org/country/belarus/>, (09.08.2018).

piyasa fiyatından ihraç etmektedir. Beyaz Rusya ekonomisi 2012-2014 arasında durgunluk göstermiş ve 2015-2016 yıllarında daralmaya başlamıştır. Bu durum Beyaz Rusya ve komşu ülkeler arasındaki verimlilik ve gelir farklarının artmasına neden olmuştur. 2015'ten bu yana Beyaz Rusya hükümeti makroekonomik politikalarını sıkılaştırmış, döviz kuruna daha fazla esneklik sağlamış, fiyat liberalizasyonuna yönelik adımlar atmış ve devlet bütçeli sanayi ve tarımsal işletmelere verilen devlet destekli borçları devlet bütçesinden düşmüştür. 2017 yılında ise Beyaz Rusya ılımlı büyümeye geri dönmüştür.⁵⁷⁵ BDT ülkeleri arasında kimya, petrokimya, bilgi ve bilişim teknolojileri, otomotiv, tarım makineleri ve hafif sanayi pazarlarındaki lider pozisyonunu istikrarlı bir şekilde korumaktadır. Beyaz Rusya tarım makine ve araç ve gereçlerinde gelişmiş üretici konumundadır. AB ülkeleri en önemli ticaret ortaklarıdır. Ticari ilişkileri bakımından BDT ülkeleri içinde Ukrayna ikinci ve Kazakistan üçüncü sırada yer almaktadır.⁵⁷⁶ Standart&Poor's Beyaz Rusya'nın kredi notunu durağan görünüm olan (B) olarak belirtmiştir. Moody's ise istikrarlı bir görünüm olan (B3) olarak göstermiştir. Fitch Ratings de kredi notu nu istikrarlı görünüm olan (B) olarak rapor etmiştir.⁵⁷⁷

Tablo 9: Beyaz Rusya'nın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri⁵⁷⁸

GSYİH (2017)	179,203,799,409 \$
GSYİH Büyüme Hızı (2017)	%2,422
Kişi Başına GSYİH (2017)	18.848 \$
En Fazla Endüstri Alanı	Metal kesme makinesi araçları, traktörler, kamyonlar
Toplam İşgücü (2017)	5,066,858
Tarımda İstihdam (2017)	%9,871
Sanayide İstihdam (2017)	%31,171
Hizmet Sektöründe İstihdam (2017)	%58,957
İşsizlik (2017)	%0,481
Toplam İhracat (2017)	29,267,129,000 \$
Toplam İthalat (2017)	34,230,713,100 \$

⁵⁷⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bo.html>, (10.08.2018).

⁵⁷⁶ Remzi Bulut, "Beyaz Rusya ve Ekonomisi", *Ayrıntı Dergisi*, Cilt 4, Sayı 44, 2016, s.55-56.

⁵⁷⁷ <https://tradingeconomics.com/belarus/ratings>, (10.08.2018).

⁵⁷⁸ <https://globaledege.msu.edu/countries/belarus/economy>, (12.08.2018),

<https://tradingeconomics.com/belarus/forecast>, (12.08.2018),

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nypm=1/1/2/1/1/2/1/1/2/1/1, (12.08.2018), <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/BLR>, (12.08.2018)

Ticaret Dengesi (2017)	4,963,584,100 \$
Mal ve Hizmet İhracatı (GSYİH'nın %'si 2017)	%66,6
Mal ve Hizmet İthalatı (GSYİH'nın %'si 2017)	%66,95
Başlıca İhracat Ürünleri	Makine ve ekipman, mineral ürünler, kimyasallar, metaller, tekstil ve gıda maddeleri
Başlıca İthalat Ürünleri	Makine ve ekipman, mineral ürünler, kimyasallar, metaller ve gıda maddeleri
İhracatta İlk 10 Ülke	Rusya, Ukrayna, İngiltere, Almanya, Hollanda, Polonya, Litvanya, Brezilya, Çin, Kazakistan
İthalatta İlk 10 Ülke	Rusya, Çin, Almanya, Polonya, Ukrayna, Türkiye, İtalya, İngiltere, Litvanya, Fransa
Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (2017)	198 milyon varil
Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri (2017)	2.832 milyar metreküp
Ham Petrol İhracatı (2017)	31,770 varil/gün
Doğal Gaz İhracatı (2016)	0 metreküp

3.4.3.2. AEB ve Beyaz Rusya

Beyaz Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Rusya ile Birlik Devleti kapsamında Avrasya entegrasyon süreçlerinde aktif rol oynamaktadır.⁵⁷⁹Beyaz Rusya AEB üyesi olmanın kıymetinin bilincindedir. SSCB'nin dağılmasından bu yana Rusya'nın önderliğindeki bütün entegrasyon süreçlerine katılmış olan Beyaz Rusya bu tür bir proje için de deneyime sahiptir. Beyaz Rusya ayrıca Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan gibi üye ülkelerin ekonomik savaşlarını sürdürdükleri projelerin de bir parçası olmuştur. Minsk'in AEB'ne yönelik temel umudu Beyaz Rusya'ya istikrarlı bir petrol kaynağı sağlaması ve böylece Minsk'in satışlardan mümkün olduğunca fazla gelir elde etmesinin

⁵⁷⁹ Alena A. Dastanka, "Multilateralism in Foreign Policy of Belarus: European and Eurasian Dimension", *Regional Formation and Development Studies*, Cilt 16, Sayı 2, 2015, s.19.

sağlanması olmuştur. Bu nedenle ortak petrol pazarı AEB'nin oluşturulması sırasındaki müzakerelerde Beyaz Rusya'nın ana odak noktası olmuştur. AEB'ye üyeliği Beyaz Rusya'ya her zaman tercihli şartlarda kredi alabileceğini vaat etmekteydi. Rusya, Beyaz Rusya ekonomisinin krizde olduğu zamanlarda kurumun önemini göstermek için AEB tarafından resmi olarak verilen istikrar kredisini sağlamıştır. Beyaz Rusya'nın korkularına gelecek olursak, her şeyden önce Beyaz Rusya, Rusya ekonomisinde oluşacak durgunluktan korkmaktadır. Rusya, Beyaz Rusya'daki ticaretin neredeyse %50'sini oluşturmaktadır, bu yüzden Rusya ekonomisindeki daralma Beyaz Rusya için zararlara yol açacaktır. Beyaz Rusya ayrıca Kremlin'in Birliği siyasetleştirileceğinden korkmaktadır. Son olarak Beyaz Rusya kamuoyu sık sık AEB'nin ülkenin egemenliğini etkileyebileceği endişesini dile getirmektedir. Ancak bu bir abartı olarak değerlendirilmektedir. AEB anlaşmasının bu durumun gerçekleşmesine mahal verecek hükümleri bulunmamaktadır.⁵⁸⁰ Beyaz Rusya 2010 yılında Avrasya Gümrük Birliği'nin kurulmasından önce Rusya'dan daha açık bir ekonomi değildi. Bu nedenle Rusya'ya transferleri Ermenistan, Kırgızistan veya Kazakistan'dan çok daha küçüktü. Beyaz Rusya ile Rusya'nın ticaret ilişkisindeki en önemli konu, Beyaz Rusya'daki büyümenin ucuz Rus petrol ve doğal gazının ithal edilip, petrolün rafine edilmesi ve rafine ürünlerin Batıya ihraç edilmesi üzerine önemli ölçüde Rusya'ya bağımlı hale gelmesidir. Böylelikle kendi vatandaşlarına ucuz petrol ve doğal gaz sağlamaktadır. Aslında bu Rusya'nın Beyaz Rusya'ya sübvansiyonuydu. 2010 yılında Rusya Beyaz Rusya'ya yurtiçi kullanım tahminini aşan petrol miktarları üzerine petrol vergileri uygulamış ve bu da Beyaz Rusya'nın rafine edilmiş petrol üzerindeki sabit para kazanma kapasitesini önemli ölçüde azaltmıştır. Beyaz Rusya 2015 yılında petrol fiyatının sübvansiyonunun ortadan kalktığına çok fazla inanmıştır. Beyaz Rusya ara sıra misilleme eylemini gerçekleştireceği bir ticaret savaşına rağmen, petrol ve doğal gaz sübvansiyonları ikili ticaret ilişkilerine hükmetmektedir. Genel olarak Beyaz Rusya enerji sübvansiyonlarını korumak için çoğu ticaret konusu üzerinde Rusya'ya

---

⁵⁸⁰ Ryhor Astapenia, "Belarus and the Eurasian Economic Union: The View From Minsk", https://www.ecfr.eu/article/commentary_belarus_and_the_eurasian_economic_union_the_view_from_minsk, (14.08.2018).

karşı çıkmaktadır.⁵⁸¹ Gümrük Birliği, Tek Ekonomik Alan ve AEB bazı uzmanlar tarafından Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) rakip olarak görülmektedir, çünkü bahsedilen işbirliklerinin üyeleri hem birbiriyle hem de Çin ile stratejik ortaktır. Beyaz Rusya ŞİÖ kapsamında diyalog ortağı statüsü uygulayarak ve bölgesel projelere katılım sağlayarak çift yönlü ilişkiler kurmaktan fayda elde etmektedir. Diyalog statüsünü uygulamak Beyaz Rusya'da ŞİÖ birimleri ve temsilcileri ile bir etkileşim mekanizması oluşmasını sağlamıştır. Beyaz Rusya için ekonomik boyut işbirliği için gelecek vaat etmektedir. ŞİÖ Konseyi ile etkileşim sayesinde Beyaz Rusya'da ŞİÖ'nün özel yapılarını da içeren çeşitli büyük ölçekli projeler uygulanabilmiştir. İpek Yolu'nun ekonomik kemeri olan 21. yy Deniz İpek Yolu'nu oluşturmakta için Çin tarafından başlatılan projeler aslında Çin ile üye ülkelerin, gözlemcilerin ce ŞİÖ diyalog ortaklarının çok yönlü işbirliğini göstermekle birlikte Avrasya'nın ortak ekonomik gelişimi konusunda önemli bir güç de sağlamaktadır.⁵⁸²

Beyaz Rusya'nın Avusturya Büyükelçisi Alena Kupchyna'ya göre Beyaz Rusya dinamik olarak gelişmekte olan bir ülkedir ve rekabetçi avantajları olarak düşünülebilecek bir dizi özelliğe ve kaliteye sahiptir. Bunu ise şu ifadeleri ile desteklemektedir.⁵⁸³

- Beyaz Rusya Avrupa ve Rusya arasındaki önemli ulaşım yollarının kesiştiği noktada, Avrupa'nın coğrafi merkezinde yer almakta ve transit ülke olarak önemli bir rol oynamaktadır.
- Bugün Beyaz Rusya'nın iyi gelişmiş alt yapıya, zengin sanayi geleneklerine, güçlü AR-GE sektörüne ve yüksek nitelikli işgücü kaynaklarına sahip olmasının nedeni SSCB döneminde Beyaz Rusya'nın, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinden tedarik edilen hammaddelerden ve yarı mamul ürünlerden traktör, kamyon, takım tezgahları, buzdolabı, televizyon vb. üretildiği bir tür montaj tesisi görevini görmesinden kaynaklanmaktadır.

⁵⁸¹ David G. Tarr, "The Eurasian Economic Union Among Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia and the Kyrgyz Republic: Can It Succeed Where Its Predecessor Failed?", *Eastern European Economics*, Cilt 54, Sayı 1, 2016, s.19.

⁵⁸² Alena A. Dastanka, *a.g.m.*, s.21.

⁵⁸³ <http://greater-europe.org/archives/5614>, (15.08.2018).

- Beyaz Rusya ayrıca iş faaliyetleri için çok elverişli koşullar sunmaktadır. Dünya Bankası “İş Yapma Endeksi 2018” derecelendirilmesinde Beyaz Rusya 38. sırada yer almaktadır.
- İnsan potansiyeli diğer bir vurgulanması gereken husustur. Beyaz Rusya yüksek insani gelişme endeksine sahip ülkeler grubunda yer almaktadır. BM İnsani Gelişme Endeksi’nde (2016) 52. sırada yer almaktadır.
- Beyaz Rusya bir dizi sanayide önemli rol oynamaktadır. Damperli kamyon, potas gübre ve süt ürünleri bunların başında gelmektedir.
- Son olarak bunların da üstünde siyasi ve sosyal istikrar, nispeten düşük üretim maliyetleri ve BDT’deki en düşük yolsuzluk oranları gibi faktörleri de vurgulamak gerekmektedir.

Beyaz Rusya için Rusya ve dünyanın geri kalanı ticaret hacmi açısından karşılaştırılabilir fakat diğer AEB üyeleri bu açıdan göz ardı edilebilir. Rusya pazarı Beyaz Rusya ekonomisinin bazı sektörleri için özellikle önem arz etmekte olup, 2015 yılında toplam gıda ürünleri ihracatının %35’ini ve aynı dönemde makine ve nakliye ekipman ihracatının %22’sini karşılamaktadır. Rus pazarına daha iyi erişim vaadi Avrasya projesinin cazibesinin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Ancak Beyaz Rusya’nın Rusya’ya bağımlılığında temel ithalat kaynağı olan hidrokarbonlar belirleyici faktör olmuştur. Enerji ithalatı için elverişli şartların güvence altına alınması Beyaz Rusya’nın son 20 yılda Rusya ile yeniden bütünleşme isteğini desteklemektedir. Devletler arası enerji sözleşmeleri yıllık olarak müzakere edildiğinde her iki tarafın da pazarlık yapması için sık sık fırsatlar bulunmaktadır. Bu vesileyle Minsk, Rusya’nın yerli tüketicilerine sunulan fiyatlardan daha istikrarlı bir şekilde enerji tedariki ve enerjiye erişimi için ısrar etmektedir. Bunu başarmak için de Beyaz Rusya Rus direnişi ile karşılaştığında AEB’yi terk etmekle tehdit etmekten de geri kalmamaktadır. Bununla birlikte ekonomik durumun kötüleşmesi, finansmana alternatif erişim eksikliği ve halkın memnuniyetsizliğinin artması ile birlikte Lukashenka’nın Moskova’nın ekonomik desteğine güvenmekten başka seçeneği de görünmemektedir.⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ Rilka Dragneva-Kataryna Wolczuk, “The Eurasian Economic ...”, s.8.

3.4.4. Ermenistan Ülke Profili

Tablo 10: Ermenistan'a Genel Bakış⁵⁸⁵

Başkent Erivan	Nüfus 3,05 milyon	Yüzölçümü 29,743 kilometrekare
Devlet Başkanı Serj Sarkisyan	Başbakan Karen Karapetyan	Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan
Resmi Diller Ermenice	Para Birimi Ermenistan Dramı	GSYİH 26 milyar ABD Doları (2016)
Etnik Yapı: %98,1 Ermeni, %1,2 Yezidi, %0,4 Rus, %0,1 Süryani, %0,1 Kürt, %0,1 Diğer		
Önemli Siyasi Partiler: Ermenistan Cumhuriyet Partisi, Müreffeh Ermenistan Partisi, Ermeni Devrimci Federasyonu, Hukukun Üstünlüğü Partisi, Miras Partisi, Ermeni Ulusal Kongresi		
Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü, Avrupa Konseyi, Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru, Bağımsız Devletler Topluluğu, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrasya Ekonomik Birliği, Uluslararası Para Fonu, Bağımsız Devletler Topluluğu, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Polis Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü		

3.4.4.1. Ermenistan'ın Ticari ve Ekonomik Görünümü

Ermenistan, coğrafi olarak Güneybatı Asya'da veya Avrasya'da bulunan bir ülkedir. Batı Asya ve Doğu Avrupa arasındaki ağ geçidinde, Azerbaycan, Gürcistan, İran ve Türkiye sınırında yer almaktadır. Küçük Kafkas dağlarında hızlı akan nehirlerle sahip olan Ermenistan'ın devlet rejimi Cumhuriyettir. Devlet başkanı aynı zamanda hükümetin de başkanıdır. AEB üyesi olan Ermenistan merkezi ekonomik planlama ve hükümet düzenlemesi ile birlikte çeşitli özel özgürlükleri içeren karma

⁵⁸⁵ <http://www.mfa.gov.tr/ermenistan-kunyesi.tr.mfa>, (16.08.2018).

bir ekonomik sisteme sahiptir.⁵⁸⁶ Ermenistan'ın ekonomik görünümü olumludur. 2017'deki güçlü ekonomik performansı, Ermenistan'ın orta vadede hem kapsayıcı hem de sürdürülebilir olduğu yeni bir ihracat güdümlü büyüme modelini ortaya çıkarması için gerekli olacak zorlu reformların üstesinden gelmek ve hızlandırmak için bir fırsat penceresi ortaya koymaktadır.⁵⁸⁷ Ermenistan Kafkasya bölgesinin en küçük ülkesidir. Ancak 6 milyondan fazla Ermeni özellikle Rusya ve ABD olmak üzere yurtdışında yaşamaktadır. (Diaspora), bu nedenle Diasporanın Ermenistan'ın ekonomik gelişimine büyük katkısı vardır. Ermenistan kişi başına düşen tahmini GSYİH'sı 3,780 dolar olan orta-düşük gelirli bir ülkedir. Ermenistan ekonomisinin önemli sektörlerinden biri de son yıllarda hızla büyüyen madencilik sektörüdür. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) sektörü en üretken sektörlerinden birisidir ve Ermenistan hükümeti, BİT sektörünü Ermenistan ekonomisinin kalkınma öncelikleri arasında ilan etmiştir. Ama yine de Tarım Ermenistan ekonomisinin önemli bir sektörüdür.⁵⁸⁸ Sovyet yönetimi altında Ermenistan ekonomisi tarımdan esas olarak sanayiye dönüşmüştür. Bununla birlikte tarım GSYİH'nın yaklaşık beşte birini oluşturmakta ve iş gücünün beşte birini istihdam etmektedir. Ermenistan sanayisi enerji ve hammadde ithalatına büyük ölçüde bağımlıdır. 1988'deki deprem Ermenistan'ın sanayi kapasitesinin yaklaşık üçte birini yok etmiş ve ekonomiyi ciddi biçimde zayıflatmıştır. 1989'da Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ı bir abluka empoze etmeye ve Ermenistan'a hayati bir doğal gaz boru hattını kapatmaya yöneltmiştir. Ardından gelen şiddetli enerji sıkıntısı, Gürcistan'daki huzursuzluk nedeniyle kilit ticaret yollarının bozulmasıyla birleştiğinde sanayi üretiminde keskin bir düşüşe neden olmuş ve ekonomiyi daha da yıkmıştır. Ermenistan nüfusunun çoğu 1990'larda ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Bağımsızlık sonrası Ermenistan, piyasa ekonomisi için kurumsal ve yasal temeli oluşturmak için bir dizi yapısal reformlar gerçekleştirmiştir. Reformlar, sanayi ve tarımın önemli ölçüde özelleştirilmesini, vergi ve mali sistemlerin yeniden yapılandırılmasını ve fiyat liberalizasyonunu içermektedir. Yeni bir para birimi olan Dram Ruble yerine konuldu. Ermenistan ihracatından daha fazlasını ithal ederek negatif bir ticaret

⁵⁸⁶ <https://globaleledge.msu.edu/countries/armenia>, (17.08.2018).

⁵⁸⁷ <http://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview#3>, (17.08.2018).

⁵⁸⁸ <https://www.jica.go.jp/armenia/english/index.html>, (18.08.2018).

denmesine sahip bir ülkedir. Ermenistan'ın başlıca ithalat ve ihracat hedefi Rusya'dır.⁵⁸⁹ Ermenistan, doğu ve batı sınırları kapalı olduğundan dolayı dünyanın geri kalanı ile bağlantı kurmak için uzun güzergahları kullanmaktadır. Azerbaycan, Orta Asya'ya ulaşmak için Ermenistan'a en kısa güzergahı sunmaktadır. Avrupa'ya ve doğal olarak AB'ne ulaşımında ise en kısa güzergah Türkiye'nin transit ülke olarak kullanılmasından geçmektedir. Ayrıca yüksek liman maliyetlerinden dolayı Karadeniz limanlarının kullanılması Ermenistan için Gürcistan limanlarının kullanılmasından çok daha avantajlı olabilecektir.⁵⁹⁰

Eski Sovyet merkezi planlama sistemi kapsamında Ermenistan hammadde ve enerji karşılığında makine araçlarını, tekstil ürünlerini ve diğer mamul malları kardeş devletlere tedarik eden modern bir sanayi sektörü geliştirdi. Ermenistan o zamandan beri küçük ölçekli tarıma ve Sovyet döneminin büyük tarım sanayi komplekslerinden uzaklaştı. Ermenistan'ın Gürcistan ve İran olmak üzere iki ticari sınırı vardır, çünkü Dağlık Karabağ bölgesinde üzerinden Azerbaycan ile sürmekte olan ihtilafın sonucu olarak Azerbaycan ve Türkiye ile olan sınırları sırasıyla 1991 ve 1993'ten beri kapalıdır. Ermenistan 2003 yılının Ocak ayında DTÖ'ye katılmış ve hükümet son yıllarda vergi ve gümrük idaresinde bazı ilerlemeler kaydetmiştir, ancak yolsuzlukla mücadele tedbirleri büyük ölçüde etkisiz kalmıştır. Ermenistan'ın ekonomik büyümesini arttırmak ve ekonomik rekabet gücü ile istihdam olanaklarını iyileştirmek için özellikle ekonomik reformları sürdürmesi ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmesi gerekmektedir. Ermenistan'ın coğrafi izolasyonu, dar ihracat üssü ve önemli sektörlerdeki yaygın tekeller özellikle küresel emtia piyasalarındaki oynaklığa ve Rusya'daki ekonomik zorluklara karşı onu savunmasız hale getirmiştir. Ermenistan özellikle Rus ticaretine ve hükümet desteğine bağımlıdır çünkü en önemli olan enerji alt yapısına ya Ruslar sahiptir ya da Ruslar yönetmektedir. Ermenistan Ocak 2015'te Rusya'nın liderliğindeki AEB'ne katılmış ancak AB ile daha yakın ilişkiler kurmaya devam etmiş ve Kasım 2017'de AB ile Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması imzalamıştır.⁵⁹¹ Ermenistan'ın coğrafi izolasyonu,

⁵⁸⁹ <https://www.britannica.com/place/Armenia#ref44258>, (18.08.2018).

⁵⁹⁰ Ersan Bocutoğlu-Emre Bulut, "Türk-Ermeni Sınırının Açılmasının Ülke Ekonomileri Üzerindeki Olası Etkileri Üzerine Bir Araştırma", <https://www.avekon.org/papers/116.pdf>, s.399.

⁵⁹¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>, (17.08.2018).

dar ihracat üssü ve önemli iş sektörlerindeki yaygın tekelleri onu küresel emtia piyasalarındaki bozulmalara ve Rusya'daki ekonomik zorluklara karşı savunmasız hale getirmiştir. Bununla birlikte mütevazı değişiklik daha büyük ekonomik dinamizm üretmiş ve on yıl boyunca güçlü bir ekonomik büyüme yoksulluğu ve işsizliği azaltmıştır.⁵⁹² Bağımsızlığa kadar, Ermenistan ekonomisi büyük ölçüde sanayi kimyasalları, elektronik ürünler, makineler, işlenmiş gıdalar, sentetik kauçuk ve tekstile dayanmaktaydı ve dış kaynaklara büyük ölçüde bağımlıydı. Ermeni madenleri bakır, çinko, altın ve kurşun üretmektedir. Enerjinin büyük çoğunluğu Rusya'dan gelen doğal gaz ve nükleer yakıt dahil olmak üzere ithal yakıtla üretilmektedir. Ana iç enerji kaynağı hidroelektriktir. Küçük miktarlarda bulunan kömür, gaz ve petrol henüz geliştirilmemiştir. Devam eden ilerleme Ermenistan'ın makro ekonomik yönetimi güçlendirme yeteneğine bağlı olacaktır. Ermenistan'ın ağır ticari dengesizliği, uluslararası yardım, yurtdışında çalışan Ermenilerden gelen işçi dövizleri ve doğrudan yabancı yatırımlarla bir ölçüde telafi edilmiştir. Rusya ile ekonomik bağlar özellikle enerji sektöründe sıkı görünmektedir.⁵⁹³ Ermenistan ticareti başta Rusya olmak üzere enerji ve ileri üretim ithalatlarına duyulan güveni temel alan önemli bir ticari açığı ile karakterize edilmektedir. İhracatlarının büyük bir kısmı Rusya ve birkaç Avrupa ülkesine yönelik düşük değerli ürünler ve metallere oluşmaktadır. Önemli ilerleme ve potansiyele rağmen Ermenistan ticareti zayıf rekabet gücü, düşük verimlilik, sınırlı finansal erişim, hantal düzenleme ve iş çevreleri, az gelişmiş fiziki, kurumsal ve yönetim alt yapısı tarafından engellenmektedir.⁵⁹⁴

Miodrag Soriç yazısında Serj Sarkisyan'ın Dağlık Karabağ Savaşı'nın ardından iktidara gelen bir grubun mensubu olduğu ve o günden bugüne bir avuç oligarkla ülkeyi siyasi ve ekonomik olarak yönettiğini, bunların çoğunun ise halkın sırtından zengin olduğunu ve Ermenistan'ın her yerinde yolsuzluğun dikkat çektiğini dile getirmiştir.⁵⁹⁵ Nisan ve Mayıs 2018'deki önemli ama barışçıl sokak gösterileri Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ı 2008 yılından bu yana oynadığı rolden vazgeçmeye

⁵⁹² <https://www.heritage.org/index/country/armenia>, (18.08.2018).

⁵⁹³ <https://www.globaltenders.com/economy-of-armenia.php/>, (17.08.2018).

⁵⁹⁴ <http://www.intracen.org/country/armenia/>, (17.08.2018).

⁵⁹⁵ Miodrag Soric, "Yorum: Ermenistan Nereye Gidiyor?", <https://www.dw.com/tr/yorum-ermenistan-nereye-gidiyor/a-43514863>, (29.08.2018).

zorlamıştır. Bu gösteriler protestoların lideri eski gazeteci Nikol Paşinyan'a başbakan olma yolunu açmıştır. Paşinyan muhalefet temsilcilerini ve nitelikli kişileri bir araya getiren yeni bir hükümet kurmuştur. 7 Haziran 2018'de başbakan Paşinyan yolsuzluk ve yeraltı ekonomisine karşı mücadeleye, iş dünyasının siyasetten ayrılmasına, eski lidere yakın insanların kontrol ettiği tekellerin sona ermesine odaklanan programı için parlamentodan güvenoyu almıştır. Başbakan Paşinyan, Rusya'nın ülkede mevcut olan askeri tarafsızlığını ve dış politikanın ekonomik olarak somutlaşmamasını da sağlamıştır.⁵⁹⁶

Genel olarak toparlayacak olursak Ermenistan ekonomisinin güçlü özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: Önemli maden kaynaklarına sahip olması, uluslararası organizasyonlardan ve diasporadan önemli destek görmesi, tatmin edici döviz rezervleri ve Dram döviz kuru nispi esnekliği, Avrasya Ekonomik Birliği Üyesi olması ve AB ile ortaklık anlaşması. Zayıf özelliklerine bakacak olursak coğrafi olarak izole edilmiş olması ve altyapı eksikliği, Rusya'ya olan güçlü bağımlılığı, ekonominin yüksek düzeyde dolarlanması, devamlı yüksek düzeyde işsizlik, nüfusunun %30'unun yoksulluk sınırının altında olması ve son olarak da Dağlık Karabağ ile ilgili Azerbaycan ile yaşadığı gergin münasebetleri sıralayabiliriz.⁵⁹⁷

Tablo 11: Ermenistan'ın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri⁵⁹⁸

GSYİH (2017)	28,271,475,680 \$
GSYİH Büyüme Hızı (2017)	%7,5
Kişi Başına GSYİH (2017)	9,647 \$
En Fazla Endüstri Alanı	Elmas İşleme, metal kesme makinesi araçları, dövme pres makineleri, elektronik motorları
Toplam İşgücü (2017)	1,409,757
Tarımda İstihdam (2017)	%34,347
Sanayide İstihdam (2017)	%15,982

⁵⁹⁶ <http://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Armenia>, (29.08.2018).

⁵⁹⁷ <http://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Armenia>, (18.08.2018).

⁵⁹⁸ <https://globaleledge.msu.edu/countries/armenia/tradestats>, (23.08.2018),

<http://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview#3>, (23.8.2018),

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>, (23.08.2018),

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1|051|TOTAL|2|1|1|1|1|1|2|1|1, (23.08.2018), <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/ARM>, (23.08.2018).

Hizmet Sektöründe İstihdam (2017)	%49,671
İşsizlik (2017)	%18,187
Toplam İhracat (2017)	2,144,962,969 \$
Toplam İthalat (2017)	3,893,454,903 \$
Ticaret Dengesi (2017)	1,748,491,934 \$
Mal ve Hizmet İhracatı (GSYİH'nın %'si 2017)	%38,05
Mal ve Hizmet İthalatı (GSYİH'nın %'si 2017)	%50,4
Başlıca İhracat Ürünleri	İşlenmemiş bakır, demir, demir dışı metaller, altın, elmas, mineral ürünler, gıda maddeleri, brendi, sigara, enerji
Başlıca İthalat Ürünleri	Doğal gaz, petrol, tütün ürünleri, gıda maddeleri, elmas, ilaç, araba
İhracatta İlk 10 Ülke	Rusya, Bulgaristan, Gürcistan, Irak, Almanya, Kanada, Çin, İsviçre, İran, Birleşik Arap Emirlikleri
İthalatta İlk 10 Ülke	Rusya, Çin, Türkiye, İran, Almanya, İtalya, Ukrayna, Gürcistan, ABD, Hindistan
Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (2017)	0 milyon varil
Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri (2017)	0 milyar metreküp
Ham Petrol İhracatı (2017)	0 varil/gün
Doğal Gaz İhracatı (2016)	0 metreküp

3.4.4.2. AEB ve Ermenistan

Ermenistan, halkının reel gelirini ve istihdam oranını artırmayı hedeflediği için AEB'ne üye olmuştur. Aslında Ermenistan'ın Birlik için kurucu üye olarak yer aldığını söylemek yanlış olmaz. Ermenistan'ın AEB üyelik sürecinin diğerlerine göre biraz farklı olduğunu belirtmek gerekir. 2013 yılında AB ile anlaşmanın eşiğinden dönmüştür. Bu anlaşma ortaklık ve serbest ticaret anlaşmasını içermekteydi Vilnius'ta gerçekleştirilen zirvede Ermenistan anlaşmayı imzalamaktan vazgeçerek

AEB'ne dahil olmayı tercih etmiştir. Zira küçük bir ekonomiye sahip olan Ermenistan'ın enerji konusunda, siyasi ve askeri konularda Rusya'ya bağımlı olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁹⁹ Ermenistan doğal gaz konusunda Rusya'ya bağımlı bir ülkedir. Ermenistan'ın AB ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalayacağını duyurmasının ardından, Rusya gaz fiyatlarını %60 arttırmış ve sonrasında da Azerbaycan'a 1 milyar dolarlık silah satışında bulunmuştur.⁶⁰⁰ Ermenistan için, ülkenin Rusya'ya ekonomik ve güvenlik açısından bağımlılığı AEB'ne katılması ile garanti altına alınmıştır. Pazarlık gücünün en çarpıcı örneğini Rusya'nın Ermenistan'ı AEB dışında kalma kararını tersine çevirmeye zorlamasında gördük. Putin ile özel bir görüşme sonrasında Cumhurbaşkanı Sarkisyan ülkesinin Gümrük Birliği'ne atılma niyeti olduğunu ve 3 Eylül 2013'te AEB oluşumuna katılmak istediğini açıklamıştır. Bu U dönüşü, bir askeri güvenlik yapısına (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü) katılmanın, ilgili jeoekonomik alandan uzak durmayı olanaksız ve verimsiz kıldığı gerekçesiyle rasyonelleştirilmiştir. Düşürülmüş enerji fiyatları, finansal borçlar ve çeşitli indirimler gibi bazı ekonomik havuçlar da dikkat çekmektedir. Ancak Erivan'ın elini zorlayan Dağlık Karabağ bölgesinin ihtilafının sonucu olarak Rusya'nın Ermenistan'ın Azerbaycan'daki güvenlik açığı konusundaki stratejik kullanımıydı. AEB katılma konusundaki en önemli karar cumhurbaşkanı tarafından herhangi bir iç görüşme yapılmadan tek başına ele alınmış ve Ermeni seçkinleri, toplumu ve AB'yi süratle ele geçirmiştir. Yerli aktörler, üyelik müzakeresi sırasında Ermenistan'ın Rusya ile ilgili olarak ekonomik çıkarlarını savunamayacağını fark ederek, üyelik konusunda pek hevesli değildi. Ancak basit bir ifadeyle Rusya'ya “sadakatsizlik”, maliyeti ve AEB'ne katılmamaktan kaçınmak Ermenistan için çok büyüktü.⁶⁰¹

Ermenistan, Azerbaycan'ın askeri harcamalarındaki olağanüstü artış neticesinde Rusya'ya daha bağımlı hale gelmiştir. Ancak, Ermenistan'ın düşmanlarına kıyasla oldukça kötü bir savunma bütçesine sahip olmasına rağmen, ülke askeri bir dengeyi başarıyla sürdürmüş ve potansiyel olarak yıkıcı bir savaş

⁵⁹⁹ Hazel Çağan Elbir, “Ermenistan’ın Denge Siyaseti”, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-IN-DENGE-SIYASETI>, (29.08.2018).

⁶⁰⁰ Tahire T. Yılmaz-Aslan Y. Şir, “Ermenistan, Rusya ve AB Üçgeni”, <http://politikaakademisi.org/2013/09/24/ermenistan-rusya-ve-ab-ucgeni/>, (31.08.2018).

⁶⁰¹ Rilka Dragneva-Kataryna Wolczuk, “The Eurasian Economic ...”, s.9.

önlemiştir. Ermenistan daha geleneksel düşmanı olan Türkiye'ye karşı kendini savunmak için Rusya'ya tarihsel olarak güvenmektedir. Güvenlik ihtiyaçlarının ötesinde Ermenistan'ın AEB'ne üye olmayı tercih etmesinin başka nedenleri de vardır. AEB'ni tercih ederek Ermenistan, yıllık tarife gelirlerinde dikkate değer büyük bir parasal fayda elde etmiştir. Ülkedeki IMF temsilcisine göre Ermenistan'ın Birliğe üye olması gümrük geliri için yılda yaklaşık 250 milyon dolar getirmiştir. Rusya zaten Ermenistan ile büyük bir ticaret ortağı ancak, AEB'ne girmesi Ermenistan için farklı ilişkiler kurmak için ek fırsatlar da sunmuştur. AEB'ne üyelik ayrıca, Rusya'da çalışan Ermenilere ve daha sonra anavatanlarında destekledikleri ailelerine de fayda sağlamaktadır. Bugün Rusya'da çalışan yüzbinlerce Ermeni işçi için Ermenistan ekonomisine yılda 1,5 milyar dolardan fazla katkıda bulunmaktadır. Ermenilerin çoğu, ülkede genelde yasal statüsü bulunmayan ve yasadışı çalışma koşulları ve sınır dışı edilme riski bulunan mevsimlik işçilerdir. AEB'nin bir parçası olmak, üye devletler arasındaki işçilik koşullarını da iyileştirmekte, bu da bu işçilerin yaşam kalitesini artırarak Ermeni ekonomisine destek sağlamaktadır. Ayrıca, AEB'ne katılım Ermenistan'ın enerji piyasasında istikrarını garanti altına da almıştır. Bu, Ermenistan'ın doğal gaz arzında Rusya'ya tamamen bağımlı olduğu düşünülürse özellikle önem arz etmektedir. Şuanda Ermenistan tüm Avrupa'da Beyaz Rusya'dan sonra Rus gazını en ucuza alan ikinci ülke konumundadır. Şuanda Ermenistan'ın ihracatının çoğu üretilen mallardan ziyade hammaddelerdir. Düşük tarifeler, Ermenistan ekonomisinin gelişmesi için uzun bir yol olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Öte yandan AEB'nin piyasaları çok daha az gelişmiş ve rekabetçidir, bu da Ermeni şirketlerinin daha gerçekçi bir pazarda mallarına talep yaratma şansının daha yüksek olacağı anlamına gelmektedir.⁶⁰² Moskova'nın Ermenistan ile önümüzdeki 49 yıl boyunca Gümrü'de Rus birliklerinin konuşlandırılması için askeri bir anlaşması bulunmaktadır. Görünüşe göre Ermenistan'ın bağımsız ekonomik politika izleyememesi demokratikleşme sürecini de önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Bugün Güney Kafkasya'da Rusya'ya en bağımlı ülke Ermenistan'dır. Kamuoyu, uzmanlar topluluğu ve çeşitli siyasi güçler Rusya liderliğindeki AEB'nde ülkenin üyeliğinin uygulanabilirliğini tartışmaktadırlar.

⁶⁰² Mgher Almasian, "Why Armenia Chose the Eurasian Economic Union?", <http://greater-europe.org/archives/5454>, (30.08.2018).

Erivan merkezli Bölgesel Çalışmalar Merkezi Müdürü Richard Giragosian'a göre Ermenistan Rusya'ya ve Rusya'nın çıkarlarına siyasi olarak boyun eğmeye büyük önem veren bir Rus garnizon devletinden biraz daha fazla olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁶⁰³

SSCB sonrası dönemde Rusya ile Ermenistan ilişkileri giderek artan çok yönlü bağımlılık ekseninde gelişme göstermiştir. Gürcistan gibi denize kıyısı bulunmayan, enerji kaynakları açısından Azerbaycan kadar zengin olmayan ve Dağlık Karabağ savaşı yüzünden Türkiye ile sınırları kapalı olan Ermenistan'ın ekonomisi Rusya'dan aldığı kalkınma yardımları ve krediler ile ayakta tutulmaktadır. İletişim ve ulaşım alt yapıları, enerji, banka sektörü gibi bir çok alanda faaliyet gösteren Rus şirketler aracılığı ile Moskova ülke ekonomisi üzerindeki kontrolünü tam olarak sağlamıştır. Rusya yerine göre bu durumu kendi çıkarları için kullanmaktan da çekinmemektedir.⁶⁰⁴ Ermenistan ile Rusya arasındaki ilişki Rusya'nın Ermenistan üzerinde hegemon güç olduğunu göstermektedir.⁶⁰⁵ Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının güzergahı dışında kalan Ermenistan, enerji açısından Rusya'ya bağımlıdır. SSCB döneminden kalan ve çok eski teknoloji le üretim yapan Metsamor nükleer santraline bağımlı olan Ermenistan'ın, enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olması özerk politikalar izlemesini de güçleştirmektedir. Bu durum da Moskova'nın Erivan'ı daha kolay ve rahat bir şekilde kontrol etmesini sağlamaktadır. Ermenistan'ın elektrik üretimi ve dağıtımını tamamen Rusya'nın elinde bulunmaktadır. Ayrıca Rusya'nın Ermenistan'daki askeri varlığı da Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ın konumunu güçlü tutmasında etkili olan bir faktördür.⁶⁰⁶

⁶⁰³ Fuad Shahbazov, "Azerbaijan, Armenia and the Eurasian Economic Union: A Risky Game or an Opportunity?", <http://www.themarketforideas.com/azerbaijan-armenia-and-the-eurasian-economic-union-a-risky-game-or-an-opportunity-a171/>, (30.08.2018).

⁶⁰⁴ Gülay Mutlu, "Ermenistan Rusya İlişkileri: Giderek Artan Bağımlılık", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı-IV*, Sayı 63, 2014, s.3252-3256.

⁶⁰⁵ Kamer Kasım, "Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki", *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, Editör: Hasret Çomak, İstanbul 2006, s.261.

⁶⁰⁶ Oktay F. Tanrısever, "Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, 2009, s.135.

3.4.5. Kırgızistan Ülke Profili

Tablo 12: Kırgızistan'a Genel Bakış⁶⁰⁷

Başkent Bişkek	Nüfus 6,2 milyon	Yüzölçümü 199,951 kilometrekare
Devlet Başkanı Sooronbay Ceenbekov	Başbakan Sapar Isakov	Dışişleri Bakanı Erlan Abdılđaev
Resmi Diller Kırgızca, Rusça	Para Birimi Som	GSYİH 6,5 milyar ABD Doları (2016)
Etnik Yapı: Kırgız %72,6, Özbek %14,4, Rus %6,4, %0,1 Süryani, Diğer (Dunga, Ukraynalı, Tatar, Uygur) %6,6		
Önemli Siyasi Partiler: Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi, Respublika-Ata Curt Koalisyonu Kırgızistan Partisi, Ata Meken Partisi, Önüğü Progres Partisi, Bir Bol Partisi		
Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü, Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi, Bağımsız Devletler Topluluğu, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı, Uluslararası Enerji Ajansı, Dünya Bankası, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Polis Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası, İslam Kalkınma Bankası, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Asya Kalkınma Bankası		

3.4.5.1. Kırgızistan'ın Ticari ve Ekonomik Görünümü

Kırgızistan Orta Asya'da yer alan; Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan ile sınırı bulunan dağlık bir ülkedir. Kırgızistan merkezi ekonomik planlama ve hükümet düzenlemesi ile birlikte çeşitli özel muafiyetleri içeren yeni bir karma ekonomik sisteme sahiptir.⁶⁰⁸ Kırgızistan tarım, hidroelektrik ve turizm açısından

⁶⁰⁷ <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa>, (03.09.2018).

⁶⁰⁸ <https://globaledege.msu.edu/countries/kyrgyzstan>, (10.09.2018).

zengin gelirlere sahip 6 milyon nüfusa sahip alt orta gelirli bir ülkedir. Ülke 1991’de bağımsızlığını kazanmasından bu yana siyasi ve sosyal istikrarsızlık yaşamıştır. Yolsuzluk ve kayırmacılık 2005 ve 2010 yıllarında siyasi ve sosyal ayaklanmaların altında yatan temel stres faktörleri olmuştur. Bir devlet dairesinde iktidarın yoğunlaşmasını önlemek için 2010 yılının sonlarında ayrıntılı kontrol ve dengeleri olan bir parlamenter anayasa kabul edilmiştir. Ülkenin büyüme potansiyelini gerçekleştirebilmesi için ekonomik faaliyetlerin artması, özel sektörün gelişmesi ve gençlerde mesleki beceri ve verimliliğin artırılması gerekmektedir.⁶⁰⁹ Kırgızistan minerallerin çıkarılması, tarım ve yurtdışında çalışan vatandaşların parası ile yönetilen bir ekonomiye sahiptir. Her ne kadar sadece pamuk ihraç edilse de pamuk, yün ve et başlıca tarımsal ürünlerdir. Diğer ihracatları arasında altın, cıva, uranyum, doğal gaz ve bazı yıllarda elektrik bulunmaktadır. Zorlu bir yatırım ortamı ve ülkenin en büyük altın madeninin potansiyel yatırımcılarını caydıran ortak mülkiyet yapısı üzerinde Kanadalı bir firma ile devam eden hukuk savaşına rağmen ülke, hidroelektrik barajların inşası da dahil olmak üzere ihracat üssünü genişletmek için yabancı yatırımcıları çekmeye çalışmıştır. Kırgızistanlı göçmen işçilerin ağırlıklı olarak Rusya ve Kazakistan’daki para transferleri Kırgızistan’ın GSYİH’nın dörtte birini aşmaktadır. Bağımsızlığı takiben Kırgızistan, düzenleyici sistemin iyileştirilmesi ve toprak reformunun oluşturulması gibi Pazar reformlarını hızla hayata geçirmiştir. 1998 yılında Kırgızistan Dünya Ticaret Örgütü’ne kabul edilen ilk Bağımsız Devletler Topluluğu ülkesi olmuştur. Hükümet kamu kuruluşlarındaki mülkiyet paylarının çoğunu özelleştirmiştir. Bu reformlara rağmen ülke, 1990’ların başlarında ciddi bir düşüş yaşamış ve son yıllarda küresel mali kriz düşen petrol fiyatları ve bölgesel ekonomik rüzgarların Orta Asya’daki ekonomilere zarar vermesiyle birlikte yavaş büyümeyle karşı karşıya kalmıştır. Kırgızistan hükümeti, yıllık bütçe açığının yaklaşık %3 ila %5’ini finanse etmek için yabancı bağışçı desteğine bağımlıdır.⁶¹⁰

Kırgız ihracatı esas olarak altın, yeniden ihraç edilmiş petrol, tarımsal ürünler ve hafif endüstriden oluşmaktadır. Ürün çeşitliliğinin ve doğal kaynaklara olan

⁶⁰⁹ <http://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview>, (10.09.2018).

⁶¹⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, (10.09.2018).

güvenin düşük olması Kırgız ekonomisinin özellikle uçucu emtia fiyatlarına duyarlı hale getirmektedir. Ayrıca Rusya ve Orta Asya pazarlarında ihracat yoğunlaşmakta, Kırgızistan'ı bölgesel ekonomik ve politik dalgalanmaların etkilerine maruz bırakmaktadır. Bu arada enerji ve katma değerli ithalatlara güvenme önemli bir ticaret açığına yol açmıştır. 1998'den beri DTÖ üyesi olan Kırgızistan, BDT serbest ticaret anlaşmasına katılımı ile bölgesel entegrasyonu artırdı. Önemli ilerleme ve potansiyele rağmen, Kırgız ticareti düşük verimlilik, külfetli bir iş ortamı, sınırlı finansal erişim ve az gelişmiş bir fiziki ile kaliteli yönetim altyapısı tarafından engellenmektedir.⁶¹¹ Dünyanın hızlı büyüyen iki ekonomisine (Çin ve Kazakistan) komşu olan Kırgızistan yatırımcılar için çekici bir konuma sahiptir. Sınırlı bir iç pazara sahip olan ülke siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması ile hızlı bir büyüme trendi yakalayabilir ve muhtemel bir krizin olumsuz etkilerinden daha çabuk kurtulabilir.⁶¹² Sınırlı bir iç pazara sahip olan Kırgızistan, önemli enerji ihracat potansiyeline sahip olmasının yanında bölgesel ticareti de göz önüne alındığında daha derin bölgesel entegrasyondan büyük ölçüde faydalanacaktır. Ekstraktif sektörün dışında ekonomiye KOBİ'ler hakimdir. Orta büyüklükteki bir kaç şirket varlığını sürdürmektedir. Daha derin bölgesel ticaret bağlantıları, en iyi yerel firmalar için fırsatlar yaratırken daha iyi rekabet etmek için daha güçlü işletim modelleri ve temel yetkinliklere ihtiyaç olacaktır.⁶¹³

Kırgızistan'ın ekonomik özgürlük puanı 62,8'dir. Bu da onu 2018 endeksinde en serbest ülke sıralamasında 78. ülke yapmaktadır. Toplam puanı 1,7 puan artarken, mali ve parasal özgürlüğünün ve hükümet bütünlüğünün azalması dikkat çekmektedir. Kırgızistan Asya-Pasifik bölgesinde 43 ülke içinde 18. sırada yer alırken, toplam puanı bölgesel ve dünya ortalamalarının üzerindedir. Bazı reformlara rağmen Kırgızistan'ın girişimcilik ortamındaki genel iyileşmesi yavaş ve düzensiz olmuştur. Siyasi kargaşa ve belirsizlikler ekonomik kalkınmayı engellemektedir. Siyasi rekabet ve güçlü özel çıkarlar daha derin yapısal reformların uygulanmasını yavaşlatmaktadır. Birçok alanda belirgin olan eski Komünist sistemin kalıntılarıyla

⁶¹¹ <http://www.intracen.org/country/kyrgyzstan/>, (11.09.2018).

⁶¹² Rıdvan Karluk, "Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler", <https://www.avekon.org/papers/239.pdf>, (16.09.2018), s.55.

⁶¹³ <https://www.ebrd.com/where-we-are/kyrgyz-republic/overview.html>, (11.09.2018).

ekonomi hala daha büyük bir ekonomik özgürlüğün kurumsal temellerinden yoksundur. Zayıf hukuk kuralları özel sektör yatırımlarını, ticari büyümeyi, yaygın yolsuzluk ve mülkiyet güvensizliğini teşvik etmektedir.⁶¹⁴

Kırgızistan cumhurbaşkanlığından parlamenter demokrasi biçimine geçişini sürdürmektedir. Hükümetin, yerli işçilerin Çin işçilerinin akınına ve ülkeye yatırım yapmasına bağlı olarak artan kırınglığı yönetmesi gerekecektir. Kumtor madeninden elde edilen verim, ekonomi için son derece önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Emtia fiyatlarındaki artışa bağlı olarak 2018 yılında reel GSYİH büyümesinin %4 olduğu ve enflasyonun merkez bankasının hedefinin %5-7'nin altında kalacağı tahmine edilmektedir.⁶¹⁵

Planlı ekonomiler, merkezi yönetimlerin kendi önceliklerine göre hareket edebildikleri gibi tüketicilerin tercihlerini de dikkate alabildikleri, kaynak dağılımı fonksiyonunun merkezi karar alma süreciyle belirlendiği ekonomilerdir. Bu kavram II. Dünya Savaşı öncesinde sadece Sovyet Rusya için kullanılmaktaydı. Savaş sonrası sosyalist blok ülkeleri de bu modele dayanmışlardı. Sosyalist ülkelerdeki tüm faaliyetler planlara göre yürütülmekteydi ve bu ekonomilerde uygulanan planlar emredici nitelikteydiler ve tüm ilgili kişi ve kurumlar bu planlara uymak zorundaydılar.⁶¹⁶ Serbest piyasa ekonomisi ise özel sektör ve rekabete dayalı, kaynakları dağıtırken dünyada meydana gelen fiyatları ve fiyat mekanizmasını dikkate alan, devlet yatırımlarının ve resmi müdahalelerin minimuma indirildiği ve böylece kamu sektörünün milli hasıla içindeki payının azaltıldığı, devletin daha çok alt yapı hizmetlerine varlıklarını harcadığı bir sistemdir. Piyasa ekonomisinde dış ticaret alanında ve döviz işlemlerinde de serbestlik esastır. Korumacılıktan uzaklaşarak ithalatta liberasyona gidilmektedir.⁶¹⁷ Serbest piyasa ekonomisinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz.⁶¹⁸

⁶¹⁴ <https://www.heritage.org/index/country/kyrgyzrepublic>, (11.09.2018).

⁶¹⁵ <http://country.eiu.com/kyrgyz-republic>, (11.09.2018).

⁶¹⁶ Halil Seyidoğlu, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Yayınları, Ankara 1992, s.694-695.

⁶¹⁷ Mehmet Çiftlikli, "Serbest Piyasa Ekonomisinde Müteşebbis ve İnsan Faktörü", *Çimento İşveren Dergisi*, 1993, s.4.

⁶¹⁸ Erdal M. Ünsal, *Makro İktisada Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004, s.24-25.

- Özel mülkiyet hakkının olması, yani bireylerin ve bireyler tarafından kurulan ortaklıkların ve şirketlerin toplumdaki maddi varlıklara sahip olmaları.
- Özel teşebbüslerin ve şahısların piyasa sayesinde diledikleri seçimi yapma hakkına sahip olmaları.
- Kişisel çıkarların esas olması, yani her iktisadi birimin kendi çıkarlarını düşünerek maksimum fayda ve karı amaçlaması.
- Piyasa mekanizması ve rekabet.
- Devletin ekonomiye etki ederek rekabetçi ortamın, temel hak ve özgürlüklerin Devlet tarafından ekonomiye etki edilerek korunması ve geliştirmesi ve bu bağlamda zorunlu olan değişikliklerin yapılması.

Yıllarca sosyalizme dayalı merkezi planlama sistemi ile yönetilen ülkelerin her ne kadar özellikleri ve yaşadıkları süreçler birbirinden çok farklı da olsa, ortak payda olan merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçtiklerinden dolayı tamamı geçiş ekonomisi kavramı için alınmıştır. Genellikle geçiş ekonomisi kavramı üç ana hareket tarafından çevrelenmiştir. Bunlardan ilki kontrolden uzaklaşıp serbest piyasa modeline doğru hareket, ikinci olarak otoriter sistemden demokratik politik sisteme doğru hareket ve son olarak da fikri mülkiyet hakları kavramına dayalı ekonomik ve politik modellere doğru hareket olarak sıralanabilir.⁶¹⁹ SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerde yaşanan merkezi planlama ekonomisinden, piyasa ekonomisine geçiş genel olarak geçiş süreci olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda Kırgızistan da bütün karakteristiği ile bir geçiş ekonomisi portresine sahip bir ülkedir. Bağımsızlık sonrası dış ticaret politikalarını liberalleştirmeye başlayan Kırgızistan, ekonomisini tekrar yapılandırmak zorunda kalmış ve aşırı borç yükü, işsizlik ve yüksek enflasyon gibi olumsuz gelişmeler ile mücadelenin yollarını aramıştır. SSCB döneminde uygulanan merkezi planlama, ülke ekonomisinde yaşanan sorunların temelini oluşturmaktadır. Ülke ithalata bağımlı ve dışsal şoklara açık hale gelmiştir. BDT ülkeleri arasında Rusya ve Tacikistan'dan sonra hidroelektrik kaynak genişliği bakımından 3. sırada yer alan Kırgızistan diğer bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler ile karşılaştırıldığında daha az hammaddeye

⁶¹⁹ Esra Güler, "Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisadın Yeniden Yükselişi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 13 Sayı 1, 2012, s.53.

sahip olduğundan yabancı sermayeyi de kendine çekmekte zorlanmaktadır.⁶²⁰ Kırgızistan'ın zengin su kaynaklarına sahip bir ülke olduğunu da belirtmek gerekir. Ülkenin sahip olduğu bu zengin su kaynaklarından ağırlıklı olarak sulama ve enerji üretiminde faydalanılmaktadır.⁶²¹

Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra diğer Orta Asya cumhuriyetleri gibi iktisadi model ve mali düzen olarak işaret edilen serbest piyasa ekonomisini tercih etmiştir. Ancak, bankacılık sektörünün zayıf olması ve sermaye piyasalarının yatırımları düşük düzeyde fonlamasından dolayı iktisadi büyümeyi finanse etmek için altyapısal sorunlar yaşanmaktadır. Başarısız özelleştirme girişimleri, bankaların ve şirketlerin iflasları ve yetersiz iç tasarruflar söz konusu olumsuzluklara eklenebilmektedir. Asya Kalkınma Bankası ve Dünya Bankası destekleri ile çeşitli dış yatırımlar ve küresel mali düzenle entegrasyon gayretleri piyasa ekonomisini olumlu etkilemektedir.⁶²² 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan demokratikleşme ve piyasa ekonomisine geçişte kayda değer bir ilerleme göstermiştir. Ancak, altın dışında ve gelişmemiş yatırım ortamı dışında rekabetçi ürün eksikliği nedeniyle yeterli yabancı yatırımcı çekememiş ve ekonomisi durgunlaşmıştır, bunların sonucunda da istikrarlı ekonomik büyümeye doğru ilerleyememiştir.⁶²³ SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan diğer ülkelere bakıldığında Kırgızistan'ın enerji ve doğal kaynaklara sahip olmaması Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan daha fazla dışa açık ekonomi politikası izlemesine neden olmaktadır.⁶²⁴ Kırgızistan SSCB'den bağımsızlığını kazanmış ve o zamandan beri de hem siyasi hem de ekonomik açıdan zorlu bir yolda ilerlemeye devam etmektedir. Kırgızistan'ın GSYİH'sı 5,4 milyar Dolardır ve Tacikistan'dan sonra Avrupa ve Asya'da ikinci en düşük gayri safi milli hasılaya sahip ülkedir. Kırgızistan insani gelişme endeksinde 187 ülke içinde 126. sırada, cinsiyet eşitsizliğinde ise 146 ülke içinde 66. sıra yer almaktadır. Yoksulluk oranı %32,1'dir

⁶²⁰ Işın Çetin-Mustafa Sevüktekin, "Bir Geçiş Ülkesi Olan Kırgızistan Ekonomisinin Analizi: Gelecekte Beklentiler", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 38, 2013, s.3-4.

⁶²¹ DEİK, "Kırgızistan Ülke Bülteni", İstanbul 2006, s.7.

⁶²² İrfan Kalaycı, "Piyasa Ekonomisinin İki Zayıf Rotası: Afganistan ve Kırgızistan", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2015, s.109.

⁶²³ <https://www.jica.go.jp/kyrgyz/english/index.html>, (11.09.2018).

⁶²⁴ Ferhat Pehlivanoğlu-İsa Güneş, "Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi", <http://www.bilgesam.org/incele/1735/-kirgizistan-ekonomisinin-yapisal-analizi/#.W5lNbCOLO1K>, (12.09.2018), s.788.

Kırgızistan’da yoksulluğun üç ana nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki daha fazla Sovyet desteği olmamasıdır. Tarım, Kırgızistan’ın en büyük sektörü olmasına rağmen bir çok mal ihraç edilememektedir. Altın mevduatları madenciliği cazip kılsa da ekonomik eksiklikleri telafi etmemektedir. Kırgızistan Sovyet bloğunun bir parçası olduğu dönemde Sovyet uydu devletlerine ve özellikle Rusya’ya yatırım için güvenebilirdi. Bağımsızlıktan beri artık bu güvenlik ağına da sahip değildir. İkinci olarak yetersiz tarımsal kalkınma söylenebilir. Belki de Kırgızistan’daki yoksulluğun en büyük nedenlerinde biri bilgi ve kaynaklardaki boşluklara rağmen tarıma bağımlılığıdır. Nüfusunun üçte ikisi kırsal alanlarda yaşamaktadır; ancak bu insanlar arazi yönetimi, hayvancılık, veteriner uygulamaları ve hasat teknikleri konusunda yeterince eğitilmiş değildirler. Yoksulluğun son nedeni olarak da finansal kaynakların eksikliğinden bahsedebiliriz. Kırgızistan’daki Sovyet çöküşünün bir başka sonucu da zayıf finansal kurumlardır. Güçlü bankacılık sistemi, yatırım kabiliyetleri, mikro finansman ve kişisel finans yönetimi gibi finansal kuruluşlar, dominant sektörden bağımsız olarak ekonomik büyümenin sürdürülmesi için anahtardır. Az sayıda insan, özellikle kırsal kesimde yaşayanlar bankalara erişebilmekte ve bu yüzden yatırım yapma veya tasarruf etme imkanı bulunmamaktadır. Ulusal düzeyde bile para sık sık yanlış yönetilmekte ve Kırgızistan Yoksulluk Algıları Endeksi’nde zayıf bir şekilde yer almaktadır.⁶²⁵

Kırgızistan dış ticareti sürekli yapısal olarak açık veren bir ülke olmakla dikkat çekmektedir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş Kırgızistan için hiç de kolay olmamıştır, çünkü SSCB’nin kurulmasından bağımsızlığını kazanmasına kadar geçen sürede edinilen alışkanlıklardan vazgeçmek bir hayli zor olmuştur. Kırgızistan’ın bu geçiş sürecinde herhangi bir hazırlık döneminden geçmemesi dış ticaretinin sürekli açık vermesine neden olmuştur ve piyasa ekonomisine entegre süreci de buna bağlı olarak kolay olmamıştır.⁶²⁶ Kırgızistan ekonomisinin güçlü ve zayıf yönlerini ele alacak olursak, güçlü yönleri; başta altın olmak üzere bakır, uranyum ve civa gibi değerli maden rezervlerine sahip olması, iki taraflı ve çok taraflı bağışçılardan

⁶²⁵ Olivia Bradley, “Tag Archive for: Kyrgystan Economy”, <https://borgenproject.org/tag/kyrgyzstan-economy/>, (11.10.2018).

⁶²⁶ Geybullah Ramazanoğlu-İbrahim Atilla Acar, “Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Yaklaşımlar”, *Review of Social, Economic and Business Studies*, Cilt 7/8, 2006, s.385-402.

destek, Avrupa ve Asya arasında bulunan stratejik bir konuma sahip olması ve son olarak da Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan'ın da yer aldığı Avrasya Ekonomik Birliği üyesi olması sıralanabilir. Zayıf yönlerine bakacak olursak da; ekonominin tarım, altın ve gurbetçi işçilerden gelen dövizlere bağlı olması, yüksek enerji bağımlılığı olan bir kara ülkesi olması, zor iş ortamı, yüksek yoksulluk oranı ve etnik gruplar arası gerilim ile ilişkili politik ve sosyal istikrarsızlık, komşularıyla zorlu ilişkiler (su ve sınır yönetimi gibi).⁶²⁷

Tablo 13: Kırgızistan'ın Ticari ve Ekonomik Göstergeleri⁶²⁸

GSYİH (2017)	23,103,942,652 \$
GSYİH Büyüme Hızı (2017)	%4,584
Kişi Başına GSYİH (2017)	3,726 \$
En Fazla Endüstri Alanı	Küçük makineler, tekstil, gıda işleme, çimento
Toplam İşgücü (2017)	2,605,503
Tarımda İstihdam (2017)	%26,689
Sanayide İstihdam (2017)	%22,17
Hizmet Sektöründe İstihdam (2017)	%51,141
İşsizlik (2017)	%7,284
Toplam İhracat (2017)	1,783,967,196 \$
Toplam İthalat (2017)	4,473,860,420 \$
Ticaret Dengesi (2017)	2,689,893,224 \$
Mal ve Hizmet İhracatı (GSYİH'nin %'si 2017)	%35,42
Mal ve Hizmet İthalatı (GSYİH'nin %'si 2017)	%66,79
Başlıca İhracat Ürünleri	Altın, pamuk, yün giysiler, et, cıva, uranyum, elektrik, makine, ayakkabı

⁶²⁷ <http://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Kyrgyzstan>, (12.09.2018).

⁶²⁸ <https://globaledge.msu.edu/countries/kyrgyzstan/economy>, (12.09.2018),

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, (12.09.2018),

<http://country.eiu.com/kyrgyz-republic>, (12.09.2018).

Başlıca İthalat Ürünleri	Petrol ve doğal gaz, makine ve ekipman, kimyasal maddeler, gıda maddeleri
İhracatta İlk 10 Ülke	İsviçre, Kazakistan, Rusya, Özbekistan, Türkiye, Çin, BAE, İngiltere, Tacikistan, Belçika
İthalatta İlk 10 Ülke	Çin, Rusya, Kazakistan, Türkiye, ABD, Özbekistan, Almanya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Güney Kore
Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (2017)	40 milyon varil
Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri (2017)	8,663 milyar metreküp
Ham Petrol İhracatı (2014)	19,65 varil/gün
Doğal Gaz İhracatı (2013)	0 metreküp

3.4.5.2. AEB ve Kırgızistan

Kırgızistan'ın AEB'ne üyeliği coğrafi konumu ve Rusya ile olan ilişkilerinin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur. AEB, Kırgızistan gibi nispeten küçük ülkeler için artan istihdam olanaklarının yanında AEB pazarına giriş gibi avantajlar da sağlayabilmektedir. Yine de üye ülkeler hala gümrük birliğinden kaynaklanan zorluklarla karşı karşıyadır.⁶²⁹SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Kırgızistan Sovyet kaynaklarından mahrum kalmıştır. SSCB'nin ülkeler üzerinde uyguladığı bağımlılık politikasından dolayı Kırgızistan ekonomisi de tarım ve doğal kaynaklara bağlı bırakılmıştır. Teknolojik altyapı yetersizliği nedeniyle elinde bulunan varlıklar tükenmeye başlamış, kamu açıkları artmış ve özel tüketimde düşüş görülmüştür.⁶³⁰ Ekonomik olarak Kırgızistan, en fakir Sovyet cumhuriyetlerinden

⁶²⁹ Özge Nur Ögütçü, "Avrasya Ekonomik Birliği ve Kırgızistan", <https://avim.org.tr/en/Yorum/EURASIAN-ECONOMIC-UNION-AND-KYRGYZSTAN>, (13.09.2018).

⁶³⁰ Salim İnançlı-Alı Konak-Zuura Ashimova, "Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 2015, s.112.

biriydi ve Sovyet döneminde birlik bütçesine bağlıydı. Bağımsızlıktan bu yana yolsuzluk, devletin kötü yönetimi ve gölge ekonominin büyük etkisi yüzünden durum pek de gelişmedi. Kırgızistan'ın AEB'ne katılması birçok açıdan ekonomik bir nimet olarak kabul edilmiştir. İlk olarak ülke Rusya'dan indirimli fiyatlar üzerinden petrol ve doğal gaz ile bu sektöre yönelik yatırımlar sağlamıştır ve Gazprom, ülkenin doğal gaz alt yapısını revize etmek için yarım milyar ABD Doları yatırım yapacağını açıklamıştır. İkinci olarak yaklaşık yarım milyon Kırgız mevsimlik işçi Rusya ve Kazakistan'da çalışmakta olup, işçi dövizleri Kırgızistan'ın GSYİH'nin yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Üçüncü olarak ülke büyük miktarda taze meyve, sebze ve çiçek üretmekte ve AEB sayesinde bu ürünleri engelsiz başka üye ülkelere ihraç edebilecektir.⁶³¹ Kırgızistan'ın AEB'ne katılmasının başlıca nedenleri arasında Rusya ve Kazakistan pazarlarına erişim, Rusya'da çalışan çok fazla göçmen işçi bulunması ve bu işçilerin düzenli olarak Kırgızistan'a para göndermesi sayılabilir. Bunun yanında Rusya, katılımı daha çekici hale getirmek ve geçiş dönemini kolaylaştırmak için cazip bir ödeme ve imtiyaz paketi sunmuştur. Şimdiye kadar sonuçlar karıştırılmıştır. Kırgız göçmen işçilerin durumu iyileşmiş olsa da istenen ekonomik destek ve modernleşme henüz gerçekleşmemiştir. Gelecekte Avrasya entegrasyonundan faydalanmak için Kırgız hükümeti teknik düzenlemelerin uygulanmasına daha fazla kaynak yatırmak zorundadır. Ayrıca küçük ve orta ölçekli işletmeleri desteklemelidir. Uzun vadede Kırgız ekonomik modelinin dönüşmesi gerekmektedir. İşçi dövizlerine değil, kendi üretim ve iş gücüne dayanmalıdır. Bu bağlamda istihdam yaratılması ve ihracat yapılarının çeşitlendirilmesi gerekmektedir.⁶³²

Kırgızistan için AEB'ne katılım Kazakistan ve Rusya ile yaptığı geniş çaplı ticaret nedeniyle diğer üyelere göre daha baskılı olmuştur. AEB içindeki ticaret Kırgızistan'ın 2015'teki toplam ticaretinin %45'ini oluşturmaktaydı. Bununla birlikte yalnızca serbest ticaret, katılım kararının temel motivasyon faktörü değildi. Bunun yerine iş gücü göçünden ve Rus mali yardımından oluşan önemli döviz gelirleri

⁶³¹ Golam Mostafa-Monowar Mahmood, "Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Directions", *Journal of Eurasian Studies*, 2018, Cilt 9, Sayı 2, s.166.

⁶³² Ann-Sophie Gast, "Kyrgyzstan and the Eurasian Economic Union: A Partnership with Obstacles", *Central Asia Policy Briefs*, Paper No: 45, 2018, s.4.

belirleyici faktörler olmuştur. İktidar seçkinlerinin siyasi hayatta kalma kalması Rusya ile olan ilişkilere de bağlıydı, bunların 2010'daki darbeleri ve ülkenin siyasi ve etnik istikrarsızlığı Kırgızistan'da kırılmanın artmasına neden olmuştur. Yurtiçinde, Kırgızistan bloğa katılma yükümlülüklerini yerine getirmeye gerçekten hazır değildi ve AEB'ne önemli bir ekonomik katkı yapması da beklenmiyordu. Kırgızistan 2015 yılında AEB'nin GSYİH'nin %0,4'ünü ve ticaret hacminin %0,8'ini oluşturmaktaydı. Resmi üyeliğine rağmen ülkenin ortak pazara tam erişimi de bulunmamaktadır. Kırgızistan'ın katılımı Birlik içinde sorunlar yaratmıştır. Ancak katılımı sırasında özellikle Ukrayna'nın katı bir şekilde katılmayı reddetmesinden sonra Rusya'nın Birliğe yaptığı zararlı etkilere rağmen yeni bir üye çekmenin sembolik bir önemi olmuştur.⁶³³

Rus azınlıklar Kırgızistan ve Rusya arasındaki en temel konulardan bir tanesi olmuştur. SSCB sonrası Kazakistan ile beraber en fazla Rus azınlığa sahip olan Orta Asya ülkesi Kırgızistan'dır. Her iki ülke de topraklarında ikamet eden Rus ve Kırgız azınlıklara geniş yasal haklar tanıyan anlaşmayı onaylamışlardır. Mayıs 2000'de Rusça Kırgızistan'da resmi ve milletlerarası dil düzeyine çıkarılmıştır. Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi BDT ülkeleri arasında bir ilk olarak iki ülke arasında azınlıklar ve kültür konusunda işbirliğinin başka bir örneğidir.⁶³⁴ Kırgızistan'ın Rusya önderliğinde AEB'ne katılmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Birliğe üye olunması SSCB döneminin güvenlik ortamına geri dönülmesi demektir. İkinci olarak birçok açıdan Rusya'ya bağımlı olan Kırgızistan'ın Rusya'nın iradesine karşı koyma gücü bulunmamaktadır. Üçüncü olarak Kazakistan ile çok yakın ilişki içinde olan Kırgızistan, Kazakistan ile birçok siyasi konuda hareket etme eğilimindedir. Son olarak da ABD'nin Orta Asya'dan çekilmesinin ardından Çin'i dengeleyecek tek güç Rusya'dır. Kırgızistan için de küreselleşmenin etkisiyle bölgesel örgütlerin öneminin artması sonucu başka bir alternatif de görünmemektedir.⁶³⁵ Kırgızistan'ın yabancı ülkelere yönelik dış politikasında Rusya ile olan ilişkilerinin yeri ayrıdır. Ekonomik ve askeri açıdan zayıf olan Kırgızistan'ın

⁶³³ Rilka Dragneva-Kataryna Wolczuk, "The Eurasian Economic ...", s.9-10.

⁶³⁴ Elnur Soltan, "Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği", *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Cilt 7, Sayı 4, 2001-2002, s.194.

⁶³⁵ Seyit Ali Avcu, *a.g.m.*, s.292.

Rusya'ya yönelik izlediği dış politikasının temelini daha çok güvenlik ve askeri-politik işbirliği konuları oluşturmaktadır. Rusya, ülkenin toprak bütünlüğü ve güvenliğinin sağlanması için Kırgızistan'a destek vermektedir. Örneğin Kırgızistan ile Çin arasında yaşanan sınır sorununun çözülmesinde Rusya'nın payı büyüktür. Ayrıca Kırgızistan ve Rusya radikal İslamcı hareketler ve silah kaçakçılığının ve uyuşturucunun yayılmasının önlenmesi için işbirliği de yapmaktadır.⁶³⁶ Etnik gerginlikler, bölgesel elitlerin çatışması, gruplar arası anlaşmazlıklar, iç politik ve sosyoekonomik istikrarsızlıklar, radikalizm ve İslami köktencilik hem içten hem dıştan hızlı bir şekilde büyümesi gibi olumsuzluklar Kırgızistan'ı Orta Asya'daki en istikrarsız ve güvenliksiz ülkelerden biri haline getirmektedir. Bu nedenle Kırgızistan'ın iç güvenliği ve siyasi istikrarı için Rus yardımına ve desteğine ihtiyacı vardır ve Moskova liderliğindeki bölgesel bir entegrasyon olan AEB'ne katılmak en iyi seçenek olarak kabul edilmektedir.⁶³⁷

Kırgızistan'ın 2015 ortasında ve 2016 sonlarına kadar AEB üyesi olarak yaşadığı tecrübeler büyük ölçüde yıldırıcı olmuştur. Göçmen Kırgız işçileri için elverişli istihdam koşulları yaratılmış olsa da AEB üye devletlerinin piyasalarına erişimin artması ve büyük ölçekli sermaye yatırımlarının gerçekleşmesi sağlanamamıştır. Kırgızistan'ın AEB'ne yönelik beklentileri kısa vadede daha elverişli olabilir, ancak bu AEB'nin başta öngörüldüğü gibi çalışıp çalışmadığına bağlıdır. Çin son yıllarda Kırgızistan'ın birincil kreditörü olmuştur. Kırgızistan'da ithalatın ve yeniden ihracatın azalmasına rağmen Çin'in, Kırgızistan hükümetine doğrudan borç verme yoluyla büyük ölçekli altyapı projelerine ve yabancı doğrudan yatırımlara ve bölgesel girişimlere fon sağlamadaki rolünün öneminin artması beklenmektedir. Rusya'nın Kırgızistan'da güçlü bir etkisi var, ancak Çin'in Kırgızistan'da bir kalkınma aktörü ve yatırımcı rolü son yıllarda katlanarak büyümektedir. Çin büyük alt yapı ve enerji projeleri finanse ederek ve bütçe desteği sağlayarak büyük bir bağışçı olmuştur. Kırgızistan'ın 1998'de DTÖ'ye üye olması ve liberal ticaret rejimini kabul etmesi ona Çin mallarının komşu ülkelere ve

⁶³⁶ Giray Saynur Bozkurt, "Kırgızistan'ın Küresel ve Bölgesel Güçler ile İlişkilerine Genel Bakış", http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/Saynur_BOZKURT.pdf_20a23391-37d5-428d-8596-e2cf05824253.pdf, (15.09.2018), s.6.

⁶³⁷ Golam Mostafa-Monowar Mahmood, *a.g.m.*, s.166.

Rusya'ya devasa ihracatından yararlanma imkanı verdi. Ancak AEB'ne katılma kararını takiben ithalat tarifelerindeki farklılığın beklenen sonu göz önüne alındığında, yeniden ihracat faaliyetinin sona ereceği de netleşmiş oldu. Bazı kesimler üyeliğin Kırgızistan'ı Rusya'ya yalnızca ekonomik olarak değil, politik olarak da bağımlı hale getireceğini iddia etmektedirler. Bu olumsuz görüşlere rağmen Kırgızistan Mayıs 2015'te AEB üyelik sözleşmesini imzalamıştır. Fakat bu durum petrol fiyatlarında sert düşüş ve Rusya'ya uygulanan ekonomik yaptırımların uygulanması ile aynı tarihe denk gelmiş ve neticede Kırgız para biriminin değer kaybetmesine ve ekonominin daralmasına neden olmuştur. Bu olaylar Kırgızistan'ın yatırım ve döviz girişlerini de etkilemiştir. Olumlu gelişmeler arasında ise 2016 yılı itibariyle Kırgızistan'ın toplam işgücünün %25'inden fazlasının Rusya'da istihdam edilmesi ve Kırgızistan'da yatırımları artırmayı amaçlayan 500 milyon dolar ile Kasım 2014'te kurulan Kırgız-Rus Kalkınma Fonu gösterilebilir.⁶³⁸

Kırgızistan'ın AEB'ne katılmasının olumlu ve olumsuz siyasi sonuçlarını kısaca özetleyecek olursak:⁶³⁹

- Başta Rusya olmak üzere başka ülkelerin Kırgızistan üstündeki denetimi artacak ve bunun neticesinde de gümrüklerde ve sınırlarda işlemler düzene girecektir.
- Rusya'ya siyasi ve ekonomik açıdan bağımlılık artacaktır. Neo Avrasyacılık teorisine dayanan AEB, Bişkek'in dış ekonomik politikasının idare edilmesinde ve dış politikasının belirlenmesinde Moskova'nın etkisinin artmasını sağlayacaktır.
- AGB Komisyonu'ndaki kararlar oyçokluğu ile alınmaktadır. Bu durum da Kırgızistan için siyasi karar alma özerkliğini aksatacak bazı teknik sorunların yaşanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla da Kırgızistan dış siyasi ve ekonomik politikalarını belirlemede başta Rusya olmak üzere diğer AEB üyelerine bağlı olacaktır.

⁶³⁸ Damir Esenaliev-Gülzhan Asylbek kyzy, "Eurasian Economic Union Policies and Practice in Kyrgyzstan", <https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2017/eurasian-economic-union-policies-and-practice-kyrgyzstan>, (13.09.2018).

⁶³⁹ Seyit Ali Avcu, *a.g.m.*, s.293.

- Kırgızistan ÷lkeleki iktisadi projelerin hayata geçmesi için Rusya'dan siyasi ve ekonomik destek almaktadır.

SONUÇ

SSCB, dağılana kadar içindeki Sovyet Cumhuriyetlerinin gelişiminde katalizör bir rol oynamış ve onların günümüzde geldikleri noktada belirleyici bir etki yaratmıştır. SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden Sovyet Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Beyaz Rusya'nın tek başlarına kendi çıkarlarını maksimize eden politikalar izlemeleri ile uluslararası sistemde ayakta kalmaları yani sisteme tutunmaları oldukça güç görünmekteydi. Bu durumun kaçınılmaz sonucu ise bu ülkelerin entegrasyon seçeneğini gündemlerine almaları olmuş ve bu ülkeler zorlu rekabet şartlarına direnebilmek ve verimliliği arttırabilmek amacıyla ekonomik entegrasyona yönelmeye başlamışlardır. Bölge ülkeleri için entegrasyonun kaçınılmaz bir seçenek olduğu Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından Moskova Devlet Üniversitesi'nde dile getirilen "Avrasya Birliği" fikri ile perçinlenmiştir. 2015 yılında ise Rusya'nın başat aktör olduğu ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Avrasyacılık temellerinde şekillendirdiği Avrasya Ekonomik Birliği faaliyete geçmiştir.

Rusya'nın önderliğinde kurulan bu entegrasyon süreci gelecek dönemlerde üye ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarının yanında siyasi bağımsızlıklarını da etkileyeceğinden başta bölge ülkeleri olmak üzere ve çeşitli kesimler Birliğin SSCB'ye benzeyen bir yapı ile Rus dış politikasının bölgesel hegemonya araçlarından biri olacağından endişe duymaktadır.

AEB üyelerine baktığımızda ülkelerin coğrafi yakınlıkları dışında ortak herhangi bir paydada buluştuklarını söylemek doğru olmaz. Bir entegrasyonun başarılı olabilmesi için ekonomik, politik ve sosyal anlamda bütün öğeleri ile bir bütünlük içinde üye devletlerin birbirine benzer olması gerekmektedir, bu durumun neticesinde de Birliğin uzun ve sağlıklı bir ömrünün olması kaçınılmaz olacaktır. Fakat, baktığımızda üye devletlerin gerek gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar gerekse toplumsal ve politik yapılarındaki farklılıklar birliğin başarısının önündeki engeller olarak sayılabilir. Bir de Birlik içindeki dini farklılıklar da eklendiğinde durum pek de olumlu yorumlanamamaktadır. Birlik içinde Rusya Federasyonu etkin

ve etkili sanayi altyapısına ve zengin doğal kaynaklara sahiptir. G8 üyesi olan Rusya dünyanın en iyi ekonomileri arasında sayılmakta ve sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını dış politikada çok iyi bir şekilde araç olarak kullanmaktadır. Kazakistan'ın zengin doğal kaynakları vardır fakat sanayisi gelişmemiştir. Kırgızistan, Ermenistan ve Beyaz Rusya ise ne zengin doğal kaynaklara ne de gelişmiş sanayi altyapısına sahiptir. Birlik içindeki ülkelerin ithalat ve ihracatlarına da bakıldığında Rusya'nın ticaretinde daha çok batılı ve bölgesindeki gelişmiş ülkeler yer alırken, Birlik üyesi ülkelerin ithalatında ve ihracatında ise Rusya hep ilk sıralarda yer almaktadır. Rusya'nın ihraç ettiği ürünler daha çok sanayi ürünleri olurken, Birlik içindeki diğer ülkelerin ihracatını ise tarım ürünleri ve hammadde oluşturmaktadır. Rusya dışındaki üye ülke ekonomilerinin yeterince gelişmemiş olması birlik içi ticaretin düşük seviyelerde seyretmesine neden olmaktadır.

Bir ekonomik entegrasyonda gelişmiş ekonomiye ve ileri teknolojiye sahip olan ülkelerin avantajlı olduğu düşünüldüğünde Avrasya Ekonomik Birliği'nde Rusya'nın avantajlı merkez konumunu ve diğer üye ülkelerin merkez etrafındaki çevre ve yarı çevre ülkeler olduğunu görmekteyiz. Böyle bir entegrasyonda eşitsiz gelişme de söz konusu olmakta ve karşılıklı bağımlılıktan ziyade asimetrik bağımlılık dikkat çekmektedir. Burada Rusya Avrasya Ekonomik Birliği'nden fazlasıyla istifade ederek Avrasya'da Rus nüfuzunu sağlamlaştırmaktadır. Elde edilen ekonomik verilerden hareketle de Rusya'nın Birlik içinde üretim ve satış payının yanı sıra alım-satım payı da bir hayli fazladır. Birlik içindeki ticari ilişkiler de Rusya tarafından kontrol edildiğinden ve yönlendirildiğinden dolayı üye ülkeler ciddi şekilde Rusya'ya bağımlıdırlar. Birlik üyesi ülkelerin Birlikten yeterince faydalanamadıkları ve sıkıntılar çektikleri görülmektedir. Birliğin temel amacı üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin artırılması ve etkinleştirilmesidir. Peki Birlik bu amacı tam anlamıyla gerçekleştiriyor mu? Elde edilen veriler ışığında Birlik içindeki üyelerin ekonomik ve politik açıdan Rusya'ya bağımlı olduklarını ve Rusya'nın lehine bir eşitsiz gelişmenin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Neticede bakıldığında da asimetrik bağımlılığın ve eşitsiz gelişmenin hakim olduğu Avrasya Ekonomik Birliği'nin Avrupa Birliği'nin aksine kısa ve orta vadede başarılı bir entegrasyon olma olasılığının mümkün olmadığını söylemek yanlış

olmaz. Belki Rusya kendi çıkarları doğrultusunda Birlik ile başarı elde etmiş olabilir ama aynı başarı diğer üye ülkeler için geçerli değildir. Tabi buradan Birliğin uzun vadede de başarılı olamayacağını çıkarmamak gerekir, uluslararası ilişkilerin dinamik yapısı göz önüne alındığında gelecekte Birliği nelerin beklediğini bilemeyiz ama Çin, Hindistan, İran gibi ülkelerin ileride Birliğe üye olup Rusya'yı dengelemeleri sonucunda AEB'nin dünyanın en büyük ekonomik birliği olma olasılığını da bizlere düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

Abdelal, Rawi, “The Multinational Firm and Geopolitics: Europe, Russian Energy and Power”, *Business and Politics*, Cilt 17, Sayı 3, 2015.

Abdelal, Rawi, “The Profits of Power: Commerce And Realpolitik in Eurasia”, *Review of International Political Economy*, Cilt 20, Sayı 3, 2013.

Açma, Bülent – Yenişen, Kübra, “Kafkasya’nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 20, Sayı 2, 2013.

Adda, Jacques, *Ekonominin Küreselleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Adıgüzel, Muhittin, “Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Akdemik Bakış Dergisi*, Sayı 35, 2013.

Ağır, Osman – Ağır, Ömer, “Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2017.

Ağır, Osman, “Rusya-Ukrayna Krizi’nin Avrasya Ekonomik Birliği Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2016.

Akçay, Belgin, “Ekonomik ve Parasal Birlik”, *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Editörler: Belgin Akçay-İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.

Akdemir, Semra, “Küreselleşme, İletişim ve Normatif Kavramlaştırma Süreci”, *Kurgu Dergisi*, Sayı 21, 2005.

Akdış, Muhammet, *Para Teorisi ve Politikası*, Gazi Kitapevi, 2006.

Akgül, Fatih, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye Rusya İlişkilerine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 5, 2007.

Akgül, Fulya, “Uluslararası İlişkilerde Liberal Yaklaşımlar”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Editörler: Mehmet Şahin-Osman Şen, Kripto Yayıncılık, Ankara 2014.

Akmoldoev, Kıyalbek, “Avrasya Ekonomik Topluluğu: Rusya’nın Orta Asya’daki Ekonomik Ayağı mı?”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/424/avrasya_ekonomik_toplulugu_rusyanin_orta_asyadaki_ekonomik_aya_gi_mi, (02.07.2018).

Akpınar, Erdal – Başıbüyük, Adem, “Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz”, *Turkish Studies*, Cilt 6, Sayı 3, 2011.

Aksu, Hülya, “Çin’in Yeni Bölgeselleşme ve Normatif Güç Paradigması Ortadoğu’yu Dönüştürür mü?”, http://www.orsam.org.tr/files/OA/76/20_hulyaaksu.pdf, (17.11.2017).

Aktel, Mehmet, “Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2001.

Aktoprak, Elçin, “Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, 2004.

Alagöz, Emine Akçadağ, “Bir Karşılıklı Bağımlılık Örneği Olarak AB-Çin Ekonomik İlişkileri”, http://www.bilgesam.org/incele/62/-bir-karsilikli-bagimlilik-ornegi-olarak-ab-cin-ekonomik-iliskileri/#.WdE_XCOLO1I, (01.10.2017).

Alagöz, Emine Akçadağ, “Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2016.

Almasian, Mgher, “Why Armenia Chose the Eurasian Economic Union?”, <http://greater-europe.org/archives/5454>, (30.08.2018).

Alperen, Ümit – Günay, Ahmet, “Ticari Beklentiler Teorisi ve Çin’in Yükselişi: Barışçıl Bir Gelecek?”, <https://www.avekon.org/papers/907.pdf>, (06.10.2017).

Amanov, Şatlık, *ABD’nin Orta Asya Politikaları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.

Amin, Samir, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, Çev.: Semih Lim, Kaynak Yay., İstanbul 1997.

Amin, Samir, *Kapitalizmden Uygarlığa*, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

Amin, Samir, *Küreselleşmiş Değer Yasası Kıyısı Olmayan Marx*, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

Amin, Samir, *Liberal Virüs Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikalaştırılması*, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

Arı,Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Marmara Kitap Merkezi, 2008.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. baskı, MKM Yayınları, Bursa 2013.

Arrighi, Giovanni, *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*, Verso, Londo-New York 2007.

Arrighi, Giovanni, *Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*, Verso, New York 2010.

Asker, Ali, “Rusya-Belarus: (Kavgalı) Ağabey-Kardeş İlişkisi”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/belarus/2010/05/18/4424/rusya-belarus-kavgali-agabey-kardes-iliskisi>, (12.08.2018).

Aslan, Nurdan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, Editörler: Osman Küçükahmetoğlu-Hamza Çeştepe-Şevket Tüylüoğlu, Ekin Yayınevi, Ankara 2005.

Astapenia, Ryhor, “Belarus and the Eurasian Economic Union: The View From Minsk”, https://www.ecfr.eu/article/commentary_belarus_and_the_eurasian_economic_union_the_view_from_minsk, (14.08.2018).

Ateş, Davut – Gökmen, Gülizar Samur, “Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2013.

Ateş, Davut, *Uluslararası Örgütler Devletlerin Örgütlenme Mantığı*, Dora Yayıncılık, Bursa 2014.

Avcu, Seyit Ali, “Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları”, *Avrasya Etüdlere*, Sayı 45, 2014.

Ayan, Ergin, “Avrasya’da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010.

Ayan, Ergin, “Avrasya’da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010.

Ayata, Ali, “Türkiye’nin Orta Asya Politikası”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Derleyenler: Cüneyt Yenigün-Ertan Efeğil, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010.

Ayata, Ali, “Türkiye’nin Orta Asya Politikası”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Derleyenler: Cüneyt Yenigün-Ertan Efeğil, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2010.

Aydemir, Cahit – Kaya, Mehmet, “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 20, 2007.

Aydingün, İsmail, “Avrasya Birliği: ‘Gerçek’ Bir Entegrasyon Mu, Rusya’nın Yeni Hegemonya Kurma Arayışlarının Bir Aracı Mı?”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 14, Sayı 55, 2017.

Ayhan, Veysel, “Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Editör: Haydar Çakmak, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014.

Baharççek, Abdulkadir – İnan, C. Emek, “Dış Politikanın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2013.

Balassa, Bela A., *The Theory of Economic Integration*, Greenwood Press, Westport 1961.

Balibar, Etienne, *Immanuel Wallerstein, Irk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

Balkır, Canan, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuram, Politika ve Uygulama AB VE Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Bassin, Mark, “ ‘Klasik’ ve ‘Yeni’ Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık”, *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 4, 2011.

Baran, Paul A.-Sweezy Paul M., *Tekelci Sermaye*, çev. Doç. Dr. Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, Ağustos 2007.

Bayar, Fırat, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı 32, 2008.

Baydur, C. Mehmet – Süslü, Bora, “Ekonomik Bütünleşme Olarak Parasal Birlik: AB ve Türkiye”, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm, Sorunlar ve Tartışmalar*, Editörler: Turgay Uzun-Serap Özen, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004.

Baypınar, Mete Başar - Erkurt, Gülden, “Ekonomik Küreselleşme ve Türkiye’nin Bölgesel Üretkenlik Düzeylerinde Yakınsama”, *İTÜ Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2011.

Baysoy, Emre, “Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitikası”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 10, 2009.

Bennet, A. Leroy – Oliver, James K., *Uluslararası Örgütler*, BB101, Ankara 2015.

Birsel, Haktan, *Dengesiz Güçler Merkezi Avrasya İmparatorluktan İttifaklara İttifaklardan Kaoslara*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

Bocutoğlu, Ersan – Bulut, Emre, “Türk-Ermeni Sınırının Açılmasının Ülke Ekonomileri Üzerindeki Olası Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, <https://www.avekon.org/papers/116.pdf>. (06.05.2017).

Bozdağlıoğlu, Yücel- Özen, Çınar, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, 2004.

Bozkurt, Giray Saynur, “Kırgızistan’ın Küresel ve Bölgesel Güçler ile İlişkilerine Genel Bakış”,

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/Saynur_BOZKURT.pdf_20a23391-37d5-428d-8596-e2cf05824253.pdf, (15.09.2018).

Bradley, Olivia, “Tag Archive for: Kyrgystan Economy”,

<https://borgenproject.org/tag/kyrgyzstan-economy/>, (11.10.2018).

Brzezinski, Zbigniew, “Living With Russia”,

<https://nationalinterest.org/article/living-with-russia-919>, (20.07.2018).

Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası Amerika’nın Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016.

Budak, Ömer, *Türkiye’nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya’daki Yeri*, Bilge Yayınları, Ankara 2006.

Budak, Türkan, “Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, 2013.

Bulut, Remzi, “Beyaz Rusya ve Ekonomisi”, *Ayrıntı Dergisi*, Cilt 4, Sayı 44, 2016.

Burchill, Scott, “Liberalizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Editörler: Scott Burchill-Andrew Linklater, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

Büyükakıncı, Erhan, “Vladimir Putin Dış Politikasına Bakış”, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Derleyen: Erhan Büyükakıncı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

Byrd, William – Raiser, Martin, *Economic Cooperation in the Wider Central Asia Region*, The World Bank, Washington 2006.

Canbolat, İbrahim S., “Avrupa Birliği’nin Kuruluş Felsefesi ve Yeni Avrupa’nın Yapılanması”, *Türkiye-AB İlişkileri Avrupa’nın Genişlemesi, Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, Derleyenler: Ertan Efeğil-Mehmet Seyfettin Erol, Orion Yayınevi, Ankara 2007.

Ceştepe, Hamza – Mıstaçoğlu, Tuğba, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 17, Sayı 2, 2010.

Chan, Steve, *International Relations in Perspective: The Pursuit of Security, Welfare And Justice*, Macmillan, New York 1984.

Chase-Dunn, Christopher, “Hegemony and Social Change”, *Mershon International Studies Review*, Cilt 38, Sayı 2, 1994.

Coşkun, Birgül Demirtaş, “Küreselleşme”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Editör: Haydar Çakmak, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014.

Coşkun, Enis, *Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye*, Cem Yayınevi, İstanbul 2001.

Coşkun, Vahap, “Küreselleşme: Tanımı ve Dinamikleri”, <http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/kasim03/tr/aykonu.htm>, (17.11.2017).

Çağla, Cengiz, *Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

Çakmak, Haydar, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014.

Çakmak, Özge Aynagöz, “Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri ve Öneriler”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 33, 2017.

Çalışkan, Özgür, “Eski ve Yeni Bölgeselleşme Olguları: Karşılaştırmalı Bir Analiz” , https://mpra.ub.uni-muenchen.de/56611/3/MPRA_paper_56611.pdf, (10.12.2017).

Çalt, Gökhan, “Bölgeselleşme ve Avrupa Birliği’nin Bir Aracı Olarak Bölge Kalkınma Ajansları, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/8df7b8e8d586a55_ek.pdf?tipi=14, (10.12.2017).

Çatalbaş, Nazım, “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımı”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2014.

Çeçen, Anıl, *Türkiye ve Avrasya Türkiye’nin Strateji Arayışları*, 2. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.

Çelik, Mehmet Yunus, “Boyutları ve Farklı Algulamalarıyla Küreselleşme”, *DPUJSS*, Cilt 2, Sayı 32, 2012.

Çetin, Işın – Sevüktekin, Mustafa, “Bir Geçiş Ülkesi Olan Kırgızistan Ekonomisinin Analizi: Gelecekte Beklentiler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 38, 2013.

Çiftlikli, Mehmet, “Serbest Piyasa Ekonomisinde Müteşebbis ve İnsan Faktörü”, *Çimento İşveren Dergisi*, 1993.

Çubukçu, Sevgi Uçan, “Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Danışoğlu, Ayşe Çelikel, “Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2004.

Dastanka, Alena A., “Multilateralism in Foreign Policy of Belarus: European and Eurasian Dimension”, *Regional Formation and Development Studies*, Cilt 16, Sayı 2, 2015.

Daş, Gizem, “Bölgeselleşme ve Bölgeselleşme Örneği: NAFTA”, <http://www.tuicakademi.org/bolgesellesme-bolgesellesme-ornegi-nafta/>, (07.12.2017).

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, 43. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

DEİK, “Kırgızistan Ülke Bülteni”, İstanbul 2006.

Demir, Emre, “Immanuel Wallerstein Dünya Sistemleri Analizi”, *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler*, Derleyen: Faruk Yalvaç, Nika Yayınevi, Ankara 2018.

Demir, Emre, “Dünya Sistemleri Analizi”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Editörler: Mehmet Şahin-Osman Şen, Kripto Yayımcılık, Ankara 2014.

Demir, Süheyla, “Avrasya Ekonomik Birliği: Bir Medeniyet Projesi”, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201501071013359480/>, (05.05.2018).

Denker, M. Sami – Atabey, Ayşegül, “Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyonlar Üzerine Bir Değerlendirme” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı 1, 1998.

DeRosa, Dean A., “Regional Integration Arrangements: Static Economic Theory, Quantitative Findings and Policy Guidelines”, *World Bank Policy Research Working Paper*, 1998.

Dikkaya, Mehmet – Deniz, Fatih, “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2006.

Dragneva, Rilka – Wolczuk, Kataryna, “Russia The Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?”, *Chatham House Briefing Paper*, 2012.

Dragneva, Rilka – Wolczuk, Kataryna, “The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and Exercise Of Power”, [https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-05-02-
eurasian-economic-union-dragneva-wolczuk.pdf](https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-05-02-eurasian-economic-union-dragneva-wolczuk.pdf), (08.08.2018).

Dugin, Aleksandr, *Moskova-Ankara Eksenini: Avrasya Hareketi'nin Genel Görüşleri*, Analiz Basım Yayın, İstanbul 2007.

Dura, Cihan - Atik, Hayriye, *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2000

Eken, Huriğül, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 2006.

Elbir, Hazel Çağın, “Ermenistan'ın Denge Siyaseti”, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-IN-DENGE-SIYASETI>, (29.08.2018).

Elma, Fikret, “Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya”, <http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/10.pdf>, (08.07.2018).

Erdem, Ekrem – Mammadov, Halit, “Post-Sovyet Ülkeler Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri”, <https://www.avekon.org/papers/698.pdf>, (07.12.2017).

Ergül, Osman, “Rus Dış Politikasında Bölgeselleşme ve Rusya'nın Entegrasyon Stratejisi: Avrasya Ekonomik Topluluğu”, <https://www.avekon.org/papers/560.pdf>, (01.05.2018).

Ergün, Osman, “Rus Dış Politikasında Bölgeselleşme ve Rusya’nın Entegrasyon Stratejisi: Avrasya Ekonomik Topluluğu”, <https://www.avekon.org/papers/560.pdf>, (08.07.2018).

Erol, Mehmet Seyfettin – Amirbek, Aidarbek, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya’nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014.

Erol, Mehmet Seyfettin – Şahin, Mehmet, “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, 2003.

Erol, Mehmet Seyfettin, “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası”, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Derleyen: Mehmet Seyfettin Erol, Barış Platin Yayınları, Ankara 2011.

Erol, Nilüfer, “Küreselleşme Sürecinde Örgütleri Yenden Düşünmek”, *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, 2010.

Ersoy, Hamit – Ersoy, Lale, *Küreselleşen Dünya’da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002.

Erşen, Emre, “Avrasyacılık ve Uluslararası İlişkiler”, *Avrasya Konuşmaları Medeniyet-Modernite- Kimlik*, Derleyen: Sevinç Alkan Özcan, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

Ertekin, Bülend Aydın, “Uluslararası Sistemde Küreselleşme Kavramının Tanımı ve Algılanması Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, Sayı 3-4, 2009.

Ertürk, Emin, *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*, 4. Baskı, Alfa Aktüel, İstanbul 2006.

Esenaliev, Damir – Kyzy, Gülzhan Asylbek, “Eurasian Economic Union Policies and Practice in Kyrgystan”, <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2017/eurasian-economic-union-policies-and-practice-kyrgyzstan>, (13.09.2018).

Eşkinat, Rana, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.

Fischer, Stanley, “Globalization and Its Challenges”, <https://people.ucsc.edu/~hutch/Econ143/fischerglobal.pdf>, (29.11.2017).

Frank, Andre Gunder – Gills, Barry K., “5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş” *Dünya Sistemi, Beş Yüzyıllık mı? Beş Binyıllık mı?*, Derleyenler: Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, İmge Kitapevi, Ankara 2003.

Frank, Andre Gunder – Gills, Barry K., “Kümülatif Birikim” *Dünya Sistemi, Beş Yüzyıllık mı? Beş Binyıllık mı?*, Derleyenler: Andre Gunder Frank-Barry K. Gills, İmge Kitapevi, Ankara 2003.

Frank, Andre Gunder, *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, Monthly Review Press, New York 1970.

Frank, Andre Gunder, *Yeniden Doğu-Asya Çağında Küresel Ekonomiler*, İmge Kitabevi, Ankara 2010.

Gafarlı, Orhan, *Avrasya Çıkamaz Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak?*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015.

Galtung, Johann, “A Structural Theory of Integration”, *Journal of Peace Research*, Cilt 5, Sayı 4, 1968.

Gast, Ann-Sophie, “Kyrgyzstan and the Eurasian Economic Union: A Partnership with Obstacles”, *Central Asia Policy Briefs*, Paper No: 45, 2018.

Genç, Duygu, “Jeo-ekonomi, Enerji ve Uluslararası Güvenlik”, <http://newtimes.az/tr/views/1104/>, (18.04.2017).

Genç, Murat Can – Berber, Metin, “Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 22, 2001.

Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, New Jersey 1987.

Goldfrank, Walter L., “Paradigm Regained? The Rules of Wallerstein’s World-System Method”, *Journal of World-System Research*, Cilt 11, Sayı 2, 2000.

Goldstein, Joshua S. – Pevehouse, Jon C., *Uluslararası İlişkiler*, BB101 Yayınları, Ankara 2015.

Göçmen, İlke, “İç Pazar”, *Avrupa Birliği Tarihi, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Editörler: Belgin Akçay-İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.

Gökdere, Ahmet, “Küreselleşmeye Genel Bakış”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1 Sayı 1, 2001.

Gökdere, Ahmet, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991.

Gökırmak, Mert, “Beyaz Rusya’nın Denge Stratejisi ve Rus Dış Politikasına Etkisi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2010.

Gözgü, Fahriye, “Coğrafya, Sosyoloji Ekonomi Arasındaki Diasporanın Praksisi”, *Journal of Current Researches on Social Sciences*, Cilt 6, Sayı 2, 2016.

Griffiths, Martin - O'Callaghan, Terry – Roach, Steven C., *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, 2. baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2013.

Griffiths, Martin – Roach, Steven C. – Salamon, M. Scott, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011.

Güler, Esra, “Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisadın Yeniden Yükselişi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 13 Sayı 1, 2012.

Günel, Mehmet, “Türk Birliğine Giden Yol: Türk Ekonomik Topluluğu”, [http://mehmetgunal.com.tr/makale/2023/T%fcrcrk%20Birli%foine%20Giden%20Yol%20T%fcrcrk%20Ekonomik%20Toplulu%fo%20\(TET\).pdf](http://mehmetgunal.com.tr/makale/2023/T%fcrcrk%20Birli%foine%20Giden%20Yol%20T%fcrcrk%20Ekonomik%20Toplulu%fo%20(TET).pdf), (08.12.2017).

Güneş, Ergin, “Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, Sayı 27, 2013.

Güngördü, Ersin, *Devletler Coğrafyası*, Gazi Kitabevi, Ankara 2010.

Günsoy, Bülent, *Küreselleşmenin Ölçülmesinde Sistemik Yaklaşımlar*, Kırılgaç Yayınevi, Ankara 2006.

Güran, Nevzat, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 2002.

Gürkaynak, Muharrem – Yalçın, Serhan, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23, 2009.

Güzelsarı, Selime, “Küreselleşme”, *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkilere*, Editörler: Gökhan Atılğan-E. Atilla Aytekin, Yordam Kitap, İstanbul 2012.

Hacısalıhoğlu, Yaşar, *Jeopolitik Hamleler ve Türkiye*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2008.

Hartwell, Cristopher A., “Improving Competitiveness in The Member States Of The Eurasian Economic Union: A Blueprint For The Next Decade”, *Post Communist Economies*, Cilt 28, Sayı 1, 2016.

Harvey, David, *Kozmopolitik ve Özgürlük Coğrafyaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Harvey, David, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2015.

Harvey, David, *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2015.

Harvey, David, *Sermaye Muamması Kapitalizmin Kriterleri*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.

Harvey, David, *Yeni Emperyalizm*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.

Hasanov, Ali M., *Hazar Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Politikası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Hay, Colin, “Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Küreselleşme”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, Editörler: Tim Dune-Milja Kurki-Steve Smith, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2016.

Held, David – McGrew, Anthony, “Büyük Küreselleşme Tartışması”, *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Editörler: David Held-Anthony McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.

Held, David, “Democracy and Globalization”, <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp97-5/wp97-5.html>, (17.11.2017).

Hepaktan, C. Erdem – Çınar, Serkan, “Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri”, <http://avekon.org/papers/289.pdf>, (24.02.2018).

Heywood, Andrew, *Küresel Siyaset*, 3. baskı, Adres Yayınları, Ankara 2013.

Heywood, Andrew, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, BB101 Yayınları, Ankara 2016.

Hobsbawn, Eric, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.

Howse, Robert, “Montesquieu on Commerce, Conquest, War and Peace”, *Brooklyn Journal of International Law*, Cilt 33, Sayı 1, 2006.

<http://country.eiu.com/kazakhstan>, (04.08.2018).

<http://country.eiu.com/kyrgyz-republic>, (11.09.2018).

<http://country.eiu.com/russia>, (02.08.2018).

<http://greater-europe.org/archives/5614>, (15.08.2018).

http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6693_1522735475.pdf, (03.08.2018).

<http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/beyazrusya.pdf>, (12.08.2018).

<http://www.bilgesam.org/incele/618/-seminer--rusya%E2%80%99nin-bolgesellesme-politikalari/#.Wi0iiSOLOII>, (17.12.2017).

<http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1966379-avraya-ekonomik-yukse-konseyi-toplantisi-yapildi>, (04.03.2018).

<http://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Armenia>, (29.08.2018).

<http://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Armenia>, (18.08.2018).

<http://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Kyrgyzstan>, (12.09.2018).

<http://www.eaeunion.org/?lang=en#>, (01.05.2018).

http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf, (07.08.2018).

<http://www.eurasiancommission.org/en/Pages/default.aspx>, (01.04.2018).

<http://www.intracen.org/country/armenia/>, (17.08.2018).

<http://www.intracen.org/country/belarus/>, (09.08.2018).

<http://www.intracen.org/country/kazakhstan/>, (03.08.2018).

<http://www.intracen.org/country/kyrgyzstan/>, (11.09.2018).

<http://www.intracen.org/country/Russian-Federation/>, (02.08.2018).

<http://www.mfa.gov.kz/tr/istanbul/content-view/kazakistan-2050-strategiasy-3>, (05.08.2018).

<http://www.mfa.gov.tr/belarus-kunyesi.tr.mfa>, (09.08.2018).

<http://www.mfa.gov.tr/ermenistan-kunyesi.tr.mfa>, (16.08.2018).

<http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-kunyesi.tr.mfa>, (03.08.2018).

<http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa>, (03.09.2018).

<http://www.mfa.gov.tr/rusya-kunyesi.tr.mfa>, (21.07.2018).

http://www.tobb.org.tr/UlkeRehberi/Documents/Ulkeler/belarus/bilgi/Belarus_ekonomi_dallari.pdf, (12.08.2018).

<http://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview#3>, (17.08.2018).

<http://www.worldbank.org/en/country/belarus/overview#3>, (09.08.2018).

<http://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview>, (10.09.2018).

<https://globaledge.msu.edu/countries/armenia>, (17.08.2018).

<https://globaledge.msu.edu/countries/armenia/tradestats>, (23.08.2018).

<http://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview#3>, (23.8.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>, (23.08.2018).

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1|051|TOTAL|2|1|1|1|1|1|2|1|1, (23.08.2018).

<https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/ARM>, (23.08.2018).

<https://globaledge.msu.edu/countries/belarus/economy>, (12.08.2018).

<https://tradingeconomics.com/belarus/forecast>, (12.08.2018).

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1/112///TOTAL///2/1/2/1/1/2/11, (12.08.2018).

<https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/BLR>, (12.08.2018).

<https://globaledge.msu.edu/countries/belarus/history>, (09.08.2018).

<https://globaledge.msu.edu/countries/kazakhstan/tradestats>, (05.08.2018).

<http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Language=S&Country=KZ>, (05.08.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, (05.08.2018).

<https://data.worldbank.org/country/kazakhstan?view=chart>, (05.08.2018).

<https://globaledge.msu.edu/countries/kyrgyzstan>, (10.09.2018).

<https://globaledge.msu.edu/countries/kyrgyzstan/economy>, (12.09.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, (12.09.2018).

<http://country.eiu.com/kyrgyz-republic>, (12.09.2018).

<https://globaledge.msu.edu/countries/russia/tradestats>, (02.08.2018).

<https://comtrade.un.org/pb/>, (02.08.2018).

http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name

[=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=RUS](#),
(02.08.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>,
(02.08.2018).

<https://tradingeconomics.com/russia/forecast>, (02.08.2018).

<https://sputniknews.com/politics/201502091017989809/>, (04.03.2018).

https://strategy2050.kz/en/page/message_text20142/, (05.08.2018).

<https://tr.sputniknews.com/asya/201612231026469017-ruhani-iran-aeb-daha-yakin-iliskiler/>, (02.03.2018).

<https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201612261026501425-aeb-ulkeleri-iran-misir-hindistan-singapur-serbest-ticaret/>, (04.03.2018).

<https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201706021028731399-iran-avrasya-ekonomik-birligi-serbest-ticaret-bolgesi-anlasmasi/>, (02.03.2017).

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201503201014538185/>, (31.03.2018).

<https://tradingeconomics.com/belarus/ratings>, (10.08.2018).

<https://tradingeconomics.com/forecasts>, (01.05.2018).

<https://www.britannica.com/place/Armenia#ref44258>, (18.08.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/kz.html>,
(04.08.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/kz.html>,
(04.08.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>,
(02.08.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bo.html>,
(10.08.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>,
(17.08.2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>,
(10.09.2018).

<https://www.ebrd.com/where-we-are/kyrgyz-republic/overview.html>, (11.09.2018).

<https://www.ekonomi.gov.tr>, (01.05.2018).

<https://www.globaltenders.com/economy-of-armenia.php/>, (17.08.2018).

<https://www.heritage.org/index/country/armenia>, (18.08.2018).

<https://www.heritage.org/index/country/kyrgyzrepublic>, (11.09.2018).

<https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/12/18/Republic-of-Belarus-2017-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-45488>,
(09.08.2018).

<https://www.jica.go.jp/armenia/english/index.html>, (18.08.2018).

<https://www.jica.go.jp/kyrgyz/english/index.html>, (11.09.2018).

<https://www.kazakhembus.com/content/eurasian-economic-union-fact-sheet-kazakhstans-integration>, (07.08.2018).

<https://www.nordeatrade.com/en/explore-new-market/belarus/economical-context>, (10.08.2018).

<https://www.strausscenter.org/energy-and-security/belarus.html>, (12.08.2018).

https://www.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160817&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=32461850893400934&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=t070xk1fh&_adf.ctrl-state=tahtzj4md_137#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dt070xk1fh%26_afrLoop%3D32461850893400934%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160817%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dtahtzj4md_141, (02.07.2018).

https://www.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160339&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=32615329845976374&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=6jav5hhhrs&_adf.ctrl-state=gaz662w1a_137#!%40%40%3F_afrWindowId%3D6jav5hhhrs%26_afrLoop%3D32615329845976374%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160339%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dgaz662w1a_141, (04.08.2018).

Hurrell, Andrew, “Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics”, *Review of International Studies*, Cilt 21, No 4, 1995.

İnan, Şükrü, “Dünyada ve Türkiye’de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi”, *Bilgi Strateji*, Cilt 3, Sayı 4, 2011.

İnançlı, Salim – Konak, Ali – Ashimova, Zuura, “Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 2015.

İncekara, Ahmet, *Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri*, İTO Yayınları, İstanbul 1995.

İpek, Pınar, “Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, Derleyenler: Ertan Efeğil-Rıdvan Kalaycı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012.

İsmayilov, Meşdi, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*, Doğubatı Yayınları, Ankara 2011.

İsmayilov, Elnur, “21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri’nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2013.

İşyar, Ömer Göksel, *Avrasya ve Avrasyacılık*, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa 2013.

İzzetgil, Elşan, “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2016.

Jensen, Jesper – Rutherford, Thomas – Tarr, David, “The Impact of Liberalizing Barriers to Foreign Direct Investment in Services: The Case of Russian Accession to the World Trade Organization”, *Review of Development Economics*, Cilt 11, Sayı 3, 2007.

Kalaycı, İrfan, “Ortadoğu’nun Kült Sorunu- ‘Su’: Sosyo-Ekonomik ve Jeo-Ekonomik Bir Tahlil”, <http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij/avrasya%2043.pdf>, (23.04.2017).

Kalaycı, İrfan, “Piyasa Ekonomisinin İki Zayıf Rotası: Afganistan ve Kırgızistan”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2015.

Kaplan, Selçuk, “Nursultan Nazarbayev’in Avrasya Entegrasyonu Politikası”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 2014.

Karabağ, Mehmet, “Beyaz Rusya ile Olan İlişkiler Örneğinde Moskova’nın Hakimiyet Kurma Savaşı”, <http://www.bilgesam.org/incele/1075/-beyaz-rusya-ile-olan-iliskiler-orneginde-moskova%E2%80%99nin-h%C3%A2kimiyet-kurma-savasi/#.W3G4nyOLQII>, (12.08.2018).

Karabağ, Mehmet, “Rus Emperyalizmi İçin Yeni Bir İdeoloji: Neo-Avrasyacılık”, <http://www.bilgesam.org/incele/1071/-rus-emperyalizmi-icin-yeni-bir-ideoloji--neo-avrasyacilik/#.WRN0mSOLOII>, (10.05.2017).

Karabulut, Bilal, *Strateji Jeostrateji Jeopolitik*, 2. Baskı, Barış Kitap, Ankara 2013.

Karabulut, Bilal, *Uluslararası İlişkiler: Kavramlar-Teoriler-Kurumlar*, Barış Kitap, Ankara 2016.

Karagül, Mehmet, *Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010.

Karagül, Mehmet, *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler*, 4. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014.

Karaman, Ömer Faruk, “Avrasya Ekonomik Birliği’nin Kırgızistan ile Türkiye İlişkilerine Etkileri”, <https://www.avekon.org/papers/2023.pdf>, (01.04.2018).

Karasar, Hasan Ali – Kuşumbayev, Sanat K., *Türkistan Bütünleşmesi: Merkezi Asya’da Birlik Arayışları 1991-2001*, Ötüken Yayınevi, Ankara 2009.

Karluk, Rıdvan, “Avrasya Gümrük Birliği ve Türkiye’nin Üyeliği”, <https://www.avekon.org/papers/1343.pdf>, (11.03.2018).

Karluk, Rıdvan, “Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler”, <https://www.avekon.org/papers/239.pdf>, (16.09.2018).

Karluk, Rıdvan, *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkılmaz Sokak*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2013.

Karluk, Rıdvan, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2014.

Karluk, Rıdvan, *Uluslararası Ekonomi: Teori-Politika*, Beta Yayıncılık, İstanbul 1996.

Kasım, Kamer, “Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki”, *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, Editör: Hasret Çomak, İstanbul 2006.

Kavaş, Alp Yüce, “Kazakistan’da Rusya-Çin Rekabeti”, <http://www.bilgesam.org/incele/1758/-kazakistan'da-rusya-cin-rekabeti/#.W2ce0COLQII>, (05.08.2018).

Kayalp, Ebru, “Wallerstein”, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Siyasal Kitabevi, Derleyenler: Howard Williams-Moorhead Wright-Tony Evans, Ankara 1996.

Kazgan, Gülten, *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen: Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1997.

Keleş, Ruşen – Erbay, Yusuf, “Avrupa Konseyi’nin Bölgeselleşme Olgusuna Bakış”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 8, Sayı 4, 1999.

Keohane, Robert O. – Nye, Joseph, “Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46.

Keohane, Rober O. – Nye, Joseph S., “Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne? (Ve ne olmuş yani?)”, *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Editörler: David Held-Anthony McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.

Keohane, Robert O., *Power and Governance in A Partially Globalized World*, Routledge, New York 2002.

Keyman, E. Fuat, “Küreselleşme”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Editörler: Şaban Kardaş-Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014.

Kılıç, Remzi, “Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyası’nın Meseleleri”, *Farklı Yönleriyle Küreselleşme*, Editörler: Mustafa Talas-S. Salih Bildirici, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008.

Kılıçbeyli, Elif Hatun, “21. Yüzyılda Avrasya ve Avrasyacılık: Rusya, Çin, İran ve Türkiye’nin Jeopolitik Yaklaşımları”, *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, 2003.

Kızılırmak, Burça, “Ekonomik Bütünleşme Teorileri Çerçevesinde Avrupa Birliği”, *Avrupa Birliği Temel Konular*, Editörler: Çağrı Erhan-Burça Kızılırmak-Deniz Senemoğlu, İmaj Yayınevi, Ankara 2011.

Kirkham, Kisenia, “The Formation of The Eurasian Economic Union: How Successful is The Russian Regional Hegemony?” *Journal of Eurasian Studies*, Cilt 7, Sayı 2, 2016.

Kodaman, Timuçin – Gonca, İsa Burak, “Jeoekonomik Hayaller: Çin’in Yeni İpekyolu Girişimi’nin Orta Asya’da Algısı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, 2016.

Konca, Koray Ali, “Kazakistan Ülke Raporu”, http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf, (04.08.2018).

Köse, Ömer, “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 43.

Kundnani, Hans, “Rethinking Interdependence”, <https://www.project-syndicate.org/blog/rethinking-interdependence-by-hans-kundnani>, (11.05.2018).

Kupchan, Charles A., *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*, Princeton University Press, 2010.

Kurnaz, Niyazi – Özbek, Ali ve diğerleri, “Afro-Avrasya Bölgesindeki Ülkelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Seviyelerinin Değerlendirilmesi: G-20 Ülkeleri Üzerine Bir Çalışma”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2016.

Kurut, Dilruba, “Avrupa Birliği-Avrasya Birliği Karşılaştırmalı Kurulum Süreçleri”, <http://www.tuicakademi.org/avrupa-birligi-avrasya-birligi-karsilastirmali-kurulum-surecleri/>, (18.03.2018).

Külebi, Ali, *Türkçe Jeopolitik “Türk Jeopolitiğinde Sorunlar, Olgular, Kavramlar, Stratejik Yaklaşımlar ve Tehdit Değerlendirmeleri”*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

Kyambalesa, Henry – Hounnikpo, Mathurin C., *Economic Integration And Development In Africa*, Routledge, 2006.

Manning, Susan, "Introduction", *Journal of World Systems Research*, Cilt 5, Sayı 2, 1999.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara 1999.

Meçik, Oytun, "Dünya Ekonomisinde Küreselleşme ve Bölgeselleşme Eğilimlerinin Ekonomiye Yansımaları", <http://politikaakademisi.org/2012/07/03/dunya-ekonomisinde-kuresellesme-ve-bolgesellesme-egilimlerinin-ekonomiye-yansimalari/>, (06.12.2017).

Mengi, Ayşegül, *Avrupa Birliği'nde Bölgeler Karşısında Yerel Yönetimler*, İmaj Yayıncılık, Ankara 1998.

Modelski, George, "Küreselleşme", *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Editörler: David Held-Anthony McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.

Molle, Willem, *The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy*, Dartmouth Publishing Company, Londra 1990.

Mominkulov, Canat – Sadikova, Reyhan, "Avrasya Birliği ve Kazakistan", <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=62&Pid=10&Lang=TR>, (07.08.2018).

Mominkulov, Canat, "Kazakistan-2050 Stratejisi", <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/13388?dil=tr>, (05.08.2018).

Moninkulov, Canat, "Avrasya Birliği Fikrine Orta Asya'dan Tarihi Bir Bakış", <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/13175?dil=tr>, (08.08.2018).

Mostafa, Golam – Mahmood, Monowar, "Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Directions", *Journal of Eurasian Studies*, Cilt 9, Sayı 2, 2008.

Munasipova, Malika – Ydyrys, Kanat, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya’nın Dış Politikası’nda Avrasya Birliği Projesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, 2015.

Mutlu, Gülay, “Ermenistan Rusya İlişkileri: Giderek Artan Bağımlılık”, *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı-IV*, Sayı 63, 2014.

Nalbant, Atilla, “Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi mi? Kuramsal Temeller” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, 1996.

Navarro, Vicente, “The Limits of The World System Theory in Defining Capitalist and Socialist Formations”, *Science&Society*, Cilt 46, Sayı 1, 1982.

Nye, Joseph S. - Welch, David A., *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Oflaz, Bakır, “Avrasya Ekonomik Birliği ve Kazakistan”, <http://politikaakademisi.org/2014/07/06/avrasya-ekonomik-birligi-ve-kazakistan/>, (07.08.2018).

Oflaz, Bakır, “Neo-SSCB: Avrasya Birliği Projesi”, <http://politikaakademisi.org/2014/05/31/neo-sscb-avrasya-birligi-projesi/>, (05.05.2018).

Oğan, Gökçen, “Rusya-Kazakistan-Belarus Gümrük Birliği Kırgızistan ile Genişliyor”, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/13589?dil=tr#>, (29.04.2018).

Oğan, Sinan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 4, 2001-2002.

Oğan, Sinan, “The Black Sea: New Arena For Global Competition”, *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 5, Sayı 2, 2006.

Oğuzlu, Tarık, “Liberalizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Derleyenler: Şaban Kardeş-Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014.

Oktik, Nurgün – Kökalan, Fusun, “Immanuel Wallerstein; Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemi”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Cilt 4, Sayı 17, 2001-2002.

Olgun, Hürriyet, “Küreselleşme Kavramı ve İçeriğine Genel Bir Bakış”, *Sosyoekonomi*, Cilt 3, Sayı 3, 2006.

Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınları, Ankara 2009.

Öğütçü, Mehmet, *Yeni Büyük Oyun Neresindeyiz Nereye Gidiyoruz?*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Öğütçü, Özge Nur, “Avrasya Ekonomik Birliği ve Kırgızistan”, <https://avim.org.tr/en/Yorum/EURASIAN-ECONOMIC-UNION-AND-KYRGYZSTAN>, (13.09.2018).

Öngel, Volkan, “Türkiye İçin Alternatif Bir Dış Ticaret Pazarı: Avrasya Ekonomik Topluluğu”, <http://avekon.org/papers/222.pdf>, (01.04.2018).

Özbay, Hüseyin, “Bölgeselleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Sovyet Sonrası Rusya-Kazakistan-Kırgızistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 2014.

Özcan, Arif Behiç, “Uluslararası Örgütler”, *Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Editörler: Arif Behiç Özcan-Yusuf Çınar, İstanbul 2014.

Özdağ, Ümit, SSCB’den Rusya Federasyonu’na (1985-1992), *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı 4, 1996.

Özdemir, Durmuş, “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Bütünleşmesi”, *Avrupa Birliği’ne Giriş Tarih, Kurumlar ve Politikalar*, Derleyenler: Ayhan Kaya-Senem Aydın Düzgüt-Yaprak Gürsoy-Özge Onursal Beşgül, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Özdemir, Haluk, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 63, Sayı 3, 2008.

Özdemir, Haluk, *Avrupa Mantığı Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2015.

Özder, Adem, “Avrasya Kavramı ve Önemi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2013.

Özdil, Tuncer – Turdalieva, Aynura, “Kazakistan Ekonomisinde Ekonomik Büyümenin Kaynakları: Girdi-Çıktı Analizi Yaklaşımıyla Bir İnceleme”, <https://www.avekon.org/papers/1386.pdf>, (04.08.2018).

Özey, Ramazan, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2010.

Özpek, Burak Bilgehan, “Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyen: Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Öztürk, Feza, “Küreselleşme-Yeni Dünya Düzeni”, <http://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-yeni-dunya-duzeni.tr.mfa>, (17.11.2017).

Öztürk, Yasin, “Avrasya Birliği Projesi ve Türk Dış Politikasına Yansımaları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 2 , Sayı 2, 2013.

Panin, Alexander, “Eurasian Union Reunites Ex-Soviet States”, *The St. Petersburg Gazetesi*, 04.06.2014.

Pehlivanoğlu, Ferhat – Güneş, İsa, “Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi”, <http://www.bilgesam.org/incele/1735/-kirgizistan-ekonomisinin-yapisal-analizi/#.W5INbCOLQ1K>, (12.09.2018).

Pirimbayev, Cusup – Ganiyev, Cusus, “Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatifi”, *International Conference on Eurasian Economies*, 2010.

Pirinççi, Ferhat, *Silahlanma ve Savaş*, Dora Yayınları, Bursa 2010.

Polat, Soner, *Türkiye için Jeopolitik Rota*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.

Ragin, Charles – Chirot, Daniel, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji”, *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’a Görüşler ve Yöntemler*, Editör: Theda Skocpol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Ramazanoğlu, Geybullah – Acar, İbrahim Atilla, “Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Yaklaşımlar”, *Review of Social, Economic and Business Studies*, Cilt 7/8, 2006.

Reus-Smit, Christian, “Konstrüktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Editörler: Scott Burchill-Andrew Linklater, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

Roskin, Michael G.- Berry, Nicholas O., *Uluslararası İlişkiler UI’nin Yeni Dünyası*, Adres Yayınları, Ankara 2014.

Rumer, Eugene B., *Russian Foreign Policy Beyond Putin*, The International Institute For Strategic Studies, Adelphi Paper 390, Routledge, Londra 2007.

Sachs, Jeffrey D. – Warner, Andrew M., “The Curse of Naturel Resources”, *European Economic Review*, Cilt 45, Sayı 4-6, 2001.

Sancaktar, Caner, “Bütünleşme ve Bütünleşme teorileri”, *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Editörler: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayıncılık, İstanbul 2013.

Santos, Thetonio Dos, “Bağımlılığın Yapısı”, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, Derleyen: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975.

Saraçlı, Murat, “Rusya Federasyonu’nun Yakın Çevre Politikasında Dış Rusların Yeri ve Kırım Meselesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, 2015.

Sarı, Aydın, “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2005.

Sarıbeyoğlu, Meltem, *Uluslararası Ekonomi Hukuku Açısından Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Türkmen Yayınevi, İstanbul 2010.

Savran, Sungur, *Avrasya Savaşları Körfez’den Afganistan’a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu*, Belge Yayınları, İstanbul 2001.

Savran, Sungur, *Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap, İstanbul 2011.

Savran, Sungur, *Üçüncü Büyük Depresyon Kapitalizmin Alacakaranlığı*, Yordam Kitap, İstanbul 2013.

Scholte, Jan Aart, “Küreselleşmede ‘Küresel’ Olan Ne?”, *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Editörler: David Held-Anthony McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.

Selen, Ufuk, “Küreselleşme ve Devlet Etkileşimi”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002.

Serdaroğlu, Selcan, “Küreselleşme, Ticaret ve Uluslararası Düzenlemeler”, *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme*, Derleyen: Cem Karadeli, Phoenix Yayınevi, Ankara 2005.

Sergi, Bruno S., *Misinterpreting Modern Russia: Western Views of Putin And His Presidency*, The Continuum International Publishing Group, New York 2011.

Sevim, Cenk, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013.

Seyidoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Yayınları, Ankara 1992.

Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları, İstanbul 2003.

Sezgin, Osman, “Küreselleşme ve Milli Kültür”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 38, 2009.

Shahbazov, Fuad, “Azerbaijan, Armenia and the Eurasian Economic Union: A Risky Game or an Opportunity?”, <http://www.themarketforideas.com/azerbaijan-armenia-and-the-urasian-economic-union-a-risky-game-or-an-opportunity-a171/>, (30.08.2018).

Shumylo –Tapiola, Olga, “The Eurasian Custom Union: Friend or Foe for the EU”, http://carnegieendowment.org/files/customs_union.pdf, (05.05.2018).

Slobodniková, Olĝa – Baar, Vladimír, “The Present Geopolitical and Geoeconomic Situation in Russia”, http://conference.osu.eu/globalization/publ/11-slobodnikova_baar.pdf, (25.04.2017).

Soltan, Elnur, “Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği”, *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Cilt 7, Sayı 4, 2001-2002.

Somuncuoğlu, Anar, “Kazakistan-Rusya İlişkilerinde Coğrafi Tahayyüller”, *Gazi Türkiyat*, Sayı 19, 2016.

Somuncuoğlu, Anar, “Rusya’nın Orta Asya Politikasının Ekonomik Boyutu”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 25, 2011.

Soric, Miodrag, “Yorum: Ermenistan Nereye Gidiyor?”, <https://www.dw.com/tr/yorum-ermenistan-nereye-gidiyor/a-43514863>, (29.08.2018).

Sparke, Matthew, “Excavating the Future in Cascadia: Geoeconomics and the Imagined Geographies off a Cross-Border Region”, *BC Studies*, Sayı 127, 2000.

Steger, Manfred B., *Küreselleşme*, Dost Kitabevi, Ankara 2013.

Staun, Jorgen, “Sloviki Versus Liberal Technocrats: The Fight for Russia and Its Foreign Policy” *Danish Institute For International Studies Report*, Cilt 9, 2007.

Subaşıoğlu, Doğan, *Andre Gunder Frank ve Dünya Sistemi*, Karakum Yayınevi, Ankara 2017.

Suver, Akkan, *Gelecek Avrasya’dır*, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul 2008.

Şanlı, Bahar, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, 2008.

Şanlı, Fatma Bahar, “Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2004.

Şöhret, Mesut, “Dünya Sistemi Teorisi”, *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Editörler: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayıncılık, İstanbul 2013.

Talas, Mustafa, “Küreselleşmenin Sonucu Olarak Türkiye’de Kimlik Krizi”, *Tabula Rasa Felsefe ve Teoloji Dergisi*, Yıl 5, Sayı 14, 2005.

Tanrısever, Oktay F., “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: ‘Yakın Çevre’ Doktrini’nin İflası”, *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, Derleyen: Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005.

Tanrısever, Oktay F., “Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, 2009.

Tarakçı, Nejat, *Türkiye ve Dünya Üzerine Jeopolitik Analizler Sorunlar ve Çıkış Yolları*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2007.

Tarr, David G., “The Eurasian Economic Union Among Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia and the Kyrgyz Republic: Can It Succeed Where Its Predecessor Failed?”, *Eastern European Economics*, Cilt 54, Sayı 1, 2016.

Taymaz, Erol, *Kafkasya’da Ekonomik Dönüşüm ve Kalkınma*, TEPAV Yayınları, Ankara 2011.

Tellal, Erel, “Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 5, 2005.

Tellal, Erel, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, 2010.

Togay, Selahattin, “Kazakistan Ekonomisinin Petrole Bağımlılığının Azalmasında Para Politikasının Rolü”, *Bilig*, Sayı 48, 2009.

Tomlinson, John, *Küreselleşme ve Kültür*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.

Tuncer, İdil, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”, *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Derleyenler: Gencer Özcan-Şule Kut, Büke Yayınları, İstanbul 2000.

Turan, Sibel, “Küresel Sosyal Adalet ve Yoksulluk Olgusu”, *Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, Editör: Berrin Ceylan Ataman, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2007.

Turan, Sibel – Aykoç, Emre, “Küreselleşme: Dünyü, Bugünü, Yarını”, *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2002.

Tümebayev, Canseyit, “Avrasya Ekonomik Birliği ve Üye Ülkelere Katkıları”, <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=181&Lang=TR>, (15.04.2015).

Tüysüzoğlu, Göktürk, “Bölgesel Bir Hegemonya Girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgesel-bir-hegemonya-girisimi-avrasya-ekonomik-birligi>, (01.04.2018).

Tüysüzoğlu, Göktürk, “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm”, *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, 2013.

Uçar, Fuat, *Dış Türkler Türk Dünyası’nın Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı*, Fark Yayınları, Ankara 2007.

Ulugay, Osman, *Küreselleşme Korkusu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001.

Utkulu, Utku, “Avrupa Parasal Birliği Gerçekten Bir Optimum Para Sahası mıdır?”, ESİAD, *Siyasa*, Cilt 1, Sayı 1.

Ülgen, Sinan, *AB ile Müzakerelerin El Kitabı Ne Bekliyoruz, Ne olacak?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Ünsal, Erdal M., *Makro İktisada Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004.

Ünsal, Şamil, *Avrasya’ya Yönelmek Politik Ekonomik Askeri Analizler*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2016.

Üzümcü, Adem – Dikkaya, Mehmet, “Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA): Yeni Bölgeselleşme İçin Yeni Bir Umut”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 10, 2007.

Varol, Tuğçe, “Ayrılıktan Avrasya Birliği’ne: Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 35, 2011.

Viotti, Paul R.- Kauppi, Mark V., *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, 5. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014.

Viotti, Paul R. - Kauppi Mark V., *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016.

Wagner, R. Harrison, “Economic Interdependence, Bargaining Power, and Political Influence”, *International Organization*, Cilt 42, Sayı 3, 1988.

Wallerstein, Immanuel, “How Do We Know Class Struggle When We See It? Reply to Ira Gerstein”, *The Insurgent Sociologist*, Cilt 2, Sayı 11, 1977.

Wallerstein, Immanuel, “The Present State of the Debate on World Inequality”, *World Inequality: Origins and Perspectives on the World System*, Montreal 1975.

Wallerstein, Immanuel, “The Rise and Future Demise of The World Capitalist System: Concepts For Comparative Analysis”, *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 16, Sayı 4, 1974.

Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu. Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

Wallerstein, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Bgst Yayınları, İstanbul 2018.

Wallerstein, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Aram Yayınları, İstanbul 2005.

Wallerstein, Immanuel, *Jeopolitik ve Jeokültür*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

Wallerstein, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi I*, Yarı Yayınları, 2012.

Wallerstein, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi II*, Yarı Yayınları, 2012.

Wallerstein, Immanuel, *Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, Bakış Kitaplığı, İstanbul 2004.

Wallerstein, Immanuel, *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yayıncılık, İstanbul 2009.

Wallerstein, Immanuel, *Ütopistik Ya Da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*, Bgst Yayınları, İstanbul 2018.

Waters, Malcolm, *Globalization*, Routledge, New York 2001.

Wiltse, Evren Çelik, “Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık”, *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası ilişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Editör: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Yalçın, Aydın, “Tarih Perspektifinden Orta Asya’nın Geleceği”, *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1994.

Yapıcı, Merve İrem, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 3, 2007.

Yapıcı, Utku, *Sovyet Sonrası Coğrafya Devlet ve Milliyetçilik*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.

Yapıcı, Utku, *Yeni Soğuk Savaş Putin, Rusya ve Avrasya*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2007.

Yardımcı, Pınar, *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2014.

Yasa, Işıl, “Küresel ve Bölgesel Güçlerin Kuzey Kafkasya Bölgesine Yaklaşımları”, <http://www.bilgesam.org/incele/1001/-kuresel-ve-bolgesel-guclerin-kuzey-kafkasya-bolgesine-yaklasimlari/#.WQbukCOLQII>, (01.05.2017).

Yavuz, Celalettin, *Avrasya’da Türk Jeopolitiği Türklere Açılan Geniş Ufuklar*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

Yeniçirak, Hasan, “Debate on World System-Modern World System in the Context of Andre Gunder Frank and Immanule Wallerstein”, *Uludağ University Faculty of Arts and Science Journal of Social Sciences*, Cilt 18, Sayı 32.

Yıldız, Feridun, “Avrasya Jeopolitiğine Rus-ABD Yaklaşımları”, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/34.pdf>, (02.02.2017).

Yıldız, Uğur Burç, “Avrupa Birliği-Rusya Karşılıklı Bağımlılığında Kuzey Boyutu Çevre Ortaklığı'nın Rolü”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2014.

Yılmaz, Murat, “Avrasya Yeni Bir Uygarlık Yolu Olabilir mi?”, *Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya*, Derleyenler: Erol Göka-Murat Yılmaz, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 1998.

Yılmaz, Reha, “Beklenti ve Endişeler Cenderesinde Avrasya Birliği Paradoksu”, *Avrasya Paradoksu Beklentiler ve Endişeler*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2013.

Yılmaz, Sait, “Jeopolitik ve Strateji”, [http://usam.aydin.edu.tr/JEOPOLITIKVESTRATEJI\(3a4a\).pdf](http://usam.aydin.edu.tr/JEOPOLITIKVESTRATEJI(3a4a).pdf), (25..02.2017).

Yılmaz, Salih, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, Muğla 2015.

Yılmaz, Serdar, “Asya’da Bir Ekonomik Gelişim Modeli: Avrasya Ekonomik Birliği”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2017.

Yılmaz, Serdar, *Kazakistan’ın Türkiye Politikası: İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni*, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2016.

Yılmaz, Tahire T. – Şir, Aslan Y., “Ermenistan, Rusya ve AB Üçgeni”, <http://politikaakademisi.org/2013/09/24/ermenistan-rusya-ve-ab-ucgeni/>, (31.08.2018).

Yiğit, Mehmet, *Ekonomik Entegrasyon*, Beta Yayınları, İstanbul 2003.

Yüceol, Hüseyin Mualla, “Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye-AB Gümrük Birliği”,
Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2, 1999.